107. ÉVFOLYAM MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Veszprémy László
Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései:
– A Szent György Lovagrend alapítása
– Nagy Lajos király lovagavató szerepéről

Okváth Imre
A Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége Magyarországon, 1945–1946

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Csapó Csaba egyetemi hallgató (Dorog); *Fallenbüchl Zoltán,* a történelemtudomány kandidátusa, levéltáros (Budapest); *Fogarassy László,* a történelemtudomány kandidátusa (Pozsony, Szlovák Köztársaság); *Hermann Róbert,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Jakus János* őrnagy (Budapest); *Lagzi István,* a történelemtudomány kandidátusa, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék (Szeged); *Lukács Lajos,* a történelemtudomány doktora, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *V. Molnár László,* a történelemtudomány kandidátusa, Országos Közoktatási Intézet (Budapest); *dr. Okváth Imre,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Parádi József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, BM Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság
Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

AZ ANJOU-KORI LOVAGSÁG EGYES KÉRDÉSEI

A Szent György-lovagrend alapítása

A magyarországi lovagság és udvari kultúra kutatásának nehézségei, hipotetikus munkamódszerei, a kutatási eredmények körül újra és újra fellángoló viták jól ismertek. Legutóbb éppen Kurcz Ágnes posztumusz monográfiája ösztönözte a kutatókat arra, hogy újragondolják az Árpád- és Anjou-kori udvari kultúra jellemzőiről alkotott képünket s kutatási hipotéziseinket.[1] Nyugodtan állíthatjuk, hogy a vita eredményei imponálóak, s mára sokkal világosabban láthatóak a kérdéskörök problematikus részletei, mint Kurcz Ágnes könyvének az elkészültekor. Meglepő módon az első magyarországi alapítású lovagrenddel, a Szent György-renddel a kutatás kevéssé foglalkozott, sőt maga Kurcz Ágnes sem bővítette rá vonatkozó ismereteinket, hanem megmaradt a korábbi eredmények összefoglalásánál. Ez annál kevésbé érthető, mivel fennmaradt a rend terjedelmes szabályzata, ami jó alkalmat kínál arra, hogy megkíséreljük elhelyezni a lovagrendnek európai családfáján.

A lovagrenddel kapcsolatos érdeklődésünket már az a tény is jól magyarázza, hogy a Károly Róbert királyunk által alapított rend első az európai világi – tehát nem egyházi jellegű – lovagrendek között. Az elsőség kérdése persze igencsak viszonylagos, hiszen a lovagrendek történetét annyi, leginkább saját maguk által sugallt mítosz és legenda övezi, hogy a tisztánlátás nem könnyű. Boulton kézikönyvének 1987-es megjelenése óta a világi lovagrendek területén javultak a tájékozódás lehetőségei, s így egyúttal a magyar rendet is könnyebben el tudjuk helyezni.[2] A magyar kutatás korábban, a magyar udvari kultúra problematikus, megkésett és perifériális jellegének az ismeretében, óvakodott attól, hogy ezt az elsőséget elfogadja. A legjobb kutatók, így pl. Fügedi Erik is, hajlottak arra, hogy korábbi – mint újabban egyre inkább látszik, legendává foszló – XIII. századi alapítású világi rendeket, mint Szent Lajos ismert Rekettyerendjét, feltételezzenek

1 Eredetileg előadásként hangzott el a Hadtörténeti Intézet és az MTA Történettudományi Intézete szervezésében megrendezett Anjou-kori emlékülésen 1992. november 6-án.

Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. Itt csak a két legfontosabb recenzióra hivatkozunk: *Szűcs Jenő:* Magyar és európai lovagi kultúra. In: BUKSZ 1, 1989. 1. sz., 43–50. o., *Vízkelety András:* Megjegyzések *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra... című könyvéhez. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 94, 1990. 520–528. o.

2 *D'Arcy Jonathan Dacre Boulton:* The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Middle Ages 1325–1520. Woodbridge, 1987.

a magyar lovagrend mintaképéül.[3] Bátran állíthatjuk, hogy erre semmi szükség sincsen. Az Anjou-dinasztia nápolyi eredete elég alapot nyújt arra, hogy az udvar már uralkodása elején is európai látókörrel és kapcsolatokkal rendelkezett, még ha ekkor az Anjou-k idejének és energiájának jelentős részét le is foglalta a trónért folyó, sokszor rendkívül kiélezett küzdelem. Márpedig az 1300-as évek első évtizedeiben vette kezdetét Európaszerte a világi lovagrendek megszerveződése, gondoljunk csak az időrendben második, 1330-ban alapított kasztíliai Stóla-rendre.[4] Azt, hogy a magyar rend esetében valóban egy igen korai alapítású lovagrendről van szó, maga az elnevezés is mutatja, amelyben még nem fordul elő a rend („ordo") szó, hanem csak „Szent György lovagságának testvéri közösségéről" („Societas fraternalis militiae sancti Georgii") történik említés. Az „ordo" szó legkorábban a már említett kasztíliai Stóla-rend megnevezésében fordul elő, *ordo militiae* formában pedig csak még később. Az „ordo" kifejezést túlságosan is az egyházi lovagrendekhez tartozónak érezték, s idő kellett, hogy új jelentésében létjogosultságot nyerjen e kifejezés. Ugyanakkor nem szabad lebecsülni a Templomos-rend XIV. század eleji feloszlatása körüli, egész Európában nagy vihart kavaró eseményeket, amelyek – a Szentföld korábbi elvesztésével együtt – mélyen megrendítették s egyúttal politikailag támadhatóvá tették az egyházi lovagrendeket. 1319-re mind a portugál mind a kasztíliai király egyházi lovagrendet alapított (Montesa- és Cristo-rendek) annak érdekében hogy a templomos javak ne csússzanak ki a kezeik közül. Innen nézve a világi rend alapítása felé tett lépés már nem akkora, hogy elképzelhetetlen lenne az 1320-as években, különösen ha tekintetbe vesszük a konfraternitások szintén ösztönzést kínáló évszázados és Európaszerte élő hagyományát.[5] A szakirodalomban bizonyosan még sokáig ellentmondó adatok és vélekedések fognak napvilágot látni a világi lovagrendekről, de a magyar rend elsőbbségét – főként Boulton művének köszönhetően -- egyre inkább kezdik elismerni. A Dictionary of the Middle Ages vonatkozó címszava még nem ismeri a magyar rendet, s teljesen alaptalanul az 1347-es ciprusi Kard-rendet tekinti a legkorábbi világi lovagrendnek.[6] A legutóbbi évek szakkönyvei azonban már Boulton eredményei alapján helyezik el kronológiájukban a Szent György-rendet.[7] Egyetértenek abban, hogy azon monarchiális, azaz uralkodók, fejedelmek által alapított világi lovagrendek közül, amelyeknek fennmaradtak a rendi működés rekonstruálásához szükséges statútumaik, vagy azok legalább egy töredéke, első a magyarországi lovagrend.

De mikor is alapították a magyar rendet? Eddig tudatosan kerültünk az alapítás évének a megadását, noha a korábbi magyar szakirodalomban a legnagyobb érdeklődés erre a kérdésre irányult. Ma a rend fennmaradt statútumait az Országos

3 Szent Lajos rendjére: *Hóman Bálint:* Gli Angioni di Napoli in Ungheria. Roma, 1938.; *Fügedi Erik:* Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp., 1986. 220. o.

4 *Boulton:* Knights... i. m. 46-96. o.

5 Általában l. *Monti, Gennaro Maria:* Le confraternite medievali dell'Alta e Media Italia. 1-2. Venezia, 1927.; *Meerseman, Gilles Gerard:* Ordo confraternitatis. Confraternite a pietà dei laici nel medioevo. Roma, 1977. (Italia sacra, Studia e documenti t. 24.)

6 Dictionary of the Middle Ages. 4. k., 306. o., Orders of knighthood címszó. A külföldi szakirodalom korábbi ellentmondásos véleményeit összegyűjtötte *Kurcz Á.* i. m. i. h.

7 *Barber, Richard–Barker, Juliet:* Tournaments. Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages. Woodbridge, 1989. 103–104. o. (Hivatkozással *Boultonra* és *Fügedire*).

Levéltárban (Budapest) őrzik, amelyek kelte a következő: 1326. április 24.[8] A kiállítás helye már bizonytalanabb, arról a szöveg bevezetőjében csak annyit tudunk meg, hogy az egyházi méltóságok és az esztergomi káptalan jelenlétében történt a statútumok jóváhagyása. A kérdés ezek után csak az, hogy a statútumok jelen formájukban a rend alapítólevelének tekinthetők-e, vagy a már korábban megalapított rend egyik – vélhetően a visegrádi királyi kúriában – éppen esedékes Szent György napi közgyűlésén született „kiegészítő jegyzőkönyvet" tartjuk a kezünkben? A szakirodalomban olvasható álláspontok megoszlanak ebben a kérdésben.[9]

Az újabb idegen nyelvű szakmunkák jelen okiratot általában nem tekintik a rend alapítólevelének. Így foglal állást Boulton is 1987-es kézikönyvében s a rend alapítását 1325–1326-ban véli valószínűsíthetőnek. Érvelése azon alapul, hogy 1326-ban a szabályzatot maga a lovagrend bocsátja ki, s ekkor már a rend saját pecséttel rendelkezik, s mindez ellentétben áll a rendalapítások általános európai gyakorlatával.[10] Fügedi Erik is többször érintette műveiben e problémát. A rend alapítását 1318 körülre datálja, anélkül, hogy részletekbe menően megalapozta volna véleményét. Minden bizonnyal Vajay Szabolcsnak a sisakdíszek hazai megjelenéséről írott fejtegetései vezették a datálás pontosításában. A Szent György-rend tagjainak a szabályzatban előírt lovagi kötelezettségek teljesítéséhez (ti. a király vígasságokban, harci játékokban való követéséhez) lovagi tornákra és sisakdíszekre volt szükségük, s Vajay szerint ilyet már 1318 óta nyerhettek. (Rögtön hozzátehetjük, sisakdíszadományra az első példa 1326-ból ismert.). Vajay ugyanis ilyen alkalomnak tekinti Károly Róbert 1318. évi házasságkötését, majd az 1320. évi következő frigyéhez kapcsolódó ünnepségeket.[11] A feltételezés egyébként nem teljesen alaptalan, a lovagrendek alapítása általában valamiféle jeles eseményhez kötődött, ám azt nem szükségképpen kellett az alapítólevélben megörökíteni. Ez utóbbi esett meg az angol Térdszalag-renddel: a kutatók a mai napig találgatják a rend alapításának okait. Kézenfekvő a feltételezés, hogy 1326-ban a rend gyűlésének egyik oka Károly harmadik fiának, Lajosnak a születése lehetett, nem is sokkal korábban, az év márciusában.[12]

Nem szoktak rá hivatkozni, mégis egyértelmű, hogy az 1326. évi statútumok 1318-ra való datálása Johann Christian Engel 1813. évi kézikönyvének a véleményén alapszik. Engel azonban számos ponton helytelen kronológiával dolgozott, s így következtetése sem tekinthető elfogadhatónak. Érvei közül csak annyi igaz, hogy 1318-ban a király házasodott – amit később Vajay is bevon fejtegetései közé –, de nem felel meg a valóságnak, hogy ebben az évben halt volna meg Csák Máté,

8 Jelzete: Országos Levéltár DL 40.483. Pecsétjére in: Művészet I. Lajos korában. 1342–1382. Bp., 1982. 148. o.

9 *Kurcz Ágnes:* i. m. i. h.

10 *Boulton:* Knights... i. m. 27. o.

11 *Fügedi E.:* Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. (Hg.: *Josef Fleckenstein*) Göttingen, 1985. 390–400. o.; *uő.:* Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In: Die Ritter. Eisenstadt, 1990. 35. o.; magyarul: Ispánok, bárók, i. m. 220. o. Hivatkozott *Vajay Szabolcs* mű: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. In: *Levéltári Közlemények* 42, 1969. 279–286. o. Ugyanakkor nem hogy nem maradtak fenn 1326 előttről sisakdísz adományok, hanem az elsők szövegezésükben rendkívül egyéniek, s eltérnek a nyugat-európai mintáktól, amint erre *Bertényi Iván* figyelmeztet in: *Levéltári Szemle* 36, 1986. 24. o.

12 A Térdszalag-rendre l. *Boulton:* Knights... i. m. vonatkozó fejezet. Lajos születésére hivatkozik *Gutheil Jenő:* Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1979. 111. o.

vagy hogy Boleszlót ebben az évben szentelték volna esztergomi érsekké. (Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert a statútumok bevezetőjében így említik.)[13]

A magyar nyelvű szakirodalomban szinte egybehangzó a vélemény arról, hogy az 1326. évi oklevél a rend alapítólevelének tekinthető, s az alapítás időpontjául is elfogadják az oklevél keltét. Engel véleménye az említett formában ugyan átkerült Dercsényi Dezső híres Nagy Lajos-monográfiájába, utóbb mégis meglehetősen visszhangtalan maradt.[14] Kurcz Ágnes e datálási problémákat említés nélkül hagyva az alapítólevelet egy tanácskozás ötletszerűen összehordott jegyzőkönyveként értékelte. A megoldáshoz csakis úgy juthatunk közelebb, ha magukat a statútumokat vesszük szemügyre és próbáljuk meg forrásaikat meghatározni.

A statútumok tagolása és az oklevélen belüli elhelyezkedése is sok mindent elárul. Ugyanis a dátum nem az oklevél végén található, hanem a cikkelyek között. Erdélyi László számozásában 33, Boultonéban 66 cikkelyt találunk a dátum előtt, majd utána még hatot. Az elhelyezés szokatlanságát csak tovább fokozza az a körülmény, hogy más kéz másolta az oklevél első, s más a második, befejező részét.[15] Persze, semmi okunk sincs, hogy időben távol helyezzük a két rész másolását. Az ilyen feltevést az első részben említett, hozzájárulásukat (consensusukat) nyújtó egyházi méltóságok sorának datáló bizonysága sem támogatja. Méltóságsoruk jól illik az 1326. évre, pontosabban az 1323 és 1326 közötti esztendőkre. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a lovagrend az 1326. év Szent György napja előtt keletkezett cikkelyeket foglalta írásba az esztergomi káptalan tanúsága mellett. A szöveget azonban nem zárták le, mivel tudták, hogy azok kiegészítésre fognak kerülni. Erre, s hangsúlyozzuk, csakis erre a kiegészítésre került sor 1326. április 26-án, amikor is a rend a király jelenlétében újabb cikkelyekről döntött.

Ezt a gondolatmenetet támogatja a nyilvánvaló írástörténeti tény, hogy az oklevél második másolója keze munkáját a dátummal kezdi, s a királyi megerősítés tényével, majd a 6 cikkellyel folytatja, illetve fejezi be: „Az Úr 1326. évében, Szent György mártír ünnepén a következő statútumok és rendelkezések kerültek a Szent György társaság által megalkotásra, Károly király jelenlétében és akaratának megfelelően", s következnek a záró cikkelyek.[16] Nyilván, hogy ha a királyi jelenlétet és jóváhagyást az első rész miatt emelték volna ki, akkor az az egyházi méltóságok sora után következett volna. A datálás és a királyi, illetve a rendi jóváhagyás a függelékszerű utolsó cikkelyeket hitelesítette. Nem szívesen bocsátkoznánk annak a kérdésébe, hogy az oklevél első, terjedelmesebb része időben mennyivel előzte meg a datált zárórészt, néhány nappal, vagy évekkel.

13 *J. Ch. Engel:* Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1813. Bd. 2.

14 *Dercsényi Dezső:* Nagy Lajos kora. Bp., é. n. 57. o. Szerinte Károly Róbert 1318-ban a szabályok kidolgozása nélkül alapította. A modern hazai szakirodalom példái: *Miskolczy István:* Magyarország az Anjou-korban. Bp., 1923. 107. o.; *Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 199. o.; Károly Róbert emlékezete. (Szerk.: *Kristó Gyula.)* Bp., 1988. 49. o.; *Bertényi Iván:* Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987. 63. o.

15 A fakszimilén a két eltérő írású másoló kéz jól látszik. In: *Pór Antal:* Az Anjou-ház örökösei. In: A magyar nemzet története. 3. k., Bp., 1895. 138–139. o.

16 „Anno Domini MCCCXXVI in festo beati Georgii martyris talia statuta et ordinamenta fuerunt per societatem beati Georgii presente et volente rege Karulo stabilita."

Tény, hogy megelőzte. Amennyiben a rend alapítását a statútumok nagyobb részét bevezető egyházi méltóságok formális jóváhagyásához kötjük, akkor a rend alapítását is a már említett 1323–1326 közötti időszakra tehetjük. Mi is úgy gondoljuk, hogy oklevéltani hiányosságai ellenére (hiányzik a corroboratio, a datum per manus, a series dignitatum) az 1226. évi oklevél első, bővebb részében, vagy annak egy töredékében kell látnunk a rend alapítólevelét, még ha az a királyi alapítás tényét szó szerint nem is tartalmazza. (Az első világi alapítás esetében ennyi eltérés a későbbi európai formáktól nem meglepő.) Ugyanakkor a statútumok rendezetlenségén sem kell megütköznünk, hasonló összevisszaságot találunk például a nápolyi Szentlélek-, vagy más néven Csomó-rend szabályzatában is.[17]

Az 1326. évi oklevél értelmezési nehézségei nem kis részben a szöveg átírási és fordítási hiányosságaiból fakadnak. Mint azt már Kurcz Ágnes is észrevette, a millenniumi Magyarország-történet vonatkozó fejezetében közöltek pontatlanok és felületesek. A latin átírás például éppen a kulcsfontosságú „a király jelenlétében" *(presente rege)* szavakat hagyja ki, noha a fordításban bent találjuk. Maga a fordítás sem makulátlan, a *feria secundát* kétszer is pénteknek értelmezi (hétfő helyett) s így a közös társasági étkezést a böjtös péntekre teszi, vagy a *curia regia*-t, királyi udvart nagyvonalúan otthonként magyarítja.[18]

Leglényegesebb melléfordítása azonban az, amikor egy mondatot (a testvéri közösségnek évente növelni kell – ti. szabályzatát – egy hozzátoldott cikkellyel) úgy értelmez, hogy a tagok számát kell évente egy-egy fővel növelni.[19] Ezt a lényeges pontot még Kurcz Ágnes is félreértette, annak ellenére hogy Erdélyi Lászlót a millenniumi kötet hibája nem vezette félre.[20] A szöveg előttünk fekvő példánya ezt az előírást mindenben támogatni látszik: az utolsó hat cikkely ilyen utólagos kiegészítés lehet. Utólag eldönthetetlen, hogy az évenkénti egy-egy kiegészítés kötelezettségét szó szerint lehet-e érteni, vagy akár egy évben is bővíthették több cikkellyel a szabályzatot. Az 1326. év Szent György napján az alapszöveg már 6 cikkellyel bővült.

Ezen a ponton térhetünk rá a statútumok forrásainak a kérdésére. Már a korábbi kutatók, így Kurcz, Boulton is hangsúlyozták a konfraternitások mintaadó szerepét a világi lovagrendek kialakulásában. Az egyházi jellegű konfraternitások mintául vételének valóban biztos jele a Szent György-rend vallásos célkitűzése, a pénteki ima és megemlékezés, a közös étkezések, a kegyes célú adományok, a halott tagokról való megemlékezés stb. Érdemes külön is kitérnünk a katonai célú konfraternitásokra. Ezek a testvériségek kevésbé ismert, de nem kis gyakorlati haszonnal járó csoportját alkották. Általában a közbiztonság védelmére, fenntartására szerveződtek, Hispániában azonban a Reconquista során valóban a frontvonalon teljesíthették vállalt, magasztos célú feladataikat. Az újabb kutatás a szentföldi lovagrendek szerveződésében is nagy szerepet juttat az ilyen típusú

17 *Boulton:* Knights... i. m. 211–240. o.

18 *Pór Antal:* i. m. 138–139. o. Az itteni, sok tekintetben félrevezető fordítást közli a Károly Róbert emlékezete c. kötet. (Szerk.: *Kristó Gyula–Makk Ferenc.)* Bp., 1988. 149–153. o. A „presente rege" alakot hozza már *Fejér* kiadása CD VIII. 3. 170. o., nemkülönben az oklevél első kiadása, in: *Acta Musei Nationalis Hungarici*,1, 1818. 167. skk. o.

19 „singulis annis debet augmentari fraternalis societas ista uno articulo addito".

20 *Erdélyi László:* Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. In: Klebersberg emlékkönyv. Bp., 1925. 253–255. o.

konfraternitások példájának.[21] Ezektől azonban a Szent György-rend inkább különbözik, mivel ennek célja nem gyakorlati, hanem alapvetően reprezentatív volt. Azt mondhatjuk, hogy általában a konfraternitások hatottak a rend szabályzatára, anélkül, hogy valamelyik típusuk uralná a statútumokat. Sőt az itáliai, világi társulatok szabályzatainak hatása is jól kitapintható a megszövegezésben. A korai alapítás következménye lehet a rend előírásainak erős vallásos jellege. Így például az összes európai szabályzat között a pénteki megemlékezéseket a magyar rend szabályozza a legrészletesebben. Hasonlóképpen kirívó, hogy a királyi alapító szándék elsikkad, s ehelyett a hazai egyházi méltóságok (az esztergomi érsek, suffraganeusai és a boszniai püspökök) hozzájárulását hangsúlyozza. Ez persze megint nem példa nélküli, a Csillag-rend megalapításához még a pápai hozzájárulást is szükségesnek érezte a világi alapító. Az Árpád- és Anjou-kori magyarországi konfraternitások történetéről sajnos nagyon keveset tudunk, így pusztán a külföldi analógiákra támaszkodhatunk,[22] bár egyébként sem lehet véletlen, hogy az itáliai konfraternitások nyújtják a legtöbb párhuzamot.

Már rögtön a rend jelmondata („Valósággal igaz vagyok e testvéri társulattal szemben") is itáliai példában fedezhető fel, mégpedig a felvétel során tett esküben: „esküszöm, hogy ehhez a tiszteletreméltó társasághoz jó és hű maradok".[23] Az itáliai városi társulatok szabályzataiban egész sor hasonlót találunk a magyar lovagrendekéhez. Nyilván nem közvetlen, egy városhoz köthető átvételre kell gondolnunk, hanem az Anjouk környezetében olyan személyek jelenlétével kell számolnunk, akik általában otthonosan mozogtak az itáliai egyházi és világi társulatok világában. Ráadásul a király környezetében a konfraternitások politikai, hatalmi szerepével is tisztában lehettek egy-egy városállamon belül, ami az alapítás egyik mozgató rugójának is tekinthető. Példáink általában Bolognából származnak, de nyilván más városok forrásaiban is lehetne hasonlókat találni.[24]

E szabályzatok tárgyalják azt az esetet, ha tagjaik a csatában fogságba esnek. A Società del Cervo (1255) előírja, hogy ha harcban megsebesül, akkor az illetőt meg kell segíteni. A Società dei Vari (1288) arról rendelkezik, hogy a fogságba esetten a társulat miniszteriálisai tanácsukkal, vagy tevőlegesen kötelesek segíteni.[25] Megtaláljuk annak magyarázatát, hogy miként képzeli a magyar szabályzat felvétel esetén a teljes nézetazonosságot. Az olasz példákban ugyanis csak a nagyobb részüknek az egyetértésére van szükség (maior pars sit in communi concordia).[26] A

21 A katonai fraternitásokra l. *Boulton:* i. m. 24–26. o.; *Meerseman:* i. m. 188–217. o.; a keresztes háborúk korának társaságaira *Ligato, Giuseppe:* Fra Ordini Cavallereschi e crociata: „milites ad terminum" e „confraternitates armate". In: Militia Christi e crociata nei secoli XI–XII. Milano, 1992. *(Misc. del Centro di studi medioevali,* t. 13.) 645–697. o.

22 *Majláth Béla:* A „kalandos" társulatok. In: *Századok* 19, 1885. 569–571. o. A tárgyalt oklevél hátoldalán valóban olvasható: Kalandos militum regis 1326. és *Miskolczy I.:* i. m. 125. o.

23 A Szt. György-rend jelmondata Boulton szerint sem igazi jelmondat (devise): In veritate iustus sum huic fraternali societati". Az idézett párhuzam *Monti:* i. m. 217. o.: „juro de essere buono et fidele ad questa venerabile compagna".

24 A társulatok politikai szerepére általában *N. J. Housley:* Politics and Heretics in Italy: Anti-Heretical Crusades, Orders and Confraternities, 1200–1500. In: *Journal of Ecclesiastical History* 33, 1982. 193–208. o. A lovaggá avatások politikai szerepére *Orth, Elsbet:* Formen und Funktionen der höfischen Rittererhebung. In: Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur. (Hg.: *Josef Fleckenstein)* Göttingen, 1990. (Veröff. d. Max Planck-Inst. f. Geschichte, Bd. 100.) 146–149. o. A bolognai források kiadása: Gli Statuti della Società del popolo di Bologna. (Ed.: *Augusto Gaudenzi)* Roma, 1889–1896. (Fonti per la storia d'Italia, t. 3–4.)

25 Statuti, t. 3., i. m. 352. o.: „ministeriales dicte societatis debent conferre consilium et adiutorium ad liberandum eum de periculo carceris", 225. o.

26 Statuti, t. 3., i. m. 285. o.

már említett Società del Cervo előírja a társulat és annak tagjai iránti szeretet, a rossz hírek azonnali bejelentését. Ez sok helyen visszatérő rendelkezés, a XIII. század végi Sociatà de Beccai szerint „ha tudomásomra jut, hogy valaki az említett társulat ellen cselekszik, a konzuloknak a lehető leggyorsabban felfedem és bejelentem".[27] Az már csak lényegtelen azonosságnak tekinthető, hogy a közös misékről való távolmaradást általában szankcionálták.[28] Sokkal érdekesebb azonban, hogy általános volt az előírás a statútumok rendszeres, lehetőség szerinti éves korrekciójára, bővítésére (Società del Cervo, Società dei Griffoni).[29] Ez magától értetődően a legfontosabb bizonyíték a magyar szabályzat vitatott pontja értelmezését illetően, s támogatja Erdélyi s a mi olvasatunkat. Szintén tanulságosak azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a társulatok maguk bíráskodjanak tagjaik felett.[30]

Mindezek alapján persze nyilvánvaló, hogy a korábbi kutatók sokkal több cikkelyt eredeztettek a Károly Róbert-kori magyarországi viszonyokból, mint az reális. Talán a rend működéséről is azért hallgatnak a források, mert azt teljesen egy itáliai városi társulat mintájára képzelték el, ami az akkori magyar királyi udvarban működésképtelennek bizonyult. E vonatkozásban érdemes arra utalnunk, hogy a rend tagjainak az együttlét és találkozás lehetőségét, illetve kötelezettségét párját ritkító módon szabályozta a magyar rend. Évente 67 alkalommal, 55 különböző napot jelölt meg erre, ami még egy városban lakóknak is terhes lett volna, az ország politikai elitje számára azonban nyilván teljesíthetetlen. Ez megint csak a szabályzatnak a valós élettől való távolságát mutatja.

A Szent György-lovagrend szabályzatát illetően értékes forrásokhoz jutnánk, ha sikerülne bizonyítani hatását valamelyik később alakult lovagrendre. Kovács Éva ilyen hatást valószínűsít Ottó osztrák herceg 1337-es Szent György-társasága, Boulton pedig Durrazzói Kis Károly 1381. évi nápolyi Hajó-rendje alapításában. A Hajó-rend szabályzata könnyen hozzáférhető, ám az összehasonlítás alapján nehéz egyértelmű eredményre jutni. A Hajó-rend szabályzata ugyanis sokkal bővebb, 383 cikkelyt tartalmaz 17000 szóval, szemben a magyar rend Boulton számozásában 66, Erdélyiében 33 cikkelyével s 1400 szavával. Ezt figyelembe véve már nem tűnik olyan jelentősnek a 27 hasonló, s ebből 7 igen hasonló cikkely. (Arról nem is szólva, hogy arra éppúgy hathattak az itáliai konfraternitások szabályzatai, mint a magyarra.) A történeti körülmények ismeretében Lajos és Durazzói Károly szoros kapcsolata okot adhatott a magyar lovagrend szabályzatából való kölcsönzésre. Elég, ha arra gondolunk, hogy a Hajó-rend egyik cikkelye a tagoknak expressis verbis tiltja, hogy magyarországi Lajossal, azaz a mi Nagy Lajosunkkal szemben fellépjenek (pontosabban „contre l'église de Rome et le roy Loys de Ungrie"). A hasonló cikkelyek egyébként a következők: a fejedelmet vagy a lovagi társaságot bármely fenyegető veszélyről informálni kell (Hajó-rend, No. 54a), a fejedelem és a tagok egymás érdekében – pl. fogságba eséskor – együtt lépnek fel (Hajó-rend,

27 Statuti, t. 3., i. m. 213., 363. o.: „Si aliquem s(ci)vero facere contra predictam societatem, consulibus quam cicius potero, manifestabo et nuntiabo", vagy a vétkező tagok figyelése: *Monti*: i. m. 257. o.

28 Statuti, t. 3., i. m. pl. 216. o.

29 Statuti, t. 3., i. m. 219., 319. o.

30 *Meerseman*: i. m. 477. o.

No. 59.), a tagok egymás között felhagynak a vitákkal, viszályokkal (Hajó-rend, No. 77a), évente négyszer kötelesek a rend gyűlésén megjelenni, s csak nyomós indokkal maradhatnak távol (Hajó-rend, No. 111a–b).[31]

Boulton kézikönyvének még egy fontos tanulsága van, amit a magyar rend történetének a kutatása során is kamatoztatni lehet.[32] Kitűnik könyvéből, hogy a lovagrendek többsége (ő a XIV–XVI. századiakat vizsgálja) rendkívül rövid életű volt. Ennek nyilván szerteágazó okai lehettek, a közös ok talán mégis az alapítások politikai jellegében található meg, aminek múltával sem az alapító, sem a tagok, vagy azok örökösei nem törték magukat a közösségi élet fenntartására. Ezek alapján úgy tűnik, semmi rendkívüli nincs abban, hogy a Szent György-rend működéséről nem rendelkezünk dokumentumokkal, azaz valószínűleg csak papíron létezett. Ez inkább a tipikus európai gyakorlathoz áll közel, s az a rendkívüli, ha egy rend működése hosszabb időn át kimutatható. Az uralkodói alapítású rendekbe talán maguk a tagok is váltakozó lelkesedéssel léptek be s fenntartásaik lehettek a lojalitásuk biztosítására hivatott újabb kötelékkel, politikai függőséggel szemben. Innen eredhet a statútumokban visszatérően előírt kötelezettség a rendi jel és rendi ruhák viselésére, a lovagok részéről pedig sok esetben a csekély igyekezet, hogy nevük mellett feltüntessék a lovagrendhez való tartozásukat. (A magyar rendből egyetlen egy lovagét sem ismerjük).

31 *Kovács Éva:* Tárgykultúra és kisművészetek a 14–15. századi Magyarországon. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Bp., 1987. 218. o. A Hajó-rend szabályzata: *Boulton:* The Middle French Statutes of the Monarchical Order of the Ship. In: *Medieval Studies* 47, 1985. 168–271. o. és *uő.:* i. m. 289–324. o.

Itt érdemes kitérnünk Nagy Lajos király több forrás által is igazolt Szent György-tiszteletére, s különösen egy oklevélre, amit korábban kapcsolatba hoztak a tárgyalt lovagrenddel. A király velencei és dalmáciai győzelmeit a lovagszent segítségének tulajdonította, s hálájának számos alkalommal hangot adott. Ez legszebben Nagy Lajos 1358. június 14-én Pilisen kelt okleveléből derül ki, amelyben a veszprémi káptalannak birtokot adományoz a Szt. György-kápolnában létrehozandó misealapítvány javára: „Mi Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, jelen oklevelünkkel adjuk emlékezetül mindenkinek akit illet, hogy a mindenható Isten és a lovagok fejedelme, a dicsőséges mártír, Szent György iránti tiszteletünkből, s mert más evilági fejedelmek között az ő harci jelvényeinek köszönhetően aratunk dicsőséget, s kinek örök kincsként elhelyezett fej(ereklyéjét) a veszprémi egyházban tisztelik, arra vágyakozunk, hogy e mártír kegyelmét és segítségét most és a jövőben is megszerezhessük. Azét, akinek segítségébe jámbor reményünket és biztos bizodalmunkat királyságunk előkelőivel és vitézeinek csapataival együtt mindig is helyeztük, s aki iránt most is különleges bizalommal viseltetünk, s virtusának és jótetteinek köszönhetően a magunk és királyságunk minden ügyes-bajos dolgában mindenkor szerencsével jártunk. Ezért akarjuk a dicső mártír dicséretére és dicsőségére kápolnáját, amely az említett veszprémi egyház mellett faragott kövekből igen szépen épült s csodálatos festés díszíti, lelkünk gyógyulására és üdvére a kápolnában naponta mondandó misével ékíteni, s adtunk... egy Gyimót nevű birtokot a veszprémi egyháznak és káptalanjának... Kelt Pilisen, Szent Barnabás apostol ünnepe utáni V. férián, az Úr 1358. évében." Kiadása *Fejér:* CD 9.2 665. o. és *Csete Antal:* Szent György vértanú fejereklyéje. In: *Magyar Sion* 1, 1863. és I. az oklevél 1364. évi átírását: DF 200 965. Hibás magyar fordítása *Gutheil Jenő:* i. m., regesztája *Kumorovitz L. Bernát:* Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953. No. 490. Gutheil véleményével szemben az oklevélben említett vitézi jelvényeken biztosan nem a Szent György-rend jelvényeit kell értenünk, hanem a szent harcban segítő megjelenésének különböző formáit (ereklyék, zászlók, címerek stb.). Az oklevélből csak a király Szent György-tisztelete olvasható ki, de semmi utalást nem találunk magára a lovagrendre. A szakirodalomban egyébként a veszprémi kápolna és a magyar lovagrend közötti kapcsolat többször felmerült, v. ö. *Kurcz Á.:* i. m. 214. o.; *Kovács Éva:* in: Magyarországi művészet, i. m. 218. o. és *Marosi Ernő:* in: Művészet I. Lajos király korában, i. m. 62. o. A Szent György napi lovaggá avatás hagyományára *Erben, Wilhelm:* Schwertleite und Ritterschlag. Beiträge zu einer Rechtsgeschichte der Waffen. In: *Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde* 8, 1918–20. 147. o. A Szent György-tisztelet legújabb népszerűsítő összefoglalása *Tóth Endre–Nagy Kálmán:* Szent György, a lovasság védőszentje. Bp., 1992.

32 Ezt leginkább a Boulton-könyvről írott recenziók fogalmazták meg: pl. *Brigitte Bedos-Rezak:* in: *Speculum* 65, 1990. 372–375. o. Hasonló szempontokat vet fel *Maurice Keen:* Chivalry. New Haven–London, 1984. 179–199. o. Itt jegyezzük meg, hogy Boulton művét már Keen is használta, ti. az disszertáció formájában korábban a kutatók rendelkezésére állt.) A magyarországi lovagrend tagjait Vajay Szabolcs is csak a heraldika módszereivel tartja azonosíthatónak, v. ö. *Karlai K. Károly:* A címerekről. Amsterdam, 1985. 148. o. és *Vajay Sz.* korábban idézett tanulmánya.

Ezzel kapcsolatban térhetünk még ki a lovagrend létszámának a kérdésére. Hóman Bálint, s őt követve Boulton a lovagrend 50 főben maximált tagságát exkluzívnak tartotta, s az akkori magyar társadalom ezer fős krémjéről írt.[33] Ezzel szemben Fügedi Erik – sokkal megalapozottabban – azt fejtegeti, hogy az 1320-as években – a hatalmi koncentráció következtében – 66 főből szinte a teljes világi arisztokráciát (bárók, ispánok) ki lehetett állítani.[34] Ha ehhez hozzátesszük, hogy 1308 és 1342 között az *aulae miles*-ek ismert száma 7 (ez persze a későbbiekben valamelyest növekedhet), a szám már nem tűnik annyira exkluzívnak. E magas számban vagy az a szándék nyilvánult meg, hogy a király a világi hatalmat gyakorlók lehető legszélesebb körét még egy szállal, a kölcsönösen kötelező testvéri-lovagi szeretet és hűség kötelékével magához kösse, vagy egy másutt is előforduló keretszám mechanikus átvételéről lehet szó. Az előbbi érvelés mellett szól hogy a rend szabályzatának vonatkozó cikkelye szerint a lovag emberét is elküldheti a legfőbb találkozóra, a Szent György napi gyűlésre. Ez világos jele, hogy a tagság nem csak ad personam szóló megtiszteltetés, hanem az udvar iránti hűség bizonyításának folyamatos lehetősége, amit képviselő útján is ki lehet fejezni. A másik magyarázatra Boulton talált egy bizonyítékot. Eszerint Robert de Boron Merlinjében Artúr király kerek asztala lovagjainak a száma volt kereken ötven.[35] Véletlennek tűnő egybeesésekben persze nincsen hiány. Erzsébet királynét itáliai útja során például 50 aranysarkantyús vitéz kísérte, aminek a hazai lovagrendhez az égvilágon semmi köze sem volt.[36] Összehasonlításul talán csak a Térdszalag-rendre utalunk, amelyben 26 lovag, 26 pap és 26 támogatásban részesülő szegény lovag kapott helyet.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Boulton könyvének megjelenése óta a magyarországi Szent György-lovagrend európai helyét sokkal világosabban látjuk, s a nemzetközi kutatásban elfogadottá vált, hogy Károly Róbert alapítását illeti meg a világi lovagrendek között az elsőség. Ugyanakkor az előzőekben sikerült a lovagrend szabályzata jó néhány cikkelyének mintáját megtalálnunk az itáliai városi, egyházi és világi konfraternitások, társulatok szabályzatában, melyek ismerete szükséges a rend létrejöttének tisztázásához. Ugyanakkor a szabályzat korrekt fordítása határozottan utal arra, hogy a lovagrend szabályzatának első változata még 1326. április 24. előtt megszületett, de mindenképpen 1323 és 1326 között. 1326 Szent György napján pedig e korábbi szabályzatot egészítették ki 6 további cikkellyel, a király jelenlétében és szándékainak megfelelően.

33 *Boulton:* Knights... i. m. 35. o.

34 *Fügedi Erik:* Ispánok, bárók... i. m. 228–230. o.

35 *Boulton:* Knights... i. m. 34. o.

36 *Karácsonyi János:* Nagy Lajos anyja Rómában. In: *Katholikus Szemle* 7, 1893. 56. o. A forrás: *Fejér:* CD IX. 1. 115. o. (quinquaginta milites ad aurea calcaria circum stipabant reginae rhedam).

Nagy Lajos király lovagavató szerepéről (1348)

Az Anjou-korból ismert lovagok (miles), udvari lovagok (aulae miles) s királyi apródok (aulae iuvenis) számát a kutatás eddig is igyekezett számba venni s a lehetőség szerint tovább növelni. Az új Anjou-kori okmánytár munkálatai azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy – nyilván a későbbi évtizedek anyagában – tovább bővül az ismertté vált személyek köre s az eredmények a korábbinál sokkal alaposabb és mélyebb társadalomtörténeti, eszmetörténeti elemzéseket tesznek majd lehetővé.

Ahhoz, hogy többet tudjunk meg az udvari kultúráról, egyes oklevelek is kivételes fontossággal bírhatnak. Ilyen volt például I. Lajos király 1365. évi, pallosjogot adományozó oklevele, amelyet néhány éve publikált Kumorovitz L. Bernát.[1] Ebből szerzünk tudomást arról, hogy Kopalyai Benedek fiai, János és Dezső magisterek a magyar király sikeres bolgár hadjárata során, személyes vitézségük eredményeként, lovagi címhez jutottak: a saját és övéik sérüléseitől sem visszariadó testvérek „a lovagi dicsőség címének felvételét seregünk több más nemzetiségű serény és győzedelmes harcosa között méltán és kitüntetően kiérdemelték." A szöveget úgy értelmeznénk, hogy a király a hadjárat közben, vagy végén többeket (inter viros strennuos et victores) avatott lovaggá, köztük az említett testvérpárt. Itt minden bizonnyal a korban szokásos tömeges lovaggá avatás szertartásáról lehet szó (Massenpromotion). Az is jellemző, hogy az oklevelet nem a lovagi cím megszerzése miatt állították ki, arról szinte csak mellékesen értesülünk, hanem a pallosjog adományozása miatt, ami komoly jogi következményekkel járt. Magának a lovagi szertartásnak a részleteiről semmi nem derül ki. Meglehet, hogy a közreadó Kumorovitznak van igaza, aki felövezésre („Umgürten", azaz Schwertleite) gondolt.

Csak azért időztünk el ennél az oklevélnél, mert talán segít másik két, a korszak lovagságával kapcsolatos, 1348. január 2.-án kelt oklevél értelmezésében.[2] Az első oklevélben a titeli káptalan előtt Him fia Pál fia János lovag (miles), testvérei Miklós, Péter, Benedek és Pál, továbbá ezen Him fia György fia Miklós, minthogy Jakab fia Bede királyi apród (aulae iuvenis) kifizette helyettük a bírságot, amelyben őket Krassó megye elmarasztalta, 50 márka értékben 20 évre elzálogosítják neki Remete nevű birtokukat. Az azonos napon kelt másik oklevélben Jakab fia Bede magister királyi apród és Him fia Pál fia János lovag a Bede által kölcsönzött összeg, az ennek visszafizetése miatt keletkezett bírság és Remete birtok elzálogosítása ügyében egyezséget kötnek.[3] A Himfiek történetének a nyomon

1 *Kumorovitz L. Bernát:* I. Lajos király (1365. évi) lovaggá avató és pallosjogot adományozó oklevele. In: Lymbus Művelődéstörténeti Tár, II. 1990. Szeged. (Szerk.: *Monok István–Petneki Áron*) 19–21. o.

2 Az oklevélre *Szovák Kornél* hívta fel a figyelmet, amiért ezúton mondok köszönetet. Lelőhelye: *Fekete Nagy Antal* hagyatéka, P 1732, 1 csomó, A Temesi bánság oklevelei, No. 243 és 244. Az oklevelek tisztázott és jegyzetelt átírása. Eredetijük hártyán, hátlapjukon ovális alakú pecsét nyomaival a herceg Batthyány család körmendi levéltárában volt, eltűnésükig. Ottani jelzetük Miscell. Heimiana N. 112. b. és N. 112. a.

3 Az oklevelekben említett, Krassó megyei helységek *Fekete Nagy Antal* jegyzetei alapján: *Remete.* Nem azonos a Temesvártól északra fekvő Temesremetével, hanem a Borza melletti Zsidóvin falu északi részén feküdt. *Soosd.* Gertenyes szomszédságában, attól északnyugatra. *Igerzeg:* Rafnától északnyugatra. *Kuesd:* Rafnától délkeletre. *Bodugazunfalva:* elpusztult helység Versectől északkeletre. *Gyertyános:* ma Gertenyes, Rafnától nyugatra. *Mezősomlyó,* az előbbi helységektől távolabb, délnyugatra. A Himfiek családfáját Fekete Nagy Antal a No. 74. oklevélhez állította össze:

követése messzire vezetne bennünket témánktól: első birtokaikat 1321-től szerzik Krassóban. A helyi hatalmi viszályokba bonyolódó család szövegben említett birtokát, Remetét majd csak a család legfényesebb karriert befutott tagja, Benedek szerzi vissza 1357-ben.[4] A Himfiek újabb udvari kapcsolatának a feltűntekor nem is csodálkozhatunk: *Himfi Pál* 1333. augusztus 30.: királyi apród, (*Fekete Nagy*-gyűjtemény No. 130., kiad. Doc. Val. 73.), *Himfi Pál fia Péter* 1366. április 22.: (No. 395.) királyi apród, majd 1369. január 25.: udvari lovag (No. 424.), *Himfi Pál fia Benedek* 1352-től fordul elő lovagként. *Himfi Pál fia János* lovagi címe sem volt ismeretlen, Kurcz Ágnes 1351-ből hoz rá adatot, mint udvari lovagra. Az oklevelekben említett *Jakab fia Bede* sem volt ismeretlen, de apródként való előfordulása 1348-ban újdonság. A Fekete Nagy-gyűjtemény 249. tételéből azt is tudjuk, hogy 1348. november 10.-én „királyi parancsra a visegrádi várban a király úr szolgálatára rendelt"-ként emlegetik., majd a No. 289. alapján 1353 februárjában már nem élhetett.[5]

Az okleveleket egyébként már használta Turchányi Tihamér, de a lovagi címekkel kapcsolatos vonatkozások nem keltették fel érdeklődését s azokat említetlenül is hagyta. Pedig páratlanul érdekesek a lovaggá avatásra használt kifejezések. Az első oklevélben az áll, hogy Him fia Pál fia János magistert „a király úr tette és avatta lovaggá" (per regem miles constitutus et consecratus), míg a másodikban már rövidebben, a lovaggá avatás említését (consecratus) találjuk meg.

Érdekes, hogy a kifejezések a „consecrare" igét használják. Használata a XIV. században nem példátlan, de kétségkívül régiesnek tűnik. Először a XII–XIII. században tűnik fel, s a lovaggá avatások során a rendkívül erős egyházi befolyás és kapcsolat bizonysága. A szóhasználat eredete nyilván a fegyverekkel és hadijelvényekkel kapcsolatos templomi szertartásokra nyúlik vissza (benedictio, consecratio), amit a téma kiváló kutatója Jean Flori a X. századig vezetett vissza.[6] A „consecrare" említett értelmű előfordulásának legismertebb példája Heliand de Froidmont (megh. 1237) „De bono regimine principis" c. művében található.[7] Ebben azt írja, hogy néhány helyen az volt a szokás, hogy a másnapi felavatás előtt a lovagjelöltek a megelőző éjjelen virrasztottak és imádsággal töltötték idejüket, s

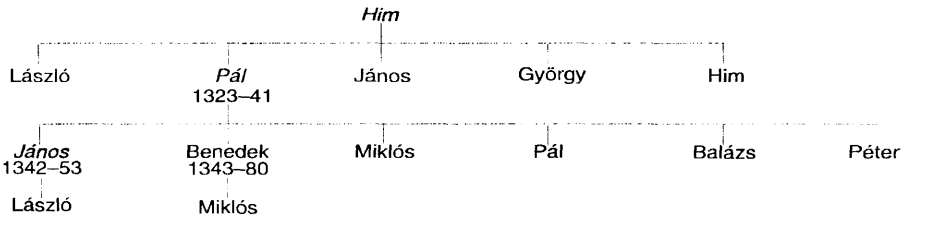

4 *Turchányi Tihamér:* Krassó-Szörény megye története. Lugos, 1906. 189. o.

5 *Kurcz Ágnes* pontosítások. Bedé-t 1363-ban szerepelteti. (303. o.), Himfi Pál és Himfi Péter adatait nem ismeri.

6 *J. Flori:* L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie. Genève, 1983.; *uő:* L'essor de la chevalerie. XIe–XIIe siècles. Genève, 1986., további irodalommal.

7 *Joachim Bumke:* Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. Bd. 1. München, 1986. (3. Aufl.) 326. o.; *Elsbet Orth:* Formen und Funktionen der höfischen Rittererhebung. In: Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur. (Hg.: *Josef Fleckenstein.*) Göttingen, 1990. (Veröff. d. Max Planck Inst. f. Geschichte, Bd. 100.) 145–151. o.

sem lefeküdni, sem leülni nem volt joguk. Ennél fontosabb nyomnak tekinthető, hogy a „consecrare" ige a német nyelvhasználatban is meghonosodik, „zu ritter segenen" formában (Heinrich von Trimberg, Z. 19.071), vagy a XIV. század első felében Heinrich von Beringen (Z. 2073–74) munkájában.[8] A jelenleg még alig-alig ismert hazai felövezések terminológiájára mindenesetre az okleveleinkben használt kifejezések jelentik az első fogódzópontokat (militem constituere et consecrare), talán a német használattól sem teljesen függetlenül.

Érdemes lenne annak okait vizsgálni, hogy a hazai oklevelekben vannak-e törvényszerűségek az udvari címek használatában. Tény, hogy János lovag a Fekete Nagy-gyűjteményben következő 1348–49-es oklevelekben sohasem szerepel lovagként, általában csak magister, vagy még az sem. (No. 245., 246., 249., 254., 255., 257.). Kurucz Ágnes táblázata szerint 1351-ben használja megint címét, ahol is udvari lovag.[9]

A lovaggá avatás körülményeire csak feltevéseink lehetnek, hiszen erről semmi sem derül ki a szövegből. Figyelembe véve az ezekből az évekből fennmaradt adatokat, a lovaggá avatások hadjáratokhoz kötődtek. Így az első nápolyi hadjárat ideje alatt Nagy Lajos Forliban és Folignóban is felövezett lovagokat, vagy ha hihetünk Dominicus de Gravina-nak, akkor 1350-ben a nápolyi ütközet előtt a szemben álló felek, Tarantói Lajos és Lackfi István többeket lovaggá avattak. Tarantói Lajos esetében 700 új lovagot említ a szerző.[10] Himfi János természetesen – kronológiai okokból – nem vehetett részt az első nápolyi hadjáraton, de talán részt vett a király déli hadjáratainak egyikén, 1345–1346-ban (Bihács, Zára ellen).[11]

8 *J. Bumke:* i. m. 322., 329. o

9 *Kurcz Á.:* i. m. 293. o. Jelzete: DL 41272.

10 *Miskolczy István:* Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 34, 1933. 59–60. o.; *Wilhelm Erben:* Schwertleite und Ritterschlag. In: *Zeitschrift für historische Waffenkunde* 8, 1918–20. 139. o.; *Kristó Gy.:* Az Anjou-kor háborúi. I. m. 117. o.

11 Így például Poháros Péterről mint aule nostre miles-ről a zárai ostromnál tanúsított vitézségének a leírásakor értesülünk, persze meglehet, hogy már azt megelőzően is lovagi címet viselt. (Anjou-kori okmánytár V. 132. 1347. október 3.)

FÜGGELÉK

Nº 243.
1348. január 2.

Nos capitulum ecclesie Tytulensis memorie commendantes tenore significamus presentium, quibus expedit universis, quod magistro Iohanne filio Pauli filii Hem milite per dominum regem constituto et consecrato, sua et fratrum suorum magistrorum Nicolai videlicet et Petri in personis cum procuratoriis litteris honorabilis capituli ecclesie Orodyensis ex una, et magistro Bede filio Iacobi aule regie iuvene parte ab altera coram nobis constitutis, idem magister Iohannes extitit confessus oraculo vive vocis, quod quia predictus magister Bede ipsos de iudiciis et iudiciorum gravaminibus, in quibus ipsi et magistri Benedictus ac Paulus frates eorum uterini, necnon magister Nicolaus filius Georgii filii predicti Hem in presentia magistri Michaelis de Ryma vicecomitis ac quatuor iudicum nobilium de Karaso *convicti extitissent, prout in registro sigillis eorundem vicecomitis et iudicum nobilium signato per* eiusdem magistrum Iohannem nobis exhibito, quod nos ad eiusdem magistri Iohannis petitionem capite sigilli nostri signavimus, eoque ipsum aperuimus, vidimus contineri apud eosdem vicecomitem et iudices nobilium expedivisset, solvendo eisdem pro ipsis quinquaginta marcas rationis Tymisyensis, de quibus quadraginta quatvor floreni et septem marce eiusdem rationis iuxta continentiam litterarum dicti capituli Orodiensis solute fuissent et extitissent. Ideo quandam possessionem eorum Remete nuncupatam, iuxta fluvium aque Burza, a meridie iuxta villam Gertanus, ab occidente penes villam Soosd, a septentrione circa villam Egerzeg et ab oriente erga procinciam Kwusd vocatam existentem et adiacentem, eidem magistro Bede cum omnibus suis utilitatibus, iuribus ac pertinentiis universis pro predictis quinquaginta marcis a die datarum presentium per viginti annorum immediate consequentium revolutionem inpignorassent et obligassent conditionibus infrascriptis mediantibus, ut si ipsi filii Pauli vel Nicolaus filius Georgii aut aliquis ex ipsis quandocunque ante revolutionem dictorum viginti annorum prenominatam possessionem Remete pro eisdem quinquaginta marcis ab eodem magistro Bede vel suis heredibus aut proximis redimere et liberare voluerint aut rehabere coram nostro testimonio et homine regio, aut dominis ac viris religiosis priore fratrum ordinis predicatorum et priore fratrum heremitarum claustrorum de Mezeusomplyo pro tempore constitutis, quos predicti filii Pauli vel Nicolaus filius Georgii, necnon magister Bede vel suus successor comuniter ad villam eiusdem magistri Bede Bodugazunfalua vocatam simul et adinvicem adducere tenebuntur, scilicet in predicto comitatu de Karaso existente, extunc idem magister Bede vel suus successor eandem possessionem Remete reddere eisdem filiis Pauli vel vel (sic) filio Georgii tenebitur et resignare sine occasione aliquali et dilacione.

Si vero ipse magister Bede aut heres vel heredes ipsius eandem possessionem reddere recusarent, extunc reddent ipsam possessionem eisdem et reddere tenebuntur pecunia prenominata totali in nihilum redigente et inane, hoc est perdent eandem pecuniam penitus et amittent.

Si autem filii Pauli vel filius Georgii prelibati revolutione dictorum viginti annorum occurrente et adveniente dictam possessionem Remete redimere non curarent vel non possent, tunc spacio viginti annorum predictorum transacto cum pena dupli rediment eandem et liberabunt, presentibus testimonio nostro homine regio et viris religiosis superius tactis. Item si magistri Benedictus, Paulus, Nicolaus filius Georgii prescripti ipsum magistrum Bede et suos heredes ratione obligationis dicte possessionis Remete molestare seu inquietare niterentur et attemptare, tunc prefati magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus filii Pauli eosdem magistrum Bede et suos heredes propriis eorum laboribus et expensis expedire tenebuntur et in eadem conservare usquequo quinquaginta marce persolventur predicte. Si vero ipsi magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus ipsum magistrum Bede vel suas posteritates in eadem conservare contra predictos fratres eorum nequirent, ex tunc ipsi scilicet magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus dictos fratres ipsorum et proximos ad divisionem in possessiotrenibus eorum communibus in dicto comitatu de Karaso existentibus et possessione Remete prefata fiendam inducere et compellere regni consuetudine exposscente tenebuntur et ipsorum portionem possessionariam signis metalibus sequestrare et separare a portionibus fratrum suorum antedictorum. In quibus portionibus ipsorum sequestratis eundem magistrum Bede vel suos heredes tenebunt et conservabunt, donec solutio pecunie fiet supratacte.

Si autem ipsi magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus divisionem ipsam possesionariam non curarent facere vel procurare, extunc iidem in quinquaginta marcis sine portione iudicis ante litis ingressum ipsi magistro Bede vel suis posteritatibus persolvendis convincentur ipso facto. Ad que et premissorum singula predictus magister Iohannes se ipsum et dictos fratres auos auctoritate procuratoria, prefatus

autem magister Bede se spontanea voluntate et propria nostri in presentia obligarunt et obligatos pronuntiarunt. In cuius rei memoriam et testimonium ad instantiam partium et petitionem presentes concessimus litteras patentes sigilli nostri appositione signatas. Datum secundo die festi Circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo CCCmo XL mo octavo.

Volumus etiam non latere, quod predictus magister Iohannes hominem eiusdem magistri Bede in predicta possessione Remete feria quarta proxima ante festum beati Thome apostoli proxime preterium statuisse est confessus.

Nº. 244.
1348. január 2.

Nos capitulum ecclesie Tytulensis memoria commendantes significamus universis, quibus expedit, presentium per tenorem, quod magistro Bede filio Iacobi aule regie iuvene ab una parte, ex altera vero magistro Iohanne filio Pauli filii Hem milite per dominum regem consecrato coram nobis constitutis, idem magister Bede extitit confessus ministerio vive vocis, quia ipsi magister Iohannes et fratres sui, magistri Nicolaus et Petrus quadraginta quatuor florenos et septem marcas compoti Tymisiensis, quas ipse eisdem pro expeditione iudiciorum et birsagiorum, in quibus ipsi filii Pauli et alii fratres eorum coram vicecomite et iudicibus nobilium comitatus de Karaso convicti fuissent, dedisset mutuo et tradidisset iuxta continentiam litterarum honorabilis capituli Orodiensis in octavis festi beati Michaelis archangeli anno proxime transacto preteritis, solvere sibi non curassent.

Ideo ipsi filii Pauli scilicet magistri Iohannes et Nicolaus in quinquaginta marcis sine portione iudicis ante litis ingressum deponendis convicti extitissent ipso facto, auctoritate predictarum litterarum ipsius capituli Orodiensis mediante, quos quidem quadraginta quatuor florenos et septem marcas ipse magister Bede ad quinquaginta marcas Tymisienses, pro quibus ipsi filii Pauli quandam possessionem eorum Remete vocatam iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum per spacia viginti annorum sibi obligarunt, ipsi filiis Pauli conplevisset, unde quandocunque iidem filii Pauli easdem quinquaginta marcas ante revolutionem dictorum annorum eidem magistro Bede vel suis heredibus persolverent, ex tunc ipse magister Bede predictum gravamen, quod secundum tenorem predictarum litterarum capituli Orodiensis ipsi filii Pauli incurrerunt, eisdem relaxasset et nostri in presencia relaxavit. Item predictus magister Iohannes assumpsit firmiter se obligando, quod si ordinatio obligationis possessionarie predicte per ipsum magistrum Iohannem sua et predictorum fratrum suorum in personis cum procuratoritiis litteris dicti capituli Orodiensis facta iuxta deliberationem baronum et nobilium regni stare inconcussa non posset vel non valeret, tunc omnia gravamina, quibus ipse se et dictos fratres suos mediantibus aliis litteris nostris obligavit, incurreret ipso facto magister Iohannes antedictus, ad quod ipse sponte se oblegavit coram nobis.

Datum in crastino festi Circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo CCCmo XL-mo octavo.

László Veszprémy

SOME QUESTIONS OF CHIVALRY IN THE AGE OF ANJOU

Summary

The Foundation of the Order of St. George

Since the publication of Boulton's book (1987) it is commonly accepted by experts that the Order of St. George (Societas fraternalis militae sancti Georgii), founded by Charles Robert I of Hungary is the first among the secular orders of knighthood in Europe. The Author of the study agrees in this view and analyzes the statuta of the order dated on St. George's day 1326 which contain the deed of foundation, too. He states that the present form of the diploma is a combination of an earlier deed of foundation and the statuta, accepted on the St. George's day meeting of 1326, appended. So far as the sources of the statuta are concerned the author could indentify some of them among the statuta of contemporary city societies (società) of Northern Italy.

On the Role of King Louis I of Hungary in Knighting (1348)

Though Louis I (The Great) of Hungary is accepted as a par exellence knight-king, the sources mention him in connection with conferring of knighthood only exceptionally. Up to the present time a diploma from 1365, published by L. B. Kumorovitz was the only one which could be used as a source of the Hungarian dubbing ceremony. Now the author publishes two diplomas from 1348 wich certify that John, son of Paul, Son of Him was created a knight (per regem miles constitutus et consecratus) by the king personally.

László Veszprémy

CERTAINES QUESTIONS DE LA CHEVALERIE DE L'ÉPOQUE D'ANJOU

Résumé

La fondation de l'orde de chevalerie Saint Georges

Depuis l'apparition du livre de Boulton (1987) c'est un fait généralement accepté dans les milieux professionnels, que l'ordre de chevelerie Saint Georges, fondé par le roi hongrois Charles Robert (Societas fraternalis militiae sancti Georgii) est le premier parmi les ordres de chevalerie laïcs européens. L'auteur partage également cette opinion. L'auteur examine les statuts des ordres datés du jour de Saint Georges de 1326, qui contiennent également la charte de fondation de l'orde, et il constate que le document a eu sa forme présente avec la copie des statuts acceptés lors de la réunion du jour de Saint Georges en 1326 à une charte de fondation datée de plus tôt. L'auteur a réussi à indentifier plusieurs des sources, des modèles des statuts à partir des statuts des sociétés urbaines (società) du Nord d'Italie.

Sur le rôle de faiseur de chevalier du roi Lous le Grand (1348)

Sous le règne de Louis Ier – réputé le roi de chevalier hongrois – les sources ne parlent qu'exceptionnellement du rôle de faiseur de chevalier du roi. Jusqu'à présent, la seule source de la cérémonie de la réception de chevallier était la charte de 1365, publiée par L. B. Kumorovitz en 1990. L'auteur publie maintenant deux documents, datés de 1348, qui prouvent que János, fils de Pál, Fils de Him a été reçu chevalier par le roi (per regem miles constitutus et consecratus).

László Veszprémy

ZU EINIGEN FRAGEN DES RITTERTUMS DER ANJOU–ZEIT

Resümee

Die Gründung des Sankt-Georg-Ritterordens

Seit der Erscheinung des Werkes von Boulton (1987) wird von Historikern i. a. die Ansicht vertreten, daß der von Karl Robert, König von Ungarn, gegründete Sankt-Georg-Ritterorden (Sociatas fraternalis militiae sancti Georgii) der erste unter den europäischen säkularen Ritterorden ist. Der Autor untersucht die Ordensstatuten vom St. Georgstag des Jahres 1326, die auch die Gründungsurkunde enthalten, und stellt fest, daß die uns bekannte Form der Urkunde durch die Ergänzung einer älteren Urkunde mit den Statuten der Versammlung am St. Georgstag des Jahres 1326 zustande gekommen ist. Im weiteren gelang es dem Autor, unter den Statuten der städtischen Bruderschaften Norditaliens einige Quellen und Vorlagen der Statuten des ungarischen Sankt-Georgs-Ordens zu finden.

Zur Rolle des Königs Ludwig des Großen beim Ritterschlag (1348)

Die Urkunden aus der Zeit des Königs Ludwig des Großen, der für den ungarischen Ritterkönig gehalten wird, enthalten nur ausnahmsweise Berichte über die Rolle des Königs beim Ritterschlag. Bis jetzt galt die von L. B. Kumorovitz in 1990 herausgegebene Urkunde aus dem Jahre 1365 als die einzige Quelle des Ritterschlags und der Schwertleite in Ungarn. Im vorliegenden Aufsatz gibt der Autor zwei Urkunden aus dem Jahre 1348 heraus, die beweisen, daß Him fia Pál fia János (János, der Sohn von Pál, der der Sohn vom Him) vom König zum Ritter geschlagen worden war (per regem miles constitutus et consecratus).

Ласло Веспреми

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЫЦАРСТВА ЭПОХИ ДИНАСТИИ АНЖУ

Резюме

Учреждение рыцарского ордена Святого Георгия

Со времени выхода в свет книги Бултона в 1987 году обычно стало общепринятым в профессиональных кругах - и этого же взгляда придерживается и автор, - что учрежденный венгерским королем Каройом Робертом рыцарский орден Святого Георгия (Societas fraternalis militiae sancti Georgii) является одним из первых европейских светских рыцарских орденов. Автор статьи анализирует организационный устав ордена, датированные днем Святого Георгия 1326 года, который включает в себя и грамоту об учреждении ордена, и заключает, что грамота свою настоящую форму обрела путем приписки статута (устава), принятого на собрании в день Святого Георгия 1326 года, к учредительному письму, датированного ранее. Автору статьи удалось отождествить несколько из источников, образцов статута со статутами городских обществ Северной Италии (società).

О роли короля Людовика Великого в посвящении в рыцари (1348)

Во время правления Людовика I, считавшегося венгерским королем рыцарем, источники лишь в исключительном порядке сообщают о роли короля в основании рыцарства. До сего времени изданная в 1990 году Л. Б. Куморовитцем грамота от 1365 года была единственным источником церемонии посвящения в рыцарство в Венгрии. Автор теперь издает две грамоты, датированные 1348 годом, которые свидетельствуют о том, что король посвящает в рыцари Яноша, сына Павла, сына Хима (per regem miles constitutus et consecratus).

JAKUS JÁNOS

A M. KIR. IV. HADTEST TÁMADÓ HADMŰVELETE, 1944 SZEPTEMBER

A II. világháború magyar vonatkozásainak, a részvétel politikai körülményeinek elemzése megfelelő tárgyilagossággal feldolgozásra került. Nem mondható ez el a hadműveleteknek a magyar katonai felső vezetés részéről történt előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatban. A magyar seregtestek hadműveleteinek és harcainak átfogó megítélése szinte teljesen hiányzik.

Születtek ugyan nagy jelentőségű művek, többségük azonban a kor politikai, katonapolitikai keretei között és a szovjet hadsereg hadműveletei árnyékában a magyar seregtestek szereplését mint ellenségét mutatta be.

Az utóbbi időszakban az egykori résztvevők visszaemlékezéseinek (naplóinak), korábban zárolt hadtörténelmi munkáinak megjelenésével már kaphatunk egyfajta képet a magyar csapatok hadműveleteiről, harcairól. Ezek a művek nem mentesek azonban az események szubjektív alapon történő megítélésétől noha sok, eddig kevésbé ismert információt tartalmaznak.

A kutatóműhelyekben folynak azok a munkák, amelyeknek alapvető célkitűzése az, hogy a realitások figyelembe vételével nyújtsanak képet a m. kir. Honvédség második világháborús frontszerepléséről.

Ehhez a törekvéshez csatlakozva teszek kísérletet a m. kir. IV. hadtest 1944. szeptember 13-án megindított támadó hadművelete előkészítésének bemutatására. A tárgyban megjelent írások mint a m. kir. 3. hadsereg által Arad és Temesvár irányokban végrehajtott - már a megkezdése előtt kudarcra ítélt – támadó hadműveletet tartják számon az eseményt. A háború egész menetét vizsgálva ez viszonylag jelentéktelen műveletnek mondható. A m. kir. Honvédség 1944 őszi tevékenységét illetően azonban már más megítélés illeti meg ezt a vállalkozást.

Általános helyzet Magyarország délkeleti térségében (1944 augusztus vége–szeptember eleje)

A Dél-Ukrajna hadseregcsoport szétverését, valamint a Román Királyság 1944. augusztus 23-i átállását követően Brassó és Orsova között a Kárpátok hágói nyitva álltak a gyors ütemben előretörő szovjet csapatok előtt. Német részről elmaradtak a hatékony intézkedések a keletkezett óriási rés kitöltésére. A hágók lezárására csekély lehetőség kínálkozott. A 2. Ukrán Front csapatai ezt felismerve, előrevetett osztagaikkal, már szeptember 4–7. között megjelentek Dél-Erdély térségében.

A frontparancsnok szándéka az volt, hogy felzárkózva az akkori magyar–román határra, kifejlessze a támadást a Kolozsvár–Szatmárnémeti–Csap irányba és együttműködve a 4. Ukrán Front csapataival bekerítse az Északkeleti–Kárpátokban védő m. kir. 1. hadsereget, az újjászerveződő 8. és 6. német hadsereget, valamint a Székelyföldet védő magyar IX. hadtestet – illetve az abból létrehozott magyar 2. hadsereget.

Ebben a helyzetben a Déli-Kárpátok szorosainak birtokba vételére korábban született elképzelések irreálissá váltak. A német hadászati és hadműveleti vezetés

súlyos hibája folytán Magyarország délkeleti határai védtelenül, nyitva álltak a szovjet és román csapatok előtt.

A magyar katonai felső vezetés elhatározta, hogy a korábbi tervek módosításával kísérletet tesz a Temes, a Maros és a Körösök völgyeinek lezárására, s ennek érdekében támadó hadműveletet indít Arad–Lippa, Temesvár–Lugos irányokba.

A feladat végrehajtására kiadták a szükséges intézkedéseket. A német hadvezetés, korábbi hibáját felismerve – és nem utolsó sorban politikai meggondolásokból – ebben a térségben tervezte harcba vetni a Magyarországra rendelt III. páncéloshadtestet (23. páncéloshadosztály és két páncélosdandár). Erre tett javaslatot Hitlernek az OKH hadműveleti osztálya, valamint Friessner vezérezredes, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka is.

Az F Hadseregcsoport északi szárnyának megerősítésére a Balkán-félsziget különböző térségeiből jelentős átcsoportosítások történtek. Ennek eredményeként került a Bánátba a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály a 18. SS rendőr hegyihadosztály részeivel együtt. A 23. páncéloshadosztály harcba vetésére pedig nem az eredetileg tervezett irányába, hanem Kolozsvár térségében, a magyar 2. hadsereg hadműveleti területén került sor. A magyar 2. hadsereg október 8-án a túlerős szovjet támadás következtében előrenyomulását beszüntette, miközben jelentős veszteségeket szenvedett, visszavonulása azonban beláthatatlan hadászati, hadműveleti helyzetet idézhetett volna elő. A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt átalárendelték a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak. Alkalmazására a Nagykikinda, Temesvár irányban került sor azzal a feladattal, hogy lezárja Karánsebes, Resicabánya, Bozonics, Orsova területén a völgykijáratokat.

Ebben a kusza hadműveleti helyzetben a magyar katonai felső vezetés, a korábbi helyzetértékeléseket figyelembe véve, 1944. szeptember 1-jén Heszlényi József altábornagy parancsnoksága alatt a rendelkezésre álló alakulatokból és a pécsi honvédkerület-parancsnokságból a hadtesttörzs kikülönítésével megalakította a IV. hadtestet, melynek azt a feladatot szabták, hogy biztosítsa az államhatárt Mezőhegyestől a Királyhágóig.

A hadtest a Tiszántúl déli területén csoportosult. Ezt a megújuló román határprovokációk is indokolták. Románia és Magyarország között a mindig is feszült politikai és katonai viszony ellenére szeptember 7-ig nem állott fenn hadiállapot. Ennek ellenére román részről gyakori határmenti provokációra került sor, elsősorban Észak-Erdély határviszonylatában, de az alföldi határszakaszon is. Század erejű román betörést vertek vissza a magyar határvadász-alakulatok augusztus 26-án Mezőhegyes és Makó területén, augusztus 30-án Mezőhegyes, Makó, Csanádpalota térségében.[1] Ezekről a határsértésekről az MTI részére a Honvéd Vezérkar főnöke rendszeres tájékoztatást adott.[2] Így az ország lakossága értesülhetett a határokon kialakult rendkívül feszült helyzetről.

1 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. Bp., 1991. 21. o.

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1. vkf. oszt. javaslata, 306. doboz, 29. számú hadijelentés IX. 7-én: „A már napok óta tartó sorozatos román határsértések és a magyar területek elleni földi és légi támadásokkal kapcsolatban, a magyar határok megvédésére és nagyobb szabású román betörések megelőzésére, csapataink f. hó 5-én ellentámadást hajtottak végre a Kolozsvár megtámadására felvonult román erőcsoport ellen. A román erőcsoportot részben megsemmisítettük és jelentős zsákmányra tettünk szert. A számos fogoly között van többek között a parancsnokló román tábornok is."

A Fővezérség hozzákezdett a hathatós ellenrendszabályok bevezetéséhez, melynek keretében megfelelő csapatcsoportosítást igyekezett kialakítani.[3]

A hadtest ilyen körülmények között fejezte be gyülekezését Békéscsaba, Gyula, Battonya, Kunágota körletben. Állományába a 6. póthadosztály, az 1. páncéloshadosztály és az 1. pót huszárezred tartozott.[4] A gyülekezést követően alárendeltségébe került még a 20., a Mezőhegyesen állomásozó 31., valamint a 61. portyázószászlóalj is.

A hadműveleti felépítés 1944. szeptember 3-ig a Csanádpalota, Sarkad terepszakaszon került meglakításra.[5] Ezt követően a csapatokat készenlétbe helyezték.

Az eredeti terveknek megfelelően a hadtest alkalmazására a magyar 2. hadsereg Kolozsvár térségéből indított támadó hadműveletével szoros összhangban került volna sor, melynek alapvető célja volt, hogy támadó hadművelet végrehajtásával, a dél-erdélyi román erők szétverése után, részt vegyen a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokba vételében.

A magyar hadvezetés a Déli-Kárpátok hágóinak birtokba vételére vonatkozó hadműveleti terveket jóval a román átállást megelőzően elkészítette. A vezérkar 1944. január 10-én kidolgozott helyzetmegítélésében az alábbi lehetőséggel számolt:

3 *Reszneki Zákó András:* A Budapestért vívott harc. *Hadak útján,* 14. évf., 155. szám, 9. o., 1962. március: „A VKF augusztus 28-án elrendelte a 12. és 23. tartalékhadosztályoknak lengyel területről való visszaszállítását. Szállítás kezdete augusztus 30. Szállítás üteme 6/100. A 23. tartalékhadosztály szállítási fedőneve >>Frida<<. Kirakó körzete Sopron, Szombathely. A 12. tartalékhadosztály szállítási fedőneve >>JUPITER<<. Kirakó körzete Munkács, Huszt.

Augusztus 30-án a VKF elrendelte az 1. lovas póthadosztálynak az 1. lovas pótezreddé való összevonását és Mezőberény, Körösladány, Vésztő körzetbe való szállítását. Az ezred szállítási fedőneve: >>BAGOLY<< (11.531/Kszv. hdm. 944. sz.) A 152. sorozatvető osztály, a IV. gépkocsizó közepes tüzérosztály, a IV/2. önálló közepes tarackosüteg ugyanezen a napon mozgósított.

Az 1. tábori páncélos hadosztálynak Orosháza körzetbe való szállítása 1944. szeptember 1-jén került elrendelésre. A szállítmány fedőneve: >>MENYÉT<< (11.812/Kszv. hdm. 944. sz.)

A hadtestparancsnokságot a 104. vonalparancsnokság Pécsről – (szeptember 1-i beérkezéssel) – Békéscsabára irányítja. (11.613/Kszv. hdm. 944.)

A Fővezérség 110/Főv. hadm. 944. sz. rendeletével az 1. lovashadosztálynak lengyel területről (a 23. tartalékhadosztályhoz csatlakozva) >>JULISKA<< fedőnév alatti szállítását elrendelte. Kirakó körzete: Hódmezővásárhely, Orosháza.

A VKF 4604/m. hdm. VKF 944. sz. rendeletével a Bácskában levő 5. póthadosztállyal (szállítási fedőnév: >>GÉZA<<) felváltja a Pécs környékén levő 4. tábori póthadosztályt, Munkács, Huszt körzetébe irányítja, ahol a 12. tartalékhadosztályba olvad be. Szállítás kezdete szeptember 4-én. Fedőneve: >>KECSEGE<<.

Szeptember 11-ig a megadott kirakó körzetekben a hadosztálynak 24 szállítmánya rakott ki. Ezek és a további szállítmányok Szeghalom, Vésztő körzetekbe lettek irányítva.

A Honvédelmi Minisztérium szeptember 8-án kelt 15.344/m. 1. b. sz. rendeletével a 12. tartalékhadosztályt (JUPITER I) Kötegyán, Vésztő, Őripuszta kirakó körzetbe irányította. A hadosztály Nagyváradon kapott kiegészítést.

A 429/Főv. hdm. 944. sz. rendelet alapján a VII. hadtestparancsnokságot a magyar 1. hadsereg területéről (JUPITER II fedőnévvel) Nagyváradra irányította. A Fővezérség a m. kir. 1. hadseregtől 695/Főv. hdm. 944. sz. rendeletével kivont egy gépvontatású közepes tüzérosztályt és a 151. sorozatvető osztályt. Az előbbit a 12. tartalékhadosztály szállítmányaiba sorolva a VII. hadtestparancsnokságnak, a sorozatvető osztályt pedig a IV. hadtestparancsnokságnak rendelte alá.

A Fővezérség a 372/Főv. hdm. 944. sz. rendeletével a 20. hadosztályt a IV. hadtestnek rendeli alá. Szállítás szeptember 11-én vette kezdetét >>SAKÁL<< fedőnév alatt 10/100 szállítási ütemmel. Kirakó körzet: Orosháza, Hódmezővásárhely, Makó, Mezőhegyes. A szállítmány csatlakozott a >>JUPITER<<-hez.

A Fővezérség ezzel egy időben a m. kir. 1. hadseregtől kivonta még az 1. önálló gépvontatású közepes tarackosüteget és a 7. ro. tü. oszt. és mindkettőt a IV. hadtestnek rendelte alá.

Szeptember 11-én a Fővezérség elrendelte a 8. tábori póthadosztálynak Szabadka, Röszke körzetbe való szállítását >>HARCSA<< fedőnév alatt."

4 HL 61/a doboz, *Heszlényi József* vezérezredes hagyatéka (a továbbiakban: *Heszlényi)* A m. kir. IV. ö. hadtest hadrendje IX. 2-án. A m. kir. IV. ö. hadtest megnevezést csak Heszlényi József vezérezredes használja.

5 *Heszlényi,* A IV. hadtest hadműveleti csoportosítása IX. 4-én.

„...Minden eshetőséget világosan szem előtt tartva, rá kell mutatni, hogy a további orosz térnyerés, még a magyar határ elérése előtt, Románia politikai helyzetében olyan változást okozhat, ami bennünket semmi esetre sem hagy érintetlenül.

Ezzel kapcsolatban elő kell készülnünk a következő lehetőségekre:

1. A német csapatok még harcképesek, azonban Romániában megbukik a német irányzatú politikai vezetés.

2. A német csapatok már nem harcképesek, a román külpolitika irányát változtatja és megtámadja Magyarországot.

Az első esetben meg kell szállnunk Dél-Erdélyt, hogy az ottani magyar lakosság lemészárlását megakadályozzuk. Ez a feladat megoldhatónak látszik a következő sorrendben: a Kárpátok biztosítására felhasználjuk a hátravont megszálló csapatainkat, és az 1. mozgósítási ütemben felvonuló kötelékeket. Az ország belsejében előkészített erők zömével (6 gyaloghadosztály, 1 páncéloshadosztály, 1 lovashadosztály) gyors hadműveletekkel kézbe vehetjük Dél-Erdélyt és csatlakozóan a Keleti-Kárpátokra csoportosítunk.

A második esetben, általában a fenti erőcsoportosítással, a főerőket Nagyvárad, Érmihályfalva térségében összevonva, hogy adott esetben ugyanúgy az orosz támadó mozdulat irányában (Dél-Erdély–Budapest, Dél-Erdély–Észak-Erdély) ellentámadást indíthassunk. A hadműveleti tervek mindkét esetre kidolgozva."[6]

Az elvi előkészítés az eseményeket lényegesen megelőzte, azonban nem számolt azokkal a politikai és katonai helyzetben bekövetkező változásokkal, amelyek elvonták a felriasztható (mozgósítható) erők nagy részét e várt feladat megoldásától. Ennek tudhatók be a IV. hadtest felállítása során jelentkező nehézségek is.

A szemben álló felek helyzetének alakulása 1944. szeptember 7-ig

Románia 1944. augusztus 23. és szeptember 7. között haderejének zömét Dél-Erdélybe csoportosította át. Két hadseregük zárkózott fel a román–magyar határra. A román 4. hadsereg, az Észak-Erdély és Dél-Erdély között húzódó határszakaszt, a román 1. hadsereg pedig az egykori román–jugoszláv és a román–magyar határt igyekezett „biztosítani".

A két hadsereg valamint a román 4. ö. hadtest és a román 1. repülőhadtest (összesen 20 hadosztály) állománya elérte a 138 073 főt. Fegyverzete 8159 géppisztoly, 6500 géppuska, 1809 aknavető, 611 löveg és 113 üzemképes repülőgép volt.[7]

Lugos térségében összpontosult a román 9. lovashadosztály, feladata az volt, hogy megtámassza a román 1. gyaloghadosztályt Zsombolya–Temesvár irányában. A román 19. gyaloghadosztály azt a feladatot kapta, hogy lezárja a Karánsebes–Orsova irányt. A mélységben, a Maros-szorosban a román 2. hegyihadosztályt, az Olt szorosban a román 18. gyaloghadosztályt összpontosították.

A román 1. hadsereg kétlépcsős hadműveletei felépítésben kezdett hozzá feladata megoldásához, azaz hogy északnyugati és nyugati irányban egyrészt fedező feladatok végrehajtásával megakadályozza a támadó fél behatolását a Hátszegi-

6 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 9. o.

7 A második világháború története 1939–1944. 9. k., Bp., 1980. 148–149. o.

medencébe, valamint biztosítsa a Déli-Kárpátok szorosait. Másrészt alkalmas volt arra, hogy a beérkező szovjet erőkkel aktív támadó hadműveletet hajtson végre a magyar Alföld irányába. Ezt a szándékot bizonyítja a Bánság sík területein történő csapatcsoportosítások kialakítása is, ami nem kizárólagos határbiztosítási (fedezési) feladatokat tett lehetővé, hanem a völgykijáratok nyitva tartását is a mélységből előrevonást végrehajtó szovjet gépesített és harckocsicsapatok számára.

Augusztus 29-én a román Nagyvezérkar utasította az 1. hadsereget, hogy az elkövetkező támadó hadműveletek szempontjából fontos terepszakaszokat vegyen birtokba és hajtson végre magyar területek ellen erőszakos felderítő vállalkozásokat. Ugyanakkor a hegyihadtest kezdjen támadó hadműveleteket Marosörményes, Szárazajton irányában.

Augusztus végén Dél-Erdélybe jelentős román erők beérkezése volt folyamatban (többek között egy gépesített hadtest, valamint a 2., a 11. és 21. gyaloghadosztályok – a 4. hadsereg erői).

Az augusztus 30-án a román Nagyvezérkar által kiadott 51. sz. hadműveleti utasítás a szemben álló félre (a német és magyar csapatokra) vonatkozóan megállapította: nincsenek abban a helyzetben, hogy sikerrel kecsegtető hadműveletekbe kezdjenek.

Az intézkedés a továbbiakban arról szól, hogy a határbiztosítási feladatokon túl Arad–Temesvár térségéből kiindulva a szétbontakozott román seregtestek:

a) Támadó akciókat és helyi támadásokat hajtsanak végre információgyűjtés és a jövőbeli hadműveletek kifejlesztéséhez szükséges jelentős pontok megszerzése érdekében.

b) Később térjenek rá a jelentősebb támadó akciók végrehajtására az Észak-Erdélyben levő német és magyar csapatok ellen. A fent említett csapatok Dél-Erdélybe történő gyülekeztetése tehát egy jelentős támadó hadművelet megindítását kívánta megalapozni és nem kifejezetten egyedüli céllal védelmi hadműveletek folytatását irányozta elő.

Tekintettel arra, hogy ezek az intézkedések jóval a hadüzenet előtt kerültek kiadásra, gyakorlatilag jogosan merülhetett fel annak veszélye, hogy a román erők már a szovjet csapatok beérkezése előtt támadólagosan lépnek fel a szóban forgó térségben. Ezt erősítik meg a már említett, sorozatos határprovokációk is.

A román 4. hadsereg beérkezését követően a román 1. hadsereg parancsnoka javaslattal élt a Nagyvezérkar felé a hadsereg erőinek átcsoportosítása érdekében. A javaslatokat nagyrészt elfogadták és ennek értelmében a hadsereg főerői Arad, Temesvár térségében összpontosultak, ahol nem építettek ki szilárd védelmi létesítményeket. A szárnyakon egy-egy hadosztálynyi erőt biztosítási feladattal helyeztek készenlétbe.

A román hadsereg helyzete az átcsoportosítás után a következőképpen módosult: a 3. hegyihadosztály Belényes, az 1. gyaloghadosztály Borosjenő, az 1. lovashadosztály Arad, míg a 9. lovashadosztály Temesvár körzetében összpontosult. A „TIROL" kiképző központ négy zászlóalja átvette a 19. gyaloghadosztály körletét, míg ez utóbbi részeivel Radna, Lippa térségében került összevonásra. A 2. hegyihadosztálynak pedig Nagyszeben térségéből Jósikafalva, Kiskalota területére kellett elvonulnia.

A hadosztályokat ebben a felállásban is alapvetően támadó feladattal bízták meg egyrészt Hunyadcsucsa, másrészt Nagyvárad irányában, harmadrészt pedig korlátozott céllal a Körösök és a Maros közötti térségből a Viharsarok felé.[8]

A román hadseregek alapvetően gyalog-, hegyivadász- és lovashadosztályokból tevődtek össze.

A román csapatok szervezeti felépítése[9]

A gyaloghadosztályok egy háromszakaszos felderítő lovasszázadból (egy géppuskás raj és 3 darab 60 mm-es aknavető), három azonos szervezésű (két zászlóaljas) gyalogezredből (3 darab 60 mm-es és 4 darab 81.4 mm-es aknavető), háromosztályos (75 mm-es ágyús, 100 mm-es tarackos, 120 mm-es aknavetős) tüzérezredből, egy páncéltörő tüzérosztályból (két 75 mm-es páncéltörő ágyúval felszerelt tűzszakasszal), egy légvédelmi tüzérütegből (két 20 mm-es légvédelmi ágyús, vagy 37 mm-es légvédelmi ágyús tűzszakasszal), egy híradószázadból, egy utászszázadból (3 darab 81.4 mm-es aknavető) és egy táboricsendőr-századból álltak.

A hadosztály ellátó csoportja egy mozgókórházból; egy betegszállító századból; egy állatgyógyászati hadikórházból; élelmiszerellátó osztagból; lőszerellátó osztagból; tábori konyhából (10 sütő); szállítószázadból; egy országos járműből (szekér) összeállított oszlopból és egy karbantartó századból tevődött össze.

Összesen a gyaloghadosztályban volt: 9173 fő, 6805 db puska és karabély; 448 db géppisztoly; 292 db golyószóró; 52 db géppuska; 32 db (37 mm-es, vagy 47 mm-es) páncéltörő ágyú, 10 db 37 mm-es légvédelmi ágyú, 57 db 60 mm-es aknavető, 27 db 81,4 mm-es aknavető, 12 db 120 mm-es aknavető, 12 db 100 mm-es tarack és 12 db 75 mm-es ágyú.[10]

A hegyihadosztály szervezeti felépítése hasonló volt a gyaloghadosztály szervezetéhez. Különbség az ezredek szervezésében mutatkozott, ugyanis ezek három zászlóaljba tagozódtak.

A lovashadosztály egy felderítő lovasszázadból, három lovasezredből (két lovaszászlóalj; zászlóaljanként két lovasszázaddal); egy tüzérezredből (mint a gyaloghadosztály esetében), egy légvédelmi lovas tüzérütegből, egy utászszázadból, egy táboricsendőr-szakaszból állt.

Az ellátó alegységek a gyaloghadosztályokéhoz hasonló módon szerveződtek.

A hadosztályokat hadtestparancsnokságok fogták össze, amelyek alárendeltségébe közvetlen alakulatok is tartoztak. Ilyenek voltak: egy nehéz tüzérezred (105 mm ágyús- és 150 mm tarackos tüzérosztály); egy páncéltörő tüzérüteg; egy híradózászlóalj; egy utászzászlóalj; egy táboricsendőr-század.[11]

Ellátó csapatokkal alig rendelkezett a hadtest, ugyanis az alárendeltek az érintett hadsereg készleteiből vételeztek.

8 General-maior dr *Ion Cupsa*: Armata Romana de frontul antibolsevit. Bucuresti, 1973. 17-44. o.

9 Uo. 21. o.

10 Uo. 22. o.

11 Uo. 25. o.

1944. augusztus 24-én az 1. hadsereg parancsnoksága (Georghe Mihail tábornok) megkapta a román Nagyvezérkar intézkedését az északnyugati és a nyugati határok fedezésére. Ennek értelmében az 1. hadsereg alárendeltségébe került a hegyihadtest-parancsnokság (Brassó); a 6. hadtestparancsnokság (Gyulafehérvár); a 7. hadtestparancsnokság (Temesvár). Összesen 11 hadosztály (6 gyalog-, 3 hegyi-, 2 lovashadosztály).

A román és a beérkező szovjet csapatok feladatai

A román 7. hadtest a vonatkozó határszakaszok fedezésére a román 1. lovashadosztályt Gyalu, Marosborza között a 3. hegyihadosztállyal közösen alkalmazta azzal a feladattal, hogy zárják le a Fekete- és Fehér-Körösök, valamint a Maros völgyeit. Nagyobb erők támadása esetén Déva, Hunyad, Piskitelep területén kellett összpontosítaniuk, hogy az összeköttetést fenn tudják tartani a 6. hadtesttel és megakadályozzák a támadóknak a Besztercei szoroson Szörényhalász irányba történő előretörését. A román 1. lovashadosztály feladata volt Arad védelme is.[12]

A 9. lovashadosztály Temesvár védelmét, valamint a Temes és Bega folyók völgyeinek lezárását kapta feladatul.

A 2. és 3. Ukrán Front augusztus 29-én azt a feladatot kapta, hogy szeptember 7–8-ra vegyék birtokba a Cimpulung, Pitesti, Giurgin terepszakaszt és Turnu Severintől délre jussanak ki a Dunához. A 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatai foglalják el a Keleti-Kárpátok hágóit és szeptember 15-re jussanak ki a Beszterce–Kolozsvár–Nagyszeben terepszakaszra. Ezt követően mérjenek csapást Szatmárnémetire és nyújtsanak segítséget a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdésében. Erre az időszakra a 3. Ukrán Frontnak ki kellett jutnia a román–bolgár határra.[13]

A 2. Ukrán Front 27. és 53. összfegyvernemi és 6. harckocsihadserege, valamint a 18. harckocsihadtest előrevetett osztagai szeptember 4–7. között átlépték a Déli-Kárpátok szorosait és kijutottak a Brassó, Nagyszeben, Karánsebes, Orsova terepszakaszra.[14]

A Dél-Erdélybe bevonult szovjet hadseregek feltöltést és rövid pihentetést követően szeptember 9-én támadó hadműveletbe kezdtek a m. kir. 2. hadsereg ellen.[15]

Az 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest a román 1. hadsereg hadosztályainak fedezete alatt folytatta előrenyomulását a Maros, a Temes és a Fehér-Körös völgyei irányába.

12 Uo. 33. o.

13 Uo. 146. o.

14 HL Főv. hdm. iratok 306/a doboz, 268/Főv. hdm. – 44. IX. 7. Napló.

Az északnyugati román–magyar határ irányába előnyomuló szovjet erők által elért terepszakaszok tekintetében a szakirodalomban némi zavar mutatkozik. Amíg a szovjet anyagok a Petrozsény-Turnu Severin terepszakasz elérését szeptember 12-ben határozzák meg, addig a magyar légi felderítés már szeptember 4-én jelentette, hogy orosz gépesített erők elérték a Karánsebes–Orsova terepszakaszt. Bár ezeket az erőket az OKW egy visszavonuló német légvédelmi hadosztály erőinek vélte, később bebizonyosodott, hogy azok valóban szovjet gépesített csapatok voltak. Valószínűleg a szovjet 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest előrevetett osztagairól van szó. Ezt igazolja a VKF 268/Főv. hdm. – 44. IX. 7. szám alatt kiadott intézkedése is.

15 *Dálnoki Veress Lajos* vezérezredes (szerk.:) Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). München, 1973. 26. o.

A Bihar-hegység nyugati előterében, részben a Béli-hegység és a Hegyeshegység nyugati lejtőinél, szeptember 8–9-én a román 1. hadsereg végrehajtotta a fent leírt átcsoportosításokat.

Temesvár térségében szeptember 10-re beérkeztek és beavatkoztak a harcokba a szovjet csapatok élei is. Ebben a térségben a román 9. lovashadosztály és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály között állandósultak az összecsapások.

A IV. hadtest tevékenysége 1944. szeptember 2–13. között

Heszlényi József altábornagy szeptember 2-án a békéscsabai törzsszállásán seregtestparancsnoki értekezletet tartott, amelyen részt vett az 1. páncéloshadosztály parancsnoka, Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, a 6. póthadosztály parancsnoka, Vukovári Milán vezérőrnagy, valamint az 1. huszárezred parancsnoka, Auerhammer József ezredes. Rajtuk kívül jelen volt a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporttól egy német vezérőrnagy is.[16]

A hadtest parancsnoka felvázolta a kialakult helyzetet, melynek keretében tájékoztatást adott a szovjet csapatok valószínű szándékáról. Ismertette a hadtest feladatát, amit közvetlenül a Honvéd Vezérkar főnöke határozott meg. A hadműveletek kezdeti időszakában a hadtest sem harcászati, sem pedig hadműveleti vezetés vonatkozásában nem került német alárendeltségbe.

A vezérkar főnöke támadó hadművelet végrehajtását határozta meg a hadtest számára, azzal a céllal, hogy Arad birtokba vételét követően fejlessze ki a támadást a Maros völgyében; lehetőleg törjön előre a Hátszegi-medencében és onnan derítsen fel a Maros és a Zsil völgyében és vegye föl az összeköttetést a magyar 2. hadsereg nyugati szárnyán támadó csapatokkal.

Az értekezlet résztvevői tájékoztatást kaptak arról is, hogy a hadtest nyugati csatlakozásán német erők – Koszorús Ferenc vezérkari ezredes szerint két páncéloshadtest – fognak támadni Szabadka, Szeged területéről Nagybecskerek, Temesvár, Pancsova, Orsova irányába.

A megbeszélésen elhangzottak értelmében a 6. póthadosztálynak Battonya–Dombegyháza terepszakaszról Tornya–Arad, az 1. páncéloshadosztálynak Dombegyháza északkelet, Kevermes délnyugat terepszakaszról Kürtös, Arad, az 1. pót huszárezrednek Mezőhegyes, Battonya nyugat terepszakaszról Németpereg, Pécska irányába kellett támadnia.

A megindulási helyzet felvétele közben érkezett a vezérkar főnökének parancsa a támadó hadművelet 24 órával történő elhalasztásáról.[17] A visszaemlékezések és a

16 *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 175. o.

17 HL Főv. hdm. iratok 306. doboz szám nélkül; *Heszlényi,* 2. o. HL 61/a doboz; *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22. o.; *Adonyi-Naredy Ferenc–Nagy Kálmán:* Magyar huszárok a II. világháborúban. Szombathely, 1990. 43. o.; *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 177., 180., 190. o.; *Ránki György:* Magyarország története 1918–1919. 1919–1945. Bp., 1976. 1176. o.

Meg kell említeni azt, hogy a támadó hadműveletek megkezdésének időpontja körül a visszaemlékezések és dokumentumok alapján bizonytalanság tapasztalható. Ugyanis *Vörös János* vezérezredes 1944. szeptember 1-jén készített „Emlékiratában" szeptember 3-át jelöli meg a Dél-Erdélyi hadműveletek megindításának időpontjául. Ezzel szemben *Heszlényi József* vezérezredes visszaemlékezésében azt írja: „A Fővezérség az Aradra való tád-t eredetileg az É Erdélyből D. irányba támadó 2. magyar hds. hadműveleteivel összhangban IX. 5-re tervezte, azután 9-én reggel 6 h-ban állapította meg. A támadást 10-re, majd 11-re halasztották, míg végül 13-án reggel indulhatott meg." *Reszneki Zákó András* vezérőrnagy megállapítása szerint, a ... „a magyar kormány a Makó–Orosháza–Battonya területére felvonuló IV.

korabeli intézkedések összevetésével megállapítható, hogy a hadtest támadó hadműveletének megindítására vonatkozó időpontok a következők szerint módosultak: szeptember 4-én 06.00; szeptember 5-én 06.00; szeptember 9-én 06.00;[18] szeptember 10., majd 11. Végül szeptember 13-án 06.00-kor kezdődhetett meg, azaz pontosan tíz nap késedelmet szenvedett a hadműveletek megindítása, melyet az augusztus 25-én hadilétszámra kiegészült Fővezérség közvetlenül irányított.

A m. kir. 2. hadsereg parancsnoka szeptember 7-én kelt helyzetjelentésében azt a tájékoztatást adta a Vezérkar számára, hogy a „... Nagyszebent és a Vulkán-szoros bejáratát elért orosz páncélos élek szeptember 8-án elérik a hadsereget..."[19] Ezért szükségesnek tartotta a IV. hadtest által Temesvár, Arad és a Fehér-Körös völgye nyugati bejáratának birtokba vételét, hogy ezáltal késleltethesse az ellenségnek Arad, Temesvár körzetéből Budapest, vagy északi irányú előretörését. Az időpont-eltolódások bizonytalanságban tartották a hadtest vezetését, amit tovább fokoztak a felderítési adatok hiányosságai is.

A harci szellem növelése, valamint a szükséges felderítési adatok megszerzése érdekében szeptember 3-án a hajnali órákra a hadtest alárendelt hadosztályai részére vállalkozás végrehajtását rendelte el a hadtest parancsnoka.

Megállapítható, hogy hiányos felderítési adatokkal kockázatos lett volna a támadást megkezdeni, ugyanakkor a vállalkozások végrehajtását csak a támadás kezdetének biztos tudatában lett volna szabad elrendelni. Szeptember 3-án a reggeli órákban a parancsnokság még nem tudhatta, hogy a hadműveletek kezdési időpontját módosították. Az erőszakos felderítés végrehajtására feltétlenül szükség volt, az időpontmódosítás azonban a támadás későbbi menetére hátrányosan hatott. Amíg szeptember 3-án Arad térségében a határőr granicsár erőkön kívül román részről egy gyaloghadosztály összpontosult, szeptember 13-án a támadó hadművelet megindításakor – már két gyalog- és egy lovashadosztály jelenlétével kellett számolni. A térségben folytatott légi és ügynöki felderítés arról tájékoztatta a hadtestparancsnokságot, hogy új román alakulatok vonulnak fel Pankota, Magyarád, Kovászi, Gyorok, Újpálos területére.

magyar hadtest támadásának megindítását halogatta. A négynapos időveszteség – szeptember 9-ről 11-re, végül 13-ra – a magyar politikai vezetést terheli, mert a németek a támadást már 7-én szorgalmazták."

Adonyi-Naredy Ferenc azt a megállapítást teszi, hogy: „... a hds. 1944. szeptember 4-én 6 órakor kezdi meg a támadást Arad birtokbavételére ... a támadást 24 órával el kellett halasztani, amire semmiféle indokot nem közöltek. A támadás szeptember 13-án indult meg, kisebb módosításokkal."

Koszorús Ferenc vezérkari ezredes azt írja: „Szeptember 3-án a szürkület beálltával megkezdődött a csapatok készenlétbe helyezése a másnapi támadáshoz. ..... a támadást 24 órával el kellett halasztani. Szeptember 4-én ismét elkezdődött a készenlétbe helyezése, amikor az a parancs érkezett, hogy a továbbiakban nem kezdhető meg a támadás. ... A szeptember 13-ra elrendelt támadás tervszerűen indult."

Halmai Bor Jenő altábornagy erről a kérdésről a következőképpen foglalt állást: „A szeptember 3-ig felvonult első csoportot a VKF azonnali támadásra óhajtotta elrendelni, azonban a kormány ezt a támadást bizonytalan időre elhalasztotta. A VKF annyira sürgette a támadást, hogy végre is szeptember 13-án megindulhatott".

Ránki György az alábbiakban rögzítette az eseményeket: „A frissen létrehozott, gyenge 3. magyar hadsereg szeptember 13-án Arad irányában nyomult előre, de Arad, Temesvár térségéből a szovjet támadás mintegy 10 nap múlva már visszavetette őket." Természetesen ekkor még nem a m. kir. 3. hadseregről kell beszélni, hiszen az akkor még nem került megalakításra.

18 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, 268/Főv. hdm. 1944. IX. 7. intézkedés a 2. pc. ho. további alkalmazására.

19 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Dálnoki Veress Lajos vezérezredes helyzetértékelése a hdm. ov. részére (Napló).

Helyzet 44. IX. 4-én.

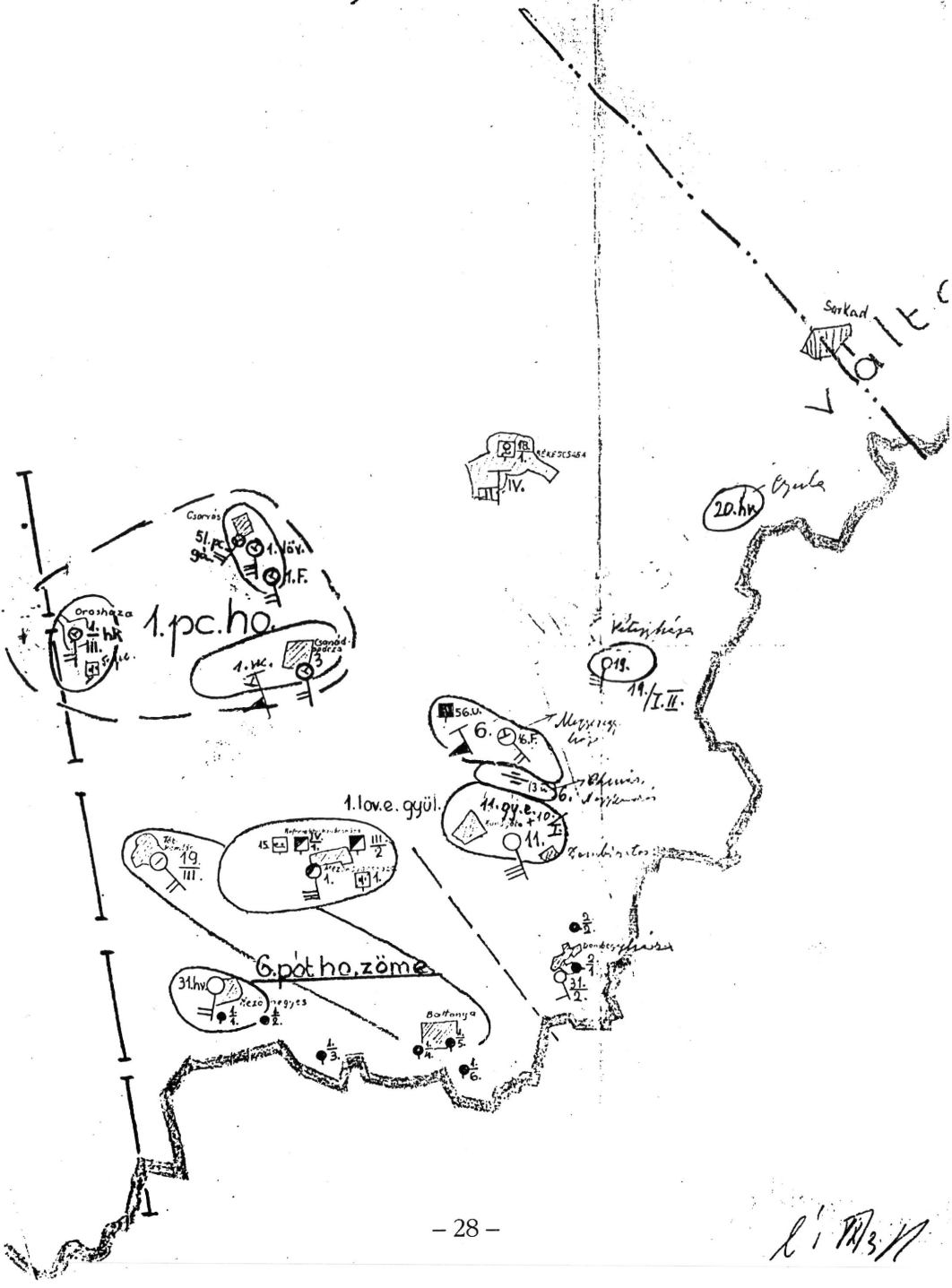

A románok már a vállalkozás végrehajtása előtt is foganatosítottak rendszabályokat. Megerősítették a granicsár őrsöket, felfegyverezték a határ menti települések román lakosságát. A határ közvetlen közelében tábori erődítéseket végeztek, az utakat lezárták és a műtárgyakat előkészítették robbantáshoz. Arad körül a korábban kiépített erődöket megszállták. Ezek a rendszabályok a szeptember 7-i román hadüzenettel is összefüggésben voltak.

A vállalkozás végrehajtása ráirányította a román katonai vezetés figyelmét a hadtest támadásának előkészületeire. Ettől függetlenül a 7. román hadtest augusztus végén megkezdte erőinek és eszközeinek átcsoportosítását elsősorban Arad és Temesvár fedezésére, valamint a határok biztosítása és támadó hadművelet előkészítése érdekében.

A tíz nap alatt bekövetkezett változások miatt a IV. hadtest támadó hadműveletének elgondolását némileg módosítani kellett. Koszorús Ferenc vezérkari ezredes jelentette a hadtest parancsnokának a támadó hadművelet alapgondolatát. „... A 6. póthadosztály Dombegyháza dél területéről széles arcvonalon átlépi az államhatárt és a legrövidebb úton Arad irányába támad. Ezzel a művelettel kierőszakolja a románok keleti irányból várható ellenlökéseit, amit az 1. páncéloshadosztály Kevermes-Elek területéről időben és térben mélyen lépcsőzött támadással képes szétverni. A páncéloshadosztály elfoglalja Aradot, szabaddá teszi az utat a 6. póthadosztály előtt, majd bevezeti a felderítést Lippa irányába. Ebben az időben Battonya területéről az 1. pót huszárezred megkezdi a támadást Pécska irányába, ahol hídfőt foglal a Maroson és bevezeti a felderítést Temesvár és Lippa irányokba..."[20]

Az új elgondolással Heszlényi altábornagy egyetértett, mert számított a beígért német segítségre, amely Nagybecskerek–Temesvár irányba történő kibontakozásával és az elsődleges támadásai cél birtokba vételével kellően fedezhette volna a hadtest jobb szárnyát. Ebben a térségben azonban a német 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály csak egy gyenge harccsoporttal hajtott végre támadó harctevékenységet, amely soha nem érte el Temesvárt.

A Fővezérség elgondolása szerint a hadtest támadó hadműveletéhez jobbról a dr. Temesy Béla vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 8. póthadosztálynak kellett csatlakoznia szeptember 14-én. A seregtest feladatát a Vezérkar főnöke határozta meg, vagyis ekkor még nem rendelte alá a m. kir. IV. hadtestnek.

A 8. póthadosztály szervezete három gyalogezredből, egy tüzérosztályból, egy huszárszázadból, egy utászszázadból, egy híradószázadból, egy gépkocsizó és hat fogatolt vonatoszlopból, valamint egészségügyi részlegből állt. Anyagi alapja Siófokon került berendezésre. A hadosztály Makó térségében összpontosult és azt a feladatot kapta, hogy – együttműködve a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal – Billéden keresztül támadjon Temesvár irányába és vegyen részt a város elfoglalásában.[21]

20 *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 180. o.

21 *Koeves Toronyi Ferenc:* Második világháborús emlékezései. Elfelejtett seregtestek. (Válságos évek) Magyar Történelmi Kutató Társaság, Bp., é.n. 16. o.

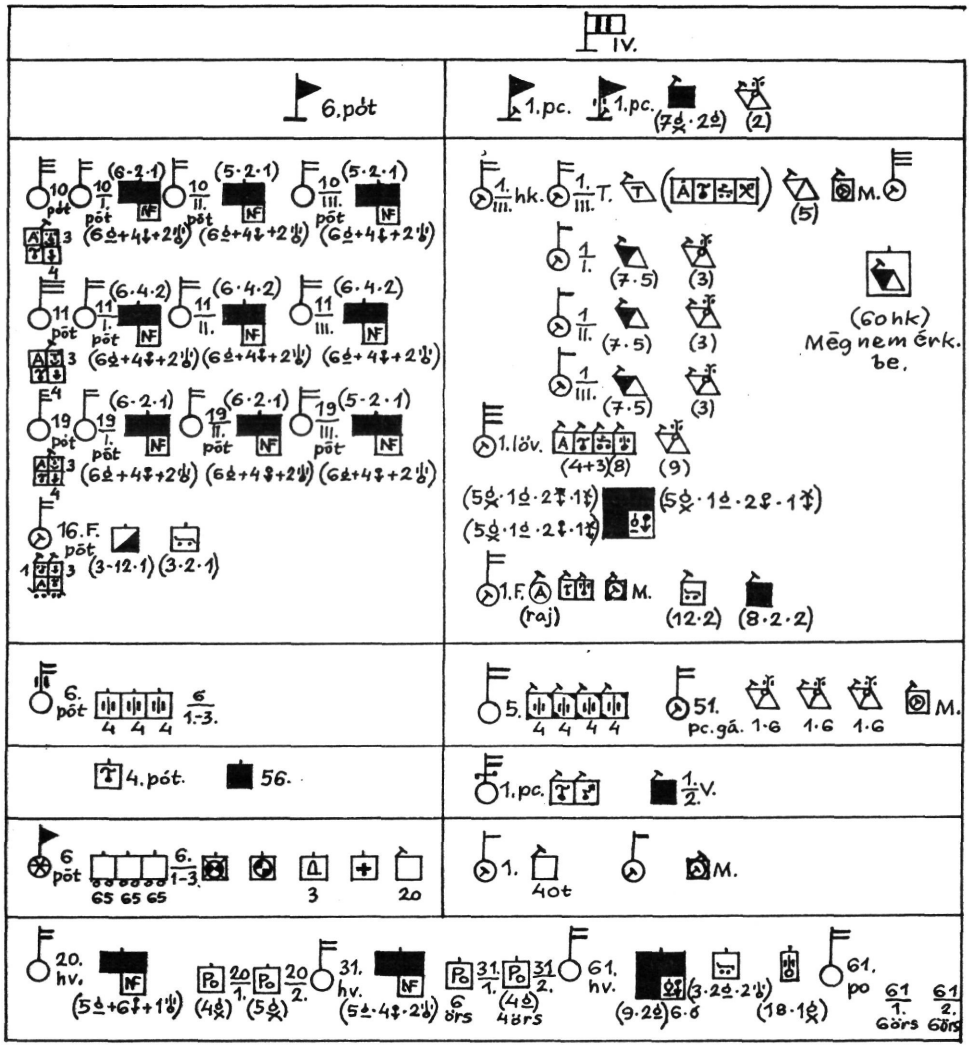
IV.
6.pót
1.pc.
1.pc.
(7♀·2♀)
(2)
(6·2·1)
(5·2·1)
(5·2·1)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
(6·4·2)
(6·4·2)
(6·4·2)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
(6·2·1)
(6·2·1)
(5·2·1)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
(6♎+4↓+2♈)
16.F.
(3·12·1)
(3·2·1)
1.hk.
T.
(5)
M.
(7·5)
(3)
(7·5)
(3)
(7·5)
(3)
(60 hk)
Még nem érk. be.
1.löv.
(4+3)
(8)
(9)
(5♀·1♎·2↓·1♉)
(5♀·1♎·2↓·1♉)
(5♀·1♎·2↓·1♉)
1.F.
(raj)
M.
(12·2)
(8·2·2)
6.
pót
4 4 4
6
1-3.
5.
4 4 4 4
51.
pc.gá.
1·6
1·6
1·6
M.
4.pót.
56.
1.pc.
1/2.V.
6
pót
6.
1-3.
65 65 65
3
20
1.
40t
M.
20.
hv.
(5♎+6↓+1♈)
Po
20
1.
(4♀)
Po
20
2.
(5♀)
31.
hv.
(5♎·4↓·2♈)
6 örs
Po
31
1.
(4♀)
4 örs
Po
31
2.
61.
hv.
(9·2♀)
6·6
(3·2♎·2♈)
(18·1♀)
61.
po
61
1.
Görs
61
2.
Görs

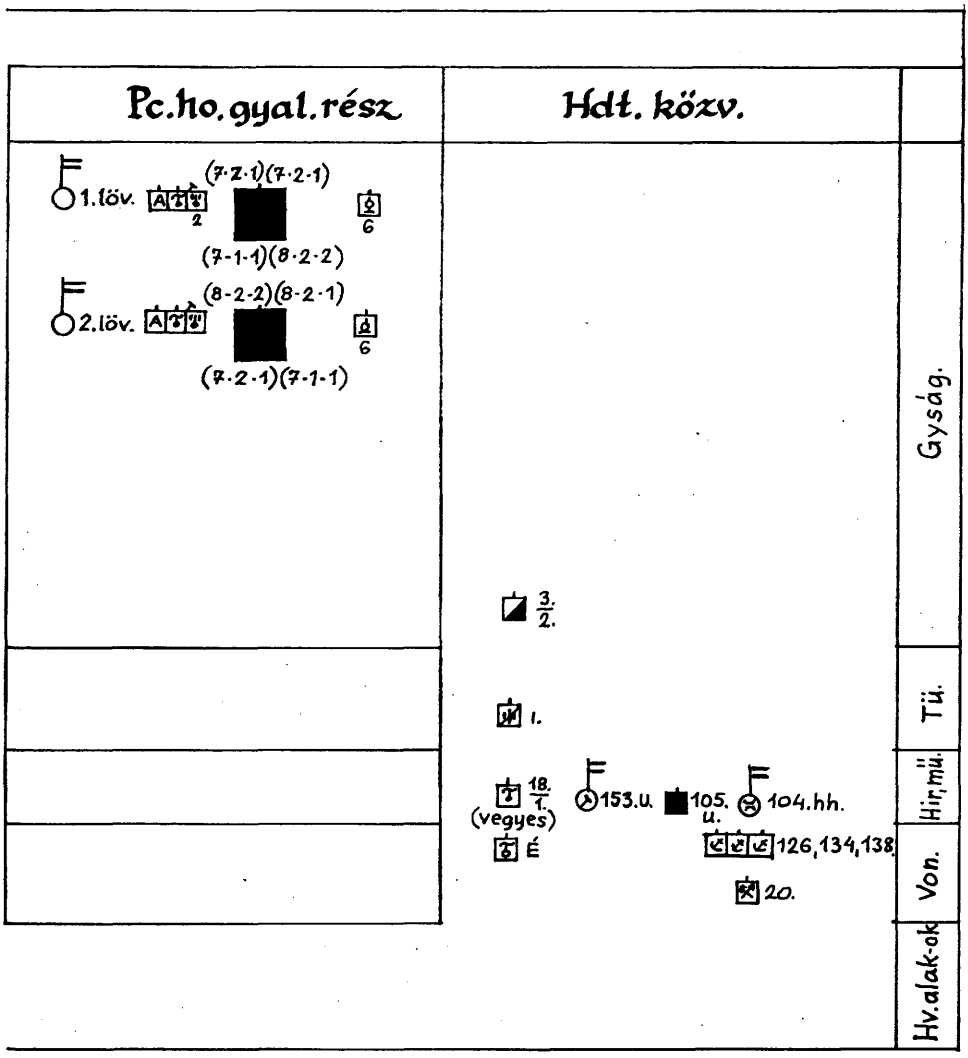
Pc.ho.gyal.rész
Hdt. közv.
Gyság.
Tü.
Hir.mü.
Von.
Hv.alak-ok
1.löv.
(7·2·1)(7·2·1)
(7-1-1)(8·2·2)
2.löv.
(8-2-2)(8·2·1)
(7·2·1)(7-1-1)
3/2.
1.
18/1. (vegyes)
É
153.u.
105. u.
104.hh.
126,134,138
20.

A IV. hadtest bal szárnyán a magyar 2. hadsereg alárendeltségébe tartozó VII. hadtest (4. póthadosztály, 12. tartalékhadosztály) összpontosult Nagyvárad körzetében. A hadtestnek súllyal Belényesen át a Fekete- és Fehér-Körösök mentén kellett támadó hadműveletet folytatnia. Feladata az volt, hogy – együttműködve a IV. hadtesttel – vegye birtokba a Gyalui-havasok és az Érchegység hágóit, lehetőleg jusson ki a Hátszegi-medencébe, majd tovább támadva érje el a Déli-Kárpátok meghatározott szorosait. A hadtest a támadást szeptember 13-án a hajnali órákban kezdte meg.

Az erőviszonyokat tekintve a magyar hadtestek a román csapatokkal szemben némi fölényben voltak. Ez a fölény azonban a beérkezőben levő szovjet erők fellépésének hatására az arcvonal teljes szélességében megszűnt.

Az induló hadműveletek előkészítése, tekintettel az általános hadászati, hadműveleti helyzetre, a magyar katonai felső vezetés részéről óriási erőfeszítéseket igényelt. Elsősorban a politikai porondon lejátszódó események determinálták a térségben kialakult helyzet „orvoslására" tett kísérleteket. A politikai vezetés minden korábbi „harciassága" ellenére felismerte a háború folytatásának kilátástalanságát. Kényszerpályájáról azonban letérni nem tudott, nem léphette át „saját árnyékát".

A politikai vezetés előtt 1944 szeptember második felében az a feladat állott, hogy meg kellett tennie az ország szovjet hadsereg által történő elözönlésének a megakadályozására vonatkozó lehetséges lépéseket, azaz még mindig bizakodva a kedvező nemzetközi megítélésben, a román támadó hadműveletek megindítását megelőzve, egy bizonyos kényszerhelyzet parancsait követve, fel kellett vállalniuk a Dél-Erdély elleni támadás ódiumát. A hadműveletek előkészítése körüli német–magyar bonyodalmak, és a szovjet csapatok gyors ütemű előnyomulása azonban nyilvánvalóvá tette a vállalkozás gyászos kimenetelét.

A IV. hadtest 1944. szeptember 13–19. között végrehajtott hadművelete

A támadó hadművelet előkészítését követően a hadtest hadrendjében, vagyis seregtestjeiben és önálló zászlóaljaiban nem történt lényeges változás. A meghatározott feladatok végrehajtását a hiányosan kiképzett és felszerelt tartalék- és pótalakulatokkal kellett megkezdeni. Az előkészítés nehézségei, a túlméretezett feladatok a hadtest parancsnoka és törzse előtt nyilvánvalóak voltak, ennek ellenére vállalták a művelettel járó minden kockázatot.

A IV. hadtest szeptember 2–13. között többször is elfoglalta a támadás előtti készenléti állásokat. A támadás időpontjának módosításai miatt a hadtest alárendelt csapatait – az 1. páncéloshadosztályt, a 6. póthadosztályt és az 1. pót huszárezredet – ezekből az állásokból rendre visszavonták.

Szeptember 11-én Friessner vezérezredes megalakította a „Breith-csoportot" (III. páncéloshadtest-parancsnokság) a 23. páncéloshadosztályból, a 22. SS lovashadosztály részeiből, a 109.,a 110. páncélosdandárból (a két páncélosdandár nem került egyelőre az arcvonalba) és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályból. Ide osztották be a 18. SS rendőr hegyihadosztály részeit is, amelyek Nagyvárad térségében és attól északra álltak. A csoport élszállítmányai – a 23. páncé-

loshadosztály – Budapest körzetében raktak ki.[22] A „Breith-csoport" összetétele harcbavetése előtt megváltozott.

A Honvéd Vezérkar főnöke (vitéz nemes Vörös János vezérezredes) szeptember 12-én a német főhadiszálláson, Rastenburgban tartózkodott, hogy megbeszélje a német erők alkalmazását a magyarországi hadszíntéren.

Távollétében több jelentés érkezett a hadműveleti osztály nyilvántartó csoportjához. Ezek tartalma az alábbi volt:[23]

a) „egy német SS rendőr hadosztály (4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály) a Bánságból Temesvár irányába megindította támadását és a déli órákban Temesvár előtt állt harcban:"...

(A hadtest jobb szomszédja a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály szeptember 10-én egy felderítő zászlóaljjal megkezdte Temesvár elleni támadását. A zászlóalj 11-én a Temesvár felé vezető út felét ellenállás nélkül tette meg. Alapvető feladata a felderítés volt. Szeptember 12-én 11.50-kor a páncélgránátos hadosztály első zászlóalja is elindult Temesvár irányába. A zászlóaljak 13-án Temesság–Öttevény terepszakaszon harcérintkezésbe kerültek a román 9. lovashadosztály erőivel. Ebben a térségben már megjelentek a szovjet csapatok élei és beavatkoztak a város körüli harcokba.)[24]

b) „a felderítés szerint Dévától nyugati általános iránnyal erősebb ellenséges gépkocsiforgalom indult meg;"

c) „a m. kir. VII. hadtest, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak alárendelt m. kir. 2. hadsereg parancsnoka parancsára, szeptember 13-án hajnalban megindítja támadását súllyal Nagyvárad, Belényes irányába."...

A Fővezérség hadműveleti osztálya az események hatására ismételten javaslatot tett a IV. hadtest támadó hadművelete megkezdésének engedélyezésére. Ezt a javaslatot a Honvéd vezérkar főnökének helyettese – László Dezső altábornagy – a főnök távollétében magáévá tette és intézkedett a szükséges lépések felől a támadás engedélyeztetésének érdekében.

Szeptember 12-én 23.00-kor a miniszterelnök – Lakatos Géza vezérezredes – közölte, hogy „államvezetési" szempontból a IV. hadtest támadásának megindításával kapcsolatban akadályt nem lát, szükségesnek tartotta azonban bejelenteni, hogy a Kormányzó és távbeszélőn a vezérkar főnöke is hozzájárulását adta a műveletek megindításához.[25]

A Kormányzó, főhadsegédje útján, 22.35-kor közölte hozzájárulását a hadműveletek megindításához, de azzal a fenntartással élt, hogy a Budapesten kirakás alatt levő 23. német páncéloshadosztálya szeptember 13-án folytassa menetét a m. kir. IV. hadtest után, annak „alátámasztására".[26]

22 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 1. k., (szeptember 6–szeptember 17-ig) 52. o.; *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 21. o.

Greiffenberg gyalogsági tábornok szeptember 8-án közölte, hogy Magyarország megsegítésére három páncélos, egy SS rendőr és két lovashadosztályt bocsátanak rövidesen a magyar hadvezetés rendelkezésére.

23 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22. o.

24 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplója 1. kötet (szeptember 06–szeptember 17-ig) 44. o.

25 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22–23. o.

26 Uo.

László Dezső altábornagy 23.45-kor távbeszélőn személyesen közölte a Kormányzó kívánságát a német meghatalmazott tábornok vezérkari főnökével – Jessel vezérkari ezredessel –, valamint telefonon a Rastenburgban levő Vörös János vezérezredessel. Mindezek után először távbeszélőn intézkedett a IV. hadtest parancsnoka felé a támadás szeptember 13-án – „az elérhető legkorábbi időpontban" – való megindítására, azzal a kiegészítéssel, hogy a német vezetést felkérték a 23. páncéloshadosztálynak a hadtest hadműveleti területére történő irányítására". ...[27]

Még ezen az éjszakán írásban is kiadásra került a támadást elrendelő intézkedés, amely a következőket tartalmazta:

„Intézkedés a IV. hadtest támadásának megindítására[28]
750 000

1. Elg. a XVIII. orosz pc. hdt. és az 53. orosz hds. felvonulóban Arad, Temesvár körzetébe. A 6. orosz pc. hds., 27. orosz hds. és az 52. hds. részei a Mezőség területén vonultak fel azzal a valószínű szándékkal, hogy Dés általános iránnyal támadjanak.

2. *Szándékom:* a IV. hdt. és a 2. hds. támadásával a Bihar tömbjét birtokba venni, hogy ezáltal egyrészt az oroszokat megelőzve a védelmet kedvezőbb terepszakaszra vigyük előre, másrészt a Mezőségben előnyomuló orosz zöm elleni további támadáshoz az előfeltételeket megteremtsük.

3. *Ehhez:*

A) *Német erők* a Bánátból már megindították a támadásukat Temesvár általános iránnyal és jelenleg Temesvár előtt állnak harcban.

B) *A VII. hdt.* IX. 13-án hajnalban zömmel Nagyváradról Belényesre, részekkel Nagyszalonta általános területéről Tenke, Bél, Körösbökönyön át támad Bolmány általános területének – mint első támadási célnak – birtokba vételére.

C) *A IV. hdt.* IX. 13-án az elérhető legkorábbi időpontban indítsa meg a támadást az Arad, Lippa-i Maros-szakasz elfoglalására. Arad területének elérése után egy erős, gyorsan mozgó csoporttal mielőbb törjön előre Lippa területére és vegye kézbe az ottani Marosszűkületet. Derítsen fel Aradról Temesvár irányába és vegye fel az összeköttetést a Bánátból Temesvárra támadó német erőkkel.

D) *A IV. hdt.* volt nagyváradi csoportja (2/3 10. gy. pótezred) a VII. hdt. határmenti támadásában résztvehet, azonban az első elg. ellenállás megtörése után ezt a csoportot a VII. hadt. pság. vonja ki és irányítsa a IV. hdt. pság. rendelkezésére Gyulára.

4. Tájékoztatásul közlöm, hogy a német vezetést felkértem, hogy Németországból gördülő 23. pc. ho.-t a IV. hadt. alátámasztására IX. 13-án a IV. hadt. után irányítsa.

Kapják: 2. hds. pság., IV. hdt. pság., Főv. hírsz., agi., mű. Hff., Hhf.

Megküldöm: KKI-nek, HM Úrnak (Szsgd. útján) és német meghatalmazott tbknak.

Budapest, 1944. évi szeptember hó 12-én.

A szolgálatilag távollévő Vkf. helyett:
Vitéz László Dezső altábornagy s. k."

27 Uo.

28 HL Napló 306/a doboz, 483./Főv. hdm. - IX. 12.

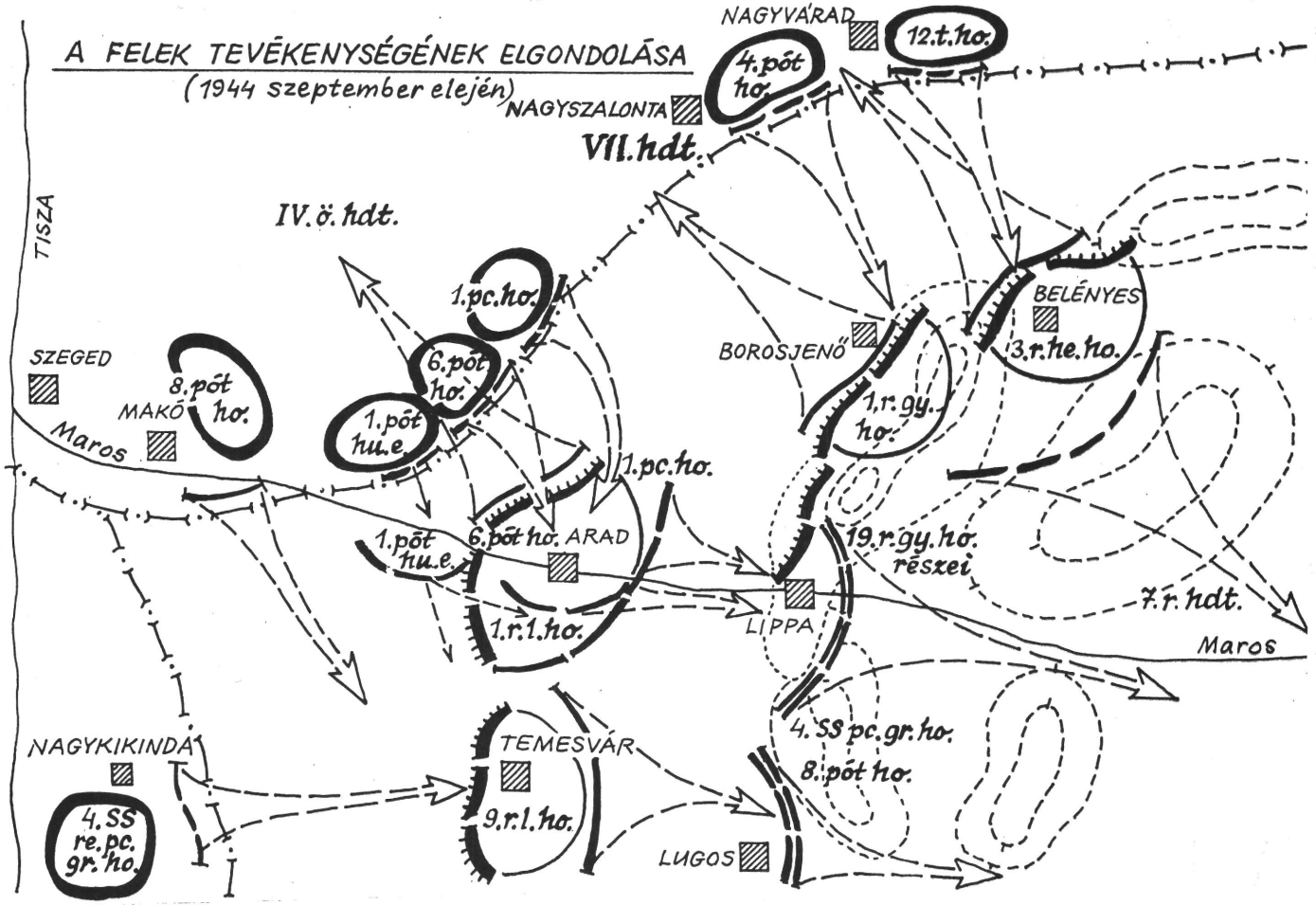
A FELEK TEVÉKENYSÉGÉNEK ELGONDOLÁSA
(1944 szeptember elején)
NAGYVÁRAD
12.t.hó.
4.pót hó.
NAGYSZALONTA
VII.hdt.
IV.ö.hdt.
TISZA
1.pc.hó.
6.pót hó.
1.pót hu.e.
SZEGED
8.pót hó.
MAKÓ
Maros
1.pc.hó.
6.pót hó.
ARAD
1.pót hu.e.
1.r.1.hó.
BOROSJENŐ
1.r.gy. hó.
BELÉNYES
3.r.he.hó.
19.r.gy.hó. részei
7.r.hdt.
LIPPA
Maros
NAGYKIKINDA
4.SS re.pc. gr.hó.
TEMESVÁR
9.r.l.hó.
4.SS pc.gr.hó.
8.pót hó.
LUGOS

1944. szeptember 13-án 06.00-kor a IV. hadtest megkezdte a támadó hadműveletét.

Heszlényi altábornagy a 6. póthadosztály 11. gyalogezrede 1. zászlóaljánál tartózkodott. A zászlóalj a támadás megkezdésére vonatkozó parancsot az ezredparancsnoktól várta. Az ezred viszont úgy volt tájékoztatva, hogy a 6. póthadosztály parancsnoksága külön intézkedni fog a támadás megkezdésére. Az ezred- és a hadosztályparancsnokság között azonban nem működött semmiféle összeköttetés.[29]

A zászlóalj megindítását így a hadtest parancsnoka rendelte el, ő maga pedig a zászlóalj élszázadával lépte át az államhatárt és az egész napot a hadosztály ütközetvonalában töltötte. A román határőralegységeken kívül csekély erők álltak szemben a hadosztállyal. Ennek ellenére a támadás igen lassan bontakozott ki. A 6. póthadosztály támadásának lendülete Tornya–Nagyvarjas–Nagyiratos terepszakaszon megtörni látszott a két granicsár ezred és az Aradot védő román 1. lovashadosztály részeinek ellenállásán. A helyzet javítása érdekében az 1. páncéloshadosztály tüzérosztályai Kevermes délnyugat területén tüzelőállás-körletet foglaltak és tüzükkel beavatkoztak a harcokba. Délelőtt 11.00-ig a 6. póthadosztály helyzetében jelentős változás nem állott be.

A román csapatok az eredeti helyzet visszaállítása érdekében Felsősimánd–Vásárhelycsárda–Ószentanna körletben egy erős lovas harccsoportot, Pusztaszabadhely–Ószentanna területén pedig gyalogos harccsoportot gyülekeztettek, amit a magyar légi felderítés időben felfedett. A román csapatcsoportosítás 11.00-kor nyugati irányú támadáshoz fejlődött fel.

Az ellentámadás elhárítása és a támadás lendületének meggyorsítása érdekében az 1. páncéloshadosztály első lépcsője 12.00-kor átlépte az államhatárt és Mácsán keresztül Kürtösre támadott. A Mácsát Kürtössel összekötő országúton a páncéloshadosztály első lépcsője a szétbontakozott román lovas harccsoport jobb szárnyát szétverte és 13.00-kor birtokba vette Kürtöst.

A hadosztály második és harmadik lépcsője ekkor lépte át az államhatárt azzal a feladattal, hogy Szentmártonon és Felsősimándon keresztül támadjanak Vásárhelycsárda, Ószentanna irányába. A terepszakasz birtokba vételét követően a harmadik lépcsőnek biztosítania kellett a hadosztály bal szárnyát és az utánszállítási vonalait. Ennek érdekében be kellett vezetnie a felderítést Pankota-Világos irányába.

A román gyalogos harccsoport – felismerve a fenyegető veszélyt – Ószentanna délnyugat, vasútvonal mentén viszonylag erős utóvédet hagyva a tőle telhető gyors ütemben visszavonult Kovászi, Világos irányába, a román lovas harccsoport megmaradt részei pedig Arad városát igyekeztek elérni.

Az első lépcső részei Nagyvarjas irányába fejlesztették ki a támadást, visszavonulásra kényszerítették a 6. póthadosztállyal szemben álló román erőket, melyek Arad irányába igyekeztek visszavonulni. Az első lépcső nagyobbik része a Nagyvarjas térségéből visszavonuló román erőkkel szinte azonos időben érte el Aradot.

A páncéloshadosztály második lépcsőjének erős felderítőosztagai – fenntartva a harcérintkezést a rendezetlenül visszaözönlő román csapatokkal – Újpálos, Gyorok felé bevezették a felderítést.

29 *Heszlényi*, 2. o.

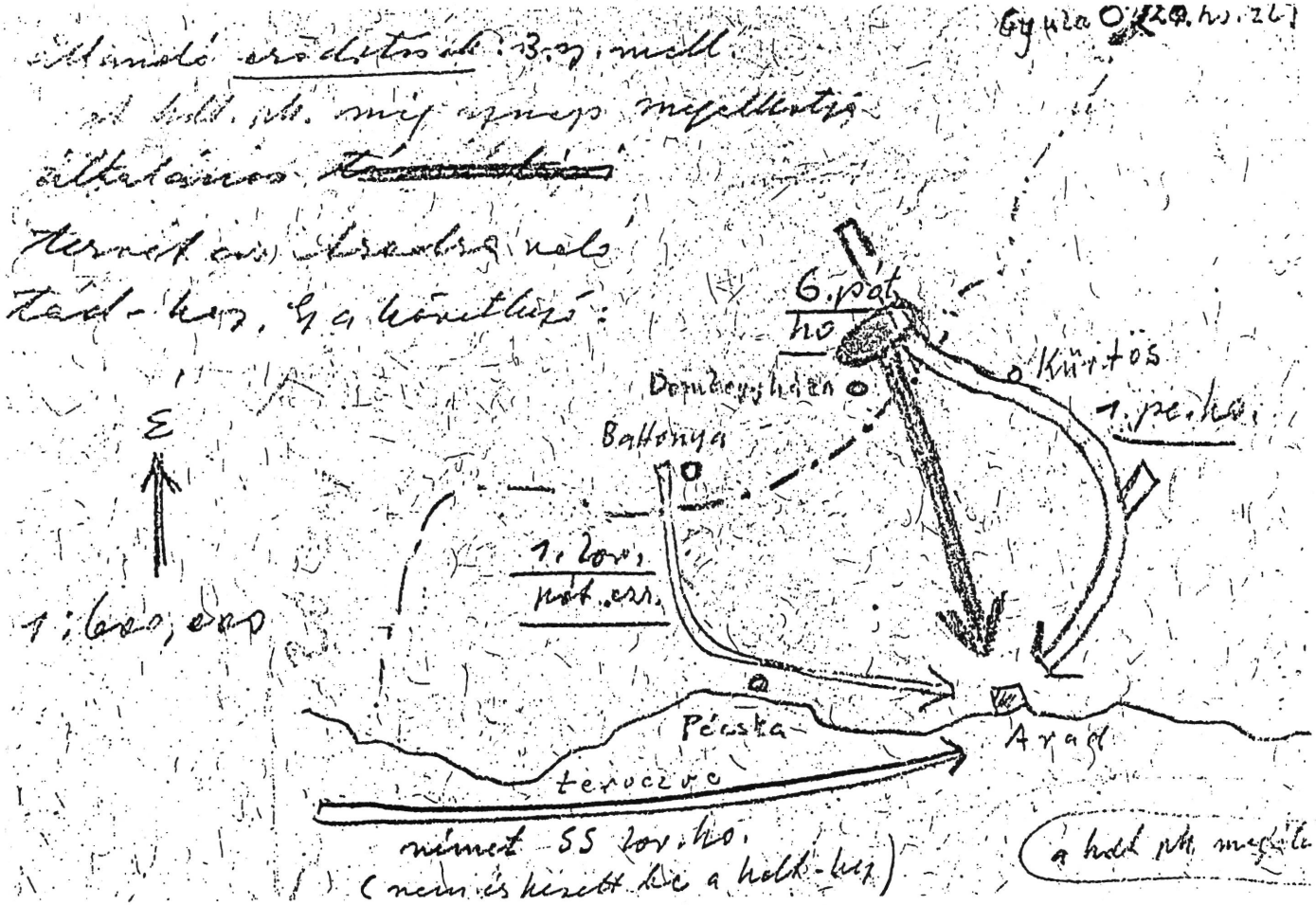

Heszlényi altábornagy elhatározása a támadó hadműlvelet végrehajtására

A felderítés adatai szerint arra lehetett következtetni, hogy a román erők az Újpálostól, Világostól, Pankotától keletre húzódó magaslatokon igyekeztek újabb ellenállási terepszakaszt megszállni.

Időközben az 1. pót huszárezred rövid idő alatt leküzdötte a határőr (granicsár) erők ellenállását, Szemlaknál, valamint Pécskánál átkelt a Maroson és 14.00-ra teljesítette a részére meghatározott feladatot. Birtokba vette a Székesút–Munár–Németszentpéter terepszakaszt és bevezette a felderítést Temesvár és Lippa irányokba. Jelentette, hogy a román csapatok fedezik az Arad–Temesvár összekötő közutat.

A román utóvédek a legnagyobb ellenállást Gáj (Arad északnyugat) település ideiglenes védelme során fejtették ki, amit a páncéloshadosztály első lépcsője rövid idő alatt felszámolt.

A 6. póthadosztály előtt szabaddá vált az Aradra vezető út, és 13-án az esti órákban vonult be a páncéloshadosztály 1. gépkocsizó lövészezrede által birtokba vett városba.

A páncéloshadosztály parancsnoka Aradról 19.15-kor jelentette a hadtest parancsnokának, hogy a várost ép közúti és vasúti hidakkal birtokba vette és a Maros déli partján Újarad térségében az első lépcső erőivel hídfőt rendezett be. A második lépcső Arad északnyugat Öthalom, a harmadik lépcső Újparád, Pusztaszabadhely területére érkezett be.

Az Aradra visszavonult román erők meg sem kísérelték a város védelmét. Jelentős üzemanyag, élelmiszer és fegyverzet hátrahagyásával Lippa és Temesvár irányokba vonultak vissza.

Az esti órákra a 8. póthadosztály befejezte a felvonulást Szeged–Makó–Földeák körletbe.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály és a IV. hadtest között időben és térben jelentős távolság keletkezett már a támadó hadműveletet megelőzően.

Szeptember 13-án a IV. hadtesttel azonos időpontban kezdte meg a támadó hadműveletét a tőle balra Nagyszalonta–Nagyvárad körzetében elhelyezkedő VII. hadtest 4. póthadosztálya és a 12. tartalékhadosztálya.

A 4. póthadosztály, leküzdve a granicsár erők ellenállását, a nap végére birtokba vette a Kisjenő–Tamáshida–Mezőbaj–Talpas terepszakaszt. A 12. tartalékhadosztály a nap folyamán egy 12 db harckocsival támogatott, kb. ezred erejű ellenlökés sikeres elhárításával – 7 db harckocsi megsemmisítésével – kijutott Biharhosszúaszó–Köröskisújfalú–Magyarcséke általános vonalára.[30]

Délen még ezen a napon – Hitler döntése értelmében – a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt kivonták a III. páncéloshadtest parancsnoksága alárendeltségéből és közvetlenül a hadseregcsoportnak rendelték alá, ezzel egy időben elrendelték a teljes hadosztály Temesvár délnyugat körzetében való gyülekeztetését azzal a céllal, hogy állományának rendezését követően folytassa a Temesvár elleni támadást és foglalja el a várost.[31]

A nap eseményeiről az MTI-nek leadott jelentés igen szűkszavúan számolt be: „Az Aradtól ÉNy-ra felvonult román erőket tegnap délelőtt folyamán honvéd csapa-

30 Uo.

31 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, I. k., 67. o.

tok ellentámadása szétverte. Az ellenség üldözése közben csapataink tegnap 19.00-kor bevonultak Aradra.[32]

Heszlényi altábornagy a támadó hadművelet további folytatása érdekében az alábbi feladatokat határozta meg:

„A 6. póthadosztály felváltja a pc. ho.-nak Aradon levő részeit. Az 1. pc. ho.-nak előre kell törnie Lippára, a Maros völgy lezárására, az 1. pót huszárezred Gájon hds. tartalék. Az újonnan ideirányított 20. ho. éle kirak Lökösháza körletében."[33]

Heszlényi altábornagy a szeptember 14-i feladatokat meglehetősen szűkszavúan határozta meg. (Visszaemlékezésében nem tett említést arról, hogy az 1. páncéloshadosztály harckocsiezrede, gépkocsizó lövészezrede, Nimród páncélvadász-zászlóalja és a hadosztály tüzérezrede felvonuláson vett részt Aradon, ami 15.00-kor kezdődött.) A díszfelvonulás miatt a páncéloshadosztály feladatát csak a páncélos felderítő-zászlóaljjal kezdhette meg.[34] A zászlóalj a Maros-szoros nyugati bejáratáig jutott, ahol további térnyerése elakadt, mert az „korszerűen" meg volt erősítve, betonerődök és harckocsiárkok védték.

Szeptember 14-e nem sok eredményt hozott a IV. hadtest részére. Az aradi „díszelgés" csak hátráltatta a műveletek sikerét. A demonstráció eredménye egyszerűen nem volt mérhető. A páncéloshadosztály parancsnoka csak 19.00-kor rendelkezhetett ismét a csapataival.

A hadtest csapatainak zöme a támadó hadművelet tovább folytatásához igyekezett kedvező feltételeket létrehozni. Ennek érdekében megerősítették a Maros déli partján levő hídfőket. Aradon tiszta helyzetet kellett teremteni, biztosítani kellett a város viszonylagos nyugalmát. Rendezni kellett a 6. póthadosztály állományát a további feladatok végrehajtása érdekében.

Jobbról a 8. póthadosztály 14-én a reggeli órákban Kiszombor–Apátfalva–Magyarcsanád megindulási terepszakaszról oszlopmenetben átlépte az államhatárt és megindult Nagyszentmiklós irányába, ahová a délutáni órákban minden zavar nélkül be is ért.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály tovább erőltette Temesvár elleni támadását. Ezt a feladatot a hadosztály felderítő zászlóaljával és egy megerősített ezredcsoporttal igyekezett végrehajtani. Kísérleteik nem hoztak számottevő eredményt.

Az esti órákban a Fővezérség intézkedett a IV. hadtest soron következő feladatai felől: „a) Az egész 8. póthadosztály a Maros D-i partján Temesvár irányába törjön előre. b) Az 1. pót huszárezred a Maros D-i partján törjön előre D-K-i irányba. c) A 6. póthadosztály és az 1. pc. ho. vegye birtokba a Maros szorost Lippánál."[35]

A bal szárnyon a 4. póthadosztály szeptember 14-én folytatta a támadást és az esti órákra birtokba vette Csermő–Bélkirálymező–Pusztahódos terepszakaszt. Vele szemben a román 3. hegyihadosztály részei rendezetlenül vonultak vissza és a Borosjenő–Tagadómedgyes–Felsőszakács terepszakaszon igyekeztek megkapaszkodni.

32 HL 306. doboz, I. vkf. oszt. javaslata, 31. számú hadijelentés K. IX. 14. Szörényi szds.

33 *Heszlényi*, 3. o.

34 *Dálnoki Veres Lajos* vezérezredes: Magyarország honvédelme, 1920–1945. I. m. 183. o.

35 *Heszlényi, 3. o.*

A 12. tartalékhadosztály a Fekete-Körös déli partján súllyal Belényes irányába tört elő és elérte Venter-Kopocsány terepszakaszt.

A szeptember 14-i felderítési adatok szerint az Aradon át visszavonult román csapatrészek Féregyház-Vinga-Temeskenéz vonalra húzódtak vissza és ott igyekeztek szilárd védelmet létrehozni Temesvár északi irányból történő fedezése céljából.

A Pusztaszabadhely térségében levő román csapatrészek Kovászin és Világoson átvonulva megszállták az Opálos-Világos vonal mögötti, azzal párhuzamos magaslatokat, amelyeknek a gerincét a Kecskés (471 m), Magura (479 m), Gergului és Hidegkút (572 m) pontokkal jelzett magaslatok alkották. Román előőrsök települtek Világos, Pankota, Csigerszöllős és Borosjenő délkeleti területén.[36]

Szeptember 15-re a hadtest parancsnoka a következők szerint intézkedett: „Aradon csak a 31. hv. zlj. maradjon; a 6. pót ho. csoportosuljon Szabadhely, Mondorlak területén, a Maros szorostól Ny-ra; az 1. pc. ho. törjön előre Lippára"[37]

15-én a páncéloshadosztály támadása a Maros-szoros ellen nehezen bontakozott ki. 10.30-kor a hadtest parancsnoka Szabadhely községben felkereste a páncéloshadosztály parancsnokát és tájékozódott a támadás menete felől. Az ott tapasztaltak alapján leállította a hadosztály támadását. Ezen a napon Aradkövi magyar kézre került.

A 6. póthadosztálynak részeivel az újaradi hídfőben, más részeivel pedig Szabadhely térségében támadáshoz kellett csoportosulnia.

Az 1. pót huszárezred megerősített járőreivel továbbra is Temesvár irányában felderített; zömével pedig az újaradi hídfőre támaszkodva a Maros déli oldalán, Lippa irányába támadott.

Jobbról a 8. póthadosztály zavartalanul folytatta felzárkózását a Marostól délre az Aranka patak vonalára.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesság–Ötvény–Szakálháza terepszakaszon állt harcban a román és szovjet csapatokkal. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a hadosztály nem képes megtörni a védelemben levő ellenség ellenállását.

Balról a 4. póthadosztály támadása nem haladt előre számottevően, általában a Bél patak vonalát érte el.

A 12. tartalékhadosztály betört a román 3. hegyi hadosztály Belényes előterében létesített védőállásaiba és megközelítette a települést.

Heszlényi altábornagy a *szeptember 16-i* feladatokra vonatkozóan megparancsolta, hogy „a 6. póthadosztály váltsa fel az 1. pc. ho.-t, zömével támadjon hajnalban az Arad–Aradkövi vonaltól É-ra és foglalja el a Magura, Kecskés, Paulis magaslati vonalat, majd D-i irányba fordulva a szoros bejáratát. A 6. ho.-t megerősítik a pc. ho. részei (gyalogrészek és tüzérség).

A pc. ho. Újszentanna, Zimándújfalu területén biztosítsa a hdt. É-i oldalát és derítsen fel Ék- és K. felé.

36 *Heszlényi 4. o.*

37 Uo.

A 20. ho. beérkezett zlj.-ával és ütegével vegye át az újaradi hídfő védelmét, zömének beérkezéséhez képest Zimándköz, Gáj körletbe kerüljön. ... Az 1. póthuszárezred folytassa a felderítést a Marostól D-re, K. és DK. irányába."...[38]

A hadtest parancsnoka tudatában volt annak, hogy a szoros elfoglalására csak annak északi irányú megkerülésével nyílik lehetőség. A kétoldalú átkarolás megvalósításához azonban nem állott rendelkezésre elegendő erő. Súlyképzésre a Ménes–Gyorok–Aradkövi terepszakaszon nyílt lehetőség.

Szeptember 16-án a román 1. lovas-, a 19., valamint az 1. gyaloghadosztály részei a Borosjenő–Almásegres–Lippa–Temeskövesd terepszakaszon igyekeztek rendezni soraikat.

A 6. póthadosztály kisebb részeivel a hajnali órákban – együttműködve az 1. páncéloshadosztály gyalog részeivel – felújította a támadást és „főként szuronnyal" az esti órákig birtokba vette a Paulis–Gargului dombig húzódó magaslatokat. A lekötő csoportosítást Vastagh György ezredes, a fő támadó csoportot Aradkövi és Kovászi között Balló Zoltán ezredes vezette. Az elért terepszakaszt megerősítették, ám azt a 6. póthadosztály teljes állományával csak 18-ára virradóra tudta átvenni.

A 6. póthadosztály főerőit 16-án Marossziget–Szabadhely között repülőtámadás érte, melynek következtében az Arad–Lippa műúton menetelő oszlopok Újpanád irányába szétfutottak és elsodorták az Arad–Gyorok vasútvonal mentén előrevonást végrehajtó csapatrészeket is. A páncéloshadosztály Pusztaszabadhely területén tartalékban lévő páncélos felderítő zászlóalja fogta fel a pánikba esett alakulatokat, amelyeket Újpanád területén sikerült gyülekeztetni.

Az 1. póthuszárezred parancsnokának csoportja Arad délkelet, Kisszentmiklós, Angyalkút területén, míg főerői Temesújfalu és Savanyúkútfürdő között északról déli irányba húzódó magaslatot szállták meg, Lippa magasságában.

Az 1. páncéloshadosztálynak gyülekezési körletéből a Csigerszöllős–Borosjenő–Körösbökény irányban kellett volna támadnia a Fehér-Körös déli oldalán.

A 20. hadosztály élszállítmányai – két zászlóalj és három üteg – Arad területén gyülekeztek.

Jobbról a 8. póthadosztály zömével a Valkány–Nagyszentmiklós dél, részeivel Temesnagyfalu–Németszentpéter terepszakaszra zárkózott fel.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesvár előterében lényegében a 15-i terepszakaszon állt.

Balról a 4. póthadosztály a Fehér-Körös északi partján kijutott a Bél-Nermegy terepszakaszra. A 12. tartalékhadosztály elérte és elfoglalta Belényes települést és tovább támadott a Fekete-Körös völgyében.

Temesvár és a Lippa térségétől eltekintve a román csapatok az arcvonal egész szélességében folyamatos visszavonulásban voltak. Temesvár és Lippa védelme érdekében – fogolyvallomások szerint – ekkor már szovjet csapatok is harctevékenységbe kezdtek.

Időközben a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága lépéseket tett közvetlen elöljárói felé, hogy járjanak el a magyar vezérkarnál a térségben működő magyar csapatoknak a XXIX. német hadtestnek történő alárendelése érdekében. Ez a javaslat ekkor még nem került elfogadásra.

38 HL 1. vkf. oszt. javaslata 306. doboz, 32. számú hadijelentés K. IX. 16. (aláírás nélkül).

A térségben folyó harcokról az MTI-nek kiadott hadijelentés a következők szerint számol be:

„A Honvéd Vezérkar Főnöke közli:
Az Arad, nagyváradi szakaszról előretörő erőink kemény harcokban támadják a Hegyes és Béli hegységek Ny., illetve ÉNy. lábainál Lippa, Borosjenő, Belényes ált. vonalban szívósan védekező ellenséget. Kolozsvártól D-re napok óta súlyos elhárító harcok folynak a nagy túlerővel és számos páncélossal támadó ellenséggel. Az ellenséges jelentésekkel ellentétben Tordát és Marosludast saját csapataink biztosan kézbentartják"...[39]

Szeptember 17-én a 6. póthadosztály arcvonalban levő részeinek folytatniuk kellett a támadást Lippa ellen, de az nem jutott túl a Paulis magaslat keleti lejtőjén. A 8. póthadosztály folytatta az előrevonást Kisősz–Lovrin–Sándorháza–Billéd terepszakasz elérése érdekében.

A román és szovjet ellenállás – a szoros nyújtotta lehetőségeket kihasználva – megszilárdult. Egy foglyul ejtett román tiszt vallomása szerint ..." a román csapatok tovább akartak visszavonulni, ezt azonban a beérkező orosz erők pk-ai mindenhol megakadályozták és orosz egységek bevetésével a román erőket is szívós ellenállásra kényszerítik. A valamennyi ponton tapasztalt szívós ellenállás és erős ellentámadások a beérkezett orosz erők és pk-k bevetéséből származik. Fenti fogoly vallomásából is kitűnik a Főv. hdm. oszt. azon sokszor ismételt jelentése és véleménye, hogy a IV. hdt. támadásának halogatása ... sorsdöntő jelentőségű volt."...[40]

Időközben a más arcvonalból kivont erők átcsoportosítása folyamatossá vált. A Fővezérség intézkedett a 20. ho. szállításának Aradig történő folytatására, valamint arra, hogy a IV. gépvontatású tüzérosztály mindkét ütegével a IV. hadtest parancsnokságához kerüljön elszállításra. A II. gépvontatású tüzérosztály-törzset, II./2. gépvontatású közepes üteget és a 14. önálló üteget pedig a Bácskából a IV. hadtesthez irányították.[41]

Intézkedés történt arra is, hogy a II. tartalékhadtest törzse és a közvetlenek Arad, Békéscsaba, Orosháza területén rakjanak ki, a hadtestparancsnokság pedig a IV. hadtest feladatkörét vegye át, továbbá arra, hogy az 1. légvédelmi tüzérdandár a szegedi hídfő biztosítására kapott feladatának meghagyása mellett a légvédelmi ezredparancsnokságnak kerül alárendelésre.[42]

A vasúti szállítást akadályozó légitámadások jelentős mértékben késleltették a csapaterősítések beérkezését a IV. hadtest hadműveleti területére.

Ezek a körülmények kihatottak a hadtest támadó hadműveletére. A támadás üteme nagymértékben lelassult, a csapatok már nem voltak képesek teljesíteni a számukra meghatározott feladatokat. Kivételt a páncéloshadosztály felderítő

39 Uo.

40 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 19. a IV. hdt. pság. 616/IV. hdt. I a.-44. IX. 18. sz. alatt felterjesztett helyzetjelentésében (310/43/Főv. hdm. – 44. IX. 19. szám alatt iktatva).

41 HL Főv. hdm. iratok 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 14. (550/Főv. hdm. – 44. IX. 14.), (542/Főv. hdm. – 44. IX. 14.)

42 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 17. (627/Főv. hdm. – 44. IX. 19.), (626/Főv. hdm. – 44. IX. 17.), (628/Főv. hdm. – 44. IX. 17.)

zászlóalja jelentett, ugyanis 17-én Pusztaszabadhelyről rajtaütésszerű támadással elfoglalta Borosjenőt. A további felderítés azonban Tarnova–Apáttelek–Bokszeg vonalában elakadt.

Az 1. pót huszárezred, közvetlen harcérintkezésben az ellenséggel, Lippától délre állt.

Jobbról a 8. póthadosztály, a Fővezérség intézkedését követve, Temesvártól északkeleti irányba manővert hajtott végre és támadáshoz csoportosult.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály erőinek rohamai minden eredmény nélkül zárultak.

Balról a 4. póthadosztály előrenyomulása lendületét vesztette, gyakorlatilag nem nyert teret ezen a napon.

A 12. tartalékhadosztály folytatta a támadását és lassan nyomult előre Belényesről Vaskoh irányába.

A IV. hadtest parancsnoka *szeptember 18-ra* a következő intézkedéseket adta ki:

„A 6. póthadosztály zárja le a Maros völgyet Opálosnál, tartsa a Magura-Paulis területet; az 1. póthuszárezred folytassa az előretörését Lippára; az 1. pc. ho. biztosítson és derítsen fel K. és ÉK. irányban."[43]

A 8. póthadosztályt a Fővezérség Hodony–Mezőzsadány–Orczyfalva–Baraczháza területére irányította azzal a szándékkal, hogy a még 13-án a temesvári út fedezésére visszavonult román 1. lovashadosztály részeit a korábban jelzett terepszakaszokon „felsodorja", ugyanakkor erők és eszközök északi irányú átcsoportosítására kényszerítse a román 9. lovashadosztályt. A 8. póthadosztály manőverének a további célja az volt, hogy egyrészt Temesvárt északról megkerülve birtokba vegye Lugost és ezáltal lezárja a Temes szorost, másrészt az 1. pót huszárezred fedezete alatt a Maros déli partján rohammal elfoglalja Lippát. Mindkét megoldással a szovjet csapatoknak a hegységből történő további kiáramlását igyekeztek volna késleltetni.

A 18-ára meghatározott feladatokat az arcvonalban lejátszódott események már jóval túlhaladtak. A 6. póthadosztályt harckocsikkal támogatott erős gyalogsági támadás érte, míg az 1. pót huszárezred előtt a román és szovjet csapatok összpontosultak és ellentámadáshoz csoportosultak.

Az 1. páncéloshadosztály a számára meghatározott körletben „állományrendezéssel" volt elfoglalva, felderítő zászlóalja továbbra is Borosjenő térségében tevékenykedett. A páncéloshadosztálynak a gyülekezési körletéből 19–20-án szintén Borosjenő irányába, a Fehér-Körös déli partján kellett volna támadnia.

Az ellenség valószínű szándékát értékelve, valamint a hadtest állapotára való tekintettel, Heszlényi altábornagy elhatározta, hogy minden rendelkezésre álló erőt a Maros-szoros elreteszelésére alkalmaz. 18-án 18.50-kor a Fővezérség hadműveleti osztályával közölte:... „hogy az ellenség nyomása DK felől mind erősebb, látszólag Temesvár ellen nem folyik komolyabb német támadás."[44]

A Fővezérség a 8. póthadosztályt utasította arra, hogy 19-én 10.00-ig Temeskalácsa–Orczifalva–Vinga–Németság–Monostor körletben gyülekezzen. Ez-

43 *Heszlényi*. 5. o.

44 *Heszlényi*. 6. o.

zel egyidőben az 1. pót huszárezred késleltette az ellenség előnyomulását úgy, hogy az a Temeskeresztes–Szépfalu vonalat nyugat felé nem léphette át. Az ezred egy felderítő osztaga még mindig Temesvártól északra, Szentandrás területén fedezte a 8. póthadosztály tevékenységét.

A 6. póthadosztály a 20. hadosztály egy zászlóaljával és a 20. határvadász zászlóaljjal megerősítve sem volt képes az őt ért támadást hatásosan visszaverni.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt a Denta–Temesvár út mentén szintén erős támadások érték. A hadosztály védekezett.

Balról a 4. póthadosztály Csermőtől délre a Fehér-Körös északi partjára támaszkodva védelembe ment át.

A 12. tartalékhadosztály Belényestől délre 15 km-re jutott el.[45]

A Fővezérség további csapaterősítésekkel igyekezett a IV. hadtest nehéz helyzetén enyhíteni. Intézkedett az 1. hadsereg parancsnoksága felé, „hogy haladéktalanul indítson a IV. hdt.-hez egy gv. tü. oszt. pság.-ot három gv. köz. ü-el." Értesítette a német meghatalmazott tábornokot, hogy ...„a 22. SS. lov. ho.-t a IV. hdt-hez irányítottuk. És intézkedünk a KSZV-vel, hogy a megadott területre szállítsa." A IV. hadtestnél kialakult helyzet miatt intézkedett ...„hogy egyrészt a KSZV (Katonai Szállítás Vezetőség) mindent kövessen el, a 20. hds-től visszatérő összes autóbusz oszlopokat irányítsa Csapra." Még 18-án ... „a 7. ro. tü. oszt.-t az 1. hds-től a IV. hdt-hez csoportosítottuk át."[46]

Halogató harc a Maros északi partján

Szeptember 19-re az ellenség nyomása nagymértékben fokozódott. Heszlényi altábornagy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nagyon rövid időn belül a „Marostól északra nagyobb ütközetre kerül sor" ... a támadásba lendülő szovjet és román erőkkel.

A 6. póthadosztály elleni támadások délről és keletről állandósultak majd a hadosztályt visszavetették a Ménes–Kovászi terepszakaszra.

A 8. póthadosztályt – amely ezen a napon a vezérkar főnökének intézkedésére a IV. hadtest állományába került –, megerősítve az 1. pót huszárezreddel, Aradtól délre a Zádorlak – Németság–Szépfalu terepszakaszon tágabb hídfő elfoglalására rendelte a hadtest parancsnoka, intézkedését azonban rövid idő elteltével módosította. A hadosztály csapatai, a tágabb hídfőben való megállás nélkül, a főerőkkel Arad északi területén kerültek összevonásra. Újarad-Kisszentmiklós között egy gyalogezred szűkebb hídfőt foglalt el. A hadtest parancsnoka az 1. pót huszárezredet 19-én éjszaka tervezte kivonni az arcvonalból. Az ezrednek, mint hadtesttartaléknak, Sofronya vasútállomás (Arad észak 10 km) területére kellett begyülekeznie.[47]

Jobbról a 4. SS. rendőr páncélgránátos hadosztály a „Behrens csoporttal" – két rendőr páncélgránátos zászlóalj, egy páncélvadász század, egy magyar gyalogszá-

45 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1. o.

46 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 19. (671/Főv. hdm. – 44. IX. 19.), (673/Főv. hdm. – 44. IX. 18.).

47 *Heszlényi*, 6. o.

zad (valószínű a 8. póthadosztály állományából) – a Detta–Vejte–Széphely–Temesság–Ötvény–Szakálháza–Kisbecskerek általános terepszakaszon közvetlen harcérintkezésben állt az ellenséggel, és közben további támadóharcra készült fel.[48]

Balról a 4. pót- és a 12. tartalékhadosztály helyzete nem változott. A IV. hadtest a Kisbecskerek (8. póthadosztály részei), Szentandrás (1. pót huszárezred egy felderítő osztaga), Temesillésd, Újarad (1. pót huszárezred és a 8. póthadosztály egy ezrede), Gyorok, Kovászi (6. póthadosztály), Tarnova (1. páncélos felderítő zászlóalj) terepszakaszon várta a következő vészterhes napot.

A Fővezérség nem fogadta el a hadtestparancsnok elhatározását az erőknek a Maros északi oldalán való összevonására. Az események azonban Heszlényi altábornagyot igazolták. Ezek hatására szeptember 20-ára a következő intézkedéseket adta ki:

„A 6. póthadosztály késleltesse ellentámadásokkal az elg-nek a hegyekből való kitörését. Rendezkedjék be IX. 20-án védelemre Szabadhely K., tovább É. irányba 125 kereszt (a vasúttól É-ra 1 1/2 km-re) Schano tny, Psz. Kladova vonalában. A 8. póthadosztály a már elrendelt módon zömével Arad É-n gyülekezzék; 1 ezrede a hídfőben, felderítés D-felé. Az 1. póthuszárezred Sofronya vá-nál hdt. tartalék."[49]

Szeptember 20-án a szovjet és román csapatok a Lippa–Világos terepszakaszról támadásba lendültek és kb. 40–50 harckocsival „legázolták" a 6. póthadosztály védelmét, melynek következtében a bal szárny és a közép a koradélelőtti órákban szétszóródott. A 8. póthadosztály átvette a 20. hadosztály egy zászlóaljától Arad biztosítását, zömével pedig felkészült, hogy Arad észak területéről támadva megállítsa az előrenyomuló ellenséget. A 20. hadosztály (egy ezredcsoport) Zimándköz–Ötvenes–Posta csárda területét foglalta el és felkészült a 8. póthadosztály támadásához való csatlakozásra. Az ellentámadás sikere érdekében a 6. póthadosztálynak Újpanádot és környékét feltétlenül tartania kellett. A 8. póthadosztálynak birtokba kellett vennie a Mondorlak–Újpanád terepszakaszt. A 6. póthadosztály szétszórt részeit az előre nyomuló két hadosztálynak kellett felfognia.

A délutáni órákban mintegy 30 szovjet harckocsival támogatott gépkocsizó gyalogság előretört Ötvenes pusztára és Zimándközre.

Az 1. páncéloshadosztály 20-án 06.00-ra a megmaradt állományával befejezte gyülekezési körletének elfoglalását és megalakította támadó csoportosítását Borosjenő irányába. Ekkor érkezett a hadtestparancsnok parancsa a támadó szovjet harckocsik megállítására, amit a páncéloshadosztály a „Carol" árok pénzespusztai kanyarulatánál 23 db szovjet harckocsi megsemmisítésével végre is hajtott. Ugyanekkor az újaradi hídfőt a támadó szovjet és román erők egész nap támadták.

Az 1. pót huszárezred nem avatkozott a harcokba.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály a Széphely–Temesság–Szakálháza terepszakaszon állt. A Temesvár elleni támadáshoz már régóta nem voltak meg a feltételek. A hadosztály erőinek átcsoportosítására kapott parancsot.

48 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1. o.

49 *Heszlényi*, 7. o.

Balról a 4. póthadosztály Körösberény–Borossebes területén védekezett. Csermőt elfoglalták a szovjet csapatok, a 12. tartalékhadosztály Rény térségéből Belényes irányába vonult vissza.[50]

A harcok menetében beállt kedvezőtlen változások kiélezték a német és magyar katonai felső vezetés közötti ellentéteket, amelyek elsősorban a hadműveletek vezetése kérdésében bontakoztak ki.

A Honvéd Vezérkar főnöke Guderian vezérezredesnek címzett szeptember 17-én kelt levelében élesen bírálta a német hadműveleti vezetés gyakorlatát. Különösen azt nehezményezte, hogy a német alárendeltségbe került magyar hadosztályokat zászlóaljkötelékekre „szétaprózva" alkalmazták. Közölte az OKH vezérkari főnökével: ...„Kérem szíveskedjék tudomásul venni, hogy a m. kir. IV. és VII. hadtesteknek német parancsnokság alá helyezéséhez nem járulok hozzá és a hadtestek vezetésére a m. kir. 3. hadsereg-parancsnokság felállítását rendeltem el."[51] Veress Lajos vezérezredes IX. 20-án készített állásfoglalásában szintén hangsúlyozta a német parancsnoklási tervekkel kapcsolatos fenntartásait.[52]

1944. szeptember 20-ára elkészült és kiadták a m. kir. 3. hadsereg-parancsnokság megalakítására, valamint az erdélyi hadműveletek vezetésével kapcsolatos alárendeltségi viszonyok új szabályozására készített parancsot.

A német katonai vezetés erőszakos követelésének nem lehetett huzamosabb ideig ellenállni. A magyar 3. hadsereg szeptember 22-i hatállyal a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe került. Ezzel a Honvéd Vezérkar főnökének az Észak-Erdély határai mentén folyó hadműveletekre gyakorolt befolyása ténylegesen lecsökkent.

A katonapolitikai eseményeket figyelemmel kísérve a IV. hadtest parancsnoka a *szeptember 21-i* hadműveletekre vonatkozóan a következőképp intézkedett:[53]

A 8. póthadosztály zömének védelemre kell berendezkednie a Mondorlak–Újpanád terepszakaszon, valamint egy ezredével tartania kell az újaradi hídfőt. (A helyzet alakulásának függvényében ellentámadás végrehajtására a hadtest parancsnoka külön intézkedés kiadását tervezte.) A 20. hadosztály beérkezett részeinek Zimándújfalu–Fakert területén kellett csoportosulnia, készen ellentámadás végrehajtására. Az 1. pót huszárezred Kürtös területén, hadseregtartalékként, gyülekezési körletben helyezkedett el és a biztosítást keleti irányban erősítette meg. Az 1. páncéloshadosztály zömének Ószentanna–Vásárhelycsárda területén kellett csoportosulnia, készen ellentámadás végrehajtására keleti irányban.

Időközben a 6. póthadosztály gyakorlatilag felbomlott, bár a 19. gyalogezred Szabadhelynél még harcban állt. Részei a 8. póthadosztály alárendeltségébe kerültek.

A meghatározott feladatok azt tükrözték, hogy a hadtest parancsnoka az Arad északi kijárata –Ószentanna terepszakaszon tervezte megállítani a támadó ellenséget, majd innen ellentámadásokkal kívánta visszaállítani az eredeti helyzetet.

50 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1–3. o.

51 *Ölvedi Ignác:* A budai vár és a debreceni csata. Bp., 1970. 74–75. o.; HL 895. mikrofilm 7208443. Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplója (szeptember 4-én a m. kir. 2. hadsereg parancsnoka kérésére a IV. hdt-t Friessner vezérezredes alárendeli a 2. hadseregnek.) (Ez az esemény nem következik be.)

52 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz. Napló 955./2. hds. I. a. 44. IX. 20.

53 *Heszlényi*, 8. o.

21-én 05.00-kor azonban az események más fordulatot vettek. Az 1. páncéloshadosztály megmaradt erőit alegységkötelékekre szétaprózva szétosztották a póthadosztályok között. Ez Sellyey Jenő vezérkari ezredes javaslata volt, amit Heszlényi altábornagy jóváhagyott. Ez alapvetően elhibázott lépés volt, mert ezáltal a hadtest elveszítette az egyetlen ütőképes hadosztályát. A kora reggeli órákban az ellenség betört Zimándközbe, az 1. pót huszárezred a 20. hadosztály arcvonalának megtámasztására Zimándújfalu északi területén harcbavetésre került. A néhány harckocsival megerősített 20. hadosztálynak fel kellett számolnia az ellenséges beékelődést és Újpanádnál csatlakoznia kellett a 8. póthadosztály bal szárnyához.

A délelőtt folyamán az ellenség támadást intézett Ószentanna ellen, és ezzel a Maros északi partján széles arcvonalon az egész hadtestet támadta. Ezeket a támadásokat a hadtest csekély területveszteségekkel mindenhol visszaverte. A megerősített 20. hadosztály Újpanádnál csatlakozott a 8. póthadosztályhoz és ott védelemre rendezkedett be. Az ellenség ezekben a harcokban két nap alatt kb. 70 harckocsit veszített.

15.30-kor a hadtest parancsnoka Újaradon tett „látogatást" és arra utasította a hídfőt védő ezred parancsnokát, hogy azt legalább még 24 óráig tartsa. A hídfőt azonban már 18.00-kor ki kellett üríteni a túlerejű szovjet támadás következtében. Ugyanakkor a 8. póthadosztály déli szárnyát is vissza kellett vonni az Öthalom–Mikelaka terepszakaszra. Ezzel egy időben Zimándköz irányából kb. 20 szovjet harckocsi Arad felé nyomult előre, ami rendkívül kritikus helyzetet idézett elő. Fennállt annak a veszélye, hogy Arad elvesztésével a hadtest főerői megsemmisülhetnek.

Nem volt más választás, mint a hadtest erőinek visszavétele, amit a hadtest parancsnoka a Pécska–Szentpál–Kürtös kelet–Szentmárton-kelet terepszakaszra határozott meg. Az 1. páncéloshadosztálynak, megmarad részeivel hadtesttartalékként, a Kevermes–Lökösháza–Nagykamarás körletben kellett gyülekeznie.

Az ellenség Arad délnyugat, Pécska és Szemlak előtt átkelési előkészületekbe kezdett, aminek sikere esetén a hadtest új védelmi terepszakasza tarthatatlanná vált. Önmagában az is katasztrófával fenyegetett, hogy a hadtest és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály közötti addig is laza összeköttetés megszakadt.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesvár előtti védelmén elakadt az ellenség támadása. A hadosztály a Szakálháza-észak–Kisbecskerek terepszakaszon állt. A Marosig nem volt erő, ami útját állhatta volna a támadó szovjet csapatoknak.

Balról a 4. póthadosztály Csermő feladása után Nagyszalonta irányába vonult vissza. A 203. szovjet lövészhadosztály és a román 1. gyaloghadosztály igyekezett megtartani a közvetlen harcérintkezést a hadosztállyal. A 12. tartalékhadosztályt a román 3. hegyi hadosztály és a 33. szovjet lövészhadtest 78. és a 337. lövészhadosztályai támadták Belényes területén.

A Fővezérség szeptember 20-án kiadott intézkedésének megfelelően 21–22-én a IV. hadtest vezető törzséből megalakult Heszlényi József altábornagy parancsnoksága alatt a *m. kir. 3. hadseregparancsnokság,* melynek alárendelték az *LVII. német páncéloshadtestet,* állományában a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal és a 22. lovas hadosztály részeivel (ami Békéscsaba területén gyülekezett), a *IV. hadtest*

csapatait, a magyar 2. hadseregtől átalárendelt *VII. hadtestet,* valamint a szállítás alatt levő II. hadtestparancsnokságot.[54]

A Fővezérség elemezte a hadtest eddigi működését, melynek során megállapítást nyert ... „hogy a románok árulásától számított elmúlt négy hét alatt, amely időszakban a D. Erdély-i hdm-eket a magyar vezérkar irányította

a) jóformán kizárólag gyengébb képzésű és felszerelésű, tehát komoly harcértéket nem jelentő pótseregtestekkel sikerült a kezdeményezést magunkhoz ragadni,

b) a határ mentén felvonult román erőket mindenütt megverni,

c) a harcok színterét az elg. földjére előretolni,

d) a magyar területet az elg-es határátlépésektől megvédeni,

e) dacára a nehéz közlekedési helyzetnek megfelelő időt biztosítani a hdm-ek tovább folytatásához szükséges megfelelő nagyságú, komoly harcértéket jelentő (kombinált) erők felvonultatásához."[55]

Az újonnan alakult hadseregnek hadműveleti célként meg kellett akadályoznia a támadó szovjet csapatok további térnyerését a magyar Alföld irányába. Kezdetét vette a csapatok szükség szerinti átalárendelése. Ennek értelmében a szegedi hídfő védelmére az 1. légvédelmi tüzérdandárból és az 5. honvéd kerületből elvont két zászlóaljból megalakították a Matoltsy-csoportot.[56]

54 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19-30 ig) 2. o.

55 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 21. (Összefoglaló).

56 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 21. (751/Főv. hdm. - 44. IX. 21.)

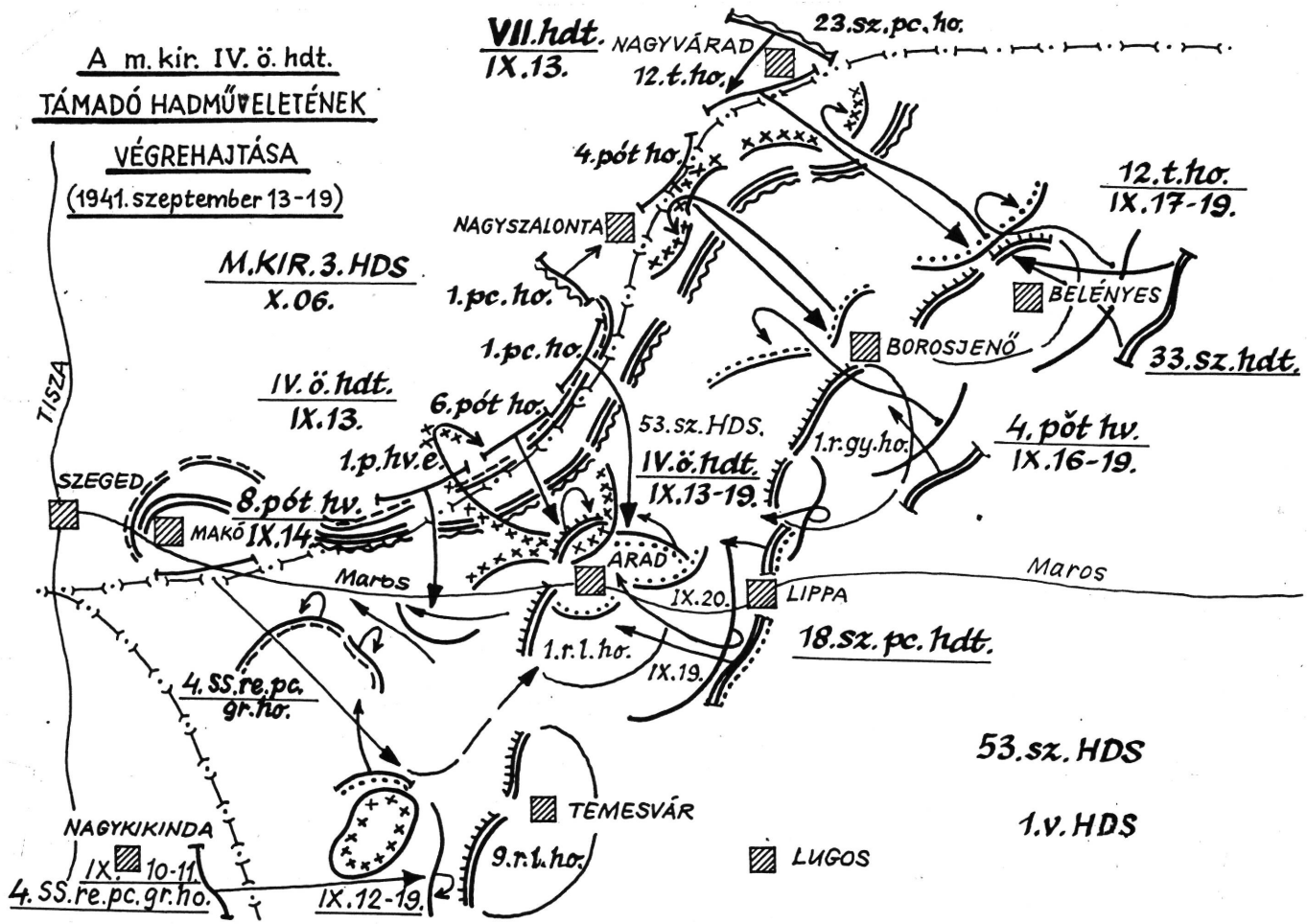
A m. kir. IV. ö. hdt.
TÁMADÓ HADMŰVELETÉNEK
VÉGREHAJTÁSA
(1941. szeptember 13-19)
VII.hdt.
IX.13.
NAGYVÁRAD
23.sz.pc.ho.
12.t.ho.
4.pót ho.
NAGYSZALONTA
12.t.ho.
IX.17-19.
M.KIR.3.HDS
X.06.
1.pc.ho.
1.pc.ho.
BELÉNYES
BOROSJENŐ
33.sz.hdt.
IV.ö.hdt.
IX.13.
6.pót ho.
TISZA
53.sz.HDS.
IV.ö.hdt.
IX.13-19.
1.r.gy.ho.
4.pŏt hv.
IX.16-19.
1.p.hv.e.
SZEGED
8.pót hv.
MAKÓ
IX.14
ARAD
Maros
Maros
IX.20.
LIPPA
18.sz.pc.hdt.
1.r.l.ho.
IX.19.
4.SS.re.pc.
gr.ho.
53.sz.HDS
TEMESVÁR
NAGYKIKINDA
IX.
10-11
1.v.HDS
9.r.l.ho.
LUGOS
4.SS.re.pc.gr.ho.
IX.12-19.

1944. szeptember 13-án a IV. hadtest támadó hadművelete nagy bizonytalanságban indult meg. Bizonyos csak az volt, hogy a szemben lévő erők folyamatosan erősödnek, elsősorban Arad és Temesvár körzetében. Némi eredményt a IV. hadtest csekély erőinek összefogott alkalmazásával lehetett elérni. A szárnyak biztosítására azonban – erők hiányában – nem volt lehetőség.

Az összefogott és helyes „súlyképzéssel" indított támadó hadművelet eredményezte Arad gyors birtokba vételét. Az Arad elfoglalásával kialakult helyzet az ellenség erőinek további koncentrálásához vezetett.

Heszlényi altábornagy vezetői kvalitásait a korabeli propaganda rendkívül nagyra értékelte. Az MTI számára kiadott hadijelentésben a következőket találjuk: „Arad, Nagyvárad térségében súlyos harcok folynak túlerejű orosz gépkocsizó és harckocsi alakulatokkal. A harcok folyamán német zuhanóbombázók és a magyar páncélelhárítás a legutolsó két nap alatt legalább 60 db ellenséges harckocsit lőttek ki. Eme harcoknál vezetési készségével és személyes vitézségével különösen kitűnt vitéz Heszlényi József altábornagy." ...[57]

Való igaz, hogy a hadtest parancsnoka nem idegenkedett attól, hogy személyesen győződjön meg a hadműveletek menetéről. Ezt példázza a 6. póthadosztály támadásának megindításánál való személyes közreműködése, a Világos-Opálos mögötti magaslatok ellen indított roham személyes megtekintése, valamint az újaradi hídfő megtartására irányuló intézkedéseinek a helyszínen történő kiadása is. A hadtest parancsnokának és törzsének a hadműveletek vezetése tekintetében végzett helyzetmegítélései és elhatározásai azonban alapvetően tévesnek bizonyultak, mert azok megalkotásához a hadműveletek menetében a felderítési adatok megszerzését és értékelését harcászati szinten elhanyagolták, ugyanakkor az alárendeltek tájékoztatását az általános hadműveleti helyzetben bekövetkezett változásokról nem tartották szükségesnek.

Mindezek ellenére a hadtest alárendeltjei – zömében pótalakulatok – a román csapatok ellenállását igen rövid idő alatt megtörték. A visszavonuló román alakulatok védelmének a megszilárdulása csak a beérkező szovjet csapatok megjelenésének volt köszönhető.

A hadtest csapatainak a Maros északi partján történő összevonása nem tette lehetővé az előretörő szovjet csapatok megállítását.

A 8. póthadosztály Billéd–Arad irányú – az arcvonallal párhuzamos – manőverének végrehajtásával Arad–Temesvár között szabaddá vált az út a szovjet csapatok előtt, amelyek szeptember 21-én megkezdték átkelésüket a Maroson Pécska és Szemlak térségében. Ugyanakkor megszakadt a harcászati összeköttetés a hadtest jobb szárnyán harcoló 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal és helyreállítására az erők már nem voltak elégségesek, noha ilyen irányú műveletekkel a későbbiek során Billéd, Sándorháza, Lovrin, Pészak, Varjas térségében próbálkoztak.

A hadtest bal szárnyán harcoló 4. póthadosztállyal való együttműködés sem a hadműveletek kezdetén, sem pedig annak menetében nem volt kielégítő. Borosjenő szeptember 17-i elfoglalásával ugyan történtek ezirányú lépések, de már

57 HL 1. vkf. o. javaslata, 306. doboz, 33. számú hadijelentés.

elkésve. Az 1. páncéloshadosztály kivonására és a Fehér-Körös völgyében való alkalmazására hozott elhatározás megvalósítását az események túlhaladták.

A hadtest szárnyai nyitva álltak, ezért a magyar 3. hadsereg szeptember 22-i visszavonulása (halogató harca) aránytalanul nagy áldozatokkal járt.

A Fővezérség intézkedései a hadtest „megtámasztására" nyilvánvalóan helyesek voltak, de időben és térben nem voltak reálisak. A térségbe irányított csapatok nem is érkeztek be, csak szeptember végére, október elejére.

A hadműveletek irányításában zavarólag hatottak azok az erőszakos német követelések, amelyek az alárendeltségi és vezetési (parancsnoklási) viszonyok saját kézbe vételére irányultak. A magyar vezérkar és annak főnöke erélyes ellenállásán ezek a kísérletek egy ideig „hajótörést" szenvedtek, de szeptember 22-re nyilvánvalóvá vált, hogy a német nyomásnak nem lehet tovább ellenállni.

A magyar 3. hadsereg szeptember 21–22. után a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe, azon belül pedig a Maximilian Fretter-Pico tüzérségi tábornok vezette 6. német hadsereggel együtt a Fretter-Pico–seregcsoportba került.

János Jakus

THE OFFENSIVE OF THE ROYAL HUNGARIAN 4TH ARMY CORPS, SEPTEMBER 1944

Summary

The study treats the arrangement and effectuation of the September 1944 offensive of the Royal Hungarian 4th Army Corps. The commander of the corps, Lieutenant-General József Heszlényi concentrated his forces along the South-Eastern border in order to defend the border against a presumble Roumanian attack. (However this task was altered after the appearance of the Soviet forces in Southern Transylvania and under the influence of the data of the reconnaissance concerning the offensive preparations of the Roumanians.) The 4th Corps – in co-operation with the Hungarian 2nd Army and other Hungarian and German forces – had to start an offensive in the valley of the River Maros in order to enter into possession of the Eastern entrance of the river valley and to block the offensive of the Soviet forces in a favourable position. The Roumanians tried to counterbalance the successful advance of the Hungarian 2nd Army with an attack against the Great Hungarian Plain – with strong assistance of the Soviet forces from Southern Transylvania. However the action of the Roumanians was outrun by the attack of the Royal Hungarian 4th Corps on the 13th of September 1944.

János Jakus

L'OPÉRATION OFFENSIVE DU IVe CORPS D'ARMÉE ROYAL HONGROIS, SEPTEMBRE 1944

Résumé

L'essai présent met à jour les préparatifs et l'exécution de l'opération offensive du IVe corps d'armée royal hongrois en septembre de 1944. Son commandant, le général de division József Heszlényi l'avait réuni au début de septembre 1944 sur la frontière du sud-est pour couonrir la frontière contre une attaque roumaine éventuelle. (Ce devoir a changé avec l'apparition des troupes soviétiques dans le Sud de la Transylvanie et avec la révélation des préparatifs offensifs des Roumains.) Le corps d'armée – en coopérant avec la 2e armée hongroise et avec d'autres corps hongrois et allemands, détachés à la région – devait attaquer dans la vallée de Maros, dans le but de prendre en possession l'entrée orientale de la vallée fluviale, et par là, dans des conditions avantageuses, tenter d'arrêter l'attaque des troupes soviétiques.

Les Roumains – avec la coopération efficace des troupes soviétiques arrivant dans le Sud de la Transylvanie – ont essayé d'arrêter le mouvement en avant réussi de la 2e armée hongroise avec l'exécution de l'attaque contre l'Alföld. Mais le 13 septembre 1944, la mise en mouvement de l'attaque du IVe corps d'armée a précédé l'opération indépendante des Roumains.

János Jakus

DIE OFFENSIVE DES KÖNIGLICH–UNGARISCHEN IV. ARMEEKORPS IM SEPTEMBER 1944

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz behandelt der Autor die Vorbereitung und Ausführung der Offensive des königlich–ungarischen IV. Armeekorps im September 1944. Das Armeekorps wurde von seinem Oberbefehlshaber, dem Feldmarschall-Leutnant József Heszlényi, Anfang September 1944 an der südöstlichen Grenze Ungarns zwecks Verteidigung der Landesgrenze im Falle einer eventuellen rumänischen offensive konzentriert. (Als die sowjetischen Truppen im Süden Siebenbürgens erschienen waren und die Vorbereitungen der rumänischen Offensive allgemein bekannt wurden, änderte sich diese Aufgabe.) In Kooperation mit der ungarischen 2. Armee sowie mit anderen ungarischen und deutschen Armeekorps, welche in diesen Raum beordnet worden waren, mußte das IV. Armeekorps im Tal des Marosch angreifen, um nach der Einnahme des östlichen Zugangs zu Flußtal in dieser günstigen Lage den Angriff der sowjetischen Truppen aufhalten zu versuchen. Die Rumänen versuchten, den erfolgreichen Vormarsch der ungarischen 2. Armee durch einen Angriff gegen die Große Ungarische Tiefebene zu kompensieren, wobei ihnen die im Süden Siebenbürgens angekommenen sowjetischen Truppen behilflich waren. Der selbständigen Aktion der rumänischen Armee war jedoch die Offensive des ungarischen IV. Armeekorps am 13. September 1944 vorausgegangen.

Янош Якуш

НАСТУПАТЕЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСКОГО IУ КОРПУСА В СЕНТЯБРЕ 1944 ГОДА

Резюме

В статье дается описание подготовки и проведения наступательной операции отдельного IУ венгерского королевского корпуса в сентябре 1944 года. Командир корпуса генерал-лейтенант Йожеф Хесленьи в начале сентября 1944 года провел сосредоточение войск вдоль юговосточной границы с целью прикрытия государственной границы от возможного наступления румынских войск. (Эта задача, возложенная на корпус, с появлением в Южной Трансильвании советских войск и с обнаружением наступательных приготовлений румынской стороны изменилась.) Корпус - во взаимодействии с венгерской 2-й Армией и другими венгерскими и немецкими соединениями, переброшенными в этот регион, - должен был наступать в долине реки Марна с целью овладения восточным входом в долины и при благоприятных условиях сделать попытку задержать наступление советских войск. Успешное продвижение 2-й венгерской армии румыны пытались скомпенсировать проведением наступления на Алфельд, при эффективном взаимодействии с советскими войсками, прибывшими в Южную Трансильванию. Однако самостоятельным акциям румын предшествовало наступление IУ отдельного корпуса, начатое 13 сентября 1944 года.

OKVÁTH IMRE

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM BÉKEELŐKÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉGE MAGYARORSZÁGON 1945–1946

A második világháborút lezáró párizsi békeszerződések nemzetközi és magyar vonatkozásait a történeti szakirodalom részletesen feltárta. Számos publikáció áll rendelkezésünkre a békeszerződéseket összeállító Külügyminiszterek Tanácsa tevékenységéről, a döntéseket befolyásoló elképzelésekről, valamint a magyar békeelőkészítés legfontosabb eseményeiről.[1]

Jelen tanulmány a magyar békeelőkészítés egy szűkebb területének, a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenységének (1945 július–1946 augusztus) bemutatását tűzte ki céljául. Úgy vélem, hogy ezek az ismeretek egyrészt elősegíthetik a békeelőkészítés árnyaltabb megítélését, másrészt az akkor megfogalmazott – Magyarország biztonságára, hadseregére vonatkozó – elképzelések tanulságokkal szolgálhatnak a napjainkban formálódó, új katonapolitikai elgondolásokhoz is.

A magyar kormány a béketárgyalásokra való felkészülés céljából 1945. június 1-jén megalakította a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályát. Feladata volt, hogy állami vonalon megszervezze és koordinálja a békeszerződéssel kapcsolatos munkálatokat, dokumentációt gyűjtsön, memorandumokat, javaslatokat dolgozzon ki. Az osztály élére Kertész Istvánt nevezték ki, aki a háború alatt a Külügyminisztérium németellenes, angolszász orientációjú csoportjához tartozott és 1942–43-ban – a minisztérium részéről – részt vett a Kállay-kormány által kezdeményezett békeelőkészítő munkálatokban.

Véleménye szerint a békeelőkészítéssel kapcsolatban a magyar kormány legfontosabb feladata a trianoni békeszerződés megismétlődésének a megakadályozása. Úgy gondolta, hogy a béketárgyalásokon nem a vesztesek felelősségre vonásáról, megbüntetéséről lesz szó, hanem általános európai rendezésről, melynek kapcsán a tartós béke megteremtése céljából figyelembe veszik a közép-európai államok, így Magyarország érdekeit is. Kertész, szem előtt tartva a reálpolitikai lehetőségeket, a magyar érdekek érvényesítéséhez elengedhetetlenül szükségesnek látta a Szovjetunióval való szoros gazdasági és politikai együttműködést. A térség politikai stabilitásának fenntartását csak a nagyhatalmak szoros együttműködésével tartotta lehetségesnek. Ebben az Egyesült Államok döntő politikai szerepével számolt.[2]

A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya fontosnak vélte a fegyverszüneti szerződések maradéktalan végrehajtását, annak bizonyságául, hogy Magyarország képes és hajlandó a megkívánt demokratikus politikai irányelveket megvalósítani. Magyarország azonban nem mondhat le az egységes Magyarország érdekeinek képviseletéről, a Trianon okozta hátrányok bemutatásáról s nem vállalhatja a közép-európai bűnbak szerepét. Hiszen – mint az a „Hozzászólás a békeelőkészítő

1 *Balogh Sándor:* A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Bp., 1982.; *Fülöp Mihály:* A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. *Külpolitika,* 1985. 4. sz., 124–156. o.; *uő:* A Sebestyén-misszió. *Világtörténet,* 1987. 3. sz., 141–176. o.; *Julász Gyula:* Út a párizsi békéhez. *Társadalmi Szemle,* 1989. 8–9. sz., 13–18. o.; *Vida István:* A magyar békeszerződés területi kérdései. *História,* 1987. 1. sz., 26–29. o.

2 *Fülöp: Világtörténet,* i.m. 149. o.; *Vida:* i.m. 26. o.

elgondolásokhoz" c. memorandumban megfogalmazódott[3] – a történtekért nem egyedül Magyarország a felelős: „Ha a magyarságnak az elmúlt 25 évért kell bűnhődnie, úgy tudni kell azt is, hogy az előző rendszert az európai ellenforradalom fegyveres koalíciója hozta létre. Trianonnal pedig az első világháborúban való részvétel mellett a Magyar Tanácsköztársaság kísérletét is büntették. A magyar demokráciának mindezért méltányos jóvátétel jár és nem vállalhatja egymaga az ódiumot ezért a politikáért, amelyben a külső erők döntő módon érvényesültek."

Az osztály ezen alapelvekre támaszkodva kezdte meg a magyar békeelőkészítés szervezését. A Honvédelmi Minisztériumba küldött első átiratukban arról kértek tájékoztatást, hogy 1944. október 15. után a m. kir. honvédségnek milyen alakulatai álltak át a Szövetséges Nagyhatalmakhoz és mi volt ennek a jelentősége a szövetségesek győzelmében.

Vörös János honvédelmi miniszter Rakovszky György altábornagyot bízta meg – közvetlen alárendeltségében – a honvédség békeelőkészítő munkálatainak irányításával, illetve azzal, hogy kapcsolatot tartson a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályával.[4]

A Tájékoztatót 1945. július 17-én küldték el,[5] melyben igyekeztek bemutatni azt a kiszolgáltatottságot, amelynek eredményeképpen Magyarország – a német nyomásnak engedve – belesodródott a háborúba, továbbá megpróbálták bizonyítani, hogy ebben a háborúban végig kis erőkkel vett részt és szabotálta azt. Ez a szabotálás vezetett Magyarország német megszállásához, a Szövetségesek győzelméhez és a háború gyors befejezéséhez.

A német befolyás érvényesülésének és az október 15-i átállás sikertelenségének magyarázatát a német származású magyar politikai és katonai vezetők árulásában látták. Ugyanakkor elmarasztalták a Szövetséges Hatalmak politikáját, mert sem a háborút megelőző időben, sem a háború első éveiben „... Magyarország felé pozitív tényekben megnyilvánuló megértő magatartást nem tanúsítottak."

A szabotálás és a hadászati előnyök biztosításának tényét a következő érvekkel igyekeztek alátámasztani. „A kényszer alatt álló nemzet lelkileg sem vállalta a háborút, a magyar katona ösztönösen érezte, hogy olyan népek ellen kényszerítik harcra, mely neki a múltban sem volt ellensége s olyan érdekekért küzd, melyhez neki semmi köze. A háborút a nemzet megszabotálta, úgy ahogy az neki módjában volt. Megszabotálta a kormányzat azzal, hogy a haderőnek csak bizonyos hányadát engedte az arcvonalba. Megszabotálta a katonai felső vezetés, mert kockázatot sohasem vállalt, és főképpen megszabotálta a katonai alsó vezetés, amely soha nem akart »német ágyútöltelék« lenni. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar csapatok nem fejtettek ki ellenállást s lényegesen kisebb katonai teljesítményeket mutattak fel az első világháborúhoz képest. ...Bármely orosz katonai vezető megerősítheti azt a tényt, hogy a magyar csapatok által tartott szakaszok képezték az arcvonal puha részét, ahol komoly ellenállás nélküli áttörések és a német arcvonalrészek felsodrítása vált lehetővé, s ez nem egy hadászati sikernek nyitott utat."

3 A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának tájékoztatója a Honvédelmi Minisztérium számára, 1945. augusztus 1-jén. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. csop. i) A/V/2. 7–8. o.

4 Rakovszky György (1892–1962) 1945 nyarától irányította a HM békeelőkészítő munkálatait. 1945 végén helyezték nyugállományba. HL HM 1947. eln. 20 611.

5 „Magyar hadsereg magatartása 1944. október 15-től a háború végéig." HL HM Bée. csop. i. A/I.

Az 1. magyar hadsereg visszavonását (Stanislau körzetéből a Kárpátok vonalára) és a hágók megnyitását az orosz csapatok előtt a Vörös Hadseregnek nyújtott konkrét hadászati előnyök biztosításaként említették. Ugyanígy hadászati előnynyújtásnak értékelték a 2. magyar hadsereg visszavonulását a Tisza vonaláig, s az ennek során történt átállásokat.

Ennek következménye az volt, hogy a hadseregnek csak töredékei jutottak el a visszavonási körzetekbe. Így a „kétes kimenetelű debreceni csata a Vörös Hadsereg javára dőlt el és a tokaji, polgári, tiszafüredi, szolnoki Tisza-átjárók gyors elfoglalása lehetővé vált, ami meghozta a Tisza-védelem felborításának hadászati lehetőségét."

A Tájékoztató befejezésképpen megállapította, hogy a „magyar haderő 1944 végi és 1945 eleji magatartása lényegesen hozzájárult a háború gyors befejezéséhez, mert egy elkeseredett, komoly ellenállás esetén csak jóval később következhetett volna be, mert alkalom nyílt volna a német vezetésnek hatékony ellenrendszabályok végrehajtására..."

A Külügyminisztérium július 30-i jegyzékében újabb adatokat kért a honvédség demokratikus átalakításának üteméről, az újjáépítésben való részvételről, a második világháború alatti szabotázsokról, átállásokról, a katonai ellenállásban való részvételről.[6] A választervezetek összeállítása – 1945 őszéig – a Békeelőkészítő Csoport tevékenységének fő részét képezte.[7]

A honvédelmi tárca Magyarország új, jövőbeli határairól vallott elképzeléseit Vörös János honvédelmi miniszter augusztus 13-i átiratában ismertette a Külügyminisztérium vezetőivel.[8] A miniszter véleménye szerint a trianoni határok kijelölésénél a katonai szempontok játszották a legfontosabb szerepet: Magyarország szomszédai felvonulási területeket, hídfőket kaptak egy koncentrikus támadás megvalósításához. Vörös helyzetértékelése alapján – miszerint a Duna-medence a Szovjetunió „érdekterülete" lett s a béke fenntartását fegyveres erejével garantálja – szükségtelenné vált a hadászati elvek alapján megállapított trianoni határok meghagyása. A demokratikus Magyarország „lemondott a revíziós ábrándozásokról s reálpolitikát csinál és az őszinte megbékélést keresi szomszédaival." Ezért a határok újbóli megvonásánál a néprajzi elvek figyelembevételét és az igazságosság elvének érvényesítését ajánlotta.

Csehszlovákia esetében a pozsonyi, az ipolysági és az Alföldre vezető völgykijáratok, hídfők megszüntetését, valamint a magyarlakta Bodrogköz visszacsatolását kérte.

6 A felsoroltakon kívül tájékoztatást kértek még a háború kitörése óta megindított hűtlenségi perekről, valamint arról, hogy milyen csapatok küzdöttek az ország határainak elhagyása után az orosz csapatok ellen. Mivel – Gyöngyösi külügyminiszter szerint – „... ez utóbbi körülmény tudvalevőleg orosz részről velünk szemben hangoztatott legnyomatékosabb szemrehányás". HL HM Bée. csop. i. A/2.

7 A honvédség demokratikus átalakítására vonatkozó intézkedéseket a HM 1945. szeptember 4-én juttatta el a Külügyminisztériumnak. Ebben összesen 34 olyan intézkedésről tudósítottak, amellyel a hadsereg demokratikus jellegét biztosították. Ezek közöl a legfontosabbak: az igazoló eljárások, a Szolgálati Szabályzat módosítása, a honvéd alakulatok új elnevezése, a demokratikus tevékenységek jutalmazása, a zsidótörvények hatályon kívül helyezése, a hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kar demokratizálására tanfolyamok felállítása, a csendőrség megszüntetése, új katonai büntető törvénykönyv bevezetése, kulturális és oktató osztály felállítása, stb. Október 8-án a honvédség újjáépítő munkájáról és az 1944. október 15. utáni átállásokról küldtek el összefoglaló kimutatást a Külügyminisztériumnak. Új Magyar Központi Levéltár, Külügyminisztérium, Békeelőkészítő Osztály, XIX-J-1 a.; HL HM 1945. Bée. csop. i. 39 778.

8 „Javaslat Magyarország határainak új megvonásához." (Katonai szempontok) HL HM 1945. Bée. csop. i. 34 534.

Románia viszonylatában a Bihar-hegység vízválasztójára telepített határvonalat tartotta kielégítőnek, amely „... mindkét országra egyforma hadászati előnyöket és hátrányokat biztosít, amellett, hogy néprajzilag s gazdaságilag Magyarország számára jelentős előnyöket biztosít. Ily módon sajnos a Székelyföld kívül maradna, de ezen segíteni nem lehet".

Jugoszláviával kapcsolatban a Baranyai-háromszög likvidálását és a muraközi hídfőnek a természetes Mura-vonalra való visszavitelét fogalmazta meg.

Az osztrák határvonal kialakításánál – határőrizeti szempontokból – Ausztria részéről kívánatosnak tartotta a Fertő-tótól keletre eső területek átengedését.

A miniszter csak ezen magyar igények elfogadása esetén tartotta lehetségesnek a béke és az együttműködés megvalósítását a közép-európai országok között. Amennyiben a szomszédos államok a fenti követelések elől elzárkóznának, úgy – véleménye szerint – nyilvánvalóvá válna, hogy „... ezt minden ellentétes nyilatkozatok dacára katonai okokból cselekednék, hogy ennek célja a hadászati előnyök s ezáltal Magyarország fenyegetésének állandósítása, ami a Duna-medence megbékítését a jövőben is lehetetlenné tenné".

Az eddig elmondottakból megállapítható, hogy a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége 1945 őszéig lényegében Magyarország háborús felelősségének csökkentésére, a hadsereg demokratikus jellegének hangsúlyozott bemutatására és a határkérdéssel kapcsolatos álláspont kifejtésére koncentrált. Önálló, a békeelőkészítés egészére vonatkozó tervek, elgondolások még nem születtek, a békeelőkészítő munka – lényegében – a Külügyminisztérium kérdéseire történő válaszadást jelentette. Változás akkor következett be, amikor 1945. november 15-én megalakították a Honvédelmi Minisztérium szervezetében működő Békeelőkészítő Osztályt.[9] (Továbbra is a miniszter közvetlen alárendeltségében.) Élére – a katonai ellenállásban részt vett – Szemes István ezredest nevezték ki.[10] Vezetésével hamarosan megalakult a Békeelőkészítő Bizottság, melynek feladata különböző tervezetek, memorandumok kidolgozása, valamint szakértői vélemények készítése volt. A Bizottság a következő személyekből tevődött össze:[11]

9 A Honvédelmi Minisztérium új szervezési- és állománytáblázatát 1945. október 29-én adták ki és november 15-évl lépett életbe. A Békeelőkészítő Osztály szervezete a következő volt: 1 tábornok, 1 ezredes és 3 polgári alkalmazott. HL HM 1945. eln. 42 860.

10 *Szemes István* ezredes (1906–1953). A katonai ellenállásban való részvételéért a nyilasok Sopronkőhidára szállították. A bajorországi deportálásból 1945 nyarán tért vissza Magyarországra. 1945 augusztustól vett részt a hadsereg békeelőkészítő munkájában. 1947-ben – az osztály megszűnése után – a Külügyminisztériumban a Honvédelmi Minisztérium képviselője. 1947-ben Franciaországba távozik. HL HM 1947. eln. 20 611.; *Almásy Pál:* Sopronkőhidai napló. Budapest, 1984. 280. o.

11 *Beleznay István* vezérőrnagy (1909–1950). Részt vett a katonai ellenállási mozgalomban, a Magyar Front katonai tervének kidolgozója. 1946-ban a HM Katonai Osztály vezetője. 1947. április 1-től anyagi csoportfőnök, július 1-jével vezérőrnagy. 1950-ben szervezkedés és kémkedés vádjával letartóztatják. A Sólyom-per másodrendű vádlottjaként végezték ki. HL HM 1947. eln. 12 843.

Czebe Jenő vk. alezredes (1914–1949). 1945 áprilistól teljesített szolgálatot a HM Személyügyi osztályán. 1947 őszétől 1948 őszéig a csehszlovák–magyar, 1948 szeptemberben pedig a szovjet–magyar határmegállapító bizottságban dolgozott. 1949. február 26-án – kémkedés vádjával – a Katonapolitikai osztály letartóztatta. Kihallgatása során szökést kísérelt meg, s 1949. június 7-én a Gellért-téren – menekülés közben – lelőtték. HL Budapesti Katonai Törvényszék, 848/1949.

Csonka Béla hmtk. ezredes. 1945 nyarától szolgált az új, demokratikus hadseregben. 1945 őszétől az Ipari Felszámoló Csoport, majd az Anyagi Csoportfőnökség Anyagellenőrző Alcsoportjának vezetője. 1947 nyarán nyugállományba helyezték. HL HM 1945. 42 860.; HM 1946. eln. 16 914.

Schultheisz István vk. ezredes. 1945 őszétől a HM Szervezési osztály vezetője. 1947 augusztusától a 3. honvéd kerület parancsnoka. 1947. október 18-án – közellátási kihágás miatt – felmentik beosztásából, majd hamarosan nyugdíjazzák. HL HM 1945. eln. 48 638.; HM 1948. eln. 5661.

Beleznay István vk. ezredes, katonai szakértő; Czebe Jenő vk. alezredes a Békeelőkészítő Osztályhoz tartósan vezényelt személyügyi és hadifogolyügyekben illetékes szakértő; Csonka Béla htmk. ezredes, ipari szakértő; Schultheisz István vk. ezredes, a szervezési ügyek szakértője; Tömössy Ferenc vk. ezredes, a közlekedésügyek szakértője és Visy Ferenc vk. ezredes.

A Bizottság – a békeelőkészítésre vonatkozó – első átfogó javaslatát november végén ismertette a kormány és a pártok vezetőivel.[12] Felvázolták a trianoni határok keletkezésének okait, történetét, az ellenforradalmi rendszer – e határok megszüntetésére irányuló – külpolitikáját, a közép-európai államok Magyarország ellen irányuló katonapolitikáját és a magyar állam katonai kiszolgáltatottságát. A trianoni békeszerződés legfőbb hibájának azt tartották, hogy megszüntette Közép-Európában „... a központi fekvésű erős és nagykorú, hatalmi politikájánál fogva kiegyensúlyozni képes Magyarország pozícióját, helyébe ültetve egy laza katonai koalíciót, melynek érdekcéljai nem a természetes kiegyensúlyozás felé, hanem Magyarország elleni összefogásra irányultak. Ez a laza koalíció – mivel Magyarország sem mint fenyegetés, sem mint az egyensúly eltolódás érdekeinek előőrse az európai katonapolitikában nem jelentkezik – önmagában összeomlik és súly nélkül marad annak dacára, hogy népállományilag körülbelül 40 milliót számlál és katonai erejét húsz éven át a nyugati hatalmak anyagi és erkölcsi támogatásával kifejlesztette, vagyis egy nagyhatalom katonapolitikai súlyával kellett volna bírnia az európai és világpolitikában". Ez volt az elsődleges oka annak, hogy a náci Németország hatalmi befolyása Közép-Európában akadály nélkül érvényesülhetett.

Véleményük szerint a megkötendő békeszerződés legfőbb törekvése a tartós nagyhatalmi együttműködés kialakítása, egy hosszú békeidőszak megteremtése volt. Ennek egyik alappillérét a közép-európai országok érdekeinek figyelembe vétele és ellentéteinek kompromisszumos megoldása jelentette.

„Ez pedig logikusan – a történelmi múlt minden érvével – Közép-Európában egy erős politikai tényezőt követel. A különböző államok laza vagy szorosabb katonai koalícióba tömörítése, vagy föderatív szervezése minden nemzetközi alátámasztás ellenére is csak laza magot fog képviselni, nélkülözni fogja az egységet, esélyt, tekintélyt és felelősséget nem fog ismerni éppen úgy mint az a múltban történt. ...Ha megfontoljuk azt a történelmi tényt, hogy ebben a medencében egyetlen politikai alakulat sem maradt meg tartósan addig, míg olyan nem keletkezett, mely a medencét teljes egészében ki nem töltötte, egyidejűleg hatalmi törekvéseiben is csak a medencére szorítkozott, akkor megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medence eddig legtartósabb államalakulata Magyarország. Ennek oka csak abban kereshető, hogy a magyarságban élő vitalitás, politikai és vallási türelem más népekkel és fajokkal szemben alkalmassá teszik kiegyensúlyozni tudó politikai szerepre."

Tömössy Ferenc vk. ezredes. 1945 április végétől vett részt a honvédség munkájában. 1945 decembertől a Műszaki és Szállítási Osztály vezetője. 1947 végén nyugdíjazták. HL HM 1945. eln. 42 860.; HM 1947. eln. 8164.

Visy Lajos vk. ezredes. 1945 áprilistól a HM Elnökség vezetője, decembertől a hadifogolyügyek miniszteri biztosa. 1946 szeptembertől az Anyagi Főcsoportfőnök törzsének irányítója, majd 1947 januártól az Anyagi Főcsoportfőnökség Elvi Alosztály vezetője. 1947 végén nyugdíjazták. HL HM 1945. eln. 34 635.; 1947. eln. 8164.

12 „A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Bizottságának javaslata a békeelőkészítéshez." HL HM Bée. csop. i. A/V/4.

Az érdekek egyeztetésére és a kompromisszumok kidolgozására a nagyhatalmak részvételével és ellenőrzésével egy „Duna-medence konferencia" összehívását javasolták.

Bírálták a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának addigi tevékenységét, mivel az – ismereteik alapján – a határ- és népességi kérdéseket „nem az európai és világviszonylatban igyekszik megoldani, hanem azt a csonka ország, vagy helyesebben földrajzilag a Közép-Duna medence egy kicsi belső területe határproblémájának tekinti és törekvései oda irányulnak, hogy a néprajzi elhelyezettség irányában nem is annyira a nagyhatalmak mint az érdekelt államok ellenállásához mérten kiterjeszthesse".

Elvetették a népcserékre vonatkozó vámuniós javaslatokat is. Úgy vélekedtek, hogy a békeelőkészítésben a katonapolitikai elemzés háttérbe szorult, az objektív értékelés helyett a Külügyminisztérium védekezési anyagot gyűjtött a háborús felelősség megállapításához.

A javaslat befejező részében a békeelőkészítés új formájáról fejtették ki elképzeléseiket. Eszerint a békekonferenciára való felkészülés irányítására a kormány felügyelete alatt, egy tudományos bizottságot kellene létrehozni, amely diplomáciai, politikai, gazdasági és katonai albizottságokból állna. Feladata elképzelések, tervezetek kidolgozása lenne a határ, a népesség, a gazdaság, a politika, a hadsereg kérdéskörében. Szem előtt tartva nagyhatalmi és az egyetemes magyar érdekeket.

A Bizottság békeelőkészítésre tett javaslataira – eddigi ismereteink alapján – egyetlen párt sem reagált, s ebben valószínűleg közrejátszottak a választási előkészületek, valamint az a tény, hogy a békeelőkészítéssel kapcsolatban „nem volt... érdemleges mondanivalójuk".[13] Nincs közvetlen bizonyíték arra vonatkozóan sem, hogy a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya reagált volna ezekre a javaslatokra.[14] Feltehető, hogy bizonyos elvekkel, így például, a nagyhatalmi együttműködésen alapuló békerendszer megteremtésével, a közép-európai államok érdekeinek kölcsönös figyelembevételével, valamint egy Duna-konferencia összehívásával egyetértettek. Kétséges azonban, hogy a nagyhatalmak megértésének és támogatásának elnyerésére, valamint a szomszédos államok megbékéltetésére a magyar vezető szerep meghirdetését, illetve annak felvetését járható útnak tartották volna. Úgy tűnik, hogy Kertész István reálisabban mérte fel Magyarország helyzetét és lehetőségeit, ami egy – 1945. szeptember 19-én készült – összefoglalójából is kitűnik: „Magyarország legyőzött állam, ezt a háborút katonailag, politikailag, gazdaságilag és bizonyos mértékig erkölcsileg is elvesztettük. Mint Magyarország tehát, a rezsimváltás ellenére sem számíthatunk különös jóindulatra, mert az állam azonossága oly nemzetközi jogi alapelv és oly politikai tény, amelyet a legmeszszebbmenő belső változás sem tud kiküszöbölni, hanem bizonyos mértékig csak ellensúlyozni."[15]

Kertész megállapításai – mint az utóbb kiderült – teljes egészében fedték a valóságot. A jelentés megírásának időpontjában zajlottak a Külügyminiszterek Tanácsá-

13 *Balogh:* i.m. 135. o.

14 Kertész felkérésére Szegedy-Maszák Aladár átnézte a HM javaslatait s nem éppen hízelgő véleményét úgy összegezte, hogy „az egész honvédelmi minisztériumi anyag katasztrofálisan alacsony színvonalú. Eltekintve attól, hogy az iratok a legszörnyűbb stílusban fogalmazódtak, a vezető motívum a mellébeszélés". A tanulmány lektorának (dr. Fülöp Mihály) szíves közlése.

15 *Fülöp: Világtörténet,* i.m. 164. o.

nak londoni tárgyalásai, melyen a Szovjetunió azt az elvet képviselte, hogy Magyarországot – főként a magyar hadsereg által szovjet területen elkövetett atrocitások miatt – „meg kell büntetni". A Szovjetunió, bár értékelte a demokratikus magyar kormány létrehozását és az általa tett intézkedéseket, továbbra is hangsúlyozta azt a – már 1943-ban kialakított – véleményét, hogy – a háborúban való részvételért – Magyarországot, a magyar népet meg kell büntetni.[16]

A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Osztálya 1945 végére kialakította a békekonferencián előterjesztendő álláspontját. A felvetni kívánt problémák a következők voltak: Magyarország biztonsága és a határok kérdései; a honvédség létszáma, szervezete, felszerelése; a hadifogolyszállítás ügye; a haditapasztalatok kicserélése és a katonai tudományos kísérletek problémájának megoldása.

E javaslatok előkészítése után az osztály tevékenységében több hónapos szünet következett, melynek hátterében a kormány békeelőkészítő tevékenységének megtorpanása állt. Ennek oka az volt, hogy a koalíciós pártok nem tudtak közös békecélokat elfogadni, így a magyar békeelőkészítés hosszabb időre holtpontra jutott. A Külügyminiszterek Tanácsának – békeszerződés-tervezetekre vonatkozó – tárgyalásain körvonalazódtak a magyar békeszerződés cikkelyei, s ez sürgette a kormány határozott álláspontjának a kialakítását.

A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának vezetője 1946 április elején – egy tárcaközi értekezleten – felkérte az egyes tárcák képviselőit, hogy sürgősen közöljék az osztállyal a béketárgyalásokon felvetni kívánt problémaköröket.

A honvédelmi tárca – a miniszternél és a honvédség felügyelőjénél tartott – szakértői értekezleten (április 11-én és 12-én) fogalmazta meg azon kérdések listáját, amelyeket a békekonferencián előterjeszteni szándékoztak.[17] Ez lényegében megegyezett az 1945. évi javaslattal, azzal a különbséggel, hogy felvetették a Németországgal szembeni jóvátétel kérdését is. A Szervezési és a Katonai Osztály által elkészített tervezet a békeszerződés aláírása után függetlenné váló Magyarország biztonságát az Egyesült Nemzetek vezette kollektív biztonsági rendszeren belül látta megvalósíthatónak. Elképzelésük szerint valamennyi állam az Egyesült Nemzetek Szövetségébe fog tartozni. Ennek tagjai elvben lemondanak a katonai támadásról és a politikai ellentéteket nem közvetlenül egymás között, hanem az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának útján, illetve annak döntéseivel fogják megoldani.

A Biztonsági Tanács a béke fenntartására, döntéseinek érvényesítésére, valamint az esetlegesen támadást kezdő államok megfékezésére – nemzeti kontingensekből álló – nemzetközi hadsereget fog fenntartani. Magyarország tagja kívánt lenni mind a biztonsági rendszernek, mind pedig a nemzetközi hadseregnek. Ezért az ország biztonságát „az egyesült és kollektív biztonságon belül a jogos védelem határáig saját hadseregére és népére kívánja alapozni, nehogy újra lefegyverezettsége miatt is áldozatává legyen a Dunavölgyi biztonságot fenyegető erőknek. Magyarország abból indul ki, hogy – mint kis állam – feltétlen bizalommal viseltetik az Egyesült Nemzetek alapokmányában lefektetett elv iránt, mely hitet tesz a nagy és kicsiny nemzet egyenjogúsága mellett, és biztosítani kívánja azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, ha csak közös érdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön és államberendezkedését mielőbb úgy megalkotni igyekszik, hogy az Egyesült Nemzetek

16 *Juhász:* i.m. 16. o.

17 HL HM 1946./Bée. csop. i. 12 810.

megbecsült tagjává lehessen. ... Az alapokmány 2. cikk 1. pont szerinti »szuverén egyenlőség« elvi alapján az új magyar hadsereget szomszédainkkal való jogegyenlőség alapján állva az alapokmány 51. cikkében biztosított fegyveres támadás esetén »önvédelmi jog«, illetve a VII. fejezet szerinti békeveszélyeztetés vagy megszegésnek megítélt magatartással szemben történő közös alkalmazásra tartjuk létjogosultnak".[18]

Mint látható, a tervezet készítői abból a felvetésből indultak ki, hogy Magyarország, mint az Egyesült Nemzetek tagja, automatikusan részt fog venni a nemzetközi hadsereg szervezetében, s ez legimitálja a honvédség felállításának a jogát.

Ezt az Alapokmány VII. fejezetének 48. cikke[19] azonban nem szavatolta, ennek eldöntése a Biztonsági Tanácsra várt. Mindezeket figyelembe véve célszerűbbnek látszott – mérlegelve a HM Közjogi osztály véleményét – a jogos védelem elvére támaszkodni, mert: „Egymagából ...abból a tényből, hogy Magyarországot az Egyesült Nemzetek Szervezetébe fel fogják venni, még nem lehet biztonságos alapot alkotni ahhoz, hogy egy reménybeli magyar hadsereget ezen az alapon igényelhessünk a békeértekezleten. ... Az Alapokmány által biztosított az az érvelés látszik célszerűnek, hogy a jogos védelem elvével operáljunk elsődlegesen.

Ezért a béketárgyaláson Magyarországnak a nemzetközi béke fenntartása érdekében is feltétlenül szót kell emelni, amellett, hogy mint a Duna-medencében élő azonos régiójú országok katonaságának létszáma olyan elvek alapján állapíttassék meg, hogy egyik ország se érezhesse a másik ország hatalmi túlsúlyát és hogy az itt lévő országok között a hatalmi egyensúly feltétlenül arányban álljon. ... A hatalmi egyensúlyt csak a katonaság létszámán és erején keresztül tudjuk biztosítani, mert minden állam tekintélyének a hatalmi nyomatékát és alátámasztását végeredményben a hadseregnek az ereje adja meg..."[20]

A honvédség kialakítandó szervezetének tehát olyannak kellett lennie, hogy egyfelől alkalmassá váljon a szomszéd államok esetleges egyenkénti, vagy együttes fegyveres támadásának elhárítására (a nemzetközi hadsereg beavatkozásáig), másfelől rendelkezésre tudja bocsátani a szükséges fegyveres erőt a Biztonsági Tanács felhívására, a nemzetközi béke és biztonság megőrzésére. Az első követelményből adódóan a magyar honvédségnek olyan, korszerűen felszerelt, magas színvonalon kiképzett, erőteljes offenzív hadműveletek sorozatos végrehajtására képes, „védő hadseregnek" kellett lennie, amely biztosítani tudja a fegyveres ellenállást mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a szükséges intézkedéseket meg nem tette. Egy ilyen intézkedés – számításaik szerint – váratlan támadás esetén 3-4 heti, várható

18 Az ENSZ Alapokmány idézett cikkei az alábbiakat tartalmazzák:2. cikk 1. pont: „A Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik." 51. cikk: „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályaikat azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye". Az Alapokmány VII. fejezete – amely az „Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében" címet viseli – rendelkezett a Nemzetközi Hadsereg felállításáról, alkalmazásának különböző módjairól, a tagállamok kötelességéről stb. *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések 1945-1982. Budapest, 1985. 30-32. o.

19 A cikk a következőket határozta meg: „A Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló határozatai végrehajtásához szükséges rendszabályokban a Biztonsági Tanács megítélése szerint az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja vagy azok közül csupán bizonyos tagok vesznek részt" Uo. 31. o..

20 HL HM 1946. Bée. csop. i. 14 933.

feszültségből keletkező agresszió esetén pedig 1 heti védelmet tenne szükségessé. E hadseregnek – előreláthatólag – biztosítania kellene a Biztonsági Tanács által kijelölt korszerű fegyvernemek számára (pl. ejtőernyős) a felvonulási területeket is. Ennek ellátására elsősorban műszaki és közlekedési egységek felállítását tervezték. Ezeket a feladatokat a magyar hadsereg csak úgy tudja teljesíteni, ha hadserege a környező államok mindegyikével azonos szervezettel rendelkezik. Ebből következett, hogy a honvédséget állandó hadkiegészítő és felszerelő keretekkel kellett megszervezni, továbbá szükség volt a megfelelő hadiipari kapacitás kialakítására is. A fegyverkezési és hadseregszervezési egyenjogúság elismerése azonban önmagában nem elegendő a Duna-medence (benne Magyarország) békéjének és biztonságának megteremtéséhez, ezért szükség van – a szomszédos országok erőfölénye miatt – a fegyverkezés szabályozására, ellenőrzésére is.

A „védő hadsereget" – figyelembe véve az ország pénzügyi, gazdasági, népességi lehetőségeit – 60–70 ezer főnyi békelétszámmal kívánták felállítani, az ország „férfi lakosságának évenkénti maradéktalan katonai kiképzését biztosító és az egyenlő teherviselés elvén alapuló általános védkötelezettség engedélyezése" révén. A hadsereg megalakítása mellett – a területvédelemben fontos szerepet játszó – ún. „milic-hadsereg" felállítását is tervezték. A megszervezendő haderő különleges és hosszú kiképzést igénylő fegyvernemeinél a 18–24 hónapos, a hadsereg többi részénél pedig az egyéves szolgálati idő bevezetését javasolták.

A 70 ezer fős hadrendet[21] (l. az *1. sz. mellékletet, 64–65. o.*) – az ország teherbíróképességének megfelelően – három-négy év alatt vélték megvalósíthatónak. A honvédség állományában 11 seregtestet kívántak felállítani, a négy kerületi parancsnokságot véve alapul. Ebből 8 gyalog-, a többi pedig páncélos, lovas, illetve repülődandár lett volna. A fegyverzet és felszerelés biztosítását – az egyoldalú függőség és kiszolgáltatottság elkerülése céljából – a nemzetközi hadseregre alapozták.[22] Az együttműködésnek, valamint a honvédség korszerű kiképzésének biztosítására a vezérkari, a hadi-műszaki, a hivatásos és tartalékos tiszti kiképzés, valamint csapat- és seregtest gyakorlat tartásának engedélyezését kérték.

Magyarország határainak megvonásánál a Katonai Osztály által szerkesztett szakértői vélemény azzal, hogy elfogadta a második világháború tapasztalatait és a kollektív biztonság elvét, figyelmen kívül hagyta a trianoni „hadászati határokat". A határmegvonásoknál elsősorban az igazságosság szempontjainak érvényesülését és a magyar igények kielégítését várta.[23]

21 A 70 ezer fős békehaderő tervezett hadrendje. HL HM 1946. Bée. Csop. i. 23 027.

22 Csonka Béla hmtk. ezredes, a Békeelőkészítő Bizottság ipari szakértője a hadrend fegyverzeti és felszerelési szükségleteit a következőkben határozta meg: (db)

10 000	puska	160	közepes harckocsi	1500	motorkerékpár
7 000	pisztoly	80	nehéz harckocsi	800	személygépkocsi
40 000	géppisztoly	350	rohamlöveg	2500	3 t tehergépkocsi
1 000	golyószóró	332	tarack	1000	5 t tehergépkocsi
500	géppuska	90	légvédelmi ágyú		
250	könnyű aknavető				
150	nehéz aknavető				
500	gépágyú				

HL 1946. Bée. csop. i. 23 027.

23 HL HM 1946. Bée. csop. i. 12 810.

A Békeelőkészítő Bizottság fontosnak tartotta, hogy tisztázza a hadifoglyok hazaszállításának időpontját és költségeit. A szállítás megszervezését és annak finanszírozását a szövetséges nagyhatalmaktól (mint fogvatartó államoktól) a nemzetközi vöröskereszttől és egyéb európai menekültügyi szervezetektől várták.

A hazaszállítás végső határidejét 1946 novemberében határozták meg.

E tisztázandó kérdéseken kívül szorgalmazták a katonai attasék kinevezésének szabályozását, a haditapasztalatok kölcsönös cseréinek megszervezését, beleértve a vezérkari tisztek külföldi tanulmányútjait, valamint a katonai tudományos kísérletekkel való foglalkozás elismerésének a jogát.[24]

A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Osztálya a fentebb ismertetett javaslatait 1946. április 16-án küldte el a Külügyminisztériumnak, tájékoztatás céljából. Ezt követően Tombor Jenő honvédelmi miniszter parancsot adott a részletes szakértői kidolgozások gyors elkészítésére, melyeket április 30-án terjesztettek elő jóváhagyásra. A miniszter a hadkötelesek igénybevételének – eredeti – 20–60 éves korhatárát 20–50 évre csökkentette, a honvédség létszámát pedig 70 ezer főben állapította meg. A seregtestek szervezésére vonatkozóan a 8 gyalog-, a páncélos, a lovas, a repülődandár, valamint a 10 ezer fős határvadász hadosztály felállítását támogatta, azzal a megjegyzéssel, hogy az ország anyagi lehetőségeinek javulásával sor kerülhet még 4 páncélos dandár beállítására. A fejlesztés első ütemeként az 1945 novemberi létszám (41 430 fő) és szervezet elérését jelölte meg, amely két gyalog- és egy műszaki hadosztályból, a határőrségből, a két kerületi parancsnokságból (ezek alárendeltségében 32 kiegészítő parancsnokság és 171 bevonulási központ), valamint a HM közvetlen alakulatokból, intézményekből állt.[25] (L. a *2. sz. mellékletet, 66–67. o.*) Végül utasítást adott a hiányzó „milic-hadrend" kidolgozására.[26]

24 Uo.

25 A hadrend létszámát illetően más források 42 071 főt adnak meg. A hadsereg tényleges létszáma 1946 tavaszán 25 285 fő volt. HL HM Szervezési osztály iratai 1945–47. A.; HL HM 1946. Bée. csop. i. A/IV/28.; HL HM 1946. eln. 17 423.

26 HL HM 1946. Bée. csop. i. 13 972.

1. SZ. MELLÉKLET
A 70 000 FŐS BÉKEHADERŐ TERVEZETT HADRENDJE

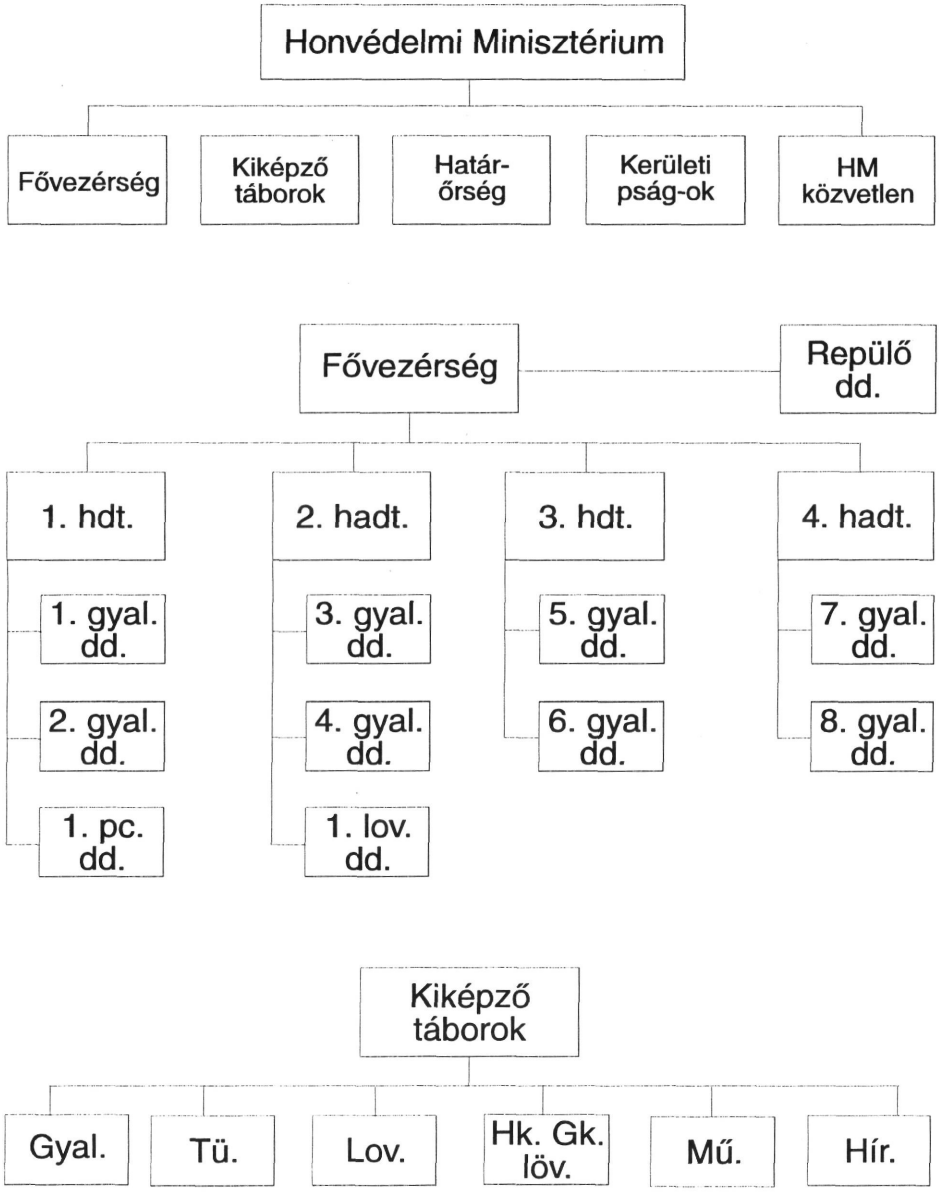

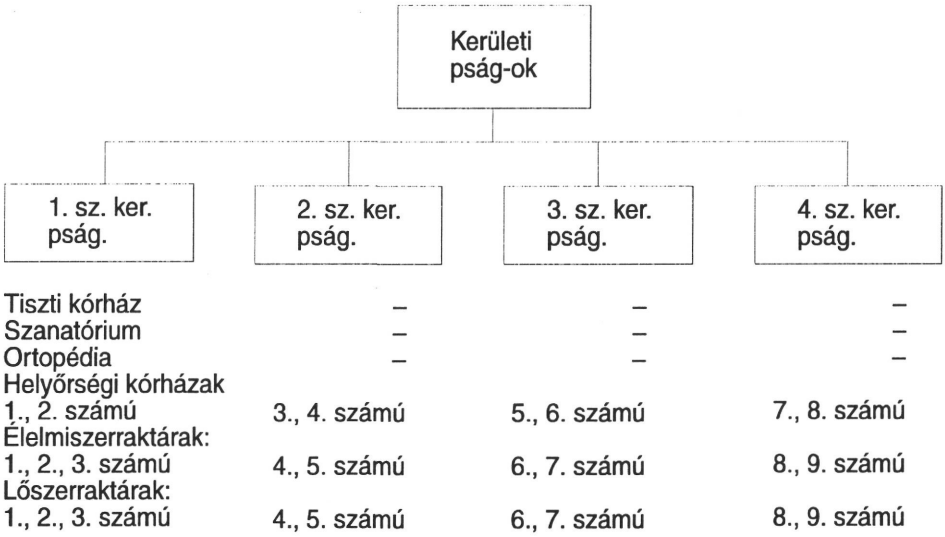
Kerületi
ság-ok
1. sz. ker.
ság.
2. sz. ker.
ság.
3. sz. ker.
ság.
4. sz. ker.
ság.
Tiszti kórház – – –
Szanatórium – – –
Ortopédia – – –
Helyőrségi kórházak
1., 2. számú 3., 4. számú 5., 6. számú 7., 8. számú
Élelmiszerraktárak:
1., 2., 3. számú 4., 5. számú 6., 7. számú 8., 9. számú
Lőszerraktárak:
1., 2., 3. számú 4., 5. számú 6., 7. számú 8., 9. számú

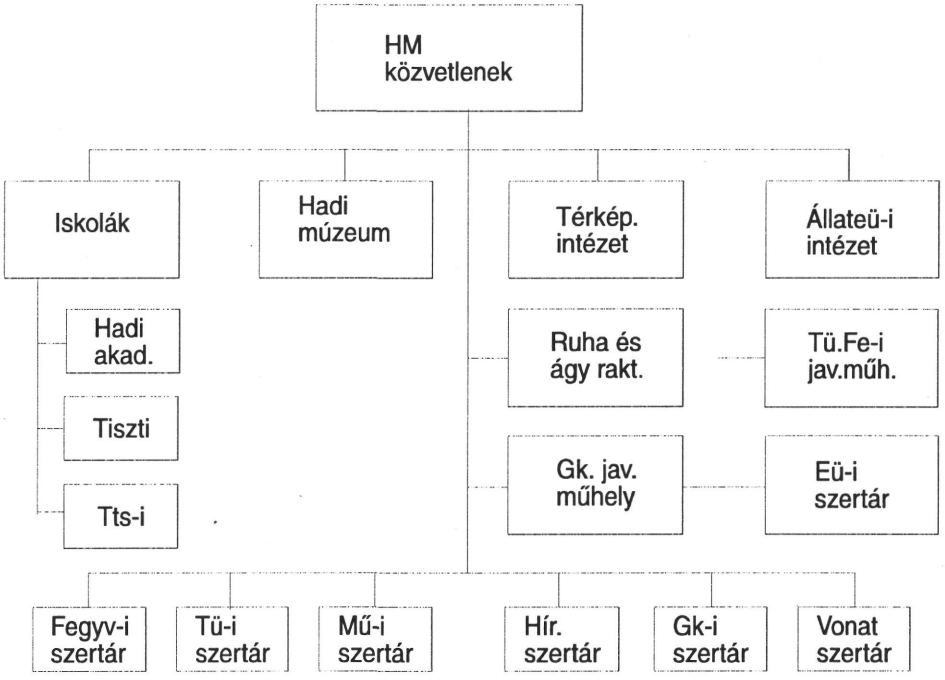
HM
közvetlenek
Iskolák
Hadi
múzeum
Térkép.
intézet
Állateü-i
intézet
Hadi
akad.
Tiszti
Tts-i
Ruha és
ágy rakt.
Tü.Fe-i
jav.műh.
Gk. jav.
műhely
Eü-i
szertár
Fegyv-i
szertár
Tü-i
szertár
Mű-i
szertár
Hír.
szertár
Gk-i
szertár
Vonat
szertár

2. SZÁMÚ MELLÉKLET
A HONVÉDSÉG HADRENDJE 1946. OKTÓBER 1–1947. ÁPRILIS 30.

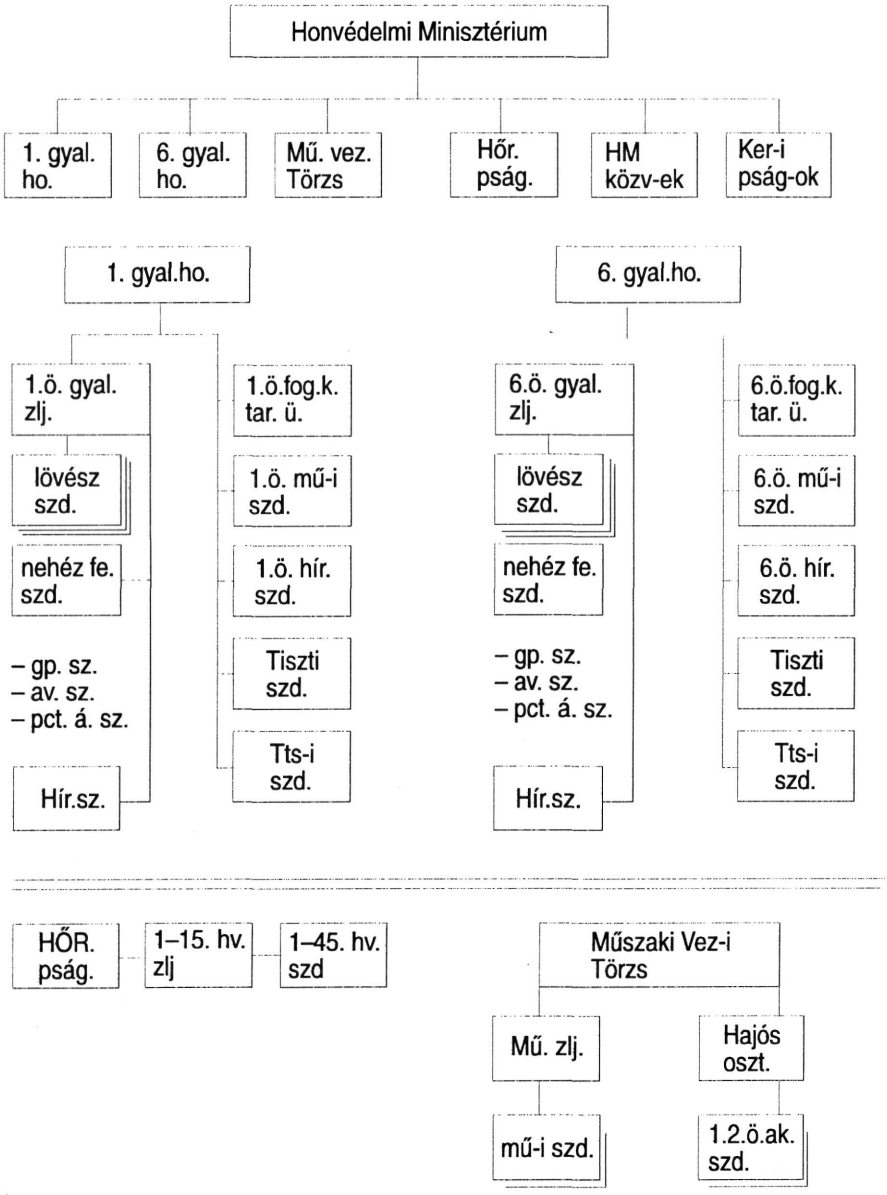

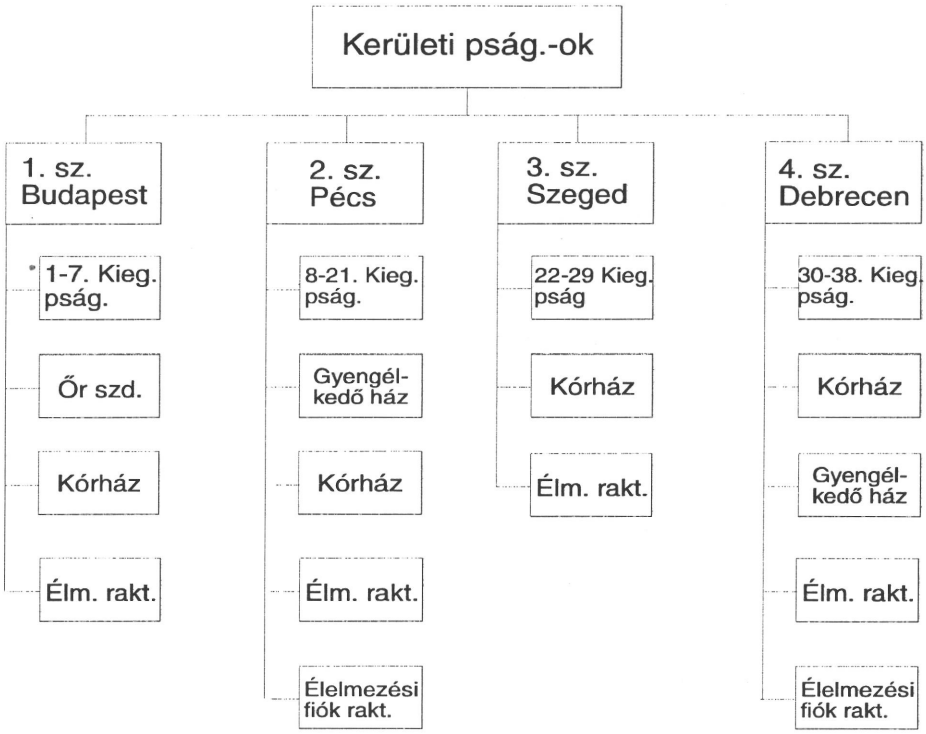
Kerületi pság.-ok
1. sz. Budapest
1-7. Kieg. pság.
Őr szd.
Kórház
Élm. rakt.
2. sz. Pécs
8-21. Kieg. pság.
Gyengél-kedő ház
Kórház
Élm. rakt.
Élelmezési fiók rakt.
3. sz. Szeged
22-29 Kieg. pság
Kórház
Élm. rakt.
4. sz. Debrecen
30-38. Kieg. pság.
Kórház
Gyengél-kedő ház
Élm. rakt.
Élelmezési fiók rakt.

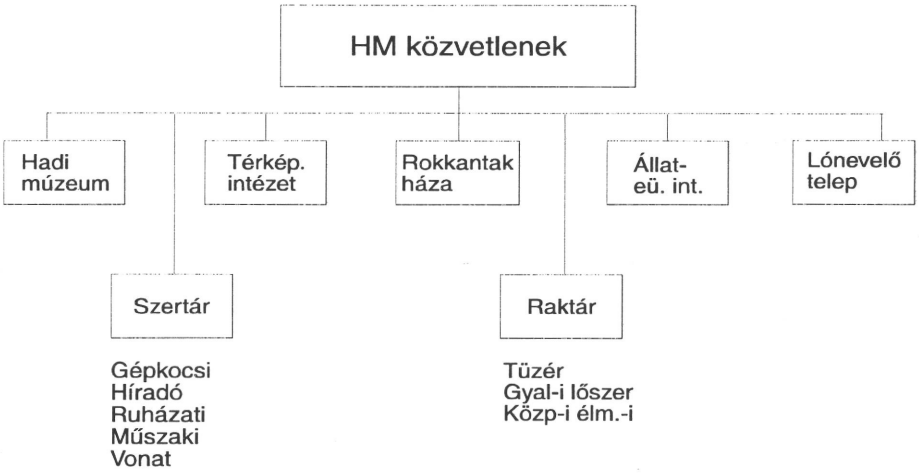
HM közvetlenek
Hadi múzeum
Térkép. intézet
Rokkantak háza
Állat-eü. int.
Lónevelő telep
Szertár
Gépkocsi
Híradó
Ruházati
Műszaki
Vonat
Raktár
Tüzér
Gyal-i lőszer
Közp-i élm.-i

Az elkészített és jóváhagyott honvédelmi békecélokat – a honvédség felügyelője, Kuthy László altábornagy 1946. május 11-i döntése alapján – a miniszterelnöknek, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai misszióinak, valamint a moszkvai, washingtoni, londoni, párizsi és stockholmi magyar követeknek kívánták eljuttatni.[27] Nagy Ferenc miniszterelnök tájékoztatása azért is szükségessé vált, mert a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között egyre gyakoribbá váltak a súrlódások. Ennek oka az volt, hogy a Külügyminisztérium nem vonta be a katonai szakértőket a kormány békeelőkészítő tevékenységébe, mivel úgy vélte, hogy a honvédelmi tárca által megfogalmazott békecélok – politikailag – nem megvalósíthatóak. Ez abból az átiratból is kiderült, amelyet Tombor honvédelmi miniszter küldött Gyöngyösi külügyminiszternek 1946. május 11-én. Ebben Tombor felhívja a külügyminiszter figyelmét arra, hogy a külügyminiszterek értekezlete elé terjesztett emlékiratában[28] figyelmen kívül hagyta az április 16-án ismertetett honvédelmi békecélokat: a jogegyenlőség követelését a biztonság kérdésében, valamint a trianoni határok – Magyarországot fenyegető – hadászati jellegének megszüntetését. Tombor elismerte ugyan, hogy „... a magyar állam háborús magatartása miatt ez a kérdés igen kényes", de úgy gondolta, hogy erre a nagyhatalmak figyelmét mindenképpen fel kell hívni. Ezért felkérte a külügyminisztert, hogy ezt „... megfelelő formában és helyen pótolni szíveskedjen", mert szerinte „az állam biztonsági érdekeit az adott sivár körülmények között is megóvni kell".[29]

Szemes ezredes május 22-i – a honvédelmi miniszter részére előterjesztett – békeelőkészítéssel kapcsolatos feljegyzése újból sürgette a Külügyminisztériummal való együttműködés javítását és a katonai szakértők bevonását a politikai és gazdasági békecélok kidolgozásába.[30] Elítélte a koalíciós pártokat azért, mert nem tudtak megállapodni egy egységes kormányálláspontban és véleménye szerint ennek következménye lett a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i döntése: Erdély Romániának való odaítélése. Szemes állásfoglalása szerint a demokratikus Magyarország lemondott az egyetemes Magyarország érdekképviseletéről, sőt a jelenlegi status quóról is. Ez – úgy vélte – „ igen nagy veszélyeket rejt magában a magyar jövő kialakulását illetően". A sajtóból nyert ismeretei alapján úgy gondolta, hogy a Külügyminiszterek Tanácsában nem alakult ki egységes elvi álláspont Magyarországot illetően, ezért „reményt lehet meríteni, hogy a magyar állam részére a békekötésnél még előnyöket elérhetünk." A honvédelmi Békeelőkészítő Bizottságnak minden olyan megoldás ellen tiltakoznia kell, amely a „Kárpát-medencében esetleg több, autonóm magyar területet akar létrehozni az amúgy is kicsiny és minden tekintetben szegény magyar állam mellett". Ez reagálás volt Gyöngyösi külügyminiszter 1946. május 13-i – a budapesti nagyhatalmak képviselőihez intézett – jegyzékére, amelyben – az új határok megállapítása után esetleg fennmaradó – népi kisebbségi csoportok autonómiáját kívánta elérni, az Egyesült Nemzetek felügye-

27 A miniszterelnök május 22-én, a SZEB Katonai osztálya és az angol és amerikai katonai missziók május 27-én kapták meg a tájékoztatókat. HL HM 1946. Bée. csop. i. 15 414. és 16 461.

28 Gyöngyösi János külügyminiszter a magyar–román területi és nemzetiségi kérdésre vonatkozóan Emlékiratot adott át a szövetséges nagyhatalmak budapesti képviselőinek 1946. április 27-én. Ebben az erdélyi magyarság sajátos földrajzi elhelyezkedésére való tekintettel a „nemzetiségi egyensúly" elvének alkalmazását ajánlotta. Leszögezte azt is, hogy a magyar kormány nem zárkózik el olyan rendezéstől sem, amely a területi problémák megoldásához nemzetközileg ellenőrzött népszavazás útján kíván eljutni. *Balogh:* i.m. 178–179. o.

29 HL HM 1946. Bée. csop. i. 15 219.

30 HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 450.

lete alatt.[31] Szemes ezredes véleménye szerint Magyarországnak mindenekelőtt területi előnyök elérésére kell törekednie, még akkor is, ha ennek kicsi a valószínűsége.

Ha ezek a törekvések teljesen eredménytelenek lennének, csak akkor lehet Magyarországnak a „kisebbségi jog nyújtotta vékony lehetőségbe" kapaszkodnia, amely a határon túl élő magyar tömegeket esetleg megmentheti. Ebben az esetben mindent el kell követni, hogy az az államélet minden területére, így a katonai szolgálatra is kiterjedjen, „... magyar seregtestek felállítását, magyar vezénylet elérését kell szorgalmazni az egyes államokon belül".

Az előterjesztés befejező részében ismét kitért a Honvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium közötti együttműködés javításának szükségességére, valamint arra az igényre, hogy emlékiratok, jegyzékek ne születhessenek a honvédelmi miniszter, mint a „magyar biztonság érdekeinek alkotmányjogilag is felelős tényezője" véleménye nélkül,

A Külügyminisztérium, akceptálva e kérdést, az erdélyi autonómia kérdésének felvetődésekor kikérte a Békeelőkészítő Bizottság szakértői véleményét az autonómia katonai következményeiről. A Bizottság 1946. május 27-én megtartott értekezletén – kisebb vita után elfogadta azt a javaslatot, hogy az erdélyi magyarság számára lehetővé kell tenni önálló seregtestek felállítását és a magyar vezényleti nyelv használatát.[32] A független Erdély hadseregére vonatkozó részletes terv július elejére készült el.[33] Az elképzelések szerint az erdélyi hadsereg a hadosztályok szintjéig, külön – nemzetiségkénti – alakulatokból szerveződne meg. A hadsereg igazgatásában és vezényletében egyenrangú lenne a magyar és a román nyelv. Fontos alapelvként fogalmazódott meg az is, hogy a hadsereg az Egyesült Nemzetek Vezérkari Bizottságának felügyelete alatt álljon és kiképzők küldésével segítsék a kiképzést.

Az erdélyi hadsereget az Egyesült Nemzetek által vezetett kollektív biztonsági rendszer tagjaként képzelték el, ezért a hadsereg jogalapját ugyanúgy az ENSZ alapelveivel indokolták, mint a magyar honvédség esetében. Részletesen szabályozták a legfelsőbb vezetés elveit, a parancsnoklási viszonyokat, a tiszti és tiszthelyettesi kiképzést, az egységek elhelyezését, valamint a hadsereg alkalmazásának elveit.

A honvédelmi tárca 1946 nyarán kétségbeesett erőfeszítéseket tett arra, hogy az általa megfogalmazott békecélok a kormányprogram részévé váljanak és elképzeléseik elnyerjék a Minisztertanács politikai jóváhagyását. Ezért – a kormány gazdasági békejavaslatairól készített – összefoglaló véleményükben (1946. június 26-án)[34] újból megfogalmazták azokat az elveket, amelyeket – szerintük – a békekonferencián képviselni lehet. Bíztak abban, hogy ez a magyar államot súlyosan érintő kötöttségek felszámolását eredményezheti. A területi kérdések ügyében a kormány legfontosabb feladatának továbbra is az államhatárok fenyegető hadászati jellegének megszüntetését tartották.

31 *Balogh:* i. m. 190. o.

32 A bizottság jelenlévő tagjai közül Beleznay István vk. ezredes, Czebe Jenő vk. alezredes, Szemes István ezredes, Visy Lajos vk. ezredes támogatta, Csonka Béla hmtk. ezredes tartózkodott, míg Tömössy Ferenc vk. ezredes ellenezte a javaslat elfogadását. HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 724.

33 HL HM 1946. Bée. csop. i. 20 626.

34 HL HM 1946. Bée. csop. i. 19 802.

Álláspontjuk szerint a csehszlovák–magyar, a román–magyar, és a jugoszláv–magyar területrendezések és területi viták – a nemzetközi jog értelmezése szerint – nem tekinthetők háborúnak. Ezek a történések nem illeszthetők – a németek által kirobbantott – második világháború folyamataihoz. Az első és második bécsi döntés olyan nemzetközi szerződés volt, melyet a csehszlovák és a román kormányok kértek a területi viták eldöntésére. A magyar hadsereg pedig Bácska területére csak Belgrád eleste, a jugoszláv állam felbomlása és az önálló horvát állam kikiáltása után vonult be.

A továbbiakban a feljegyzés a következő érveket hangsúlyozta a Honvédelmi Minisztérium álláspontjának bizonyítására: „... A nemzetközi szerződéseket olyan kormányok hagyták jóvá, amelyeknél a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államoknak akkreditált követségei voltak, és az említett nagyhatalmak a területrendezés ellen nem tiltakoztak. A magyar állam részére csak sajnálatos az a körülmény, hogy ezeket a szerződéseket más nagyhatalmak sem előzetesen, sem utólag nem hagyták jóvá. A történelem és a nemzetközi jog alig ismer példát olyan nemzetközi szerződésre, melyet a világ összes hatalmai jóváhagytak és a szerződés szempontjából azt tartjuk lényegesnek, hogy a csehszlovák és román államok részéről olyan kormányok hagyták jóvá, melyeknél a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államoknak akkreditált követségei voltak, vagyis általuk is törvényesnek elismert kormányok.

Jugoszláviával kapcsolatban meg kell állapítani, hogy a magyar állam részéről kötött örök barátsági szerződés a két állam közötti terület elrendezésének kérdését nyitva hagyta. Katonai magatartására pedig találunk nemzetközi precedennst.

A magyar állam részéről történt 1938-as, 39-es és 40-es területrendező és -szerző lépések nem irányultak az Egyesült Nemzetek ellen..."

A háborús felelősség kérdésében kifejtették, hogy Németország gazdasági és katonai nyomásának sem Magyarország, sem a többi közép-európai állam nem tudott ellenállni. Ebből következően Magyarország felelőssége is csökken: „... A szövetségesek elleni háborúban Magyarország magatartását elvitathatatlan vonakodás jellemezte. A háború tervezésében, előkészítésében nem vett részt. A háborúból való kilépésre és átállásra, annak megindulásától kezdve, a hadászati helyzettől függően, a magyar nép teljes készséget mutatott. ...A németeknek nyújtott katonai segítségek mértékét a német fenyegetés határozta meg. A nyújtott katonai segítség nagysága csak annyi, amennyivel el tudja kerülni, hogy a harmadik birodalom töretlen fegyveres ereje az önálló magyar állam kereteit szétzúzva és cselekvési szabadságát megszüntesse." E tényeket figyelembe véve – úgy vélték, hogy Magyarország „erkölcsileg csak részben felelős, ...háborúja semmi esetre sem hódító, vagy éppen általa előkészített és indított támadó háború."

A honvédelmi kormányzat elismerte felelősségét a háborús magatartásával okozott károkért, s nem kívánt az anyagi és erkölcsi elégtétel alól kibújni. Ugyanakkor fenntartotta azt a kívánságát, hogy „Magyarország politikai, földrajzi és gazdasági helyzetét a győztes nagyhatalmak mérlegeljék, méltányolják a történelem figyelembevételével és a békés élniakarás általános emberi szempontja szerint."

Az összefoglaló végén ismét bírálták a magyar kormány békeelőkészítő tevékenységét, amely – szerintük – túlzottan figyelembe vette a nagyhatalmak elképzeléseit és önként lemondott a problémák felvetéséről. Ez pedig Magyarország érdekeinek súlyosan árthat. Így a Honvédelmi Minisztérium a „nemzet jövője

szempontjából... nem tartja célszerűnek a békecélok tekintetében a nagyhatalmak előzetesen kipuhatolt elképzeléseihez való ilyen erős alkalmazkodást, mert azoknak az elkövetkezendő nemzedék vagy nemzedékek számára a nemzeti megújhodás demokratikus öntudatának szempontjából is irányt kell mutatni.

A magyar nép éppen azért szabotálta a háborút, mert az számára kényszerháború volt és sajátos nemzeti aspirációit a szövetségesek oldalán vélte, legalább részben, elérhetőnek. Ezért állt szemben a hivatalos politikával és ezért vonja ma felelősségre volt vezetőit... A területi törekvések adott hatalmi viszonyok mellett eredménytelenek is maradhatnak, de a problémák felvetése nélkül, önként lemondással, feltétlenül eredménytelenek."

A fentebb ismertetett elképzelések érvényesítéséhez természetesen – az adott kül- és belpolitikai helyzetben – nem voltak meg a feltételek. Nem volt nagy a valószínűsége annak, hogy a kormány – sok vita után – kialakult álláspontját a határok kérdését illetően megváltoztassa. A kormánydelegáció moszkvai, washingtoni és londoni tárgyalásai világosan jelezték – amit a Külügyminiszterek Tanácsa üléseiről érkező hírek megerősítettek –, hogy Magyarországnak egyik nagyhatalom támogatását sem sikerült megszereznie a maga számára. A honvédelmi békecélok újra és újra ismétlődő előterjesztése tovább növelte a tárca elszigetelődését. Mutatta ezt az is, hogy a Minisztertanács 1946. június 7-i ülésén jóváhagyta a politikai és gazdasági békedelegációk összetételét, míg a katonai delegációra vonatkozó javaslatot elutasította. Ennek oka az volt, hogy – Gerő Ernő közlekedési miniszter javaslatára – katonák kiküldését nem tartották szükségesnek. A probléma megoldására Szemes ezredes és a Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztályának munkatársai 1946. július 8-án megbeszélést tartottak. Megállapodtak abban, hogy a következő minisztertanácsi ülésre előterjesztik a katonai békedelegáció összetételére vonatkozó javaslatot.

A delegáció – elképzelésük szerint – négy főből állna: a delegáció vezetője Tombor Jenő vezérezredes, honvédelmi miniszter lenne; titkára Szemes István ezredes, beosztott vezérkari tiszt, Czebe Jenő vk. alezredes, segédtiszt és tolmács, Eszterházy Menyhért hadnagy. Amennyiben a magyar békedelegáció mellett politikai küldöttség is részt venne, úgy a HM a maga részéről Bajcsy-Zsilinszky Endrénét javasolná, mert személye szimbolizálja Magyarország védtelenségét és – férje révén – a szövetségesek ügyéért folytatott harcot a németek és a nyilasok ellen.[35]

A Minisztertanács 1946. július 10-i ülésén továbbra sem született döntés a katonai delegációk ügyében, mivel a kormány tagjai arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a békekonferenciára – politikai és gazdasági okok miatt – minél kevesebb katona utazzon ki. A honvédelmi miniszter tiltakozása miatt a kérdés eldöntését a Tombor és Gyöngyösi közötti tárgyalásokra bízták.[36] Ennek eredményeként a Minisztertanács július 19-én jóváhagyta a katonai delegáció kiküldésének tervét és eldöntötte annak összetételét. (Tombor vezérezredes, Szemes ezredes és Czebe alezredes.)[37]

A katonai delegáció hatáskörének szabályozása, valamint annak megakadályozása érdekében, hogy a katonai delegáció – esetleg – politikai szakértői státuszba

35 HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 450.

36 HL HM 1946. Bée. csop. i. 21 484.

37 Tombor honvédelmi miniszter július 25-i halála következtében a delegáció két főre csökkent. HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 101.

csússzon át, Szemes ezredes a kérdés tisztázását szorgalmazta Gyöngyösi külügyminiszternél.[38] Az 1946. július 25-én és 31-én megtartott találkozókon[39] Gyöngyösi ismertette saját és minisztériuma véleményét, miszerint a „...katonai anyag jóformán hasznavehetetlen. Sok politikai és olyan okfejtést is tartalmaz, amelyeket nem igen lehet felhasználni, mert hatalmi szempontok magyar részről a békekonferencián fel sem merülhetnek. Mi csak békét elfogadó állam vagyunk". A magyar kormány lehetőségeit illetően a külügyminiszter kevés esélyt látott arra, hogy a békeszerződés-tervezetben foglaltakat meg lehessen változtatni, mivel a békeszerződéseket „diktátum jellegűnek" tartotta, melyek a nagyhatalmak érdekei alapján fogalmazódtak meg. Ezzel szemben Szemes ezredes továbbra is azt hangsúlyozta, hogy Magyarország biztonsági és hatalmi szempontjait meg kell kísérelni valamilyen formában érvényesíteni. A legfontosabb diplomáciai feladatnak éppen azt tartotta, hogy „ezek a szempontok olyan csomagolásban fogalmaztassanak, hogy még jelenlegi súlyos helyzetünkben is előadhatók legyenek". Rendkívüli fontosságot tulajdonított annak is, hogy a magyar békeszerződés-tervezet valamennyi pontját „katonai szemmel is megvizsgálhassuk, hogy a szuverenitás és biztonság érdekei még a legsivárabb körülmények között is megóvhatók legyenek".

Nem volt egyetértés a honvédség jövendő létszámát és funkcióját tekintve sem. Gyöngyösi szerint az állam gazdasági ereje nem teszi lehetővé a 70 ezer fős hadsereg eltartását. Mindenképpen alacsonyabb létszámú és főleg az újjáépítésre megszervezett haderőt szeretett volna biztosítani Magyarország részére. Szemes az – említett létszámú – hadsereget fenntarthatónak ítélte.

A magyar békeszerződés-tervezet katonai előírásainak – Gyöngyösi által történő – ismertetésekor Szemes ezredes felhívta a figyelmet azokra a kérdésekre, amelyeket nem szabályoztak. Így például a hadkiegészítésre, a tiszti kiképzésre, a katonai nevelőintézetekre, katonai attasék kiküldésének ügyére, továbbá az ellenőrzés technikai eljárásaira. Szemes ezredes ragaszkodott a Honvédelmi Minisztérium ezzel kapcsolatos véleményének írásos összefoglalásához és – a későbbi egyoldalú magyarázatok és értelmezések elkerülése érdekében – ennek ismertetéséhez a békekonferencia katonai küldöttségeivel. Gyöngyösi beleegyezett, hogy a HM megtegye észrevételeit az egész békeszerződésre (annak politikai és gazdasági előírásaira) vonatkozóan.

A honvédelmi tárca békeszerződéssel kapcsolatos álláspontját Zentai Vilmos honvédelmi államtitkár ismertette a Minisztertanács 1946. augusztus 6-i ülésén.[40]

A békeszerződés-tervezet katonai rendelkezései – álláspontjuk szerint – megfosztották az országot az ütőképes, korszerű, mozgósítható haderőtől és ezzel az „önálló politikai cselekvésre és szuverenitásának saját fegyveres erejével való megvédésére csaknem képtelenné teszik. Bekövetkezett az, hogy a hadsereg, csakúgy mint a Trianon utáni időkben – érezve azt, hogy képtelen egy önálló magyar politikához elátámasztást adni –, önkéntelenül is bizonyos fokig sodorni fogja azt, olyan biztonsági rendszerek és szövetségek felé, amelyek a biztonság látszólagos alátámasztását megteremtik. Ezért a honvédelmi kormányzat véleménye szerint

38 HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 434.

39 HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 751. és 23 009.

40 HL HM 1946. Bée. csop. i. 23 230. és 23 435.

a kollektív biztonság elvére kell támaszkodni és Magyarország mielőbbi felvételére az Egyesült Nemzetek szervezetébe és a nemzeti becsületet és szuverenitást sértő katonai korlátozó rendelkezések mielőbbi megszüntetésére törekedni".

Szükségesnek tartották, hogy a békekonferencián részt vevő államokat azokról a lépésekről is tájékoztassák, melyeket a háború szabotálásával a magyar hadsereg tett a Szövetségesek ügyéért. Újból megfogalmazták azt az igényüket, hogy a kormány legfontosabb feladatának a fenyegető hadászati határok valamilyen formában történő feloldását tartják. A kiutazó katonai delegáció feladatának tartották annak tisztázását, hogy mit jelent a haderő jogosultságát indokló: „belső jellegű céloknak és a határok helyi megvédése céljának megfelelő" megfogalmazás, valamint a katonai előírások pontosítását. Ezek a következők voltak: a szovjet vasút- és útbiztosító egységek létszámának pontos meghatározása, a honvédséggel való együttműködés elveinek rögzítése, a védrendszer szabályozása, melynek keretében a 70 ezer fős hadsereg felállítható, a kihurcolt magyar hadianyagok visszaszállítása, a hadifoglyok hazaszállítási időpontjának meghatározása és az erre vonatkozó „mihelyt lehetséges" konkrétabb megfogalmazása, a „német eredetű hadianyag" fogalom tisztázása, a kiképzés, a katonai attasék kinevezése, a haditapasztalatok kicserélésének szabályozása, valamint a békeszerződés végrehajtásának ellenőrzése.

A fenti észrevételek képviseletére és a békekonferencián – esetleg – felmerülő katonai problémák tisztázására Zentai Vilmos a katonai delegáció mielőbbi útnak indítását kérte. Ezzel Nagy Ferenc miniszterelnök is egyetértett és intézkedett, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter – mint a magyar békedelegáció vezetője – azonnal intézkedjen a katonai delegáció Párizsba történő kiutazása ügyében.[41]

A békeszerződés-tervezetre tett javaslatok ismertetésével a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége lényegében befejeződött. A katonai delegáció feladata ezen elképzelések érvényesítése lett a békekonferencia katonai albizottságában.

Ennek sikerét azonban megkérdőjelezte a békekonferencia konzultatív jellege, valamint az a tény, miszerint a békeszerződés-tervezetek bármiféle megváltoztatására csak az el nem döntött kérdések esetében nyílott lehetőség. Erre is csak abban az esetben, ha azt a nagyhatalmak egyöntetűen támogatták. Ezért a magyar katonai elképzelések érvényesítésének szándéka olyan illúzió volt, amely azt feltételezte, hogy a nagyhatalmak politikájában, döntéseiben a jogos sérelmek orvoslása és az igazságosság szempontjai fognak érvényesülni a nagyhatalmi érdekek fölött.

41 A katonai delegáció Párizsba való kiutazására 1946. augusztus 15-én került sor. HL HM 1946. Bée. csop. i. A/VII/1-2.

Imre Okváth

THE ACTIVITY OF THE MINISTRY OF HOME DEFENCE IN THE CAUSE OF THE PEACE PREPARATIONS, 1945–1946

Summary

The claims of the Ministry of Home Defence concerning the national security, the question of the borders and the problems of the national minorities tallied neither with the aspirations of the government nor the efforts of the Ministry of Foreign Affairs and a serious conflict was born between the two ministries. The military leadership didn't want to take cognizance of the fact that there will be no possibility on the peace conference to change the draft treaties, preparated by the great powers. Consequently the intention of asserting the Hungarian military conceptions was merely an illusion what postulated the predominancy of truth in contravention to the political interests of the great powers.

Imre Okváth

L'ACTIVITÉ PRÉPARATRICE DE LA PAIX DU MINISTÈRE DE LA DÉFENSE NATIONALE EN HONGRIE 1945–1946

Résumé

Le but de l'essai est de montrer un champ plus retreint de la préparation hongrois de la paix: l'activité préparatrice de la paix du Ministère de la Défense Nationale. L'opinion du Ministère de la Défense Nationale sur les exigences de pouvoir hongroises, sur la sécurité du pays, sur les frontières et sur les minorités n'a rencontré ni celle du gouvernement, ni celle du Ministère des Affaires Étangères, par conséquent un vif conflit s'est formé entre les représentants de ces deux ministères. La direction militaire n'a pas pris acte du fait que lors de la conférence de paix il n'y aurait pas de possibilité de changer les projets de traités de paix, rédigés par les grandes puissances. C'est pourquoi l'intention de réaliser la conception militaire hongroise était une illusion, parce que le Ministère de la Défense Nationale supposait que dans la politique des grandes puissances les aspects de la justice et de la guérison des griefs entreraient en jeu, à la place des intérêts des grandes puissances.

Imre Okváth

DIE TÄTIGKEIT DES MINISTERIUMS FÜR LANDESVERTEIDIGUNG ZUR VORBEREITUNG DES FRIEDENSVERTRAGES IN UNGARN 1945–46

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz behandelt der Autor einen Aspekt des Friedensvorbereitungen des ungarischen Staates, die Tätigkeit des ungarischen Ministeriums für Landesverteidigung. Die ungarischen Machtansprüche, vom Ministerium für Landesverteidigung formuliert, die Sicherheit des Landes, die Ansichten des Ministeriums über die Landesgrenzen sowie über die Frage der nationalen Minderheiten waren den außenpolitischen Bestrebungen des Außenministeriums bzw. der Regierung nicht im Einklang, was zur Entstehung scharfer Konflikte zwischen den Vertretern der beiden Portefeuilles führte. Die militärische Führung nahm nicht zur Kenntnis, daß es in der Friedenskonferenz keine Möglichkeit zur Veränderung der von den Großmächten konzipierten Friedensverträge geben wird. So beruhte die illusorische Absicht, den Vorstellungen der ungarischen militärischen Führung Geltung zu verschaffen, auf der Annahme, die Politik der Großmächte werde nicht von ihren Interessen, sondern von den Gesichtspunkten der Gerechtigkeit bzw. von Absicht geführt, begründetes Unrecht zu heilen.

Имре Окват

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ ПО ПОДГОТОВКЕ МИРА В ВЕНГРИИ 1945-1946 ГГ.

Резюме

Статья ставит своей целью показать деятельность по подготовке мира самого узкого сегмента венгерской деятельности по подготовке мира, а именно работы Министерства Обороны в этом направлении. Державные претензии Венгрии, сформулированные военным министерством, и его концепции в отношении безопасности страны, в вопросах государственных границ и национальных меньшинств не встречали понимания правительства, а также не соответствовали политическим стремлениям Министерства Иностранных Дел, вследствие чего между представительями обоих министерств возник острый конфликт. Военное руководство оставило без внимания тот факт, что на мирной конференции не будет возможности осуществить проекты мирного годовора, сформулированные великими державами. Поэтому намерение осуществить венгерские военные соображения были такой иллюзией, которая предполагала, что в политике великих держав будут осуществляться точки зрения залечивания справедливых обид и восстановления справедливости, а не прежде всего великодержавные интересы.

KÖZLEMÉNYEK

LUKÁCS LAJOS

A MISSOURI HADMŰVELETEK MAGYAR VONATKOZÁSAI. FRÉMONT TÁBORNOK ÉS A MAGYAR EMIGRÁNSOK 1861–62-BEN

Az 1848/49-es magyar emigráció különböző csoportosulásainak, vezető irányzatát képviselő testületeinek, szervezeti tömörüléseinek – mint ilyeneknek – kevés közük volt az 1861 és 1865 között lezajlott észak-amerikai polgárháborúhoz. Annál inkább részeseivé váltak – testületi hovatartozásuktól, megelőző szervezeti elhelyezkedésüktől függetlenül – egyes emigránsok. Mindennek okai visszavezethetők a magyar emigráció lényegi adottságaihoz, az európai történeti-társadalmi átalakulások konkrét folyamataihoz fűződő várakozásaikhoz, melyek a remélt célok valóra váltásának közvetlen lehetőségeivel kecsegtettek.[1] Akadtak ugyan időnként kivételes pillanatok, átmeneti időszakok, amikor az amerikai vonatkozású politikai aktivitás az emigráns célkitűzések érdekében felfokozódott, de a jelentkező erők hamarosan ellanyhulnak, illetve más irányú levezetést nyernek. Abban a közel fél éves időszakban, amikor 1851 végétől 1852 nyaráig Kossuth sorra látogatta az amerikai városokat és a magyar kérdés 1848–49 után ismételten a társadalom érdeklődésének élvonalába került, a növekvő tengerentúli magyar emigráció – ámbár változó intenzitással – a politikai működés lehetőségének kialakulásában reménykedett. Ezt követően viszont az apátia nyomult előtérbe és a mindennapi egzisztenciális gondok, a létfenntartás köznapi feladatai domináltak.[2] Az, hogy Ujházi László, az amerikai magyar emigráció egyik legtekintélyesebb tagja többedmagával a farmerélet mellett döntött, plasztikusan kifejezésre juttatta az amerikai emigráció politikai jellegének háttérbe szorulását, azt az érvényre jutó tendenciát, hogy – eltérően az európai magyar emigrációtól – egyre határozottabban gazdasági-szociális jelleget öltött.[3] Ezen a folyamaton a krími háború keltette átmeneti politikai aktivitás, majd az 1859-es észak-olaszországi háború hírei és általában az olasz Risorgimento feltörekvő mozgalmainak az óceánokon átívelő hatásai sem tudtak lényegesen változtatni.[4]

1 V.ö.: Die ungarische Emigration is Amerika. *Pester Zeitung*, 1851. 41-42. sz.; Az amerikai magyar emigrációról. *Pesti Napló*, 1851. febr. 15.; *Magyar Hírlap*, 1852. jan. 22., 23.; *Szokoly Viktor:* A magyar száműzöttek Amerikában. Hazánk s a Külföld. 1868. 1-3. közl.; *Uő.:* Mészáros Lázár külföldi levelei és életiratai. Budapest, 1881. 5. és köv. o.; *Nagy Gyula:* Levelek az amerikai emigrációból. *Ország-Világ*, 1881.; *Madarász József:* Emlékirataim 1831-1881. Budapest, 1883. 298. és köv. o.

2 L.: *Balassa József:* Kossuth Amerikában 1851–1852. Budapest, 1931.; *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. I-II. Budapest. Újabb kiadás: Budapest, 1958. II. k., 69. és köv. o.; *Jánossy Dénes:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-52. I-II./1-2. Budapest, 1940-48. I. k., 206. és köv. o.; *John H. Komlós:* Louis Kossuth in America 1851-52. Buffalo, 1973.

3 *Berzeviczy Albert:* Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865. I-IV. Budapest, 1922–1937. I. k. 407. és köv. o.; *L. Gál Éva:* Ujházi László a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. Budapest, 1971.

4 *Lukács Lajos:* Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 248. és köv. o.

Számszerűség tekintetében az amerikai magyar emigráció az 1850-es években ugyan túlhaladta a nyugat-európai magyar emigrációt, de ebből a tényből önmagában mégsem növekedhetett meg politikai súlya az emigráció egészének keretein belül.[5] Az 1861-ben kirobbant amerikai polgárháború új helyzetet teremtett. Ha a politikailag tekintélyesebb, közismertebb vezetők nem is hagyták el európai bázisaikat, a magyar emigránsok közül számosan Amerikába indultak, csatlakozva a régebben letelepedett honfitársaikhoz, fegyvert ragadva a jó ügy mellett. Döntéshozatalukban a mindenkori sajátos amerikai körülmények is meghatározó szerepet játszottak. Gondolunk elsősorban arra, hogy az ékszakiak táborában szükséglet jelentkezett a katonai tapasztalatokban járatos egyének iránt, akiket kerestek és kifejezetten fel is kértek a részvételre, kellő hatáskört, rangot kilátásba helyezve. Akadtak néhányan, akik nem a letelepedésükhöz legközelebb alakult ezredben kértek helyet, hanem oda távoztak, ahol a társadalmi haladás radikálisabb hívei tömörültek.

Ez utóbbi szempontból vált különösképpen érdekes személyiséggé John Charles Frémont tábornok, aki St. Louis városában rendezte be főhadiszállását. 1813-ban született Svannah városában, Georgia államban. Képzettségét tekintve mérnök volt, jó matematikus, de behatóan foglalkozott térképészettel is. Jelentős földrajzi felfedező utakra vállalkozott. Nevéhez nagyszabású expedíciók fűződtek, melyek során feltárultak a Sziklás-hegység addig alig ismert titkai, Kansas, Nebraska, majd a távoli Oregon és Kalifornia ismeretlen területei. Frémont neve fokozatosan bejárta nemcsak az Egyesült Államokat, de világszerte ismertté vált, mint kutatóé, felfedezőé, akinek vállalkozásai hozzájárultak a még sok tekintetben feltáratlan Nyugat megismeréséhez. Érdemei elismeréseképpen Kalifornia állam egyik első választott szenátora lett és tekintélyes személyisége a republikánus pártnak. 1856-ban a republikánus párt elnökjelöltté választotta.[6] 1860-ban indult is az elnökjelölésért folyó küzdelemben, de végül alulmaradt.[7] Viszont Lincoln, éppen jóakaratának és pártatlanságának hangsúlyozása érdekében, nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy Frémontot kellő megbízatással lássa el. 1861 tavaszán, a polgárháború kirobbanásának időpontjában Európában tartózkodott, Párizsban, de rövidesen visszatért Amerikába, Washingtonba sietett és felajánlotta szolgálatait. Lincoln úgy döntött, hogy Frémont nyerje el a nyugati katonai körzet főparancsnoki tisztségét. Erre 1861. július 3-án került sor.[8]

A polgárháború első nagyobb szakaszában – 1862 végéig – az Unió egységének fenntartása, biztosítása, mint fő cél állt az északi kormányzat célkitűzéseinek előterében, arra helyezve a fő súlyt, hogy a Washingtonnal nyíltan szembeforduló államok száma ne növekedjen, azokat lehetőleg elszigeteljék. A kritikus területet az úgynevezett közép-államok: Missouri, Kentucky, Tennessee, Arkansas képezték,

5 *K. M. Kertbeny:* Alfabetische Namenliste ungarischer Emigration 1848–1864. Brüssel-Leipzig, 1864.

6 V.ö.: *John Bigelow:* Memoire of the Life and Public Services of John Charles Frémont. New York, 1856.; *Frederick S. Dellenbaugh:* Frémont and '49. New York, 1914.; *Allan Nevins:* Frémont, the West's Greatest Adventurer. I-II. New York–London, 1928.; *Catherine Coffin Phillips:* Jessie Benton Frémont, a Woman Who Made History. San Francisco, 1935.

7 *Ruhl Jacob Bartlett:* John C. Frémont and the Republican Party. Columbus-Ohio, 1930. 8. és köv. o.; V.ö. *Glyndon G. Van Deusen:* William Henry Seward. New York, 1967.; *Warren W. Hassler:* George B. McClellan: The Man who Saved the Union. Baton Rouge–Louisiana, 1957.

8 *T. Harry Williams.* Lincoln and the Radicals. Madison–Wisconsin, 1941.; *William B. Hesseltine:* Lincoln and the War Governors. New York, 1948.; V.ö. *Fred A. Shannon:* The Organization and Administration of the Union Armies, 1861–1865. I-II. Cleveland, 1928.

mely államok társadalmi körei ingadoztak Észak és Dél között, a rabszolgatartás növelését ha nem is szorgalmazték, de megszüntetését nem óhajtották állami törvénnyé emelni.[9] Az északiak számára a nyugati területek katonai helyzetének alakulása annál is inkább nagy fontosságú volt, mert a keleti, virginiai fronton defenzívába kényszerültek. A konföderáltak hadserege már-már Washingtont fenyegette, miután 1861. július 21-én az északiak Bull Run mellett súlyos vereséget szenvedtek. A virginiai erők új parancsnoka, McClellan, aki rövidesen az Unio egész hadseregének főparancsnoka lett, minden erejét a szövetségi főváros védelmére fordította.[10] Így amikor Frémont tábornok 1861. július 25-én gyakorlatilag is átvette a nyugati körzet főparancsnokságát St. Louisban, legfőbb feladatát az erők koncentrálásában, egy nagyobb hadművelet alapos előkészítésében látta, hogy fokozatosan könnyítsen a keleti frontra nehezedő nyomáson. Mindebből fakadóan helytelenített minden olyan katonai lépést, mely a rendelkezésre álló katonai erő szétforgácsolódásához, idő előtti felmorzsolódásához vezetne.[11] Sajnos Frémont elképzelései nem találtak egyetértésre Missouri addigi katonai vezetőjénél, Lyon tábornoknál, aki megalapozatlan támadó akcióba kezdett és 1861. augusztus 10-én csatát vesztett Wilson's Creeknél, s golyótól találva maga is hősi halált halt. Seregének maradványai kénytelenek voltak visszavonulni. Az események jelezték, hogy Frémont milyen bonyolult helyzetben kezdte meg működését és nagy erőfeszítéseket kellett tennie ahhoz, hogy az előnytelen hadihelyzeten változtasson.[12]

Ebben a történeti keretben merül fel Frémont tábornok és a magyar emigránsok kapcsolatainak vizsgálata. A problémakör szorosan kötődik magához St. Louis városához, mely az 1850-es években az Amerikába kivándorolt magyar emigráció érdeklődésének egyik jelentős pontjává vált. Frémont neve jól ismert volt St. Louis város polgárainak körében, akik között nagy számban voltak találhatók németek, magyarok és lengyelek is. Törekvéseik sok tekintetben találkoztak a radikális társadalmi elgondolásokkal, segítséget, támogatást nyújtva a republikánus párt balszárnyának törekvéseihez az 1850-es évek küzdelmei során. Nem érdektelen számunkra, hogy St. Louisban futotta be karrierjét a Magyarországról emigrált Rombauer család is, amely kiterjedt kapcsolatai, a régi és új emigránsokkal szövődött baráti összeköttetései révén közvetítő szerepet játszott az ide érkező magyar emigránsok és a helyi társadalom patinásabb, tekintélyes elemei között.[13] Abban, hogy Rombauer Tivadar, az 1848/49-es magyar forradalom fegyvergyártásának vezető organizátora miért éppen St. Louist választotta

9 *Frederic L. Paxon:* The American Civil War. New York–London, 1911. 47. és köv. o.; *Peter J. Parish:* The American Civil War. London, 1975. 198. és köv. o.; v.ö. Az Egyesült Államok története. I-II. Budapest, 1964. I. 160. és köv. o.

10 *George Brinton McClellan:* McClellan's Own Story. New York, 1887.; v.ö. *W. W. Hassler:* McClellan. I. m. 49. és köv. o.; *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború története. Budapest, 1875. 22. és köv. o.; *Carl Sandburg:* Abraham Lincoln; The War Years. I-IV. New York, 1939.; *Uő.:* The Prairie Years and the War Years. New York, 1954, 272. és köv. o.; *Uő.:* Abraham Lincoln. Budapest, 1965. 299. és köv. o.

11 *William Ernest Smith:* The Francis Preston Blair Family in Politics. I-II. New York, 1933.; *Robert J. Rombauer:* The Union Cause in St. Louis in 1861. St. Louis, 1909. 150. és köv. o.

12 Lyon tábornok működéséről elfogultságtól nem mentesen szól *Hans Christian Adamson:* Rebellion in Missouri, 1861: Nathaniel Lyon and his Army of the West. Philadelphia (1961). 132. és köv. o.; *William Larkin Webb:* Battles and Biographies of Missourians. Kansas City, 1900.; *James Peckham:* Gen. Nathaniel Lyon and Missouri in 1861. New York, 1866.; *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 303. és köv. o.

13 *Roderick E. Rombauer:* The History of a Life. (St. Louis, 1903.) 12. és köv. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 92. és köv. o.; *Rombauer Róbert:* Egy magyar nő élete az emigrációban. (*Budapesti Szemle,* 1913.)

letelepedési helyéül, sok minden közrejátszott. Az amerikai életben helyét kereső Rombauer Tivadar kezdetben egyedül, majd 1851-től családjával együtt Kalifornia után Iowa állam Allenspron Township helységébe jutott, majd 1853-ban telepedett le St. Louisban. Rombauer Tivadar 1855 végén bekövetkezett halálát követően a népes család nem kevésbé energikus tagjai rövidesen St. Louis megbecsült és tekintélyes polgáraivá váltak. Így történhetett, hogy a Rombauer-ház valóságos fogalommá lett az amerikai magyar emigránsok körében, ahol minden arra vetődő magyar emigránst tárt kapuk fogadtak. A Rombauer-család tagjai késedelem nélkül siettek az unionista tábor segítségére az 1861-ben kirobbant polgárháború első pillanatától kezdve. Az események arra utalnak, hogy az itt gyülekező magyar emigránsok feladatvállalásait megkönnyítették azok a megelőző kapcsolatok, baráti szálak és érintkezések, melyek a Rombauer-házhoz fűződtek.[14]

Indokolt, hogy a Frémont tábornok táborában feltűnt magyarok sorában első helyen térjünk ki Asbóth Sándor szerepére. A nyugati körzet főparancsnokával közel egyidős Asbóth szintén a mérnöki pályán kezdte tevékenységét és az 1830-as években részt vett az Al-Duna szabályozási munkálataiban. Az 1848/49-es időkben kezdetben főképpen erődítési feladatokkal foglalkozott, majd Klapkával együtt Debrecenbe került, ahol elnyerte az ezredesi rendfokozatot. Kossuth bizalmába fogadta, főhadsegédjévé nevezte ki. Hű kísérője lett a törökországi emigrációban és levelezési kapcsolataik fennmaradtak azt követően is, hogy Asbóth Amerikában telepedett le; New Yorkban vállalt munkát, mérnöki feladatokon dolgozott. Szándéka, hogy visszatérhessen Európába, nem vált valóra sem a krími háború évei, sem az 1859/60-as háborús krízisek során.[15] Az 1861-es események azonnal a tettek mezejére szólították. Megbízhatónak tűnő adatok szerint Asbóth Sándor Frémont tábornok egyenes felkérésére ment át St. Louisba. Nem zárható ki annak valószínűsége sem, hogy a nyugati katonai körzet főparancsnoki tisztségének elnyerése után Washingtonból átmenetileg New Yorkba utazó Frémont és Asbóth személyesen is találkozott. Mindennek egyáltalán nem mond ellent, hogy St. Louisba történt átköltözéséhez korábbi emigráns kapcsolatai is hozzájárultak: bizonyos baráti kötődések a Rombauer-családhoz is bejáratos személyekhez.[16]

E jelzett előzmények feltehetően hozzájárultak ahhoz, hogy Frémont tábornok nagy örömmel és bizalommal fogadta a magyar szabadságharc volt katonáját, amit mi sem jelzett és bizonyított jobban, mint hogy a St. Louisba érkezett Asbóth Sándort kinevezte szerveződő hadseregének vezérkari főnökévé, aki vezérkarának összeállításához tág lehetőséget kapott. Élve a helyzet nyújtotta előnyökkel, jól ismert emigráns társai, egykori harcostársai köréből válogatta össze azt a gárdát,

14 V.ö.: *Eugene Pivány:* Hungarians in the American Civil War. Cleveland, 1913. 17. és köv. o.; *Edmund Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. Washington, D. C., 1939. 75. és köv. o.; *Albert Bernhardt Faust:* The German Element in the United States. I-II. Boston–New York, 1909.

15 OL Asbóth Sándor iratai.; v.ö. 1849–1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az Asbóth-család irataiból. Pest, 1871. 35. és köv. o.; *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború. I. m. 90–92. o.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927., 34. és köv. o.; *Jánossy:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. I. m. I. k., 447. és köv. o.; Asbóth Sándor Garibaldi szicíliai partraszállását követően foglalkozott az Európába történő visszatérés gondolatával – levele Kossuth Lajoshoz, New York, 1860. jún. 29. OL Kossuth gyűjtemény. I. 3338.

16 V.ö. *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború. I. m. 91. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 28. és köv. o.; *Uő.:* Magyar–amerikai történelmi kapcsolatok a Columbus előtti időktől az amerikai polgárháború befejezéséig. Budapest, 1926. 51. o.

melynek működésétől sokat várt és akiket bátran ajánlhatott is Frémont figyelmébe.[17]

Ez utóbbiak sorában kiemelkedő szerepet játszott a vezérkarban Fiala János alezredes, volt honvéd őrnagy, a délvidéki harcok közismert alakja, aki egészen a törökországi Aleppóban 1850-ben bekövetkezett haláláig hű kísérője volt Bem tábornoknak. Képzettségét tekintve Fiala János is mérnök volt. Szakértelme, gyakorlata elsősorban az erődítések építésében nyilvánult meg, aminek St. Louis városa védelménél lehetett elsőrendűen hasznát venni. Átmeneti törökországi tartózkodás után Fiala is Amerikába vándorolt. Úgy tűnik, hogy korántsem véletlenül és nem is előzmények nélkül végül is St. Louisban kötött ki. Itt a Rombauer-családnak nemcsak vendégszeretetét nyerhette el, de rövidesen feleségül is vette Rombauer Tivadar leányát, Matildot. Így történhetett, hogy a mérnökként dolgozó Fialát a polgárháború eseményei St. Louisban érték. A fegyveres harcok kirobbanásának első pillanatától kezdve kivette a részét St. Louis város védelméből, kezdetben mint a polgárőrség alezredese, majd pedig mint az erődítési munkálatok vezetője.[18]

A történelmi összefüggések minden bonyolultsága és kuszáltsága ellenére érvényesülő szigorú logika jutott kifejezésre abban, hogy az Asbóth–Fiala emigráns kettőshöz érkező további magyarok is elsősorban a volt törökországi emigráció tagjaiból verbuválódtak. Gondolunk többek között Fiala törökországi emigráns társára Albert Anzelm volt honvéd őrnagyra. A Budán 1819-ben született, a bécsi katonai iskolában tanult, világot látott, több nyelvet beszélő katona Kmetty tábornok seregében harcolt a szabadságharc alatt és vele együtt is távozott el a hazából. Az életveszélybe került Albert Anzelmet barátja, Fiala mentette meg és egy életre szóló barátság szálai szövődtek közöttük. Amikor Kossuth Amerikában járt, a személyes védelmére jelentkező volt honvédtisztek sorában Albert Anzelm és Fiala János is ott volt, amire különösen a korántsem barátságos hangulatú New Orleansban volt főképpen szükség. Idővel Albert Anzelm is St. Louisban telepedett le és a polgárháború kirobbanása után azonnal az unionista táborhoz csatlakozott. A 3. missouri önkéntes gyalogezredhez került, ahol alezredesként nemcsak mint szervező tűnt ki, de az egyre hevesebb összecsapások részese is lett. Tanújává és tevékeny szereplőjévé vált a tragikusan végződött Wilson's Creek-i csatának is, mely alkalommal megsebesült és a déliek fogságába került. Szerencséjére azonban hamarosan kicserélték a déli hadsereg egyik tisztjéért, s így a fenyegető megtorlást elkerülte. A sok harcot átélt, tapasztalt katonát Frémont tábornok legszűkebb törzsébe emelte és utóbb adjuntásává tette.[19]

17 *Francis B. Heitman:* Historical Register and Dictionary of the United States Army (1789–1903). I–II. Washington, 1903. I. k., 173. o.; *Wilhelm Kaufmann:* Die Deutschen im Amerikanischen Bürgerkriege (Sezessionskrieg 1861–1865). München und Berlin, 1911. 479. o.; *John McElroy:* The Struggle for Missouri. Washington, D.C., 1909. 219. és köv. o.; v.ö. Adjutant-General's Office. Annual Report Missouri. I–IV. 1862–1865. Jefferson City, (1862)–1866.

18 OL Fiala Nep. János iratai; *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 418. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 497. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 297. és köv. o.; *Julian Kuné:* Reminiscences of an Octogenarian Hungarian Exile. Chicago, 1911.; *Uő.:* Egy szabadságharcos emlékiratai. Chicago, 1913. 123. és köv. o.; *Rombauer Róbert:* Egy magyar nő élete. I. m.; v.ö. *Fiala János:* Feljegyzések Bem apó utolsó napjairól. (Régi Okiratok és Levelek Tára. 1906. 5-6.)

19 *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 155. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 1. o.; *László Károly:* Napló-töredék. I. m. 209. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 380. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 478. o.

Az amerikai polgárháború magyar résztvevői közül különös figyelmet és érdeklődést érdemel Zágonyi Károly, volt honvéd főhadnagy. Szintén Törökországból került az 1850-es évek elején Amerikába. Annak ellenére, hogy különösebb megtorlásra aligha számíthatott volna hazatérése esetén, mégis a sok megpróbáltatással járó emigrációs életet választotta. A szakképzettséget nélkülöző menekült kezdetben Bostonban időzött, ahol kitanulta a szobafestő mesterséget, ámbár fokozatosan afféle ezermesterré vált. Később Philadelphiában próbált szerencsét, majd meg is nősült, ami fokozott felelősséget jelentett. A munkában nem kímélte magát, fáradhatatlanul dolgozott, de gondok és bajok közepette. 1854 végén arról számolt be Dancs Lajos barátjának, hogy a mostoha sors évek óta üldözi, restelli szegénységét, hogy ruházatából teljesen kikopott és mint írja: „...vasárnap nem vagyok képes kimenni Feleségemmel ruha hiánya miatt..."[20] Magyarországon élő édesanyja, aki hosszabb ideig nem kapott értesítést fiától (Dancs Lajos anyja közvetítésével kísérli meg az információszerzést), fia hallgatásának legfőbb magyarázataképpen csak annyit említ, hogy nem kívánt panaszkodni, nem akart szomorúságot okozni.[21] Zágonyi életében az amerikai polgárháború hozott gyökeres fordulatot. Baráti hívásra, vagy talán Frémont tábornok megbizatásának hírül vétele után sietett St. Louisba, ahol a jelentkező volt magyar honvédtisztet tárt karokkal fogadták. Nehezen lehet pontosan nyomon követni a történteket, de annyi bizonyos, hogy Zágonyi és Frémont tábornok között a személyes szimpátia és a bizalom erős szálai szövődtek. Az utóbbi elképzeléseivel nagymértékben egybevágott, hogy rendelkezésére álljon egy olyan gyorsan mozgó, jól manőverező lovas csapat, melynek életrehívása Zágonyi nevéhez fűződött. Páratlanul rövid idő alatt szervezte meg azt a 150 főből álló lovas egységet, melyhez a mintát a magyar szabadságharc huszáralakulatai szolgáltatták. Tekintettel arra, hogy az új egység Frémont tábornok testőrségeként működött, elnyerte a „Frémont's Body Guard" elnevezést, élére pedig Zágonyi Károly került, alezredesi rangban. A valóságban az alakulat szélesebb feladatkört is ellátott, ugyanis mint gyorsan mozgó lovasság, hamarosan szerephez jutott a kibontakozó hadműveletekben is.[22]

Asbóth Sándor, Fiala János, Albert Anzelm, Zágonyi Károly képezték azt a termékeny magyar emigráns katonapolitikai magot, mely Frémont tábornok mellett kialakult, hogy maga köré vonzza, gyűjtse mindazokat a további magyar emigránsokat, akik ott vélték leginkább meglelni küldetésüket. Nemzetiségi hovatartozásuk tekintetében a történeti irodalom eltérő információkat tartalmaz. Így az amerikai polgárháború német származású résztvevőiről írott jelentős monográfia szerzője, Wilhelm Kaufmann, a munkájában szereplő német önkéntesek sorába számos magyar emigránst is beiktat. Nevük, leginkább használt nyelvük után ítélve számos volt honvédtisztet említ a németek között. Időnként azonban különbséget

20 Zágonyi Károly Dancs Lajosnak, Philadelphia, 1854. nov. 5. (OL Dancs Lajos iratai).

21 Zágonyi Károly Dancs Lajosnak, Philadelphia, 1856. ápr. 22. (Uo.).

22 *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 1068. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 77. o.; *Dancs Lajos:* Töredékek tíz éves emigrationalis élményeimből . Nagy-Szőllős, 1890. 67. és köv. o.; Frémont felesége, *Jessie Benton Frémont,* aki végigkísérte férje küzdelmes napjait, rövid idővel az események lezajlása után kisebb könyvet adott ki a missouri napok történetéről. Ugyan szubjektivitással szól a szereplőkről, de a közzétett dokumentumok forrásértékűek, más, közel egykorú történeti kiadványokkal egybevágnak. (The Story of the Guard. A Chronicle of the War. Boston, 1863.).; *Kuné:* Egy szabadságharcos. I. m. 124. és köv. o.; *William Drosheimer:* Frémont's Hundred Days in Missouri. *Atlantic Monthly,* 1862. I–III.

tesz, de akkor sem pusztán magyarokról, hanem „Deutsch-Ungar"-okról beszél. Ezek között említi Asbóth Sándort is; Albert Anzelm, Fiala János esetében még ennyi korlátozást sem alkalmaz. A magyar emigránsok e kissé elnagyolt, de mindenképpen jóakaratú kezelése inkább csak jelzi az amerikai polgárháborús történeti irodalom nagyvonalúságát, melynek megértő, de kritikus felhasználása mindenképpen helyénvalónak látszik.[23]

Azok közül a magyar emigránsok közül, akik 1861 nyarán a Frémont-hadsereghez kerültek, a teljesség igénye nélkül megemlíthetjük többek között Mészáros Imre volt honvéd századost, szintén a törökországi emigránsok közül, aki a 4. missouri önkéntes lovasezred őrnagyaként szerzett idővel hírnevet. Németh József volt honvéd százados, aki Kutahiában Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott és 1851 őszén került ki Amerikába, hosszú, küzdelmes, változatos munkában eltelt esztendők után jutott el St. Louisba, ahol 1861 tavaszán az elsők között lépett az önkéntesek soraiba. Kezdetben, mint az 5. missouri önkéntes gyalogezred főhadnagya került az események forgatagába, majd utóbb az 5. missouri lovasezredben tűnt ki, ahol ezredesi rangig emelkedett.[24] Wagner Gusztáv ugyancsak kutahiai emigráns volt, akinek édesanyja nevezetes szerepet játszott Kossuth Lajos gyermekeinek Magyarországról történt utólagos kihozatalában. Mint képzett mérnök Missouri tüzérségének megszervezésében és kifejlesztésében szerzett kimagasló érdemeket.[25] Külön figyelmet érdemelnek a missouri események első napjaitól a Rombauer testvérek. A kora tavaszi hónapoktól kezdve tevékeny szerepet játszottak a missouri önkéntes ezredek létrehozásában, de kitűntek a városi polgárőrség – a Home Body – szervezésében is. A legidősebb testvér, Rombauer Gyula, az 1. missouri gyalogezredben (U. S. Reserve Corps) ezredesként szolgált 1861 május elejétől és a polgárháború alatti katonai pályafutása során önálló dandár irányításáig jutott. Rombauer E. Roderick az 1. missouri önkéntes gyalogezrednél indult közlegényként, majd ugyanezen ezredben kapitányként működött. Rombauer Roland kezdetben az 1. missouri önkéntes gyalogezredben szolgált őrmesteri rangban. Ezt követően átkerült az Asbóth tábornok vezetése alatt álló seregekhez és kapitánya lett az 1. floridai lovasezrednek. A negyedik testvér, Rombauer Raphael Guido, a legfiatalabb, a St. Louis-i polgárőrségnél teljesített először szolgálatot, majd átkerült a tüzérséghez és Tennessee állam egyik önálló tüzérütegének kapitányaként tűnt ki. A polgárháború zárószakaszában már egy hadosztály tüzérségi parancsnokává emelkedett.[26] Azoknak az önkéntes magyaroknak a száma, akiknek szerepe Missouri államban nyomon követhető, az említetteken jócskán túlmegy. Hiábavaló kísérlet lenne a számszerű találgatás, de annyi bizonyos, hogy Rombauer Gyula Robert már említett könyve az 1861 évi missouri küzdelmekről, illetve az abban közzétett önkéntesi névsorok is további következtetéseket engednek az amerikai polgárháború magyar

23 V.ö. *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 478. és köv o.

24 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 39. és köv. o.; *Dancs Lajos:* Töredék. I. m. 93. o.; *László Károly:* Naplótöredék. I. m. 129. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 408. o.; *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 66. és köv. o.

25 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 74. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 560. o.; *Berzeviczy:* Az absolutismus kora. I. m. I. k., 359. o.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban. I. m. 413. és köv. o.

26 *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 349. és köv. o.; *Roderick E. Rombauer:* The History of a Life. I. m. 14. és köv. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 52. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 543. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 16. és köv. o.; *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 75–77. o.

résztvevőiről. Ámbár önmagában a név után – egyéb fogódzók, bizonyítékok nélkül – a biztos meghatározás nehezen lehetséges.[27] Továbbá felbukkannak egyéb forrásokból is magyar emigránsok, mint többek között Keményffy József volt honvéd főhadnagy is, aki a kapitányság is eljutott[28] vagy Fornet Kornél volt 48-as őrnagy, mérnök, aki az amerikai magyar emigráció első hullámához tartozott az 1850-es években, otthonosan mozgott Kaliforniától New Yorkig és fáradhatatlan tettvágyától űzve, hol Amerikában, hol Európában tűnt fel. 1861-ben St. Louisban mint utászőrnagy igyekezett hasznos szolgálatokat tenni, de egy balesete során bekövetkezett sérülését követően, 1862 őszén visszatért Magyarországra.[29] Szép előrehaladást mutatott Majtényi Tivadar báró, aki apjával, az 1848-as szabadságharcban részt vett Majtényi József báróval került ki az 1850-es évek elején Amerikába. Sikeres katonai pályafutása a Frémont-testőrséghez fűződik, Zágonyi Károly oldalán vitézségével az őrmesteri fokozatról rövidesen a hadnagyságig emelkedve.[30] Két katonaorvosról is említést tehetünk, akik szerephez jutottak a missouri események során. Fekete Sándor dr., valamint Bettelheim Bernát dr. az 1850-es évek első felétől kezdve Missouriban éltek és a polgárháború kirobbanása után az északi táborban vállaltak hasznos funkciókat.[31]

Kuné Gyula magyar emigráns, mint a 24. illinoisi gyalogezred őrnagya, tüzérüteg szervezésén munkálkodva jutott el 1861 nyarán St. Louisba és ha hosszabb várakozás után is, de sikerült kellő támogatást kapnia Frémont tábornoktól, akivel személyesen is tárgyalt. Egyébként messzemenően kritikus hangvételű emlékiratában Kuné hallatlan megbecsüléssel és tisztelettel szól a tábornokról: „Bátran ki merem mondani, hogy a nyugati hadműveletek vezetésében nem volt egy sem a tábornokok között, akinek oly nagy lett volna a tekintélye a nép között, mint Frémont tábornoknak..." Mint sajátos és feltűnő jelenséget emeli ki, hogy „Körülvette magát egy ragyogó törzskarral, nagyrészben magyarokkal és a magyar szabadságharc volt tisztjeivel." Majd megállapítja azt is, hogy ez a törzskar „...európai mintára volt berendezve s a haditerveket mind e törzskari irodában dolgozták ki."[32]

Időközben a közhangulat Missouriban egyre feszültebbé vált. A konföderációs tábor ismét mozgolódni kezdett, a bosszúállás jegyében. A megszaporodott gondok szorító kényszere hajtotta Frémont tábornokot szigorító lépésekre. Ily módon kívánta St. Louis és általában Missouri északiakhoz hű lakosságát bátorítani és egyidejűleg megfélemlíteni a konföderáltak rabszolgaságpárti erőit.[33] Mindezek jegyében született meg Frémont nevezetes proklamációja 1861. augusztus 30-án. Ebben statárium alkalmazását helyezte kilátásba mindazokkal a konföderált elemekkel szemben, akiket fegyverrel a kézben fognak el a Missouri állam

27 V. ö. *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 352. és köv. o.

28 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 29. o.; *Dancs Lajos:* Töredékek. I. m. 91. o.

29 V. ö. *Fornet L.:* Fornet Kornél 1848-as őrnagy amerikai ezredes élete – Life of G. C. Fornet Colonel of Lincoln's Army. Adatok az amerikai magyar emigráció életéhez. Budapest, 1945.

30 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 37. o.; V. ö. *Pivány Jenő:* Zágonyi, a spriengfieldi hős. *Budapesti Hírlap,* 1910. aug. 30.

31 V. ö. *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 48., 51. o.

32 *Kuné:* Egy szabadságharcos. I. m. 123. és köv. o.

33 V. ö. *William E. Parrish:* Turbulent Partnership: Missouri and the Union, 1861–1865. Columbia, Mo., (1963). 37. és köv. o.; *J. McElroy:* The Struggle for Missouri. I. m. 210. és köv. o.; *H. C. Adamson:* Rebellion in Missouri. I. m. 181. és köv. o.; *Walter Harrington:* Missouri: Union or Secession. Nashville, 1931. 64. és köv. o.

közepén meghúzott demarkációs vonaltól északra fekvő területeken. A bűnösöket haditörvényszékkel, azonnali agyonlövetéssel fenyegette. Ezen túlmenően azt is tudtára adta a déliekkel együttműködő, azokat támogató személyeknek, hogy ellenséges magatartásuk beigazolódása esetén, vagyis amennyiben fegyvert fognak Missouri állam területén az Unio ellen, minden ingó és ingatlan vagyonukat el fogják kobozni és ha rabszolgákkal rendelkeznek, azokat szabad embereknek fogják nyilvánítani.[34] A kétségtelenül súlyos fenyegetéseket tartalmazó proklamáció nem nyerte el Washington támogatását és Lincoln annak visszavonását szorgalmazta. Úgy vélekedett, hogy ilymódon a várható kölcsönös atrocitások elkerülhetők és az Unió ellenfeleinek száma sem fog feleslegesen szaporodni. Lincoln, aki a rabszolgaság eltörlésének híve volt, az annak érvényesítésére 1861 őszén kilátásba helyezett akciókat egyelőre ellenezte. Úgy vélte, hogy ezzel az unionisták és a konföderáltak között még ingadozó rabszolgatartó elemeket az utóbbi táborba taszítják – amit elkerülni óhajtott. Viszont Washingtonban azt is látni kellett, hogy az északi iparosodó államokban – elsősorban New York, Connecticut, Pennsylvania, Ohio polgársága körében, Frémont tábornok éppen határozott fellépésével keltett messzemenő rokonszenvet és nyert széleskörű támogatást. A Köztársasági Párt radikális-abolicionista elemei jeles képviselőjüket, támaszukat látták a tábornokban. Az északi államok radikális hangvételű sajtója határozottan kiállt védelmében és Lincolnt kritikával illették.[35]

Közel egyidőben a Washingtonban folyó, a kritikus proklamáció kiváltotta bizalmas természetű tárgyalásokkal, St. Louisban lassanként kezdtek összeállni azok az ütőképes katonai erők, melyek szeptember folyamán megmozgatták Missourit, Iowát, Illinoist, Indianát és más államokat. Az újonnan alakult gyalogos, lovas ezredek, szerveződő tüzérütegek a kijelölt táborokba vonultak és egyre inkább felhalmozódtak a szükséges hadianyagok és a szállításra, mozgatásra alkalmas eszközök is. Frémont közvetlen rendelkezésére két hadosztály alakult. Az egyik élén Franz Sigel tábornok állt, a 48-as badeni forradalom tevékeny résztvevője.[36] Kezdetben New Yorkban élt, majd átkerült St. Louisba, ahol a polgárháború kirobbanása után közvetlenül tevékeny szerepet vállalt az eseményekben. Részese lett a Lyon tábornok vezette hadműveletnek is, mely a vesztes Wilson's Creek-i csatához vezetett, ámbár ezidőben a Sigel-vezette egység csak közel egyötödét tette ki a csatában részt vett seregnek. Veszteségeik is messze alatta maradtak a Lyon tábornok közvetlen irányítása alatt állott seregrészének. A megalakuló új Sigel-hadosztály viszont már komoly erőt képviselt.[37] A másik St. Louisban tömörülő hadosztály élén Asbóth Sándor állt, akit Frémont dandártábornokká emelt ugyan, de az ehhez szükséges felsőbb kongresszusi megerősítés még jócskán váratott magára.[38] Figyelmet érdemel – nem

34 *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 337. és köv. o.; *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 163. és köv. o.

35 V. ö. *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 305. és köv. o.; *R. J. Barlett:* Frémont and the Republican Party. I. m. 77. és köv. o.

36 *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 213. és köv. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 314. és köv. o.

37 *William Larkin Webb:* Battles and Biographies of Missourians. I. m. 175. és köv. o.; *A. B. Faust:* The German Element in the United States. I. m. II. k., 34. és köv. o.

38 The War of the Rebellion. A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-IV. Volumes 70, in Books 130. Washington, 1881–1901. Ser. I. Vol. III. 502. és köv. o.; *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. I. rész, 120. és köv. o.; *J. McElroy:* The Struggle for Missouri. I. m. 222. és köv. o.

számszerűségénél, de az elkövetkező eseményekben betöltött különleges szerepénél fogva -- a Frémont's Body Guard. Missouri, Kentucky, Illinois és más területek válogatottan jó lovasaiból került ki ez a gárda.[39] Kétségtelenül lehet vitatkozni azon, hogy mennyire és milyen mértékben volt szüksége a frontparancsnoknak arra, hogy személyi őrzésére is szolgáló testőrséget hozzon létre. Annyi azonban bizonyos, hogy a meglehetősen zavaros missouri viszonyok közepette, amikor a déliek gátlástalan, kiszámíthatatlan megtorlásaitól is kellett tartani, a gárda életre hívása nem lehetett fölösleges. Annál is inkább nem, mert funkciója – mint ezt éppen a későbbi események is világosan bizonyították – korántsem korlátozódott valamiféle testőri-pretoriánusi szerepre. Inkább olyan, rendkívül gyorsan mozgó, komoly harci értéket képviselő alakulatról volt szó, mely szükség szerint igen könnyen alkalmazható volt.[40] Figyelembe véve Frémont egész nyugati körzetre kiterjedő hatáskörét, tudnunk kell, hogy a tábornoknak a St. Louisban összpontosuló katonai erőn kívül még más hadosztályok is a rendelkezésére állottak Iowa, Illinois és egyéb államok területéről a főerő biztosítására, erősítésére.[41]

Az első offenzív lépések már 1861 szeptember utolsó hetében megindultak és nagy körültekintéssel, óvatossággal október elejétől kezdtek kibontakozni az offenzíva korvonalai. St. Louisból kiindulva voltaképpen két irányban kínálkozott lehetőség támadó hadművelet vezetésére a konföderált seregek ellen, és Frémont vezérkarában mindkettőre tervek készültek, ámbár nem az erők megosztása révén. Úgy vélekedtek, hogy először is revansot vesznek a keserű emlékeket idéző Wilson's Creekért és ezért a Missouri délnyugati részén, Springfield körzetében tömörülő jelentős konföderált seregre csapnak le és teljesen kiszorítják azt az állam területéről. A másik támadási irány St. Louistól délre mutatott, a Missisippi irányába, ahol a kulcsfontosságú Cairo városából – mely Missouri, Illinois és Kentucky illeszkedő pontján fekszik – látszott előnyösnek egy nagyobb szabású offenzíva kibontakoztatása. Azonban a kérdéses pillanatban – vagyis 1861 októberében – a délnyugati irányú támadás terve élvezett elsőbbséget. Az ellenség váratlan meglepése céljából nem a legrövidebb és legkézenfekvőbbnek látszó támadási irányt választották, vagyis a St. Louis, Sullivan, Lebanon útvonalat, hanem először egyenesen nyugatra tartottak a Missouri folyó mentén és csak a Missouri és az Osage folyó összefolyásánál, Jefferson City körzetében fordultak déli, délnyugati irányba. Az Osage folyó mocsaras, lápokkal, kisebb vízfolyásokkal, patakokkal tűzdelt, bár a felvonulás szempontjából biztonságos völgye, majd a Lake of the Ozarks természeti szépségekben gazdag, de szintén áttekinthetetlen tóvidéke azonban a Frémont-seregek számára nem csekély nehézségeket is hozott.

Warsaw városa elérése után az út egyenesen délnek fordult. Az élt a Sigel-hadosztály alkotta, ezt követte Frémont törzse a Body Guard lovasaitól körülvéve, majd bizonyos távolságban haladt Asbóth hadosztálya. A rendelkezésre álló források tanulsága szerint Frémont tábornok 1861. október 20-án, vasárnap este 8 órakor az Osage folyó partján táborozott, október 22-én pedig Warsawban

39 V. ö. *E. B. Long* with *Barbara Long*: The Civil War Day by Day. An Almanac 1861–1865. Garden City, New York. 1971. 131. o.; The Rebellion Record. A Diary of American Events. (Edited by *Frank Moore*) I–IX. New York, 1861–1868. III.

40 *J. McElroy*: The Struggle for Missouri. I. m. 222. és köv. o.

41 *W. E. Parrish*: Turbulent Partnership: Missouri and the Union. I. m. 76. és köv. o.

tartózkodott. A következő nap a főparancsnok az Osage folyótól három mérföldnyire Quincy irányába tartott. Október 25-én, pénteken a Frémont-tábor már Humansville-ben volt, közel a Bolivarba vezető úthoz – nagyjából 30–35 mérföldre északra lehettek Springfieldtől. Ugyanakkor az élsereg Sigel tábornok vezetésével megközelítette Bolivart.[42]

Ekkor az óvatos Frémont, nagy súlyt helyezve az ellenség erőinek felderítésére, szándékainak kipuhatolására, magához hívatta Zágonyit, hogy induljon előre 150 főnyi lovasságával. Egy nagyjából hasonló létszámú portyázó lovas alakulat, White őrnagy vezetése alatt, szintén mozgásba lendült, de tekintettel a parancsnok megbetegedésére, majd szerencsétlen körülmények közötti fogságba kerülésére – ez a csapat is Zágonyi vezetése alá került.[43] Ami pedig Zágonyit és szűkebb alakulatát illeti, annak története hamarosan Amerika-szerte ismertté vált. Nem is annyira a történtek rendkívüli hadműveleti jelentősége miatt, hanem sokkal inkább az egyéni hősiesség és bátorság példája miatt. Ámbár a lezajlott összecsapás katonai jelentősége azért is figyelmet érdemel, mert a nagyszabásúnak induló offenzíva egyetlen érdemleges és jelentős sikert felmutató mozzanatává nőtte ki magát.[44]

A Zágonyi vezette Body Guard maroknyi csapatának a főparancsnok aligha szánta azt a döntő, ugyanakkor nagyon is kockázatos, veszélyes szerepet, melyet végül is betöltött. Nem valószínű az sem, hogy maga Zágonyi eleve valamiféle döntő csata megvívására gondolt, amikor Frémont parancsát véve, október 24-én, csütörtök este 8 óra után lovasegységével elhagyta a Pomme de Terre folyó melletti tábort és az éjszaka sötétjében gyors iramban Springfield felé indult. Nagy a valószínűsége annak, hogy a jelentős számszerű fölényben lévő, Springfieldet védő és előnyös állásokat elfoglaló konföderált csapatokat megzavarta az a gyorsaság, ahogy Zágonyi előretört. Józan ésszel ugyanis teljes képtelenségnek tűnt, hogy egy előcsapat, egy felderítési feladattal megbízott gyorsan mozgó alakulat egyenesen az ellenség fő erőinek felgöngyölítésére törekedne.[45] A 2000 főt meghaladó déli sereg vezetői az események tanúsága szerint október 25-én úgy vélekedtek, hogy Frémont tábornok fő erői törtek rájuk, s hogy saját felderítésük hiányosságaiból fakadó tájékozatlanságuk miatt nem észlelték kellő időben az északi támadó hadosztályok beérkezését. Pedig információik nem voltak tévesek arról, hogy október 24-én Frémont táborkara Humansville közelében tartózkodott és a Sigel vezette hadosztály Bolivár felé haladt, vagyis a főerők nagyjából 40–60 kilométernyire álltak Springfieldtől. Azt viszont valóban nem tudhatták, hogy Zágonyi az október 24-éről 25-ére virradó éjszaka a korántsem könnyű terepen villámgyorsan haladt előre, s keresztezve a Bolivar és Springfield közötti utat, áthaladva az Osceola Roadon, eljutott Mount Vernon útvonalához. E fáradhatatlan előnyomulás következményeképpen október 25-én péntek délelőtt 11 óra után

42 War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 249. és köv. o.; V. ö. *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. I. rész, 120. és köv. o.

43 Uo.

44 V.ö. *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 104. és köv. o.; *C. Sandburg:* The Prairie Years. I. m. 310. és köv. o.

45 Zágonyi Frémontnak, 8 mérföldre Springfieldtől, 1861. okt. 25. de. 11.30. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 250. o.); Frémont Zágonyinak, 1861. okt. 25. du. 7.30. (*Jessie Benton Frémont:* The Story of the Guard. I. m. 129. o.).

már csak 12 kilométer választotta el Zágonyi lovasait Springfieldtől.[46] Az akcióról hamarosan értesülő Frémont kissé aggódni kezdett Zágonyi csapatának további sorsa iránt és sietett azonnali intézkedéssel erősítéseket küldeni fedezésére, kellő tüzérségi támogatással. Ilyen értelemben küldött parancsot Sigel tábornokhoz, aki viszont messzemenően kockázatosnak ítélte az egész akciót és egyébként is, hadosztályának megosztását nem pártolta, sőt nehézségekre hivatkozva elhárította további erők küldését.[47]

A délieket felettébb meglepte, hogy az ellenfél megjelenése nem északon következett be, ahol az logikusnak látszott, vagyis Bolivar felől, hanem Springfieldtől keletre, mivel Zágonyi lovasai éppen a konföderáltak megtévesztése, meglepetésszerű lerohanása érdekében megkerülték a várost tartók fő állásait és a viszonylag gyengébb pontokon támadtak. Az északiak rohama azonban mégsem érte teljesen váratlanul a konföderáltakat, egy előre nem látható esemény miatt. Történt ugyanis, hogy Zágonyi csapatai beleütköztek egy hat főből álló déli előőrsbe, melyből öt főt ugyan elfogtak, de a hatodiknak sikerült elmenekülnie, és alarmíroznia a többieket. Ennek lett a következménye, hogy valahol Willard és Nichole térsége között a támadó Zágonyi-csapatot kemény sortűz fogadta.[48] A déli állásokat és erőket jól felbecsülő Zágonyi azonnal határozott. Egy kereken 30 főből álló kis csapatot, adjutánsa Majtényi Tivadar báró hadnagy vezetése alatt, az ellenség lovasságának váratlan megtámadására utasított, maga pedig a többiekkel vágtában megrohamozta a déli gyalogságot. Mindkét akció komoly veszteségekkel járt, de a meglepett ellenfél pánikba esett és hanyatt-homlok menekülni kezdett. A konföderációs csapatok parancsnoksága, abban a hiszemben, hogy megérkeztek Frémont tábornok fő erői, kilátástalannak ítélte a további ellenállást és – a bekerítéstől tartva – azonnal elrendelte Springfield kiürítését.[49]

Ezzel magyarázható, hogy Zágonyi csapatával október 25-én behatolhatott Springfieldbe. A tartós megszálláshoz azonban nem lévén elég ereje, a Body Guard rövidesen visszavonult – anélkül, hogy ez a hátráló konföderáltak visszatérését vonta volna maga után. Így Springfield nyitott kapukkal fogadta a hamarosan odaérkező északi főerőket. Mindezek az előre nem várt, villámgyorsan pergő események a meglepetés teljes erejével érték Frémont vezérkarát. Arra még álmukban sem mertek gondolni, hogy a Wilson-Creek-i csata egykori győztesei ennyire gyorsan és váratlanul – Zágonyi rohamától megrettenve – az északi főseregek bevetése nélkül feladják Springfieldet. De végül mégis csak ez következett be és Frémont, Sigel, Asbóth seregei bevonulhattak a déliek egyik támaszpontjába, kiköszörülve a sajnálatos Wilson-Creek-i csorbát.[50] Teljesen érthető, hogy Zágonyi Károly egy csapásra a legendák világába emelkedett, hősiességéről Amerika-szerte megemlékeztek, dicsőséggel övezve nevét és személyén keresztül azt a hazát is, melynek nevezetes harcaiban tapasztalatait szerezte. A springfieldi lovasroham hőse – így hangoztatták Zágonyi nevét; újságcikkek, elbeszélések, versek, üdvözletek, képek, rajzok vitték hírül az északiak missouri

46 Uo.

47 *W. Dorsheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. II. rész, 247. és köv. o.

48 Zágonyi Frémontnak, 5 mérföldre Bolivartól, 1861. okt. 26. de. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 250. o.)

49 Zágonyi Frémontnak, Springfield, 1861. okt. 28. (Uo. 251-252. o.)

50 Frémont tábornok L. Thomas tábornoknak (Adjutant-General of the Army, Washington), Springfield, 1861. okt. 27. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 249. és köv. o.)

győzelmét egy olyan történelmi pillanatban, amikor erre talán a legnagyobb szükség volt. Zágonyi tette a nemes példaadás, a további erők mozgósításának fontos eszközévé vált, hogy a sok tekintetben kedvezőtlenné váló helyzetben az északiak táborát erősítse. St. Louistól Washingtonig és New Yorkig bejárta az államokat a hír: Zágonyi maroknyi csapata „Frémont és az Unio" kiáltásokkal rohamozta az ellenséget és hozott kemény áldozatot: közel egyharmaduk a csatatéren lelte halálát.[51]

Annak ellenére, hogy Frémont seregeinek missouri sikerei kedvező előfeltételeket teremtettek a tervezett további, még hathatósabb és eredményesebb északi offenzívához, Washingtonban korántsem fogták fel ennyire egyértelműen a Missouri államban történteket. Ugyan nem vitatták Springfield elfoglalásának jelentőségét, Zágonyi hősiességét, de a sikerek nem feledtethették Frémont ellentáborának keserűségét. Az a támadás, melynek fő szálait Seward külügyi államtitkár és McClellan főparancsnok tartották kezükben, végül is elérte célját. Ugyanazokban a napokban, amikor Frémont offenzívája kibontakozóban volt, Washingtonban már megszületett az elhatározás a tábornok leváltásáról, s Lincoln elnök alá is írta. A folyó hadműveletek, a nagy távolságok, a bizonytalan utak és körülmények miatt több futárt is menesztettek a leváltást tartalmazó rendelettel, amelyekből egy példány végül is, november 4-én, Frémont kezéhez jutott.[52]

A Washingtonból érkező csapás második számú áldozata Zágonyi Károly volt, mivel vezető körökben úgy látták, hogy a Body Guardra semmi szükség nincsen és kimondták feloszlatását. Egyidejűleg ugyan felajánlották Zágonyinak a továbbszolgálatot a Missouri-hadseregben, csapatának beolvasztását a Sigel-hadosztályba, ő azonban e határozatot igazságtalannak tartotta. Végül is lemondott tisztségéről és Frémonttal együtt távozott Missouriból. Zágonyit követte Albert Anzelm és Fiala János alezredes is.[53]

Az új nyugati kerületi főparancsnokok, Hunter tábornok, majd utódja Halleck tábornok, nem tehettek mást, akarva-akaratlanul vállalniuk kellett annak végrehajtását, melyet Frémont és vezérkara előzetesen alaposan kidolgozott: határozott offenzívát a konföderáltak Missouri-i, Kentucky-i és Tennessee-i hadállásai ellen. Ezekben az 1862 elejétől kibontakozó hadműveletekben oroszlánrész jutott a Frémont alatt megszerveződött friss hadosztályoknak. Míg az 1862 tél utóján és tavaszán kibontakozó északi offenzíva, melybe már Grant tábornok is belefolyt, nem csekély sikereket könyvelhetett el, jelentős szerepet juttatva többek között Asbóth hadosztályának is, elfoglalva a déliektől Fort Henry, Fort Donelson erődöket, benyomulva Nashville városába is, addig Frémont tábornok és néhány hű magyar kísérője új frontvonalra került – Nyugat-Virginiába, hozzájárulva a Washingtont fenyegető erők visszaszorításához.[54] Ezen új szerepkörében is további komoly szerephez jutottak azok a magyar emigránsok, akik szinte személyes hűséget fogadtak neki, így Zágonyi Károly, aki ezredesi rangban az ott szervezett lovasság parancsnoki posztjára került és Albert Anzelm,

51 Uo.; *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. III. rész, 372. és köv. o.; v. ö. *Dancs Lajos:* Töredékek. I. m. 67. és köv. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 21. és köv. o.; *Uő.:* Zágonyi. A springfieldi hős. *Budapesti Hírlap,* 1910. aug. 30.

52 *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 164. o.; *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 307. o.

53 *W. Drosheimer:* Frémont's Hundred Days. I. m. 378. és köv. o.

54 V. ö. War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. VIII. 62. és köv. o.

aki ezredesi rangra emelkedve először Frémont adjutánsa, majd vezérkarának főnöke lett.[55] 1862 tavaszán itt tűnt fel Figyelmessy Fülöp is, aki nem sokkal előbb vált meg az olaszországi magyar légió huszársága vezetésétől és érkezett Amerikába.[56] Frémont rövidesen kinevezte őt a Nyugat-Virginiában állomásozó lovasság főfelügyelőjévé, melyről Figyelmessy hűségesen beszámolt Klapka György tábornoknak.[57] Az egykori olaszországi légionisták soraiból került ki Dunka Miklós kapitány is, aki Frémont adjutánsa lett. Nem sokkal később halt hősi halált a Cross Keys melletti csatározások során.[58]

Az amerikai polgárháború West Virginiában lezajló 1862. évi eseményei már szorosan összekapcsolódnak Frémont további működésével, új teret, lehetőségeket nyújtva mindazoknak a magyar önkénteseknek is, akik részt vállaltak a viharos, nagy áldozatokkal járó Shenandoah Valley mentén lezajló csatákban, melyek végül is hozzájárultak a déliek által súlyosan fenyegetett Washington védelméhez.[59] Frémont táborkarának magyar résztvevői Zágonyitól Figyelmessyig azonban korántsem merítik ki azon magyarok számát, akik akár a nyugati, akár a keleti arcvonalon bekapcsolódtak a polgárháborús küzdelmekbe, nem is ritkán vezető katonai posztokat töltve be, akár a tábornoki fokozatig is eljutva. Stahel Számvald Gyula, Perczel Miklós, Knefler Frigyes, Kozlay Jenő és mások nevei fémjelzik azok sorát, akiknek működése, ha kívül is esik a jelen tanulmány keretein, az amerikai polgárháború történetében, az északiak sikereiben elvitathatatlan. Méltán említhetjük őket azokkal együtt, akik elsősorban a missouri harcokban vették ki részüket.

55 V. ö. *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 86. és köv. o.

56 V. ö. *Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986. 78. és köv. o.

57 Figyelmessy Fülöp Klapka Györgynek, Wheeling, Virginia. (1862.) ápr. 6. (OL Klapka iratok)

58 Frémont tábornok Hon. E. M. Stantonnak, Mount Jackson, Va. 1862. jún. 12. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. XII. 1. rész. 657–658. o.)

59 Frémont tábornok hadseregének West Virginiában kifejtett működéséhez l.: War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. XII. 1. rész. 35. és köv. o.; 654. és köv. o.; v. ö. *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 179. és köv. o.

CSAPÓ CSABA

AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRSÉG ÁTVÉTELE A MAGYAR KORMÁNY FELÜGYELETE ALÁ 1867–1876

A magyarországi csendőrség eredete és átalakítása

A csendőrségnek – mint egy adott ország határain belül kizárólag a közbiztonsági szolgálat ellátására rendelt szervezetnek – a megalapítása I. Napóleon császár Franciaországához fűződik. A tapasztalatokat felhasználva 1805-ben már az elfoglalt Lombardiában is felállítottak egy csendőrezredet. Napóleon bukása után Lombardia Ausztriához került, amely „k. k. Lombardisches Gens d'armerie Regiment" néven az ezredet tovább működtette.[1] Az ezred létszáma 1012 fő volt; 3 szárnyra, minden szárny 2 szakaszra, minden szakasz 2 „plotone"-ra oszlott és ezek tiszti alosztályait az egyes őrsök képezték. A Habsburg Birodalomban az egységes csendőri szervezet felállításának mintájául ez az ezred szolgált.

1848 elején magyar főurak kezdeményezték, hogy a közbiztonság helyreállítására Magyarországon is hozzák létre a csendőrséget. A kormány nehéz pénzügyi helyzetét látva a pozsonyi országgyűlés mágnási táblája 60 000 Ft-ot adott össze erre a célra, azonban a terv kivitelezését a forradalom kirobbanása megakadályozta.

A szabadságharc leverése után, 1849 augusztusában Pozsonyban felállították az I. sz., 1850. január 6-án Győrben a II. sz. cs. kir. csendőrezredet. 1854-ig a Monarchia területén 19 – katonailag szervezett – ezredet állítottak fel, amelyek száma 1860-ban 10-re csökkent. A gondosan válogatott legénység kiképzését a lombard csendőrezred tagjai végezték. A csendőrség élén – mint a Monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője – fichtenstammi Kempen János altábornagy állt. Az erdélyi csendőrséggel kapcsolatos fontos döntés volt, hogy az ezred törzsét 1862-ben Nagyszebenből Kolozsvárra helyezték át.

A magyarországi csendőrség történetében korszakhatárt jelentett a Ferenc József által Budán 1867. március 23-án kiadott királyi rendelet, mely feloszlatta Magyarország területén a gyűlölt zsandárságot és a közbiztonsági szolgálatot a törvényhatóságokra bízta:

„Magyar minister-tanácsom határozata alapján, belügyministerem által tett előterjesztésre ezennel helybenhagyom, hogy a csendőrség további működése Magyarországban megszüntettessék, s teendői a közbiztonság fenntartására nézve az országos- és helyhatóságokra ruháztassanak..."[2]

Szakmai szempontból talán meg lehetne kérdőjelezni a döntés helyességét, azonban itt a politika mondta ki a döntő szót. Az új magyar alkotmányban ugyanis a közbiztonság fenntartása nem szerepelt a közös ügyek között, tehát a Magyarországon működő csendőrség nem maradhatott osztrák parancsnokság alatt. A ma-

1 *Preszly Lóránd:* A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1918. Budapest, 1920. 19. o.

2 Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára (a továbbiakban: MTRT) 1867. Pest, 1868. 51. o.

gyar kormány pedig érthetően nem vehette szolgálatába azokat a csendőröket, akik közel két évtizedig eszközei voltak Magyarország elnyomásának.

Erdélyben és Horvátországban a csendőrség fennmaradt, azonban az utóbbi ügyeibe Magyarországnak 1876-ig semmiféle beleszólása nem volt.

Az 1867-ben decentralizált, törvényhatóságok által működtetett közbiztonsági rendszer azonban nem váltotta, nem is válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A vármegyénként szervezett testületek nem egymást kiegészítve, hanem egymás mellett tevékenykedtek. Ugyanakkor a feloszlatással a létszám jelentősen lecsökkent, a csendőröket nem sikerült megfelelő létszámban pótolni: pl. Máramaros megye főispánjának 1867-ben kelt jelentése szerint amíg korábban a megyében 40 cs. kir. csendőr és 30 megyei pandúr teljesített szolgálatot, ez a létszám 8 csendbiztosra és 30 gyalogos pandúrra csökkent. Az általa kért 18 fős létszámemelésből ennek ellenére csak 12 főt engedélyeztek.[3]

Az elmondottak következtében a közbiztonság az országban olyan válságos állapotba került, hogy már 1868-ban sürgős intézkedésekre volt szükség.

Az egyik megoldási lehetőség az ún. királyi biztosok kiküldése volt, akik között leszerelt, vagy nyugdíjazott csendőrök szép számban voltak találhatók: pl. Somogy és Zala megyében a közbiztonság helyreállítására teljhatalmú királyi biztosnak gr. Forgách Mór nyugalmazott csendőr ezredes neveztetett ki.[4] A királyi biztosok területükön igénybe vehették a honvédség segítségét, így viszonylag gyorsan értek el eredményeket. Ez azonban csak ideiglenes megoldásként jöhetett szóba, mert egyrészt a honvédség bevetése sokba került, másrészt a királyi biztosok távozásával a „betyárkodás" ismét felütötte a fejét.

Második lehetőségként került előtérbe egy országos rendőrség megszervezésének szükségessége. 1870-től ez a parlamenti ellenzék egyik fő követelése volt, összekapcsolva az erdélyi csendőrség feloszlatásával. Még a megyei csendbiztosok 1870-ben tartott értekezlete is a megyei pandúr-intézmény feloszlatását és egy egységes rendőrség létrehozását vetette fel.[5]

A harmadik megoldás lehetett volna az országos hatáskörű csendőrség újjászervezése, ehhez azonban a lakosság ellenséges magatartása miatt még hosszabb időnek kellett eltelnie. A csendőrséggel kapcsolatos legsürgősebb feladat az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságok helyzetének rendezése volt.

1867-ben a két csendőrezred nevét megváltoztatták: az erdélyi a „10. sz. országos csendőrparancsnokság", a horvátországi pedig a „8. sz. országos csendőrparancsnokság" elnevezést kapta. Alárendeltségük tekintetében is változás történt. Míg korábban egyedül a hadügyminiszternek tartoztak felelősséggel, 1867 után csak a személyi és fegyelmi ügyekben maradtak a közös Hadügyminisztérium alárendeltségében. A tisztek kinevezéséhez már a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. A közbiztonsági szolgálattal és a gazdasági ügyekkel kapcsolatos minden döntés pedig a magyar és a horvát kormányt illette meg. Ezen engedményektől eltekintve a két csendőrparancsnokság továbbra is a közös hadsereg szerves része maradt, amit az is bizonyít, hogy a szolgálati nyelv változatlanul a német maradt.

3 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) Általános iratok (a továbbiakban: K 150) 12. csomó, 1867. II. kútfő, 3. tétel, 5021. sz.

4 OL BM Elnöki iratok (a továbbiakban: K 148) 13. csomó, 1868. IV/F tétel, 2385/eln. sz.

5 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 6690. sz.

A legheveseb támadások az erdélyi csendőrséget az évente megszavazott költségvetés vitája során érték. Bár a többség a kormány által előterjesztett összeget minden évben megszavazta, az ellenzék kül- és belpolitikai, illetve gazdasági érvekkel egyaránt igyekezett kierőszakolni a felosztását. Indokaik a következő pontokban foglalhatók össze:

1. fenntartása törvényellenes, mert a közös ügyek között nem szerepel és nincs meg az erdélyi törvényhatóságok autonómiája;
2. amíg ez a helyzet fennáll, Magyarország és Erdély egysége nem lehet teljes;
3. egy idegen hatalom hadseregének kiegészítő része, így a közös hadügyminiszternek beleszólása van Magyarország belügyébe;
4. a szolgálati nyelv miatt a németesítés eszköze;
5. rendkívül költséges intézmény;
6. egy országos rendőrség felállítása sok magyarnak – és nem idegennek – jelentene munkalehetőséget.

Az ellenzéki felszólalásokból – a későbbiek ismeretében – Tisza Kálmán véleményét érdemes kiemelni, aki nem feltétlenül a feloszlatást követelte, hanem lehetségesnek tartotta a csendőrség magyar belügyminiszter alá helyezését. Véleménye szerint a belügyminiszter nem vállalhatja a felelősséget egy olyan szervezet működéséért, amelynek nem csak ő parancsol.[6]

Abban azonban az ellenzéki és a kormánypárti képviselők is egyetértettek – egy-két szélsőséges véleményt leszámítva –, hogy a csendőrség, mint közbiztonsági szervezet, feladatát Erdélyben kitűnően látja el. Ez volt a véleménye Brennerberg Mór osztálytanácsosnak, a Belügyminisztérium XII. (közbiztonsági) ügyosztálya ideiglenes vezetőjének is, aki osztálya 1871. évi tevékenységét jellemezve a csendőrségről a következőket írja: „...Erdélyben – ahol a legtöbb egymásba ütköző elemek és érdekek léteznek, hol továbbá a szomszéd országokkal fenntartott élénk forgalom és közlekedés legtöbb egyenetlenségekre nyújt alkalmat –, a közbiztonság állapota, nem csekély részben éppen a csendőrség jó behatása folytán, aránylag a legjobbik."[7]

1873-ban a parlament pénzügyi bizottsága 3 megoldást javasolt a belügyminiszternek a kérdés megoldására:

1. az 1870:XL. tc. Erdélyben történő végrehajtása;
2. a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény néhány szakaszának Erdélyre vonatkozó módosítása;
3. országos rendőrségi törvényjavaslat beterjesztése.[8]

A képviselőház az indítványt elfogadta és kötelezte a minisztert, hogy az általa választott megoldást törvényjavaslat formájában a parlamentnek terjessze be. Törvényi szabályozás azonban 1881-ig nem történt.

1873-ban a belügyminisztériumi ügyosztályok beosztása megváltozott, a csendőrség a VII. (államrendőri és közbiztonsági) osztályhoz került. A VII. osztály veze-

6 Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1869–1972. V. k., 345. o.

7 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 108. fólió.

8 KN 1872–1875. IV. k., 157. o.

tője Jékelfalussy Lajos t. miniszteri tanácsos, a „b" alosztály (közbiztonsági ügyek) vezetője Brennerberg Mór lett.[9]

Az események menetében a döntő fordulat 1875 márciusában következik be, amikor a Wenckheim-kormány megkezdi működését. Tisza Kálmán március 2-án foglalja el belügyminiszteri posztját és már a március 9-i minisztertanácson felveti az erdélyi csendőrség kérdését. Véleménye szerint nem szabad megszüntetni, de intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy a közös Hadügyminisztérium fennhatósága alól a magyar kormány alá kerüljön.[10] A kormány támogatásának megszerzése után a március 15-i képviselőházi ülésen véleményét a balközép is zajos ünneplésben részesítette, míg korábban éppen ők követelték a leghangosabban az erdélyi csendőrség feloszlatását.[11] A március 24-i koronatanácsi ülésen Ferenc József támogatását is szerette volna megszerezni, a király azonban csak az állomány kiegészítéséről volt hajlandó tárgyalni.[12] Az 1875. május 15-i képviselőházi ülésen fogadták el azt a határozatot, amelyben felszólítják a kormányt, hogy a tárgyalásokat a közös hadügyminiszterrel folytassa le.[13]

A részletek tisztázása Szende Béla honvédelmi miniszter feladata volt, aki az átvétel folyamatát 4 pontban foglalta össze:

1. a két csendőrparancsnokság 1875. július 1-jével kerülne át;
2. július 1-jétől új nevük:
   „magyar királyi erdélyi részek rendőrség parancsnoksága",
   „magyar királyi horvát-szlavón rendőrség parancsnokság";
3. július 1-jétől az írásbeli ügyvitel a parancsnokságok és a magyar, illetve a horvát kormány között a magyar és a horvát lenne, a fokozatosság érdekében azonban az év végéig az eddigi szolgálati nyelvet is engedélyezné;
4. a ruházatban változást – a költségek csökkentése miatt – csak a „fövegen" tervezett, ahová a magyar állam címerét helyezték volna el;[14]

A hadügyminiszter a két parancsnokság átvételébe beleegyezett, fenntartásai csak az állományviszonyokkal kapcsolatban voltak (l. az „Állományviszonyok" c. fejezetet).

A részletek tisztázása után Ferenc József 1876. március 27-i legfelsőbb elhatározásában beleegyezett a két csendőrparancsnokság magyar kormány alá helyezésébe és utasította a közös hadügyminisztert az átadás az év május 1-jéig történő végrehajtására.[15]

A változtatásokat véglegesen az 1976. április 24-én kiadott 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A két parancsnokság elnevezése megváltozott: „magyar királyi erdélyi csendőrség parancsnoksága" és „magyar királyi horvát–szlavón csendőrség parancsnoksága" nevet kapták. A szolgálati nyelv Erdélyben a magyar, Horvátországban a horvát lett. A ruházatban is

9 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 1204/eln. sz.

10 OL Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (a továbbiakban: K 27) 1875. március 9.

11 KN 1872–1875. XIV–XV. k., 207. o.

12 OL K 27 1875. március 24.

13 KN 1872–1875. XVII. k., 172. o.

14 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) A magyar királyi honvédelmi miniszter legfelsőbb előterjesztései (a továbbiakban: I. 41.) 1875. 2776/HM eln. sz.

15 HL I. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.

változások történtek, amelyek a magyar állami jelleget jobban hangsúlyozták: a sapkára a gránát helyett a magyar állami címer került, a köpenyre és a kabátra a honvédségi köpenyen használt gombok, stb. A rendeletek szabályozták az állományviszonyokkal, bíróságokkal kapcsolatos ügyeket és a parancsnokságok honvédséghez való viszonyát. Katonai tekintetben a csendőrparancsnokságok a honvéd dandár-, illetve kerületi parancsnokságoknak és a honvédség főparancsnokának lettek alárendelve.[16]

Az *I. sz. táblázat (95. o.)* tartalmazza a két parancsnokság állomáskimutatását. 1869-ben az erdélyi törzsre, 6 szárnyra és 125 őrsre tagolódott. A szárnyparancsnokok az alárendelt szárny 1. szakaszát is irányították, s ez számukra „helyesen egymással nem egyesíthető kettős állást kölcsönzött".[17] 1870–1874 között csökkentették a szakaszok számát és megváltoztatták elhelyezésüket. Minden szárny 2 szakaszból állt és ezek a szárnyparancsnokságok székhelyén nyertek elhelyezést. Kivételt képezett a székelyudvarhelyi szárny, ahol csak egy szakasz állomásozott, míg a másikat Gyergyószentmiklóson helyezték el. 1877. január 1-jével ismét megváltozott a parancsnokságok elhelyezése. Erdélyben a korábbi 6 helyett 4 szárnyparancsnokságot alakítottak ki, a 2. szakaszparancsnokság pedig az ezen szakasz felügyeleti területének központját képező főispáni székhelyre került.[18] A horvát-szlavón csendőrségnél is változások történtek. Míg az 1876. január 1-jei kimutatásban még 2 szárny és 6 szakasz található, az 1876. december 26-i állapot szerint a szakaszok száma 4-re csökkent.[19]

16 *Rendeleti Közlöny* (a továbbiakban: RK) 1876., 12. sz.

17 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

18 Uo.

19 Rövid magyarázatot igényel, hogy miként szerepelhet az erdélyi parancsnokságnál a változtatás dátumaként 1877. január 1-je, míg a horvát-szlavón parancsnokságnál ez a dátum csupán valószínűsíthető, bár a forrás megegyezik. Szende Béla 1877. március 15-i előterjesztésében tényként közli az erdélyi parancsnokságnál január 1-jével történt változást, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnokság megváltoztatását nem említi, csupán köztes információként szerepel a 2 szárny és 4 szakasz szerinti elhelyezés. Így teljes bizonyossággal elvethetjük a honvédség tiszti névkönyvének adatát az erdélyi parancsnoksággal kapcsolatban – amely 1877-re vonatkozik, de az 1876. december 26-i állapotot tartalmazza –, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnoksággal kapcsolatos információnál csupán kétkedésünket fejezhetjük ki. Így a hibás tájékoztatás elkerülése érdekében ebben az esetben kénytelen voltam az 1876. december 26-i időpontot megadni. (A hivatkozott jegyzeteket l. az 1. sz. táblázat jegyzeteinél.)

I. sz. táblázat

AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRPARANCSNOKSÁGOK ÁLLOMÁSKIMUTATÁSA*

	ERDÉLY			HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG	
	1869. júl. 1.	1874. júl. 1.	1877. jan. 1.	1876. jan. 1.	1876. dec. 26.
Törzspar.	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár	Zágráb	Zágráb
Szárnypar-ancsnokság	Nagyszeben	Nagyszeben	Nagyszeben	Zágráb	Zágráb
	Brassó	Brassó	Brassó	Eszék	Eszék
	Marosvásárhely	Marosvásárhely	Marosvásárhely		
	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár		
	Szászváros	Szászváros			
	Székelyudvarhely	Székelyudvarhely			
Szakaszparancsnokság	*Nagyszeben*	*Nagyszeben I,II.*	*Nagyszeben*	*Zágráb*	*Zágráb*
	Fogaras	*Brassó I, II*	*Brassó*	Varasd	*Belovár*
	Erzsébetváros	*Marosvh. I, II*	*Marosvásárhely.*	Belovár	*Eszék*
	Brassó	*Kolozsvár I, II*	*Kolozsvár*	*Eszék*	Pozsega
	Kézdivásárhely	*Szászváros I, II*	Déva	Vukovár	
	Sepsiszentgyörgy	*Székelyudv. I*	Csíkszereda	Pozsega	
	Marosvásárhely	Gyergyósztm. II	Nagyenyed		
	Dicsőszentmárton		Beszterce		
	Naszód				
	Kolozsvár				
	Torda				
	Dés				
	Szászváros				
	Déva				
	Nagyenyed				
	Székelyudvhely				
	Gyergyószntm.				
	Csíkszereda				

* *Erdély:* 1869. július 1.: OL BM K 150 56. csomó, 1869. IV. kútfő, 17. tétel, 13882. sz; 1874. július 1.: OL BM K 148 37. csomó, 1874. XIV. tétel; 1877. január 1.: A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a honvédség évkönyve (a továbbiakban: HM évkönyv) 1877. évre. Budapest, 1877. 166. o.

Horvát–Szlavónország: 1876. január 1.: HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.; 1876. december 26.: HM évkönyv, 1877. 166. o.

Kurzívval azokat a szakaszparancsnokságokat jelöltem, amelyek az illetékes szárnyparancsnokságok székhelyén helyezkedtek el.

Ferenc József 1876. június 26-án kelt legfelsőbb elhatározásában hozzájárulását adta, hogy Schatz Lajos őrnagyot, az erdélyi csendőrség parancsnokát a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályába – mint a csendőrségi ügyek előadóját – áthelyezzék. Helyére ideiglenesen Török Ferenc őrnagyot, a belső-szolnoki 32. honvéd zászlóalj parancsnokát nevezik ki.[20]

Az erdélyi csendőrparancsnokság átvétele, illetve átalakítása ezzel befejezettnek tekinthető, a horvát-szlavón csendőrség helyzetét azonban korántsem sikerült ilyen megnyugtató módon rendezni.

1876. május 6-án Szende Béla honvédelmi miniszter értesítette a Honvéd Főparancsnokságot, hogy Koppitsch Ottó ezredes, a horvát-szlavón csendőrség parancsnoka a csendőrség alárendeltségének megváltozása miatt szolgálatát tovább nem vállalja és a parancsnokságot május 1-jével ideiglenesen Doskocil József századosnak adta át.[21] Bár az ezredes az indokot később megváltoztatta – nyugdíjazási kérelmére és a horvát nyelv meg nem értésére hivatkozott –, a tiltakozás ezen formája figyelemre méltó, ugyanis a horvát-szlavón csendőrség parancsnokaként az egyik résztvevője volt az átvételről folyó tárgyalásoknak.[22]

Különös jelentőségűnek tekinthető az az ügy is, amelynek alapja egy illetékességi vita volt. Az 1552. sz. rendelet egyértelműen szabályozta a parancsnokságok elnevezését, ennek ellenére a horvát kormány 1876. július 26-án felszólította a horvát-szlavón csendőrség ideiglenes parancsnokát, hogy amíg a magyar és a horvát kormány között ebben a kérdésben végleges megegyezés nem születik, addig köteles az összes hivatalos iraton a „királyi horvát-szlavón csendőrségi parancsnokság" elnevezést használni.[23] Bár a honvédelmi miniszter által elrendelt vizsgálat tisztázta a helyzetet, a nézetkülönbségek olyan fokra jutottak, hogy legmagasabb szintű egyeztetésre volt szükség.

A horvát bán az 1876. október 18-i minisztertanácson fejtette ki véleményét. Nem értett egyet azzal, hogy:

1. változtatás történt a horvát-szlavón csendőrség ruházatán;
2. a honvéd dandár- és kerületi parancsnokok, továbbá a honvédség főparancsnoka megvizsgálhatják a csendőrség szolgálati könyveit és menetkimutatásait;
3. a horvát-szlavón csendőrség elnevezésében a magyar jelző is szerepel;
4. a honvédelmi miniszter tiszteket oszthat be próbaszolgálatra a horvát-szlavón csendőrségbe.

Szende Béla honvédelmi miniszter elzárkózott a bán észrevételeitől és csak azzal értett egyet, hogy a horvátországi csendőrséghez kinevezendő tisztek névsorához a horvát bán véleményezését is csatolni kell és ez a honvédelmi miniszter felterjesztésével együtt kerülhet a király elé.[24]

Mazuranić bán az október 20-i koronatanácson Ferenc Józsefet is megpróbálta a helyzet megváltoztatására rábírni, azonban ismét kudarcot vallott, így kénytelen volt a fennálló viszonyokat elfogadni.[25]

20 HL I. 41. 1876. 2577/HM eln. sz.

21 HL M. Kir. Honvéd Főparancsnokság (a továbbiakban: I. 75.) 1876. 926/eln. sz.

22 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

23 HL I. 75. 1876. 1880/eln. sz.

24 OL K 27 1876. október 18.

25 OL K 27 1876. október 20.

A politikai folyamatok tárgyalásának lezárásaként érdemes felvetnünk néhány olyan gondolatot, amelyek talán sikeresen hozzájárulhatnak a kérdés nagypolitikai összefüggéseinek tisztázásához.

Az 1867-es kiegyezés Ausztria és Magyarország kompromisszumos megállapodása volt, amelyben magyar részről az egyik fő feltételnek az 1848-ban elfogadott unió maradéktalan visszaállítását tekintették. Bár az unió részletes szabályozása csak az 1868: XLIII. tc.-kel történt meg, az Andrássy-kormány már 1867. március 8-án felhatalmazást kapott a parlamenttől, hogy Erdély ügyeit teljhatalommal intézze.[26] A beolvasztást a kormány több lépcsőben hajtotta végre, mert az új berendezkedés nehézségeit nem akarták az esetleges nemzetiségi ellentétekkel tovább fokozni. Ebbe a folyamatba illeszthető be az erdélyi csendőrség kérdése.

Az alárendeltség megváltozásának késleltetésében azonban a belpolitikai mellett külpolitikai indokok is közrejátszottak. Erdély földrajzi fekvésénél fogva kulcspozíciót biztosíthatott az Osztrák–Magyar Monarchiának egy orosz–román–szerb–török összeütközés esetén. Ha egyes magyarországi vezető körökben élhetett is némi illúzió, hogy az unió törvényes rendezése automatikusan magával hozza a csendőrség helyzetének megváltozását, utólag keserves csalódás érhette őket. Ferenc József ugyanis tisztában volt azzal, hogy egy esetleges háború sikeres megvívásának alapvető feltétele a belső viszonyok rendezettsége. A Magyarországon is kudarcot vallott pandúr-rendszerrel pedig ez Erdélyben nem volt biztosítható. Így komoly tárgyalásokra és az átvételre csak akkor kerülhetett sor, amikor a magyar kormány nyilvánvalóvá tette, hogy nem célja többé az erdélyi csendőrség feloszlatása.

A horvát-szlavón csendőrség Magyarországhoz kerülését az illetékes horvát szervek kezdeményezték.[27] Kimondva-kimondatlanul kötetlenebb alárendeltséget, nagyobb intézkedési szabadságot reméltek a magyar honvédelmi minisztertől, mint amilyennel korábban rendelkeztek. Céljukat azonban nem érhették el. A magyar vezetés kihasználta a kínálkozó lehetőséget, hogy legalább részben ellenőrizhesse a rend fenntartását Horvátországban. Az elkeseredés horvát részről olyan nagy volt, hogy a bán az 1876. október 20-i koronatanácson még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy jobb lett volna, ha a korábbi helyzet fennmarad.[28]

Költségvetés

1867 után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség helyzetének rendezetlensége a pénzügyek területére is kihatással volt. Bár törvényi szabályozás nem született, az erdélyi csendőrség költségeinek fedezését Magyarország magára vállalta és a belügyminiszteri tárca költségvetéséből fedezte, „rendkívüli kiadások" címszó alatt. Nem volt azonban ilyen egyértelmű a horvát-szlavón csendőrség költségvetésének kérdése. Míg az 1868. évi magyarországi államköltségvetésben 140 000 Ft-ot terveztek erre a célra, addig a következő évtől – még az 1876-os átvételt követő években is – ez az összeg a horvát beligazgatási költségek közé tartozott.[29]

26 Erdély története. (Főszerk.: *Köpeczi Béla)* Budapest, 1988. III. k., 1624. o.

27 OL K 27 1876. október 20.

28 Uo.

29 OL K 27 1876. október 18.

A magyarországi csendőrség költségvetésével kapcsolatos első adatunk 1867-re datálódik. Ezen irat szerint 1867-re a magyarországi csendőrségre előirányzott összeg 1 220 050 Ft volt.[30] Felhasználásának részleteiről, vagy esetleges maradványairól a magyar szerveknek 1870-ig nem volt tudomásuk, ugyanis az iratokat a bécsi Hadügyminisztériumban őrizték, amibe betekintést nem nyerhettek.[31] Ez annak ellenére történt így, hogy Ferenc József 1867. március 23-án kiadott, a csendőrség magyarországi feloszlatását elrendelő legfelsőbb elhatározásában a megmaradt összeg sorsát egyértelművé tette: „Ezen elhatározásomnak katonai tekintetbeni foganatosításával hadügyminiszteremet egyúttal azon meghagyással bízom meg, hogy a csendőrség föloszlatása által megtakarítandó összegeknek a magyar közigazgatási javadalmazásba leendő beszámítása és átutalványozása végett, magyar belügyi és országos pénzügyi miniszteremmel magát kellő érintkezésbe tegye.[32] Az összeg nagysága akkor válik igazán szembeötlővé, ha összevetjük azzal a 300 ezer Ft-tal, amit az 1868. évi költségvetés tárgyalásakor a Belügyminisztérium, a csendőrség feloszlatása miatt, a „közbátorsági közegek szaporítására" igényelt.[33]

Az 1868-tól 1875-ig terjedő időszakban az erdélyi csendőrségre fordított összegek szinte folyamatos csökkenése figyelhető meg. Míg ugyanis az 1868-as előirányzat még 437 000 Ft felhasználásával számolt – nem is beszélve az 1869-re tervbe vett 439 400 Ft-ról –, addig ez az összeg 1875-re 386 000 Ft-ra apadt le. A ráfordítások folyamatos csökkenésével együtt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a későbbi összegek jobban mérték fel a reális igényeket. Ennek bizonyítására érdemes szemügyre venni a *2. sz. táblázatban (99. o.)* az 1869-re és 1870-re, illetve 1875-re és 1876-ra vonatkozó tervek és eredmények közötti különbségeket. Az 1869-es 37 870 Ft 10,5 Kr 1876-ra 611 Ft-ra csökkent. Rendkívül szembeötlő, hogy 1870-ben a megszavazott összegnek még a 2/3-át sem használta fel a csendőrség. Erre az Állami Számvevőszék 1972-ben kelt jelentése szerint a költségek csökkentése adott lehetőséget.[34] Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése szerint a megtakarított összeg közel 10 000 Ft-tal kevesebb az Állami Számvevőszéki jelentésnél.[35] Költségtúllépéssel az adott időszakban nem találkoztam.

30 OL BM K 148 1. csomó, 1867. 8000. sz.
31 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.
32 MTRT 1867., 51. o.
33 OL K 27 1868. március 28.
34 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.
35 KN 1869–1872. XVIII–XIX. k., 379. o.

2. sz. táblázat

		E R D É L Y								Horvát-Szlavónország	
év		fizetések, felszerelés stb.	beszállásolási kiadások	laktanyák fenntartása	összesen	csendőrségi nyugdíjak	kv. %-ban	létszám (fő)	összeg Ft/fő	csend. kv.-e	kv. %-ban
1868	terv	400.000 Ft	35.000 Ft	2.000 Ft	437.000 Ft		0,33			140.000 Ft	
	eredmény										
1869	terv	412.900 Ft	25.000 Ft	1.500 Ft	439.400 Ft		0,23	júl. 1. 1.207	364	149.600 Ft	7,8
	eredmény	372.541 Ft 45,5Kr	27.888 Ft 68Kr	1.129 Ft 76Kr	401.559 Ft 89,5Kr						
1870	terv	398.500 Ft	20.000 Ft	1.500 Ft	420.000 Ft		0,21	jan. 1. 1.047	401,1	164.361 Ft	6,5
	eredmény	258.783 Ft 66,5Kr	18.990 Ft 29Kr	550 Ft 92Kr	278.324 Ft 87,5Kr						
1871	terv				400.000 Ft	59.106 Ft	0,15			176.639 Ft	7,4
	eredmény				344.223 Ft						
1872	terv				400.000 Ft					196.850 Ft	7,1
	eredmény				356.548 Ft 24,5Kr						
1873	terv				386.000 Ft	57.112 Ft	0,14			286.630 Ft	9,6
	eredmény										
1874	terv				386.000 Ft		0,15	júl. 1. 810	476,5	286.630 Ft	9,7
	eredmény										
1875	terv				386.000 Ft		0,16			260.000 Ft	8,3
	eredmény				385.018 Ft	56.749 Ft					
1876	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	57.282 Ft	0,16	júl. 807	483,2	258.367 Ft	8,1
	eredmény				389.389 Ft						
1877	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	47.115 Ft	0,16			246.171 Ft	7,1
	eredmény										
1878	terv	380.616 Ft	31.784 Ft		412.400 Ft		0,17				
	eredmény										

* *Erdély:* OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 74. fólió; OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.; OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 160. fólió; OL BM K 150 474. csomó, 1876. I. kútfő, 3. tétel; OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel.

A csendőrség létszámával kapcsolatos adatokat l. az 1. sz. táblázat jegyzeténél. A csendőrség költségvetésére vonatkozó egyéb adatok megtalálhatók a „Magyar Törvénytár" és a „Horvát- és Szlavónország autonóm törvényeinek gyűjteménye" c. kötetek vonatkozó fejezeteiben.

Az 1873. év csendőrséggel kapcsolatos talán legfontosabb intézkedése az volt, hogy a parlament pénzügyi bizottságának javaslatára a csendőrség költségvetését a rendkívüli szükségletek rovatból a rendes költségek közé tették át. Ezzel a képviselőház – bár az ellenzéki felszólalásokból nem ez derül ki – de facto elismerte a csendőrséget Erdélyben törvényesen működő szervezetnek.[36]

Az 1876-tól kezdődő évek ismét a költségvetési összegek növekedéséről tanúskodnak, aminek oka az erdélyi csendőrség fejlesztésében kereshető. Így például 1878-ra az előző évinél 22 400 Ft-tal többet terveztek, ami 8 új őrállomás felállítását jelentette 8 őrvezető és 46 csendőr beszámításával.[37] Ennek következtében a csendőri beszállásolási kiadásokra fordított összegek is rendkívül megemelkedtek. Az 1878-as 31 784 Ft több mint 50%-os növekedést jelent az 1870-es előirányzathoz képest. A növekedés ütemét jól mutatja a *3. sz. táblázat (101. o.)* amely, részletezve az erdélyi parancsnokság 1878. évi ellátási szükségletét, azt az 1876. évhez viszonyítja.

Az 1. sz. táblázat két adatsorában a magyar államköltségvetés illetve az erdélyi csendőrség költségvetésének arányait láthatjuk. A csendőrségre szánt összegek csökkenésénél sokkal nagyobb arányban emelkedtek az állam egyéb kiadásai, így az 1868. évi 0,33%-os arány 1873-ra 0,14%-ra csökkent. Bár a csökkenés számottevő, az sem hallgatható el, hogy ez az összeg az államköltségvetésnek így is hatalmas megterhelést jelentett és sokakból ellenérzést váltott ki. Mint az egyik képviselő 1870-ben megjegyezte, arra az évre az erdélyi csendőrségre hétszer nagyobb összeget szántak, mint az erdélyi népnevelésre.[38]

Külön adatsor mutatja a csendőrségi létszám és költségvetés arányának változását. Az 1876-os létszám az 1869. évinek csak 66%-a, míg a költségvetésben ez az arány még mindig 87%. Ezzel párhuzamosan emelkedett az egy főre jutó összeg is. 1869-ben 364 Ft-ba, 1876-ban pedig 483,2 Ft-ba került egy csendőr az országnak. Pénz- és terménybeli illetékeikről a *4. táblázat (102. o.)* nyújt áttekintést. A csendőrtisztek hópénzét összehasonlítva a honvédségivel különösen nagy eltérések tapasztalhatók. Az 1869. május 16-án kiadott gazdászatkezelési utasítás szerint egy honvéd alezredes hópénze évi 1680 Ft, egy I. osztályú századosé 948 Ft, a főhadnagyok pedig 528 Ft-ot kaptak ezen a címen.[39] A csendőrségnél ezek az összegek a következők: 2100 Ft; 1200 Ft; 720 Ft; A csendőrtiszti hópénzek tehát kb. 25%-kal haladták meg az azonos rangú honvédtisztekét.

36 KN 1872–1875. IV. k., 175. o.

37 OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

38 KN 1869–1872. V.k., 342. o.

39 HL M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 1869. 12133. sz.

3. sz táblázat

ELŐIRÁNYZAT AZ 1878. ÉVRE AZ ERDÉLYI CSENDŐRPARANCSNOKSÁG ELLÁTÁSI SZÜKSÉGLETÉRŐL*

	T É T E L	Összeg		1876. évi eredmény	
		Ft	Kr	Ft	Kr
1	hópénzek	16.500		16.130	
2	tisztiszolga váltság 16 tiszt számára, 365 napra	2.695	60	2.240	44
3	lóátalány: 5 ló után havi 3 Ft 50Kr	210		241	50
4	csendőrségi pótdíj	4.333		4.898	20
5	terményváltságok és beszerzések	2.498	61	2.498	61
6	zsold: 853 fő után, őrmestertől lefelé	274.300		242.016	21
7	szolgálati pótdíj	21.478		19.949	83
8	érempótdíj, napi 15Kr	54	75	49	78
9	tömegátalány (határőrsök is)	33.372		31.387	89
10	tömegbetétek 123 fő után	7.380		8.100	
11	szállás- és hálópénz	12.481		12.293	55
12	jutalmazások, segélyek	820	14	325	
13	úti- és szállítmányi költségek	13.583	61	13.425	8
14	sorozási és pótlovazási költségek				
15	ösztöndíjak				
16	irodai költségek	1.966	78	1.966	78
17	betegápolási költségek	2.082	55	2.086	33
18	felfegyverzési és fegyverszereléki költségek	370	74	355	89
19	kiegyenlítés	124	27,5		
20	vegyes			4.931	8
Összeg		394.251	5,5	362.896	17
Elszállásolási költségek		31.748	94,5		
Összesen		426.000			

* OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

4. sz. táblázat

KIMUTATÁS A PÉNZ- ÉS TERMÉNYILLETÉKEKRŐL*

	Az illetékre jogosultak	ÉVI ILLETÉKEK																Lótáp	Összesen
		hópénz		tiszti-szolga váltság		lóáta lány		csendőrségi pótdíj		zsold		tömeg-átalány		szállás		háló			
		Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr		
1	alezredes	2.110		160	60	84		600						420				2	3.366 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados számvivő	1.200		160	60			120						210					1.690 Ft 60Kr
1	főhadnagy segédtiszt	700		160	60	42		240						210				1	1.373 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados	1.200		160	60			300						315					1.975 Ft 60Kr
1	II. osztályú százados	900		160	60			300						315					1.675 Ft 60Kr
1	főhadnagy	720		160	60			180						210					1.270 Ft 60Kr
1	hadnagy	600		160	60			180						210					1.150 Ft 60Kr
1	őrmester, számvevői segédmunkás							73		500		40				9	12,5		622 Ft 12,5Kr
1	őrmester, segédtiszti segédmunkás									500		40				9	12,5		549 Ft 12,5Kr
1	őrmester									500		40				9	12,5		549 Ft 12,5Kr
1	őrvezető									400		40				9	12,5		449 Ft 12,5Kr
1	csendőr									300		40				9	12,5		349 Ft 12,5Kr
1	parancsnoksági írnok, ill. számvivői díjnok									540									540 Ft
1	irodai szolga	300												63					363 Ft

* OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

A horvát-szlavón csendőrség költségvetése a horvát beligazgatási költségek 6,5–9,7%-át tette ki az adott időszakban. Az összeg 5 év alatt a duplájára nőtt. Létszámkimutatások 1868–1875 között nem állnak rendelkezésre, így az erdélyi csendőrséghez hasonló összehasonlító elemzésre nincs lehetőség. Annyi azonban megállapítható, hogy az 1876. január 1-jei 505 fős létszám szerint 511,6 Ft-ot kellett egy-egy csendőr eltartására fordítani Horvát-Szlavónországban, ami magasabb, mint az erdélyi csendőrségnél bármikor.[40]

A csendőrségi nyugdíjak – Horvát-Szlavónországét leszámítva – a Belügyminisztérium költségvetésének a csendőrségtől elkülönülő részét alkották és a vizsgált időszakban – 1876. május 1-ig – az 1863. évi katonai nyugdíjszabályzat alapján a magyar Belügyminisztérium közreműködésével állapíttattak meg. A csendőrtisztek nyugdíjazását illetően az osztrák és a magyar kormány között szerződés jött létre, amely szerint minden esetben külön-külön kell megállapítani, hogy nyugdíjukat melyik kormány fizesse. A 2. sz. táblázatra tekintve megállapítható, hogy az 1871 és 1876 közötti időszakban a szélső értékek közötti legnagyobb eltérés – a terveket véve alapul – mindössze 1824 Ft, tehát lényeges változás nem tapasztalható. Ezzel szemben 1876-ról 1877-re több mint 10 000 Ft-os a csökkenés. Erre nem adhat magyarázatot az sem, hogy az 1876. évi 1552/eln. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint " ... a nevezett csendőrségi parancsnokságok tisztjei és havidíjas egyénei esetleges nyugdíjaztatásuk alkalmával, ellátási igényükre nézve épp úgy fognak tekintetni, mint az ugyanazon rendfokozatú és állású honvéd tisztek és havidíjas egyének..." és a törvényes rendezésig a személyi pótlékokban sem történik változás.[41] Ez a rendelet a nyugdíjak összegén a korábbiakhoz képest tehát nem változtat – az 1875:LI. tc. 137. § szerint a katonai ellátási törvény rájuk is vonatkozik –, azonban a nyugdíjak fizetésének illetékessége körüli vita lezárását jelentette. Azon tisztek ugyanis, akik 1876. május 1-je után nem akartak a magyar csendőrségben szolgálni, lehetőséget kaptak arra, hogy a közös Hadügyminisztérium állományába sikeres próbaszolgálat után átléphessenek. A probléma lényege az volt, hogy ki fizesse azok nyugdíját, akik a próbaszolgálat alapján a további szolgálatra alkalmatlannak bizonyultak. Szende Béla honvédelmi miniszter szerint ezt továbbra is esetről-esetre kellene megállapítani, Ferenc József pedig a nyugdíjak magyar Honvédelmi Minisztérium általi folyósítását várta el.[42] Végül az idézett honvédelmi miniszteri rendelet úgy rendelkezett, hogy akiket felülvizsgálattal, vagy anélkül nyugdíjaznak, azok nyugdíjilletékeiket a magyar, illetve a horvát-szlavón kormánytól kapják.[43]

Vizsgálatunkban egy konkrét időpont helyett érdemes tehát egy hosszabb reláció, az 1871. és 1877. év összehasonlításából kiindulnunk *(5. sz. táblázat [104. o.])*. A legszembetűnőbb csökkenés a hivatalnokok és szolgák nyugdíjainál vehető észre. Ezen belül kb. 14%-os csökkenés figyelhető meg a 100–500 Ft-ig terjedő nyugdíjkategóriában, míg az 1000 Ft-on felüli nyugdíjaknál ez az arány több mint 30%. Hasonló arányú az ellátási díjak és pótlékok csökkenése is. Ugyanakkor mintegy 60%-kal emelkedett az özvegyi nyugdíjakra kifizetett összeg, az árvák

40 HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.
41 RK 1876., 12. sz.
42 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.
43 RK 1876., 12. sz.

5. sz. táblázat

CSENDŐRSÉGI NYUGDÍJAK*

Év (előirányzat)	Ideiglenes nyugdíjak	Hivatalnokok és szolgák nyugdíjai				Özvegyek nyugdíjai				Árvák nevelési járulékai	Ellátási díjak és pótlékok	Kegydíjak	Összesen
		100–500 Ft	500–1000 Ft	1000 Ft-on felül	Összesen	100–500 Ft	500–1000 Ft	1000 Ft-on felül	Összesen				
1871		5.876 Ft	17.519 Ft	13.304 Ft	36.699 Ft				1.103 Ft	415 Ft	19.449 Ft	1.440 Ft	59.106 Ft
1877	369 Ft	5.052 Ft	14.879 Ft	9.101 Ft	29.032 Ft	1.732 Ft			1.732 Ft	760 Ft	13.542 Ft	1.680 Ft	47.115 Ft

* 1871: OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 67. fólió; 1877: OL BM K 150 474 csomó, 1876. I. kútfő, 3. tétel.

nevelési járulékai még ennél is nagyobb arányban, kb. 80%-kal emelkedtek. Következtetésként levonható, hogy egy bizonyos mértékű arányeltolódás figyelhető meg a hivatalnokok és szolgák rovására, amely összegek az elhunytak családtagjainak támogatására fordítódtak.

Ezen elemzéssel sem jutottunk azonban közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért csökkent radikálisan a csendőrségi nyugdíjak kifizetésére szánt összeg 1877-ben. Véleményem szerint ennek indoka a politikai kérdések között kereshető. Az erdélyi csendőrség 1876. május 1-jével történt magyar fennhatóság alá helyezését fenntartással fogadhatták azok, akik járadékaik kifizetésének biztosítékát a közös Hadügyminisztériumban látták. Bizonyos jelekből ugyanis arra lehetett következtetni, hogy a magyar kormány nem fogja méltányolni azt a tevékenységüket, amelyet 1848–49-ben, vagy a Bach-rendszerben Magyarország ellen végeztek. A köztisztviselők nyugdíjjárulékaival kapcsolatban már a képviselőházban is felmerült az a kérdés, hogy az előző rendszer kiszolgálóinak nyugdíját meg kellene vonni. Nem nyugtathatta meg őket az sem, hogy az idézett honvédelmi miniszteri rendelet róluk nem tett említést, csak az újonnan nyugdíjazandókról intézkedett egyértelműen. Várható volt egy Magyarországra vonatkozó csendőrségi törvény meghozatala is, amelytől a rendkívül negatív közhangulat miatt szintén nem sok jót várhattak. Így véleményem szerint helytálló lehet az a feltételezés, miszerint céljuk az lehetett, hogy nyugdíjuk és egyéb pótlékaik kifizetését a magyar kormány helyett a közös Hadügyminisztérium vállalja magára. Ennek volt is némi előzménye, ugyanis 1867 előtt ez az összeg a „hadipénztár" számláját terhelte.

Állományviszonyok

A magyarországi csendőrezredek feloszlatása után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség állományának kezelésében is változások történtek.

A legnagyobb viták a tisztek kinevezésének illetékessége körül folytak. 1867 után ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy bár a tisztek kinevezése változatlanul a hadügyminiszter hatáskörébe tartozott, ehhez a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. Így például 1870 júliusában a hadügyminiszter tudatta a magyar Belügyminisztériummal, hogy az erdélyi csendőrparancsnokságnál két hely megüresedett és kérte hozzájárulásukat ezek betöltéséhez. A kedvező válasz után az erdélyi királyi biztos a magyar kormánynak küldte meg a kinevezendők, illetve előléptetendők névsorát. A Belügyminisztérium által a Hadügyminisztériumhoz továbbított javaslatot azonban csak részben teljesítették, ugyanis az indoklás szerint a csendőrség végleges átalakításáig az összes csendőrezred rangsorozati jegyzéke a mérvadó, tehát az abban előttük állókat nem előzhetik meg.[44]

A magyar kormány a felemás helyzet feloldására már 1870 elején tárgyalásokat kezdeményezett.[45] Rajner Pál belügyminiszter javaslata szerint a kinevezéseket – amint az a honvédtisztek esetében is történt – csak a királynak küldték volna meg jóváhagyás végett. Megegyezés azonban ekkor még nem született.

44 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 4701. alapszám

45 KN 1869–1872. V. k., 344. o.

Sok zavart és félreértést okozott a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870:XLII. tc. életbe lépése is, ugyanis az 58. § „m" pontja szerint az alispán „elrendeli a karhatalom alkalmazását és felfogadja és elbocsátja a csendőröket (pandúrokat)...".[46] A problémát az jelentette, hogy a törvény ezen pontja nem tesz különbséget csendőrök és pandúrok között, holott egy katonailag szervezett testület „belügyébe" – gondolva itt az állományviszonyokra – egy polgári hatóságnak nem lehet beleszólása. A zavart kihasználva az ellenzék azonnal hevesen támadta a kormányt, mert az – megfogalmazásuk szerint – a magyar törvényhatóságokkal szemben ismét a császári udvar érdekeit védelmezte.

Az állományviszonyokkal kapcsolatos kérdések – hosszú szünet után – az 1875–1876-os tárgyalásokon kerültek ismét szóba.

Az 1875. március 24-i koronatanácsi ülésen érdekes fontossági sorrend alakult ki ebben a kérdésben. Wenckheim Béla miniszterelnök és Tisza Kálmán belügyminiszter előterjesztették az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség teljes átvételének kérelmét, Ferenc József azonban az elhangzottakra nem is reagálva egyedül az állomány kiegészítéséről volt hajlandó nyilatkozni. Felvetette, hogy a csendőrséget nem abból az újoncállományból kellene-e kiegészíteni, amelyet a honvédséghez soroztak be.[47] Bár a magyar és a horvát kormány ekkor még nem ezt a problémát állította a tárgyalások középpontjába, ennek fontosságát nem lehetett kétségbe vonni. Ezt igazolta az a tény, hogy Horvátországban már a közös hadsereg újoncait kellett a csendőrséghez vezényelni, mert nem találtak elég önkéntest, akivel az állományt fel lehetett volna tölteni. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben is, ahol a létszám 1869–1876 között a 2/3-ára csökkent, bár a hadseregből történő kiegészítésre ekkor még nem került sor (2. sz. táblázat).

Szende Béla honvédelmi miniszter 1875. június 18-i előterjesztésében konkrét intézkedéseket javasolt az átvételre és ebben kiemelt helyet foglalt el a tiszti és legénységi állomány átvétele, illetve kiegészítése. Tervezete szerint a tisztek és hivatalnokok ideiglenesen, a legénységiek véglegesen kerülnének át. A végleges átvételt a honvédségről szóló 1868:XLI. tc. szabályozná, tehát előfeltétel lenne a magyar állampolgárság és a vezényleti nyelv ismerete, ami Magyarországon a magyar, Horvát-Szlavón-Dalmátországban a horvát. A véglegesen átlépni akaró tisztek és hivatalnokok a honvédség tiszti állományába kerülnének, rangjuknak megfelelően: „... az előléptetési szabályzat értelmében a százados rendfokozatig a rendőrségnél, az előírt elméleti és gyakorlati vizsgák megfelelő letétele után pedig a honvédségnél magasabb fokra is előléptethetnének".[48] A csendőrség tiszti állományát a honvédségből, a legénységet pedig a törvényes rendezésig egyrészt az eddigiek szerint, tehát önként jelentkező tartalékosok és védköteles korukat még el nem ért önkéntesek, másrészt önként jelentkező honvédek által kívánta kiegészíteni. Két kérdéssel kapcsolatban alakult ki éles vita Koller hadügyminiszter és Szende Béla között: a magyar kormány feltételként szabta a tökéletes magyar nyelvtudást a maradni akaró tisztek számára és azt kérte a közös Hadügyminisztériumtól, hogy azon tisztek nyugdíj- és próbaidős illetményét, akik nem akarnak, vagy nem tudnak maradni és ezért nyugdíjazni, vagy a közös hadseregbe próbaszolgálatra

46 Magyar Törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 218. o.

47 OL K 27 1875. március 24.

48 HL I. 41. 1875. 2776/HM eln. sz.

kell őket beosztani, a Hadügyminisztérium költségvetésének terhére vegyék át. A hadügyminiszter ezt nem fogadta el, a legénység kiegészítésével kapcsolatban pedig leszögezte, hogy akik védköteles korukat még nem érték el, a magyar csendőrséghez fel nem vehetők. A véleménykülönbségeket csak az 1875. augusztus 16-i koronatanácson sikerült tisztázni. Itt fogalmazódtak meg azok az alapelvek, amelyeknek – Ferenc József utasítása szerint – az 1868:XLI. tc. már nem lehetett az alapja, tehát olyan tisztek átvételére is sor kerülhetett, akik nem a magyar állam polgárai voltak, vagy az „illető hivatalos nyelvben elegendő jártassággal nem bírnak".[49] Ekkor született döntés arról is, hogy a csendőrparancsnokságokat nem olvasztják be a honvédségbe. A hadügyminiszter ugyanis nem tartotta megengedhetőnek, hogy a közös hadsereghez, vagy annak tartalékához tartozó személyek a honvédségben aktív szolgálatot vállaljanak.[50]

A végleges utasításokat az 1876. évi 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A legénység kiegészítésének eddigi formái:

a, sorhadkötelezettségük utolsó évének 2. felében tartósan szabadságoltak;
b, tartalékosok;
c, állandó póttartalékosok önkéntes belépése ezután is fennmarad.
Tartósan szabadságoltak és tartalékosok legfeljebb 6 hónapi próbaszolgálat után a csendőrséghez végleg áthelyezhetők.
d, A m. kir. honvédség állományába tartozó és legalább 8 heti kiképzésben részesült önként jelentkezők a csendőrséghez szintén felvehetők és 6 hónapi megfelelő próbaszolgálat után oda véglegesen áthelyezhetők.[51]

A csendőrséghez való belépéshez szükséges feltételek:

a, katonai szolgálatra való alkalmasság;
b, jó magaviselet;
c, nőtlen, vagy gyermektelen özvegyi állapot;
d, lehetőleg írni és olvasni tudás;
e, „annyi szellemi képesség", hogy a csendőri szolgálatot teljesíteni tudja;[52]

A honvédelmi miniszternek hosszú egyezkedések után sikerült elérnie, hogy a csendőrségnél szolgáló sorhad- vagy honvédkötelezettek véglegesen az illető csendőrparancsnokságokhoz legyenek áthelyezve.[53] Ennek a csendőrség fennmaradása tekintetében volt rendkívüli jelentősége, ugyanis egy 1875 augusztusi adat szerint az erdélyi csendőrségben 411, a horvátországiban pedig 132 sorszolgálatképes egyén volt található, akik az állomány kb. 50, ill. 25%-át adták. Ezek kiválása a csendőrségből annak összeomlását jelenthette volna. Ezért volt nagy jelentősége annak is, hogy a cs. kir. hadseregből a honvédséghez áthelyezett tartalékos legénységben nagy számban voltak csendőrök. A 7 honvéd kerületi parancsnokságból 6-nak az adatai állnak rendelkezésre. Ezekhez 1874-ben 92, 1875-ben 46 olyan tartalékos személy került, aki a cs. kir. csendőrség alkalmazásában állt.[54] Ezek rendkívül magas számok, még akkor is, ha a csökkenés igen számottevő.

49 RK 1876. 12. sz.
50 OL K 27 1875. augusztus 16.
51 RK 1876. 12. sz.
52 Uo.
53 Uo.
54 HL I. 75. 1876. 76/eln. sz.

Az 1553. sz. rendeletet egészítette ki a 2935. sz. rendelet, amely a legénység szolgálati idejét – a próbaszolgálattal együtt – 3 évben határozta meg és kötelezővé tette a fizikai alkalmasságot bizonyító orvosi igazolást.[55]

Az 1876. július 29-én kiadott 3196. sz. rendelet szerint a lelkészeti ügyek és az egyházi anyakönyvek vezetése 1877. január 1-jétől a közös hadsereg lelkészetétől az egyes esetekben illetékes különféle vallásfelekezeti lelkészekhez került át. Ekkor szabályozták a legénység nősülésének feltételeit is. A fennálló törvényekre hivatkozva megtiltották, hogy „keresztyén- és mózesvallású személyek" házasságot kössenek.[56]

Végül érdemes részletesebben megvizsgálni az átvétellel végbemenő konkrét létszámváltozásokat. Szende Béla 1877. március 15-én kelt jelentése szerint az erdélyi és a horvát-szlavón parancsnokság állománya az átvételkor 807, illetve 493 fő volt.[57] A két parancsnokság hiánya 1876 december végén együttesen 288 fő, amely azonban részben pótolva volt 167 fő próbaszolgálatossal. A tényleges hiány tehát 121 fő. Az 1 törzstisztből, 22 főtisztből és 2 számvivőből álló tiszti állományban a következő változások történtek:

a, nyugdíjaztak:	3 I. osztályú századost
	1 I. osztályú százados számvivőt
b, a cs. kir. csendőrséghez áthelyeztek:	
	1 I. osztályú századost
	1 főhadnagyot
c, érkezett:	1 főhadnagy (áthelyezve a honvédségből)
	1 I. osztályú számtiszt I. osztályú százados számvivővé kinevezve (a Honvédelmi Minisztérium tisztviselői állományából)
d, többlet:	3 százados
e, hiány:	1 törzstiszt
	5 alacsonyabb rangú tiszt (ez részben fedezve volt a 3 számfeletti századossal és az erdélyi parancsnoksághoz 6 hónapi próbaidőre beosztott 2 honvédtiszttel)

Az 1873:II. tc. alapján 1876-ban 18 leszerelő csendőraltiszt kapott a honvédelmi minisztertől polgári alkalmazásra jogosító igazolványt.

Az állományviszonyok problémakörén belül ki kell térnünk a kiképzés és a fegyverzet kérdéseire is.

A csendőrtisztek, altisztek és a legénység kiképzésének alapja volt, hogy minden – a csendőrséghez belépő – egyén 6 havi próbaszolgálatra volt kötelezve s azt sikeres elvégzés esetén a rendes szolgálati időbe beszámították. Ezen idő alatt azonban a próbaszolgálatosok még nem tartoztak a csendőrség állományába, az csak a 6 hónap sikeres befejezése után történt meg. Rendkívül fontos rendelkezés

55 RK 1876. 17. sz.
56 RK 1876. 19. sz.
57 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

volt az is, hogy a csendőrök a honvédség időszaki fegyvergyakorlatai alól felmentést kaptak.[58]

A legénység az első két hónapot a szárnyállomásokon elméleti oktatással töltötte, csak ez után került sor a gyakorlatra az őrállomásokon.[59]

Az altisztek képzése a szárnyparancsnokságoknál levő altiszti iskolákban történt.

A honvédelmi miniszter elképzelése – amint azt 1877-ben kifejtette – a tisztek képzésével kapcsolatban az volt, hogy a csendőrparancsnokságok minden évben 2-2 embert küldjenek a Ludovika Akadémia 1 éves tanfolyamára. A feltétel két év szolgálat és a felvételi vizsga sikere volt. A tervek szerint a költségek a magyar belügyminisztert és a horvát-szlavón-dalmát bánt terhelték volna, de a bán nem volt hajlandó a tisztek elküldésébe beleegyezni.

Így 1877-ben csak az erdélyi parancsnokságtól rendeltek két személyt előkészítő tanfolyamra.[60] A képzés folyamata a következő volt: előkészítő tanfolyami vizsga; tisztképző tanfolyami vizsga; különleges csendőrtiszti vizsga. Ezek sikeres letétele esetén vállhatott a személy csendőr hadapróddá. A bán elutasító magatartása miatt a honvédelmi miniszter a következő évben már 4 főt szeretett volna az erdélyi csendőrparancsnokságtól a Ludovika tanfolyamára küldeni, ez azonban csak az 1880/81-es tanévben valósulhatott meg.

Az erdélyi csendőrséget 1855-ben szerelték fel az elöltöltő Lorenz-féle karabéllyal, amely korszerűtlensége ellenére még 1877-ben is használatban volt. A horvát-szlavón csendőrség ugyanakkor a korszerű Frühwirth-féle tárpuskát használta.

Érdemes megemlíteni azt a körülményt, hogy a honvédséget megalakulásakor a Werndl-féle 11 mm-es űrméretű puskákkal szerelték fel és a pandúrság hátultöltő fegyverekkel való ellátására is már 1870-ben sor került.[61]

Így Tisza Kálmán belügyminiszter 1877 októberében joggal hivatkozhatott arra, hogy amíg az egyesült román fejedelemségekből betörő rablóbandák a legmodernebb hátultöltő fegyverekkel és forgópisztolyokkal vannak felfegyverkezve, addig az erdélyi csendőrségnél rendszeresített Lorenz-féle karabély „egyszeri megtöltése 18 szabályszerű kézfogást, tehát mintegy 25–30 másodpercet igényel". A fegyverek rendkívül elhasználtak, „... a lövedék röppályája semmi által sem szabályozható".[62]

1877-ben a csendőrség úgy jutott néhány lovassági forgópisztolyhoz, hogy a Székelyföldön lelepleztek egy szervezkedést, amelynek tagjai a török–orosz háború alkalmával „Oláhországba" bevonulva az orosz csapatok átvonulását próbálták volna megakadályozni. Ezek fegyvereit és felszerelését kobozták el.[63]

Szakértői vélemények alapján a miniszter végül 800 db Frühwirth-féle tárpuska költségeinek megszavazását kérte a képviselőháztól, amelynek darabja szuronnyal

58 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

59 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

60 Az 1877/78. tanév 2 csendőr hallgatója, akiket 1878. november 1-jétől számítandó ranggal az erdélyi csendőrségnél hadapróddá neveztek ki: Tamási Lajos és Boér Domokos. A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története. (Szerk.: *dezséri Bachó László*) Budapest, 1930. 373. o.

61 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 6690. sz.

62 Képviselőházi Irományok, 1875–1878. XX. k., 661. sz.

63 *Preszly Lóránd:* A csendőrség úttörői. Budapest, 1926. 47. o.

és hüvellyel együtt Budapestre szállítva 42 Ft 40 Kr-t, összesen tehát 33 920 Ft-ot tett ki.

Az ügyben sürgősségi döntésre volt szükség, ugyanis az osztrák fegyvergyár a gyártást 1878 március elejére vállalta, ha a megrendelés 8 nap alatt megtörténik. Hogy a költségvetést egyszerre ne terhelje ekkora összeg, kétlépcsős fizetésben állapodtak meg. A vételár felét az átvételkor kellett kifizetni, a másik felét pedig 1879 januárjában, de 1878. április 1-jétől számított 6%-os kamattal. A parlament a javaslatot elfogadta, így az erdélyi csendőrség új fegyverekkel való ellátása megtörtént.

Bírói illetékesség

Ferenc József 1875. december 19-i leiratában kérte a honvédelmi minisztert, hogy a hadügyminiszterrel egyeztetett közös álláspontot terjesszen be a csendőrparancsnokságok törvényhatósági és bűnfegyelmi ügyeiről, tekintettel az átvételről folyó tárgyalásokra. Elvárása az volt, hogy a csendőrségre a magyar honvédségre érvényes szabályok legyenek érvényesek.[64]

Szende Béla 1876. március 22-i előterjesztésében fejtette ki nézeteit a királynak[65], majd az immár jóváhagyott intézkedéseket 4 pontban összefoglalva közölte a Honvéd Főparancsnoksággal:

1. A közös hadsereg hadbíróságainál a csendőrök ellen még függőben levő vizsgálatokat ott is kell befejezni, de az április 30. utáni bírói határozatokat a május 1-jétől illetékes honvéd bíróságoknak kell megerősíteni.
2. Az 1876. május 1. utáni bűnügyekben csendőrök felett csak a honvéd bíróságok ítélkezhetnek.
3. Személyi és bűnvádi ügyekben a honvédségi törvények és szabályok lépnek életbe.
4. A honvédségi becsületügyi szabályok a csendőrségre is érvényesek.[66]

A honvédelmi miniszter átiratát a Honvéd Főparancsnokság azzal a kiegészítéssel küldte meg valamennyi honvéd kerületi parancsnokságnak, hogy az egyes esetek illetékességi körét a honvéd bíróságok ideiglenes szervezésére vonatkozó szabályzat 15. § „b" pontja szerint fogják megítélni.[67] Mivel pedig ezen szabályzat 28. §-a értelmében a honvédségnél azon szabályok érvényesek, amelyek az 1868. évi XI. és XLI. tc-kek életbeléptetésekor érvényben voltak, „a m. kir. csendőrséghez tartozó személyek bűnügyeiben a cs. és k. közös hadseregnél az említett időpontban érvényben állott, a csendőrségből való kitaszításra és kizárásra vonatkozó határozmányok is alkalmazásba veendők lesznek".[68]

Az 1876/1553. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint büntető ügyekben elsőfolyamodásúnak a honvéd kerületi bíróságok, másod- és egyúttal végfolyamodásúnak a honvéd főtörvényszékek számítanak. A bírói felsőbbségi jogot a csendőrtisztekre nézve a honvédség főparancsnoka, a legénységre nézve pedig az illetékes

64 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.
65 HL I. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.
66 HL I. 75. 1876. 746/eln. sz.
67 A szabályzatot l.: RK 1876., 7. sz.
68 HL I. 75. 1876. 746/eln. sz.

honvéd kerületi parancsnok gyakorolja. Csendőrök kihallgatásakor a hadtörvényszékhez egy csendőrtisztet vagy altisztet és egy csendőrt mint ülnököt kellett vezényelni, különösen akkor, ha a büntettet szolgálatban követték el. Polgári jogügyekben a csendőrség állományába tartozó személyeket az általános polgári törvényeknek és bíróságoknak rendelték alá.[69]

Bár a bírói illetékesség rendeleti szabályozása az 1876. évi 1552. és 1553. sz. körrendeletekkel megtörtént, ennek gyakorlati alkalmazásában az értelmezésbeli eltérések miatt mégis zavarok voltak tapasztalhatók. A bírói felsőbbségi jog illetékességének megváltozását egy konkrét eseten, emberöléssel vádolt csendőrök ügyén keresztül lehet a legjobban megvizsgálni. A 10. sz. csendőrparancsnokság állományába tartozó 2 csendőr ellen a hadtörvényszéki vizsgálat a 47. dandárhadbíróságnál folyamatban volt, amikor 1876. május 1-jével a csendőrparancsnokságok átadása megtörtént. Az április 24-én kelt 1553. sz. rendelet 6. pontja értelmében a kérdéses bűnügy elbírálására a nevezett cs. kir. dandár-hadbíróság maradt illetékes, azonban ugyanezen pont szerint a bírói felsőbbségi jog gyakorlása ezen esetben az illetékes honvéd kerületi parancsnoknak volt fenntartva. Így az ügyiratokat a m. kir. VI. honvéd kerületi parancsnoksághoz tették át, onnan azonban továbbították a m. kir. honvéd főparancsnokhoz, mert az ítélet az egyik vádlott esetében több mint 5 év volt. Ilyen esetben pedig – az 1869. október 16-i napiparancs szerint – a honvéd főparancsnok a bírói felsőbbségi jogot nem ruházta át a kerületi parancsnokra, hanem azt magának tartotta fenn. Az ügyet tovább bonyolította, hogy az elsőfolyamodású bíróság ítéletét megfellebbezték, így a törvények értelmében a bűnperiratokat az illetékes másodfolyamodású bírósághoz kellett áttenni. A Honvéd Főparancsnokság ez ügyben a bécsi cs. kir. katonai főtörvényszéket tartotta illetékesnek, mert az 1553. rendelet 6. pontja értelmében a bíráskodás ilyen esetben általában – tehát nem csak a elsőfolyamodású bíróságok előtti perekben – a cs. kir. közös hadseregbeli bíróságokra volt bízva és csak a bírói felsőbbségi jog gyakorlatát biztosította az illető honvéd elöljáróknak. Joggal hivatkozhattak arra, hogy a törvénykezés alapelvének nem felelne meg az, ha első fokon cs. és kir., másodfokon pedig honvéd bíróság ítélkezne.

Az elsőfokú bíróság ítélete a következő volt: Szentgyörgyi Lajos csendőr bűnösnek találták emberölés, függelemsértés és őrszolgálatban elkövetett kötelességsértés bűntettében, ezért „legkisebb zsoldosztályú m. kir. közhonvéddé lefokozás és a magasabb rang- vagy zsoldosztályba való előléptetésképtelenség, továbbá a m. kir. csendőrségből való kitaszítás mellett ... ítélendő ... 5 évi, hetenként kétszer kenyér és víz melletti böjttel, valamint minden hó 25-én magánfogsággal súlyosított súlyos börtönre, akképpen, hogy neki az önhibáján kívül meghosszabbított vizsgálati fogságból egy és egy fél év a börtönbüntetésbe be- illetőleg abból leszámítandó."[70] Kötelezték továbbá azon költségek megtérítésére, amelyek az elhunyt családját esetleg ezen ügy miatt érték. Fontos körülmény, hogy míg a tett elkövetése miatt

69 RK 1876. 12. sz. A rendeleti szabályozással kapcsolatban az olvasóban jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy mi különbözteti meg az állományviszonyok, ill. a bűnfenyítő szabályok alkalmazását; más megfogalmazásban: hogyan lehetséges az, hogy amíg az állományviszonyokkal kapcsolatban Ferenc József határozottan megtiltotta az 1868: XLI. tc. használatát, addig a csendőrség bűnügyeivel kapcsolatban ugyanez a tc. az 1552. sz. rendelet 7. pontja értelmében életbe lépett. Az ellentmondás azonban csak látszólagos és könnyen feloldható. Magyarázata az, hogy az állomány kezelésével kapcsolatban használva ez a tc. sok csendőr további szolgálatát lehetetlenné tette volna, míg a bírói ítélkezésnél csak kiterjesztette a csendőrségre is a közös hadseregben érvényes szabályokat.

70 HL I. 75. 1876. 1800/eln. sz.

felettük katonai bíróság ítélkezik, a fizetendő költségek összegét az osztrák polgári törvénykönyv alapján rendes polgári perben fogják megítélni.

A dolgozatban megpróbáltam bemutatni az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságok átvételének folyamatát, amely Magyarország történetének csak egy rövid epizódjaként értékelhető, de a Magyar Királyi Csendőrség későbbi megalapításában döntő szerepet játszott. Célom az volt, hogy bemutassam a különféle politikai erők kompromisszumkészségét vagy -képtelenségét, az alá- és fölérendeltségi viszonyok mechanizmusának egyes vonásait, a parancsnokságok életében végbemenő fontosabb változtatásokat.

A Magyar Királyi Csendőrség dualizmuskori történetének feldolgozása sajnos nagyon töredékes, az utolsó összefoglaló történeti munka ezzel kapcsolatban 1920-ban jelent meg. Így ez a dolgozat egy készülő átfogó munkának csupán egy bevezető részét képezheti és alapul szolgálhat a Magyar Királyi Csendőrség megalakulásának komolyabb vizsgálatához.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

II. ANDRÁS MAGYAR KIRÁLY KERESZTESEINEK LÉTSZÁMA

Borosy András a közelmúltban érdekes és tanulságos tanulmányt szentelt a középkori hadsereglétszámoknak.[1] Ebben természetesen érintette a Szentföldre vezetett egyetlen magyar kereszteshadjárat létszámkérdését is. Ráirányította a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy a mai napig a Pauler Gyula klasszikus művében leírtak képezik a történészek egyetlen támpontját.[2] Végeredményében két forrás értelmezéséről van szó: Spalatói Tamás Historia Salonitanájának vonatkozó helyéről, illetve a magyar király követei – a Johanniták magyarországi perjelje és az erdélyi nagyprépost – valamint a velencei dózse közötti szerződésről.[3]

Spalatói Tamás a keresztesek létszámáról azt mondja, hogy a király kíséretében több mint tízezer lovas jelent meg, nem is számolva a megszámlálhatatlan sokaságú köznépet. Emellett megemlíti, hogy a magyarok előtt a szász keresztesek érkeztek meg a városba nagy számban, de későbbi sorsukról hallgat. Végül leírja, hogy a rendelkezésre álló hajókra nem fértek rá az egybegyűltek, sokaknak haza kellett térniük, többen a következő tavaszig várakoztak az elszállításukra. Amíg Tamás főesperes szövege egyértelmű, addig a magyar–velencei szerződés szövege megérdemli a figyelmet, mivel sokkal többet elárul a hadjáratról, mint azt korábban gondolták. Pauler mindenesetre úgy értelmezi, hogy a velenceiek tíz felszerelt hajót bocsátanak a magyar király rendelkezésére. Ezek legalább 300 tonnásak, s minden 500 tonna után biztosítanak a bérbeadók 50 tengerészt, s minden 500 tonna után a bérleti díj 550 márka ezüst, velencei pénzben.

A Pauler utáni feldolgozások már tényként kezelik II. András 10 000 keresztes vitézét, s ehhez Rónai Horváth Jenő 5 000 német és szász keresztes átszállítását is hozzáteszi.[4] (Bár Pauler még óvatosan, Tamást idézve hozza a számot.) A szerződésre vonatkozóan pedig Pauler értelmezése marad a meghatározó.

Az átszállításra került sereg pontos létszámát természetesen nem lehet meghatározni, tekintettel arra, hogy maga a szerződés sem szabja meg pontosan a 10 bérelt hajó nagyságát. A szokásos tengerjogi szabályozásnak megfelelően a minimum értéket adja meg, ami alatt a hajók alkalmatlanok a hosszú tengeri útra. Egy 1219-es hajóbérleti szerződés az egyes hajók kapacitását minimum 400 milliariában jelöli meg, az 1220-as évektől kezdve a Szentföldre közlekedő hajók legalább 95,4 tonnásak (200 milliaria) voltak, míg 1285-től a levantei

1 *Borosy A.*: Hadsereglétszámok a X–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 105, 1992 . 3–32. o., vonatkozó hely: 16. o. A problémáról legújabban *Jean Flori*: Un problème de méthodologie. La valeur des nombres chez les chroniques de Moyen Age. A propos des effectifs de la première Croisade. In: *Le Moyen-Age* 99, 1993. 399–422. o.

2 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2 k. Bp., 1899 (2. kiad) 60–62. o. A II. András hadjáratára vonatkozó kisebb feldolgozások témánkat érdemben nem érintették (*Kozics L., Wilczek E., Vasshegyi E.* munkái).

3 Spalatói Tamás: *Gombos F.A.*: Catalogus font. hist. Hung..3.k.No. 4781. A szerződés: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. 1.k. Zagrabiae, 1868.No.38. 29–31. *(Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár 6. k. Pest, 1867. No.233. 380–383.)

4 *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. 1.k. Bp., 1895. 104. o., *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme 4. k Bp., 1929. 210–220. o.

kereskedelemben 124,2 tonnásnál (250 milliaria) nagyobb hajók vehettek csak részt.[5] Megállapítható, hogy a szerződések általában nem tüntetik fel a szállítandó emberek, vagy lovak számát, a bérbeadó szempontjából ezek közömbösek voltak. Sőt, az úticél sem volt döntő, ellentétben az utazás időtartamával. Nyilván meg kellett fizetni a velencei hajók egy hónapos spalatói várakozását, s talán ez magyarázza, hogy a II. András részére szabott tarifa miért magasabb 16–18 százalékkal, mint egy 1219-ben a milánói érsek nevében eljáró észak-itáliai főpapokkal kötött hajóbérleti szerződésben foglalt.)[6] Hasonlóképpen megfelel a szokásos szabályozásnak az 500 milliariánkénti 50 tengerész előírása, miként ezt a magyar-velencei szerződéssel pontosan megegyezően megszabják pl. az 1229-es, vagy az 1255-ös statutumok.[7] Itt kell felhívnunk a figyelmet arra, hogy szemben a hazai szakirodalom állításával, a milliaria e kérdéses időszakában nem ezer kilóval, hanem 477 kilogrammal egyenlő.[8] Ennek a létszámbecslésekkel is közvetlen kapcsolata van, hiszen a velencei hajók megközelítőleg fele akkorák voltak, mint korábban gondolták. Azaz a hajók előírt legkisebb nagysága nem 300 tonna, hanem csak 143,2 tonna volt.

A forrásokban több különböző típusú hajót is megkülönböztettek.[9] A gályák (latinul navis longa, triremis, olaszul galera, katalánul galea), amelyeket vitorlával és evezőkkel láttak el, a part menti kereskedelem és a hadiflotta legjellemzőbb hajói voltak.

Az egyszerűen csak hajónak (navis, navis rotunda, katalán nau, nave) nevezett vitorlás hajó szállítóhajóként funkcionált.[10] A kereskedelmi hajózás mellett ezt a típust használták a csapatok szállítására. A nagyobbakra maximum 500 katonát vagy 150 lovat lehetett elhelyezni. Ezek már három fedélzettel rendelkeztek, s nagyságuk a 400–500 tonnát is elérte. Ez a nagy típus azonban a XIII. század második felében még igen ritka volt, 500 tonnás hajója Velencének és Genovának is csak 2-2 volt. A hajók átlagos mérete 200 tonna körüli lehetett, s mivel vitorlával közlekedtek, nem volt szükség az evezősök akár száz főt is meghaladó sokaságára. Ehhez a típushoz tartoztak a Velence által biztosított hajók is.

A harmadik hajótípus az előbbieknél sokkal kisebb volt, 25 és 125 tonna közötti, s latinul lignumnak hívták. A mediterrán vidékeken talán a legelterjedtebb hajótípus volt. Kifejlődött egy külön lószállító hajótípus, a huissier, tulajdonképpen egy különlegesen kialakított gálya. A becslések szerint 20–40 lovat tudtak szállítani és partra tenni.[11]

Mint említettük, a II. András átkelésekor használt hajók nagyságát s méginkább azonban a szállított seregét csak hozzávetőlegesen, leginkább csak analógiák felsorolásával tudjuk érzékeltetni. Szent Lajos tuniszi átkelésekor (1270) a 10 és 15 000 közötti seregét mintegy 40

5 *Jacoby, David:* Pélerinage médiéval et sanctuaires de Terre Sainte: la perspective vénitienne. In: Studies on the Crusaders' States and on Venetian Expansion. Northampton, 1989. (Variorum reprints) 30. o. A téma rövid áttekintése *Michel Mollat:* Promlèmes navals de l'histoire des croisades. In: *Caliers de civilisation médiévale* 10, 1967. 345–359. o.

6 Erre l. *Guyotjeannin, Olovier–Nori, Gabriele:* Venezia e il trasporto dei crociati. A prosposito di un patto del 1219. In: Studi médievali 30, 1989. 317. o.

7 *Guyotjeannin-Nori:* i.m. 315. o.

8 *Guyotjeannin-Nori:* i.m. 314. o., v.ö. *Lane, F.C.:* I tonnellaggi nel medioveo e in epoca moderna. In: Le navi di Venezia. Torino, 1983. 124–149. o.

9 A hajótípusokra *Peyronnet, Georges:* Les aspects maritimes de la politique italienne d' Alphonse V d' Aragon, problèmes techniques: les types de navires. In: *Medievalia* (Barcelona) 7,1987. 152-167. o.; *De Péré, René Bastard:* Navires méditerranées du temps de Saint Louis. In: *Revue d' historie économique et sociale* 50, 1972 327–355. o.

10 *Peyronnet, Georges:* i.m. 152. o.; *Lane, Frederic C.:* Venice. A Martime Republic. Baltimore, Maryland, 1973. 36–37., 46. o.

11 A lószállításra az előbbieken túl *Heers, Jacques:* Les nations maritimes et le transport des hommes (guerriers, pélerins, esclaves) en Méditerranée de l' an mil à l' an 1500 environ. In: Trasporti e svillupo economico, sec. XII–XVIII. (Ed. *Anna Vannini Marx)* Firenze, 1986, (Atti....F. Datini, Prato). 40–41. o. Továbbá egy hosszas vitát lezáró cikk: *John F. Pryor:* The Naval Architecture of Crusader Transport Ships and Horse Transports Revisited. In: *The Mariner's Mirror* 76, 1990 259. o. (A folyóirat korábbi évfolyamait nem tudtuk használni. A vitát kiváltó tanulmány *Pryor, J. H.:* The Naval Architecture of Crusader Transport Ship: A Reconstruction of Some Archetypes for Round-Hulled Sailing Ships. 70, 1984)

különböző nagyságú hajó szállította, s egy hajón átlagosan 250–350 fegyveres utazhatott, egy részük nyilván lovát is magával vitte. A lovak szállítása, éppen fontosságuk miatt, nagy körültekintéssel folyt. Egy-egy ló elhelyezésére 2,75 m hosszú, 0,73 m széles és 1,90 m magas hely állt rendelkezésre, ahol különleges felfüggesztéssel óvták őket a hullámverés okozta kellemetlenségektől. Az 1268-ban a velenceiekkel kötött szerződés pl. minden egyes ló mellé egy lovászfiút rendelt. A lovakat az alsó fedélzeten helyezték el.[12]

Különösen tanulságos az 1269-es aragóniai kereszteshadjárat, mivel fennmaradtak róla a kincstári feljegyzések. Tiroszi Vilmos krónikájának a tanulságával teljesen egyezően a keresztesek 11 hajón utaztak.

Összességében 440 lovag szállt hajóra lovával együtt, 21 lovas számszeríjász és 163 gyalogos számszeríjász. Ugyanazzal a hajótípussal utaztak (katalán nau), mint a magyar keresztesek. Hajónkénti lebontásban is ismerjük őket, s fel vannak tüntetve az elhullott lovak. Így pl. egy-egy hajón a lovakat tekintve 21-ből 16 a veszteség, 36-ból 2, 25-ből 3., stb. 1270-ben a sereg egy része hazatér (254 lovag, 68 gyalogos), s helyükre Pedro Ferrandic vezetésével segédcsapat érkezik, ezúttal 18 hajón. Parancsnoksága alá ekkor 188 lovag, 18 lovas számszeríjász és 35 gyalogos tartozik. Hasonló nagyságú, bár némileg népesebb csapattal indult kereszteshadjáratára egyébként Fülöp Ágost is: 650 lovaggal, 1300 fegyvernökkel, 1300 lóval rendelkezett, amint az a Genovával 1190-ben kötött szerződésből kiderül. Hasonló létszámadatra találunk 1183-ban is. Ekkor Abu Bakr flottája ejtett fogságba egy nagy keresztes szállító hajót, amelyen a kereskedők mellett 375 katona utazott Jeruzsálem felé.[13]

Jól ismertek Marino Sanudo il Vechio XIV. század eleji, egy keresztes hadjáratára vonatkozó tervei. Ebben a keresztesek átszállításához a legalkalmasabbnak a gályákat tartja. A gályák nagyságától függően hajónként 400, 300 illetve 260–270 főt számít, a hajók legénységén felül. Természetesen ő is számol az emberek és állatok utazás alatti ellátásával, ami ismét a hajók szállító kapacitását csökkentette. Így például egy 1248-as marseille-i szerződésben azt találjuk, hogy az út során a hajón lovanként 900 liter, s utasonként 64,5 liter vizet kell biztosítani.[14]

Visszatérve kiinduló problémánkhoz, úgy látjuk, hogy az 1217-es keresztes hadjárat alkalmával említett 10 hajó esetében semmi okunk sincsen arra, hogy a szakirodalomban szokásos, hajónkénti 500 fős maximumot túllépjük. Annál is inkább, mivel a kölcsönzött hajók nem tartozhattak a legnagyobbak közé, figyelembe véve a 143,2 tonnás minimum előírását. (1000 zarándokot szállító hajókról olvasunk ugyan a XIII. század második felében, de a lovas csapatok átszállítása merőben más módon történt). Ha feltesszük, hogy legalább egy részüknek a lovát is behajózták, úgy abban esetben az 500 fős kalkulációnak is nyugodtan a felét vehetjük. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a keresztesek egy része bizony gyalogosként harcolta végig a hadjáratot, részben azért, mert lova nem fért fel a hajóra, részben mert a tengeri utazás során bizonyos százalékuk törvényszerűen elpusztult. (A Szentföldön a gyalogos harcászat terén egyébként is komoly tapasztalatokat szerezhettek, miként a számszeríjas taktika alkalmazásáról is maradandó benyomás érhette őket. A számszeríjak akkoriban már a tengeri hajókon igen elterjedtek voltak, a Szentföldön pedig hagyományosan a megbecsült fegyverek közé tartoztak).

12 Lovakra l. az előző jegyzetet. *Mollat, Michel:* Le passage de Saint Louis à Tunis. Sa place dans l'histoire de croisade. In: *Revue d'histoire économique et sociale* 50, 1972 292–295. o.

13 *Carreras y Candi, Francesch:* La creuada a Terra santa (1296–1270). In: Congreso de historia de la Corona de Aragón. Part I. Barcelona, 1909. 119–122. o. Fülöp Ágost hadjáratára *Contamine, Philippe:* L' armée de Philippe Auguste. In: La France de Philippe Auguste. Paris, 1982. 588. o., az elfogott keresztesekre *Pryor, John H.:* Geography, Technology and War. Studies in the Mediterranean 649–1571. Cambridge, 1988. 126. o.

14 *Cardini, Franco Sanudo* tervezetéről: L' aspetto economico del progetto di Marin Sanudo il Vechio (1312-1321). In: Studi in memoria di Federigo Melis. Vol. 2. Firenze, 1978. 188-207. o. A vízellátás problémájára *John H. Pryor:* Geography ... i.m. 76–77. o. Élelmiszerellátásra l. *Sanudo* tervezetét.

Eszerint az átszállított sereg közelebb állhatott az egy-két ezer főhöz, mint a tízezerhez, de ezen semmi okunk sincs szégyenkezni. Az aragón király még ennyit sem engedhetett meg magának, sőt, hajlott korára való tekintettel, személyesen útra sem kelt. Mi több, a kortárs, Jaques de Vitry sem talált semmi kivetni valót a magyar sereg nagyságán.[15] Jelen becslésünket az a tény sem módosíthatja lényegesen, hogy a magyar király más tengerparti városoktól is bérelt hajókat, vélhetően kisebbeket és kevesebbet, mint Velencétől.

15 *Sweeney, James Ross:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. In: *Századok* 118, 1984 123. o. (Sweeney angol nyelvű tanulmánya II. András kereszteshadjáratáról és a velenceiekkel kötött szerződésről az *Acta Historicában* fog megjelenni; hasznosítani már nem tudtuk.)

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FOGARASSY LÁSZLÓ

ÍTÉLET RAB ÁKOS ALEZREDES, VÖRÖS HADOSZTÁLYPARANCSNOK PERÉBEN

Rab Ákos 1878-ban született Debrecenben református családból, amely távoli rokonságban volt Zajzoni Rab István erdélyi íróval. Mint Stromfeld Aurél évfolyamtársa végezte el a Ludovika Akadémiát, utána pedig a magyar királyi honvédség hivatásos tisztje lett. Az első világháború kitörése után a nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred századosaként indult el a hadszíntérre, ahonnan a háború végén alezredesként tért haza. Több kitüntetést kapott, nevével találkozni lehet első világháborús feldolgozásokban, habár zászlóaljparancsnoki beosztásnál tovább nem vitte. A Károlyi-féle néphadseregben nem teljesített szolgálatot, mert túl fáradtnak érezte magát ahhoz, hogy a Pogány-féle katonatanács hadseregzüllesztő politikája ellen hadakozzon. Amikor azonban a Tanácsköztársaság kikiáltása után értesült az emlékezetes Vix-féle jegyzékről és annak Károlyi Mihály által történt elutasításáról, azonnal szolgálattételre jelentkezett a Hadügyi Népbiztosságnál, annak a tudatában, hogy a háború ki fog újulni. Ekkor megbízást kapott a 23. hadosztály parancsnokságának átvételére, amely átalakult 6. vörös hadosztállyá. Hogy a Pogány-féle reformok következtében – a katonák maguk választották raj- és szakaszparancsnokaikat – milyen állapotok uralkodtak, arról a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztályának 1919. április 17–19. közti helyzetjelentései tanúskodnak. Így a 6. hadosztályparancsnokság a román offenzíva másnapján a következőket jelentette: „A hivatásos havidíjasaink (volt tisztek és altisztek) a legnagyobb odaadással és elszántsággal az utolsó pillanatig megállták helyüket, sokhelyt majdnem magukra hagyva, ezek közül sok sebesült, vagy a végkimerülésig kifáradt egyén, hogy ne essen román fogságba, főbelőtte magát. A hadosztályparancsnokság jelenlegi tapasztalatai szerint a politikai megbízottak, akik a csapatnál vannak alkalmazásban, egyéni qualitás (sic) hiányában nem felelnek meg annak a feladatnak, melyet ezen intézménnyel a hadügyi népbizottság elérni szándékozott. Fejetlenség, teljes katonai tájékozatlanság és az a körülmény [miatt], hogy nem tudnak a katonák lelkületéhez hozzáférni, jelenleg ez az intézmény határozottan illuzórikus. Igen érezhető a harc előtti és alatti tevékenység végrehajtásában a raj- és szakaszparancsnokok hiányos, sokszor semmit érő katonai tudása és tekintélye, a biztosításra kirendelt szakaszok például nem jutnak el rendeltetési helyükre, mert a parancsnok nem tud térképet olvasni...". A jelentések szerint a románok legyilkolják a foglyul ejtett magyar katonákat, a vörös csapatok teljes felbomlásban vonulnak vissza, a katonák az őket megállítani akaró parancsnokokat lelövéssel fenyegetik. A csapatok közt kitört pánikot részben a román lakosság partizánharca is előidézte, amely a nemzetközi hadijog legelemibb szabályait sem respektálta. A hadosztályparancsnokság Makóról és Hódmezővásárhelyről a hadszíntérre akarta rendelni a 46. gyalogezred I. és II. zászlóalját. Itt a politikai megbízottak elkövették azt a hibát, hogy megszavaztatták a katonákat: teljesítik-e a parancsot. A többség nemmel szavazott. Hogy nem Rab

Ákos hadosztályparancsnokban volt a hiba, arról Münnich Ferencnek, a hadosztály politikai megbízottjának jelentése is tanúskodott. Kifejezetten meg volt vele elégedve.[1]

A 6. hadosztályt teljesen csak a Tisza mögé megtörtént visszavonulás után sikerült rendbehozni, ekkor a magyar vörös hadsereg legjobb hadosztálya lett. Rab Ákos nevéhez fűződik Salgótarján felmentése, amelynek érdemét nemcsak Rákosi Mátyás, hanem Münnich Ferenc is méltatlanul magának vindikálta. Rab Ákos hadosztálya foglalta el Kassát is és a Hernád völgyében nyugat felé támadott, amikor parancsot kapott a harcok megszüntetésére és a visszavonulásra. Ekkor Rab hadosztálya élén Budapestre akart vonulni, hogy a tanácskormányt elkergesse, azonban Münnich közbelépésére leváltották és rendelkezési állományba helyezték. Kun Béla a kényes politikai helyzet miatt nem állíttatta forradalmi törvényszék elé, Münnichet viszont kinevezték a gödöllői főhadiszállás politikai osztályának vezetőjévé, ahonnan azonban a kormányváltozás hírére idejében megszökött.

A Duna-Tisza közében átszervezett 6. hadosztály gyalogsága a 33. aradi, a 46. csanád–csongrádi, a 101. békési és a 31. ezredből állott. Ez utóbbi legénysége aradi menekültekből, valamint a szikszói és gönci járásban sorozottakból került ki. A VI. rohamzászlóaljat aradi munkásokból és gyalogosított tiszamenti huszárokból állították fel; júliusban mint pótlás olvadt be a többi gyalogzászlóaljba. A tüzérség a Tiszántúlon a 101. arad–békési tüzérezredből állott, ehhez került az átszervezés folyamán a 69. budai tüzérezred és megalakult a 6. tüzérdandár-parancsnokság. A gyalogság a 46. és 101. dandárba volt összevonva. Június közepén a pozsonyi és csallóközi állományú XIII. vadászzászlóalj a 6. hadosztály kötelékében harcolt, ezt azonban júliusban az 1. hadosztályhoz helyezték. Lovassága egy századból állott.

Miután Rab Ákost a parancsnokság alól fölmentették, Siófokra távozott. Vajon internálták-e, vagy jószántából ment oda, a fennmaradt iratanyagból nem derül ki. Itt volt a II. vörös hadtest parancsnoksága is, amelynek politikai osztálya szemmel tarthatta. Somogyvári Gyula „És Mihály harcolt" c. regényes visszaemlékezésében nem említi, tehát a hadtest tisztjeivel közeli kapcsolata nem volt. 1919. augusztus 17-én értek be Siófokra a nemzeti hadsereg élei, amikor Kozma Miklós százados Stromfeld Aurél ezredessel együtt letartóztatta és Budapestre, a Margit körúti katonai fogházba szállíttatta.[2] Később szabadlábra helyezték, de a budapesti katonai körletparancsnokság ügyésze jogosulatlan toborzás, közcsendháborítás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntette miatt vádat emelt ellene. A budapesti hadosztálybíróság a vádakat nem találta bebizonyítottnak és Rab Ákost fölmentette. Ugyanez a bíróság Tombor Jenő alezredes pörében azt az elvi álláspontot fogadta el, hogy pusztán *az a tény, hogy valaki a proletárdiktatúra alatt szabályosan ellátta szolgálatát, nem tekinthető büntetendő cselekménynek.* Ezt természetszerűleg Rab Ákos esetében is alkalmazták.

A budapesti hadosztálybíróság irattára az 1944/45. évi ostrom alatt elpusztult. Megmaradt azonban Rab Ákos felmentő ítéletének másolata a Tabódy Zsolt ellen folyt per anyagának melléklete gyanánt[3], amely most jelenik meg először. Közlésünk nem betűhív, mert a gépíró helyesírási hibáit kijavítottuk, régies írásmódját korrigáltuk (pl. „cz" helyett „c"-t írtunk), a rövidítéseket általában meghagytuk, csak a kommentárban oldjuk fel. Tehát: M. kir. = Magyar királyi, kbtk = katonai büntetőtörvénykönyv, kbp = katonai büntető-perrendtartás, hdm = hadidíszítmény, tart. = tartalékos.

1 Részletesen: *Fogarassy L.*: A 6. vörös hadosztály és a vezetői. In: *Palócföld*, 1989. 1. sz., 32. o.

2 *Kozma Miklós:* Az összeomlás, 1918–1919. Bp., 1934. 394–395. o.

3 Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, VKF Tabódy Zsolt ny. ezredes pörének iratai, 375. sz. ügyirat.

M. kir. Budapesti hadosztálybíróság, mint ítélőbíróság.
A6.114/20/K.

A Magyar Állam nevében!

A m. kir. budapesti hadosztálybíróság, mint ítélőbíróság, a Rab Ákos alezredes ellen jogosulatlan toborzás, közcsendháborítás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntette miatt a m. kir. budapesti körletparancsnok ügyésze által emelt vád felett Brokes István ezredes elnöklése alatt, dr. Apáthy Jenő hadbíró őrnagy tárgyalásvezetőnek, Szondy Imre tart. hadnagy jegyzőkönyvvezetőnek, Donnovitz Tibor hadbíró százados vádlónak részvétele mellett, a szabadlábon levő vádlottnak és dr. Darvai János ügyvéd védőnek jelenlétében, Budapesten 1920. évi december hó 10, 11, 13. és 14. napján megtartott főtárgyalás alapján következően

ítélt:

R A B Á K O S – született Debrecenben, ugyanoda való illetőségű, 42 éves, református, elvált, 23. (volt honvéd) gyalogezredbeli, jelenleg a budapesti katonai városparancsnokság állományához tartozó alezredes, a III. osztályú vaskorona rend, a III. oszt. katonai érdemkereszt, a bronz katonai érdemérem – mindannyi a hadidíszítménnyel és kardokkal – a Károly csapatkereszt, a jubileumi emlékérem és emlékkereszt tulajdonosa – budapesti lakost

a Katonai Büntetőtörvénykönyv 300 §: 1. pontjába ütköző jogosulatlan toborzás, a Kbtk 380 §-ba ütköző hivatalos hatalommal való visszaélés és a Kbtk. 341 §-ba ütköző közcsendháborítás bűntettének vádja alól, amelyekben azáltal vált volna bűnössé, hogy:

1. 1919. március és április havában belföldön a magyar állam hadseregéhez tartozó tiszteket a magyar állam ellen lázadó kommunista párt fegyveres szolgálatára toborzott,

2. mert 1919 júniusában Vida nevű alárendeltje felett való szolgálati hatalmával visszaélt akként, hogy nevezettet báró Solymossy Jenő kisterenyei földbirtokos tulajdonát tevő bútorzati tárgyak (két sodronybetétes ágy, két párna, két paplan, négy asztal, négy szék, négy gyertyatartó, két lámpa és egy utazókosár) elvételére utasította abból a célból, hogy a bútorzati tárgyakkal a lakásául szolgáló vasúti kocsit berendezhesse, – ami véghez vitetvén, báró Solymosy Jenőnek kárt okozott,–

3. mert 1919 márciusától júliusáig eltelt időben, mint a VI. Vörös hadosztály parancsnoka több alkalommal több ember előtt a magyar állam törvényes kormányformája ellen megvetésre ingerelt,–

és pedig az első két vád alól, a Katonai büntető perrendtartás 306 §. 2, – a harmadik vád alól pedig a Kbp. 306 §. 4 pontja alapján – tényálladék hiányában – felmenti. –

Indokok:

Vádlott az októberi forradalom után, a harctérről hazakerülve, 1919 március közepéig, semmiféle szolgálatot nem teljesített. Vallomása szerint azért, mert tapasztalta, hogy a bevezetett új intézmények mind a hadsereg felbomlasztását célozzák és ebben nem akart résztvenni. –

A Vyx-féle jegyzék hatása alatt – látva, hogy az ország megmozdult, a közvélemény annak elfogadása ellen nyilatkozik – felment a Hadügyminisztériumba, Tombor vezérkari testületi alezredeshez. Kérdést intézett hozzá, nincs-e reá szükség. Vádlott ugyan azt vitatta, hogy véletlenül járt a hadügyminisztériumban. A haditörvényszék azonban Stromfeld Aurél vallomása alapján – tényként azt vette megállapítottnak, hogy vádlott szándékosan járt fenn a minisztériumban, hogy valamelyes beosztást nyerjen.

Tombor alezredes közölte Stromfelddel, ki akkor főcsoportfőnök volt, hogy vádlott nála járt, kérdezte, van-e reá szükség. Stromfeld, ki vádlott katonai erényeit jól ismerte, kapott az alkalmon. Azonnal magához kérette, tájékoztatta a katonai helyzetről és megbízta a 23. hadosztály parancsnokságával, mely később a 6. vörös hadosztály elnevezését nyerte.

Midőn vádlott a hadosztály parancsnokságát átvette, a csapat bomladozóban volt. Vádlott a további züllésnek útját állja. Megszüntette a bizalmi rendszert, a parancsnokválasztást és visszaállította a tisztek fegyelmi fenyítő jogát.

Mindezek dacára a hadosztály a megújuló román támadások elől, kényszerülve volt visszavonulni. A visszaözönlő csapatokat csak Nagykőrös környékén sikerült megállítani. Ott kezdődött meg a tulajdonképpeni szervező munka, melynek befejeztével a hadosztályból egy harcképes csapat lett.

A legénységet, miként ezt Csillag Viktor alezredes, Pintér Ferenc és Kerekes Jenő százados előadta, a helyi direktóriumok toborozták és vonultatták be. Vádlottnak abban mi része sem volt. Ő a már bevonult legénység felett rendelkezett csak, azt szervezte meg és azzal töltötte ki a kereteket.

Nagykőrösről a hadosztály Salgótarján visszafoglalására lett kirendelve. Ennek megtörténte után pedig Kisterenyénél vetették újból harcba. Sikeres harcok után a hadosztály a harcokban kimerült 1. hadosztály felváltására Miskolcra lett irányítva. Innen kezdődött meg a tulajdonképpeni felvidéki offenzíva, mely Kassa bevételével végződött.

A Nagykőrösről elinduló hadosztálytörzs Kassa bevételéig, sőt a visszavonulás alatt is, vasúti kocsikban lakott.

Vádlott utasította a hadosztály-hadbiztosságot, hogy az üres marhaszállító-kocsik bebútorozásához szükséges bútordarabokat szerezze be. Midőn azonban a hadtest-, illetőleg hadseregparancsnokságtól ismételten hiába kértek bútorokat, vádlott parancsot adott, hogy azokat vásárolják be.

A hadbiztosság – Kisterenyén – a községi direktóriumhoz fordult az igényléssel, mely a bútorokat a báró Solymosy féle kastélyból ki is utalta. Egyben megállapította azok árát is.

A direktórium kiutalta bútorokat a hadosztályhoz beosztott Vidor (sic) nevű politikai megbízott vette át. Ez alkalommal azonban a kastélyból nemcsak a kiutalt és a rendelkező részben felsorolt bútorokat vitte el, hanem még több ruházati cikket is vitt el, önhatalmúlag, saját használatára.[4]

Br. Solymosy titkára, Hiesz Ferenc, az elvitt bútorokat 20 000 koronára értékelte és erről az összegről szóló számlát a hadosztály-hadbiztossághoz be is nyújtotta. Miután azonban ennek csak 2000 koronáig volt kiutalványozási joga, a számlát a hadtestparancsnoksághoz terjesztette fel. Végeredményben a számla, valószínűleg a közbejött események, a vörös hadsereg összeroppanása következtében, kifizetve nem lett.

A Salgótarjánért vívott harcok alatt történt, hogy a vádlotthoz egy terrorcsapatot osztottak be. Ő a terrorszázadot a legelső harcvonalba küldte. Midőn azonban a terror-fiúk ott felmondták a szolgálatot, az első ágyúlövésre megszaladtak, körülfogatta, lefegyvereztette őket, sőt még bőrkabátjukat is lehúzatta róluk és így kísértette be a társaságot Gödöllőre.[5]

Ugyancsak leszereltetett egy másik terrorkülönítményt is, mely az iglói géppuskásokat akarta ellenforradalmárság gyanúja miatt leszereltetni és visszaadva az iglóiaknak felszerelésüket, saját hadosztályánál alkalmazta őket.[6]

Kassa elfoglalása után a hadosztályhoz egy aranyóra érkezett „a derék parancsnokoknak" gravírozással. Miután a parancsnokok közül az órára igényt senki sem tartott, az vádlottnál maradt. Később az órát – állítása szerint – elhajította. (A hadbíróság ebben joggal kételkedett.) Annakidején meggyőződést szerzett azonban arról, hogy az óra Budapesten vétetett 1800 koronáért és a vételára ki is volt fizetve.

A jogosulatlan toborzás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntetteinek vádját az ügyész, a főtárgyaláson kialakult és fentebb ismertetett kihallgatáshoz képest, beigazoltnak nem találta. Ezért – a vádat elejtvén, vádlottat ezen két vád alól, a rendelkező részben foglaltakhoz képest, fel kellett menteni.

A közcsendháborítás bűntettének vádját az ügyész azonban fenntartotta és vádlottnak abban való bűnösségét főként a következő – szerinte bebizonyított – tényekre alapította:

Vádlott Nagykőrösön, 1919. május 2-án, midőn a diktatúra inogni látszott, Páldy László tartalékos főhadnagynak azon nyilatkozatára: „Hála Istennek, hogy végre a mi ezeréves szent színünk diadalmaskodik" – azt válaszolta: „Mit, szent szín, mi az? Engem háromszínű ronggyal többé elbolondítani nem lehet, én világproletár vagyok, internacionalista; haza nincs, nekem ott van a hazám, ahol jobban boldogulok."

4 Vidor – helyesen Vida – politikai megbízott személyes túlkapásáért Rab Ákos természetesen nem volt felelős.

5 A Cserny-különítmény egy részlegéről van szó. L.: *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Wien, 1923. 380–381. o.

6 Az iglói géppuskás tanfolyam – egy század erőben – nemzeti színű zászló alatt vonult be Hatvanba. Ez volt az ellenforradalmi provokáció.

Midőn a hadosztály Kassára bevonulóban volt, 1919. június hó 7-én,[7] a hadosztálytörzs tisztjei előtt, midőn afölött tanácskoztak, mi lesz, ha Kassa lakossága a csapattesteket nemzeti színű zászlódísszel fogadja, vádlott akképp nyilatkozott: „Mit, hát le fogjuk tépni azt a rongyot."

Majd Kassa elfoglalásának délutánján a napi megbeszélés során a hadosztálytörzs tisztjei előtt azt hangoztatta: „Látják, elvtársak, ez mind a vörös eredménye. Hagyjanak hát fel azzal a piros-fehér-zöld hóborttal."

Végül Kassán, midőn szóbakerült, hogy az entente parancsára vissza kell vonulni, többeknek ama kérdésére, hogy mi lesz a hadosztály új szerepe, vádlott azt válaszolta, hogy a Dunántúlra fog menni a hadosztály és ott ő élvezettel fogja akasztani a huszártiszteket, így vetve véget az ellenforradalomnak.

Kétségtelen, hogy vádlottnak fentebb már ismertetett kénykedése, a terhére rótt négy nyilatkozatával kapcsolatban, a vádbeli, sőt esetleg még súlyosabban minősülő büntetendő cselekmény tényálladéki alkotó elemeit kimerítené. Azonban a haditörvényszék azt, hogy vádlott ezen nyilatkozatokat tényleg megtette volna, az utolsó előtti kivételével – bebizonyítottnak nem találta.

A 6. vörös hadosztály törzséhez tartozó majd minden tiszt a főtárgyaláson ki lett hallgatva, sőt kihallgattatott még több olyan tiszt is, kik bár nem tartoztak a törzshöz, de vádlottal, egy és más ügyből kifolyólag, közelebbi, vagy gyakoribb érintkezésben állottak.

Az ekképp kihallgatott mintegy 26 tiszt közül egy sem akadt, aki a Nagykőrösön állítólag elhangzott első és a Kassán elhangzott utolsó nyilatkozatot hallotta volna.

A kettő tekintetében a vád egyedül Páldy László – állítólagos volt főhadnagy – írásbeli feljelentésén alapult. Nevezett azonban feltalálható és a főtárgyaláson kihallgatható nem volt. A H. M.[8] értesítése szerint nevezett a nemzeti hadsereg tiszti nyilvántartásában elő sem fordult.

Kerekes százados Páldyt ismerte. Rovott múltú megbízhatatlan embernek jellemezte, akit – miként erről hivatalosan is meggyőződést szerzett – a háború előtt a váci fegyintézetből, hol mint tisztviselő volt alkalmazva, sikkasztás és természetellenes fajtalankodás miatt bűnvádi eljárás indulván meg ellene – elbocsátották.

Bengyel százados, a hadosztály volt vezérkari főnöke – Páldyt ugyanúgy jellemezte. Előadta, hogy Páldyt egy őrmester felpofozta és emiatt büntetésből el is távolították a hadosztálytól.[9] Csillag alezredes arra is emlékezett, hogy Páldy haraggal vált meg a hadosztálytól.

Így tehát a szóban forgó nyilatkozat elhangzására Páldy László egyedülálló írásbeli feljelentését bizonyítékul elfogadni nem lehetett.

A második – Kassa elfoglalása előtt tett nyilatkozatra vonatkozólag, a haditörvényszék Bengyel, Pintér századosok és Csillag alezredes vallomásaiból azt a meggyőződést merítette, hogy a kérdéses nyilatkozat nem úgy hangzott el, amint ahogy azt a fentemlített módon, Páldy László feljelentésében állította.

A bevonulás előtt a tisztek tényleg tanakodtak azon, mi fog történni, ha Kassa nemzetiszín lobogódíszben várja a vörös csapatokat. Erre vádlott közbeszólt: „Hát le fogják tépni" – t. i. a bevonuló csapatok – a nemzetiszín zászlókat. Vádlott tehát nem szándékának, hanem balsejtelmének adott – jövendölésszerűen – kifejezést akkor, midőn azt mondotta, hogy a kommunista eszméktől áthatott és még ki nem józanodott legénység a nemzetiszín zászlókat le fogja tépni.

Ami pedig az inkriminált harmadik nyilatkozatát illeti, annak szószerinti elhangzását, noha azt az összes kihallgatottak közül egyedül Horváth Olivér hadbíró százados vallotta, a haditörvényszék tényként mégis elfogadta.

Említett tanú szerint, a Kassa előtti harcok alatt, Forró–Encsen, midőn a tisztek parancskiadásra vádlott vasúti kocsijában összegyűltek, beszéde folyamán következőket mondotta: „Látják, elvtársak, ezt mind a vörös színnek köszönhetjük, hagyjanak hát fel azzal a piros–fehér–zöld hóborttal."

Habár a haditörvényszéki tényként meg is állapította az idézett nyilatkozat elhangzását, a bűnösség kérdésének eldöntése végett vizsgálnia kellett azonban azt is, minő célzat vezette vádlottat nyilatkozatánál, és hogy alkalmas volt-e az adott körülmények között a nyilatkozat arra, hogy ezáltal a vádbeli cselekmény elkövettessék.

A kihallgatott sok tiszt közül mindegyik, ki vádlottat közelebbről ismerte, őt kifejezetten a nacionalista irányzat hívének vallotta, ki harcolt azért, hogy az országot az ellenséges megszállás alól felszabadítsa. A politikával keveset törődött és jó ideig épp oly kevéssé volt tudomása – a folytonos harcok és a

7 Az ítélet a följelentő által megadott téves dátumot vette át. A 6. hadosztály ugyanis 1919. június 6-án vonult be Kassára.

8 Értsd: Honvédelmi Minisztérium; az adott időben még Hadügyminisztérium.

9 Erre nyilvánvalóan a följelentő homoszexuális kísérlete szolgáltatott okot.

hadosztály elszigeteltsége folytán – a diktatúra céljából, eszközeiről és eseményeiről, mint a többieknek, kik szintén csak az ország felszabadítása érdekében dolgoztak. Erre vall vádlottnak egy – Koricsányszky százados hadbiztos által előadott nyilatkozata is, mit Kassán hallott tőle, hogy „mi vagyunk a második honfoglalók". Ugyanezt hangoztatta, Kemény főhadnagy vallomása szerint, Kassa elfoglalása előtt is, a nagyidai csata alkalmával: „Ha a csatát megnyerjük, mi vagyunk a második honfoglalók."

A diktatúra főtámaszait, a hozzá irányított terrorcsapatokat vádlott, mint már említve volt, ártalmatlanná tette, leszerelte. Midőn pedig a kiábrándulás elkövetkezett és látta, hogy az ország felszabadítása csak ürügy volt a jóhiszemű tömeg mozgósítására, a hadosztály tisztjei által szervezett ellenforradalmi mozgalmak mellé szegődött és ez irányban magát – veszedelmekkel nem törődve – nagyon exponálta.

Így például, midőn a 101. vörös tüzérezred tisztikarát ellenforradalmárság gyanúja miatt letartóztatták, vádlott Gödöllőre sietett, Böhmtől teljes nyomatékkal követelte azonnali szabadonbocsátásukat. A vita hevében, miként ezt Julier vkt. alezredes magától Böhmtől hallotta, annyira elragadtatta magát, hogy a jelenlevő politikai megbízott revolvert fogott a vádlottra.[10]

Vádlottól indult ki az a mozgalom, mely a nemzeti színű zászló kitűzését – így a nacionalista alapra helyezkedést célozta. Szándékában állott hadosztályával Budapest ellen vonulni és a diktatúrát letörni. Stromfeld azonban – vallomása szerint – leintette, mert még túl korainak találta azt.

Így tehát a haditörvényszék azt találta, hogy vádlott nyilatkozatával a törvényes államforma vagy közigazgatás ellen ingerelni semmi esetre sem akarhatott.

Horváth hadbíró százados vallomása szerint a parancs kiadásánál a politikai megbízottak is jelen voltak. Közelfekvő tehát, hogy az akkor már szintén gyanús vádlott ezen nyilatkozatával az ellene táplált gyanút akarta csak eloszlatni, hogy annál szabadabban és sikeresebben dolgozhasson az ellenforradalom érdekében.

De különben is, a tisztek, miként azt Horváth hadbíró százados is kiemelte, vádlott nyilatkozatát nem is vették komolyan. Így az a kormányforma elleni ingerlésre alkalmas nem volt.

A haditörvényszék a kihallgatott tanúk vallomásaiból azon meggyőződést merítette, hogy vádlott cselekedeteivel, látszólag, bár a diktatúra szolgálatában állott, lényegileg és valójában azonban nacionalista célokért küzdött és azok érdekében vállalt szolgálatot. Elfogadta vádlott azon védekezését, mit egész szereplésének indokolására felhozott, hogy „a haza határai maradandók, de a politikai irány máról holnapra változhatik." Első teendő tehát az integritást biztosítani, majd azután lehet szó a politikáról. Midőn pedig látta, hogy ily irányban nem működhetik, habozás nélkül szegődött az ellenforradalom szolgálatába, igyekezve az uralkodó rezsimet megbuktatni, vagyis a régi törvényes kormányformát és közigazgatást visszaállítani.

Fóris őrnagy, a 6. vörösezred parancsnoka[11] hallotta vádlott nem egy beszédét, mit a legénységnek tartott. Ezek a beszédek annyira hazafias szellemtől áthatottak voltak, hogy tanú féltette vádlottat, nehogy baja történjék azok miatt. Már pedig – ha valaki a törvényes kormányforma és közigazgatás elleni gyűlölségre vagy megvetésre akar ingerelni, úgy bizonyára nem egy szűkebb, ismerős tiszti társaság előtt kísérli azt meg, hol tisztában lehet a kísérlet eredménytelenségéről, hanem a legénység előtt, ahol minden kilátása meglehetett volna arra, hogy beszédének eredménye is leend.

Mindezen megfontolások alapján a haditörvényszék sem a vádbeli, sem más egyéb büntetőcselekmény tényálladékát megállapíthatónak nem találván, vádlottat a közcsendháborítás vádja alól is felmentette.

Hogy vádlott mindazonáltal az aranyóra megtartásával és bebizonyítottnak vett kijelentésével, melyek miatt büntetőbírói úton felelősségrevonhatónak őt a haditörvényszék nem is tartotta, a tiszti állás becsületét nem-e veszélyeztette, vagy sértette meg, az egy oly kérdés, mely nem büntetőbírói, hanem becsületügyi eljárás során intézendő el.

A főtárgyaláson elhangzott indítványok fölötti határozathozatalnál a haditörvényszéket a következő szempontok vezérelték:

Védőnek azon indítványát, hogy a váci fegyintézettől Páldy László ügyére vonatkozó iratok beszereztessenek, elutasította, mert nevezett előéletét, szavahihetőségének elbírálása szempontjából Bengyel szds., de főként Kerekes szds. vallomása alapján kellőképpen megvilágítottnak találta, így a főtárgyalás elnapolása indokolatlan lett volna.

10 Münnich Ferenc tart. főhadnagy. Emlékirataiban elhallgatja, hogy ha 1919. augusztus 2-án meg nem szökik, ezért hadbíróság előtt felelt volna.

11 Gépelési hiba: Fóris őrnagy a szegedi 46. gyalogezred parancsnoka volt. A 6. gyalogezred, amely budapesti munkásokból állott, soha nem tartozott a 6. hadosztály kötelékébe, hanem a 4. hadosztályéba.

Bengyel százados megesketését védő indítványozta, vádló ellenezte. A haditörvényszék tanút nem eskette meg, mert a nyomozó eljárás során tett vallomása igen lényeges ténykörülményekre nézve homlokegyenest ellentétben állott a főtárgyalás során tett vallomásával. Így vallomása aggálytalannak tekinthető nem volt, annyival is kevésbé, mert az ellentéteket két vallomása között elfogadhatóan megindokolni nem tudta. (Katonai büntető-perrendtartás 200 § 6. pont.)

Budapest, 1920. december hó 14-én.

Dr. Apáthy Jenő hadbíró őrnagy s. k.
tárgyalásvezető

Szondy Imre tart. hdgy s. k.
jegyzőkönyvvezető.

Mivel Rab Ákos pörének összes többi iratai elvesztek, tőle pedig 1925-ben bekövetkezett halála után följegyzések nem maradtak hátra, nem fogjuk megtudni, mi késztette rá, hogy a tanácskormány eltávolítására irányuló tervébe Münnichet is belevonja, akiről pedig jól tudhatta, hogy Kun Béla fanatikus híve és görcsösen ellenzi a nemzeti színű hadijelvények bevezetését. Utóbbira jellemző, hogy amikor 1945-ben hazatért a szovjetunióbeli emigrációjából, mint rendőrtábornok, buzgón kerestette egykori parancsnokát.[12] Éppen úgy nem találkozhatott már vele, mint vezérkari főnökével, aki a II. világháború alatt mint vezérezredes és tárca nélküli miniszter halt meg Győrffy–Bengyel Sándor néven.

12 Néhai Péter József (özvegy Stromfeld Aurélné gondozója) 1962-ben tett szóbeli közlése.

A „Palócföld" szerkesztősége 1989 elején politikai megfontolásból nem tette közzé azt a tényanyagot, amellyel kapcsolatban a Hadtörténelmi Levéltár TI HÜNB 5. osztályának irataira hivatkoztam, ezért a Rab Ákos elleni ítélet jobb megvilágítása végett a bevezetésben tettem közzé. (Az 1919. április 17–19. közti helyzetjelentések.) Ezekben van szó a 8. páncélvonat hősies harcáról Bonca közelében. -- Az 1. sz. jegyzetben említett tanulmányomban megírtam, hogy Kassán a nemzeti színű zászlókat Cséri Sándor politikai megbízott parancsára és nem a vörös katonák követelésére vonták be. Intenciót csak Münnichtől kaphatott.

LAGZI ISTVÁN

VARSÓI NAPLÓ
1944. augusztus 17 – október 26.

Magyar katonák Varsó környékén a felkelés időszakában

Lengyelországot 1939 őszén a német-szovjet megegyezés értelmében – 1772, 1793, 1795 után – ismét felosztották és megszállták. Az államfő és a kormány, a hadsereg töredéke külföldre menekült, a hadsereg derékhada azonban fogságba esett.[1] Milliók kerültek kitelepítésre, internálásra, a terror mértéke szinte határtalan volt. A megszállók elleni harc már 1939 szeptember végén kezdetét vette. A legnépesebb ellenállási csoportban, a Honi Hadsereg (Armija Krajowa) egységeiben közel 400 ezer, a Parasztpárt által megszervezett fegyveres csapatokban (BCh), a Parasztzászlóaljakban 200 ezer személy vállalta a kétfrontos küzdelmet. A londoni lengyel emigrációs kormány által létrehozott, nyugaton harcoló csapatok létszáma közel 200 ezer fő volt. A varsói felkelés időszakában a kommunista irányítás alatt lévő haderő 78 ezer főt számlált, de 1944 végére elérte a 200 ezret.[2] A számarányok is érzékeltetik a honi ellenállás és a fasizmus megdöntésében való lengyel részvétel jelentőségét. Az 1939. szeptember 17-én külföldre menekült lengyel kormánynak elhatározott szándéka volt, hogy a lehetőségekhez képest otthon és külföldön megszervezi, összefogja, irányítja a lengyel erőket, s szövetségeseinek segítségével visszaállítja az alkotmányos rendet, az 1939. szeptember 1. előtti intézményrendszert. A részletek mellőzésével csak utalni szeretnénk arra, hogy 1941 őszétől részben a megszállt területeken, de főképpen a Szovjetunióban tevékenykedő kommunista csoport hathatós és folyamatos szovjet segítséggel ugyancsak létrehozta a maga politikai és fegyveres szervezeteit. 1941 szeptemberében megalakult a Felszabadítási Harc Szövetsége, majd létrejött a Szovjetunió Barátainak Társasága. 1942. január 5-én megkezdte működését a különböző, zömmel kommunisták által irányított szervezetekből megalakult Lengyel Munkáspárt, mely Népi Gárda néven létrehozta saját hadseregét. 1943 márciusában a szovjetunióbeli Lengyel Hazafiak Szövetsége is megkezdte működését, majd júniusában az Oka menti Sielce községben hadifoglyokból és deportáltakból megalakításra került az első lengyel reguláris egység is.

1943 őszétől következtetni lehetett arra, hogy Lengyelországot a német megszállás alól mindenképpen szovjet csapatok szabadítják fel. A nagyhatalmak teheráni konferenciája után rendkívül intenzívvé vált a szovjetunióbeli lengyel kommunisták tevékenysége. 1943 szilveszter éjszakáján a megszállt Varsóban megtartotta első ülését az Országos Nemzeti Tanács. Ezt követően az események felgyorsultak. 1944. *július 20-án* a szovjet csapatok és a velük együttműködő lengyel egységek

1 V.ö.: Cywilna obrona Warszawy we Wrzesniu 1939. Dokumenty, materialy prasowe, wspomnienia i relacje. Warszawa, 1965.: Wojna obronna Polski 1939. Warszawa, 1979.; Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945. Warszawa, 1981.; *Tadeusz Rauski – Zdzislaw Stapor – Jan Zamojski:* Wojna wyzwolecza narodu polskiego w latach 1939–1945. Warszawa, 1966. L. még: *Lagzi István:* A szeptemberi hadjárattól a Júliusi Kiáltványig. Lengyelország második világháború alatti történetének néhány kérdése. In: Küzdelem az új Lengyelországért. Szeged–Budapest, 1982. 21–104. o.; *Hory András:* Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987. 245–302. o. A Varsó védelmének szentelt összefoglaló memoárkötet több kérdésre ad magyarázatot.

Tadeusz Tomaszewski – Julian Janowski – Marian Porwit – Aleksander Praglowski – Stanislaw Rola-Arciszewski–Tadeusz Kutrzeba: Obrona Warszawy 1939. Warszawa, 1984.

2 V.ö. az Encyklopedia II wojny swiatowej. Warszawa, 1975. c. kötet megfelelő címszavaival. Általában a Polskie Sily Zbrojnie w drugiej wojnie swiatowej címmel, Londonban kiadott köteteket, melyek 1951-ben, 1954-ben, 1959-ben, 1962-ben, 1975-ben láttak napvilágot.

elérték a Bug folyót (az egykori Curson-vonalat), *július 21-én* a szovjetunióbeli, valamint a megszállás alatt lévő területeken megszervezett egységekből az Országos Nemzeti Tanács rendelete értelmében létrejött az egységes Lengyel Hadsereg. Ugyanezen a napon a Nemzeti Tanács megalakította az ideiglenes kormány szerepét betöltő Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságot. *Július 22-én* bevonultak „az elsőként felszabadított lengyel helységként számontartott" Chelm városkába. Az említett bizottság kiáltványban tette közzé programját, ismertette célkitűzéseit. 1944. *július 26-án* a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság (PKWN) és a szovjet kormány között olyan megegyezés született, miszerint a szovjet és a lengyel csapatok által birtokba vett területeken lengyel (azaz PKWN) kézbe kerül a közigazgatás.

A törvényes lengyel kormánynak (melyet a nyugati hatalmak elismertek, s vele diplomáciai kapcsolatban voltak) az események egyre kisebb mozgásteret biztosítottak. Július végén a szovjet egységek számos helyen elérték a Visztulát s megközelítették Varsó jobb parti – Praga nevű – városnegyedét. A londoni lengyel emigráns kormány és a Honi Hadsereg legfelsőbb vezetése úgy vélte, hogy elérkezett az a pillanat, amikor – a szovjet egységek megérkezése előtt – saját erőből felszabadíthatják a fővárost, ami értelemszerűen lehetővé tette volna az emigráns kormány hazatelepülését. A felkelés sikere – többek között – azt eredményezte volna, hogy a törvényes lengyel kormány birtokon belül fogadhatta volna a szovjet hadsereget, továbbá a szovjet asszisztenciával létrejött un. lublini lengyel ideiglenes kormány létjogosultságát sem indokolni, sem igazolni nem lehetett volna. Ám a szovjet vezetés saját érdekeinek megfelelően viszonyult a kialakult helyzethez. A lublini kormány és saját lengyelországi befolyása érdekében minden lehetséges katonai és politikai eszközt felhasznált. A kérdéses hetekben az idő mindenképpen a szovjet magatartásnak kedvezett. A politikai és katonai helyzet alakulását vizsgálva (elismerve a honi lengyel ellenállás hősi erőfeszítéseinek korszakos jelentőségét) egyértelműen megállapíthatjuk: *a teheráni megállapodástól függetlenül a varsói felkelés győzelmének nem volt realitása.*

A felkelés elkezdésének pillanatában – 1944. augusztus 1-én – a Honi Hadsereg varsói védelmi körzetében 28–29 ezer fő állt rendelkezésre. A létszám később 47 ezerre növekedett. A felfegyverzettek száma 25–28 ezer között ingadozott.[3] A rendelkezésre álló fegyverek zöme a szeptemberi hadjárat idején használt (elrejtett) készletből, a megszállóktól zsákmányolt és ejtőernyőn időnként ledobottakból, továbbá saját készítésűekből állt. Ma már köztudott tény, hogy a felkelők – a németekhez képest – összehasonlíthatatlanul gyengén voltak felfegyverkezve, a fegyver-

3 A varsói felkelés irodalma közül: *Jerzy Kirchmayer:* Powstanie warszawskie. Warszawa, 1973.; *Jan Chiechanowski:* Powstanie warszawskie. Londyn, 1971. (A könyvet 1984-ben Varsóban is megjelentették.) A varsói felkelés tényleges parancsnoka, „Monter" is figyelemre méltó munkát jelentetett meg az egykori harcokról. *Antoni Chrusciel:* Powstanie warszawskie. Londyn, 1948. Sajátos hangvételű gondolatokat olvashatunk *Wladyslaw Bartoszewski:* Dni walczacej Warszawy. Londyn-Warszawa, 1984. c. kötetében. A varsói felkelés napi eseményeit a leghitelesebben ismertető munka minden bizonnyal kiegészíti az eddig publikáltakat. A memoárirodalom részéről: *Jan Rzepecki – Jerzy Kirchmayer – Aleksander Skarzynski – Jan Malachowski:* Genezja powstania warszawskiego 1944. Dyskusje i polemiki. Warszawa, 1984.; L.még: *Leslaw M. Bartelski:* Walczaca Warszawa. Warszawa, 1968.; *Stanislaw Bayer:* Sluzba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945. Warszawa, 1985. Időbeli eligazodásként v.ö.: Kronika wydarzen w Warszawie 1939–1949. Warszawa, 1970. A varsói felkelésről magyar nyelven megjelent munkák közül: *Leslaw M. Bartelski:* A varsói felkelés, 1944. Bp., 1976.; *Zenon Kliszko:* A varsói felkelés. Bp., 1971.; *Stanislaw Komornicki:* Varsó barikádjain. Bp., 1985.; *Lagzi István:* Varsó 63 napja. *Lengyelország,* 1977. 4. szám.; *Kovács István:* Hamuban csillagló gyémánt. Bp., 1988. 275–295. o. A varsói felkelés magyar kapcsolatairól fontos részleteket közölt *Stanislaw Andrzej Sochacki:* Fejezetek a lengyel-magyar fegyverbarátság történetéből. Bp., 1964. 69–123. o. A legátfogóbb munkaként l.: *Godó Ágnes:* Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Bp., 1976. 229–306. o.; *István Lagzi:* Wegierscy zolnierze i polscy partyzanci. Pomoc udzielona polskim partizantom przez wegierskie jednotski wojskowe w lecie 1944 roku. In.: Studia z historii postepowych i internacjonalitycznyh kontaktow wegiersko-polskich. Warszawa, 1978. 99–131. o. A varsói krónika vonatkozásában feltétlenül meg kell említeni a Kronika wydarzen w Warszawie 1939–1949. Warszawa, 1970. c. összefoglalást.

és lőszerutánpótlás sem állt rendelkezésükre. Tüzérséggel, légelhárítással, páncélozott járművekkel a felkelők eleve nem rendelkeztek, a hírközlő és egészségügyi lehetőségeik is korlátozottak voltak. A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy a fegyver- és lőszerellátás eleve katasztrofális volt. Varsó védelmi körzetében a felkelők számára 2–3 napig elegendő készlet állt rendelkezésre.[4] A szűkebb értelemben Varsó térségében lévő német alakulatok létszáma 1944 júniusában: 4 ezer rendőr, 4 ezer SS, 13 ezer fő a Luftwaffe és 15 ezer a Wehrmacht állományából, összesen 36 ezer fő volt. A különböző német objektumokat őrzők számát 4 ezer főben állapították meg. (A felkelés kitörése után jelentős erőkkel erősítették meg a varsói német csapatokat.[5])

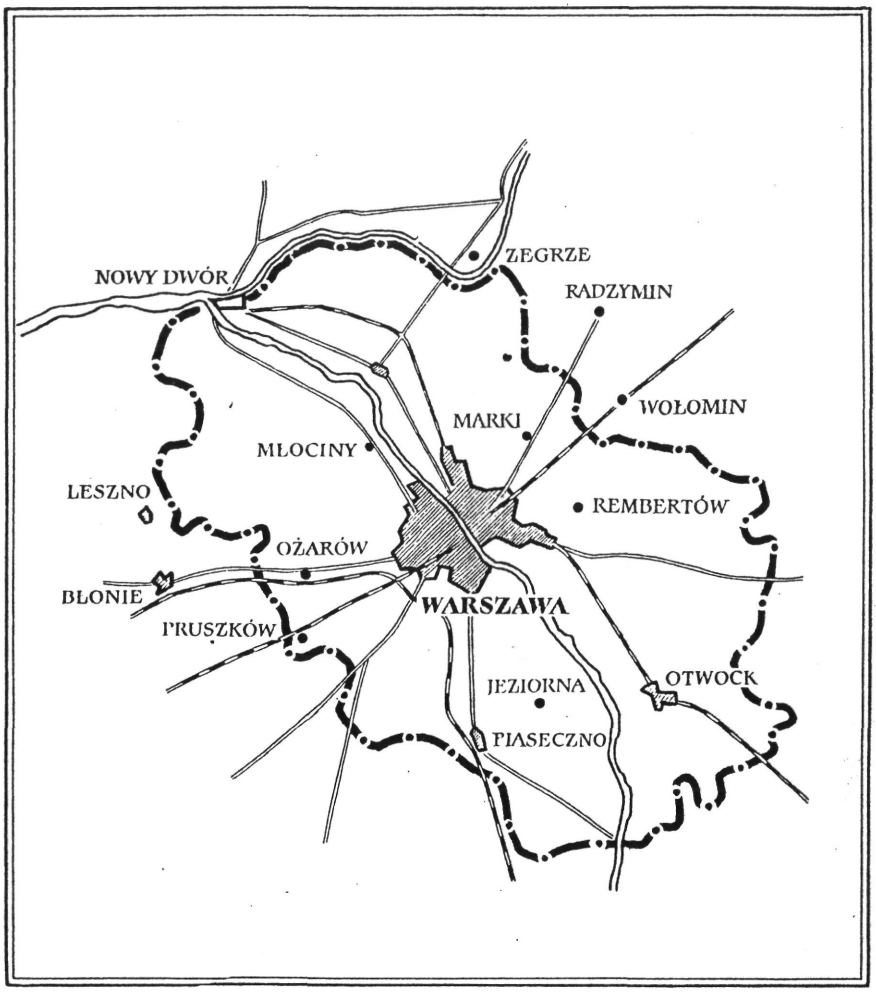

A Honi Hadsereg varsói védelmi körzete a felkelés időszakában
(Kirchmayer: i. m. 138. o.)

4 V.ö.: *Józef Ryszard Szaflik:* Historia Polski 1939–1947. Warszawa, 1979. 131. o.
5 V.ö. *Kirchmayer:* i. m. 139., 157. o.

1944. augusztus 1-jén nem sikerült átütő sikerű támadást intézni a németek ellen. Egyetlen német laktanyát sem sikerült elfoglalni, a stratégiailag fontosnak tűnő okeciei repülőtér is sértetlen maradt. Antoni Chrusciel „Monter" ezredesnek, a harcok tényleges irányítójának elképzelése, miszerint Mokotówban a német objektumokat a felkelés első napján kell megrohanni és megsemmisíteni, kivihetetlennek bizonyult. A felkelők 37 százaléka ugyanis nem volt felfegyverkezve. Bartelski szerint a 32 tisztet és 2170 katonát számláló „Bástya" elitezred tíz ellenséges objektumot rohamozott meg, egyet sem foglalt el, de rettenetes veszteségeket szenvedett. A felkelésben oly fontos szerepet játszó Mokotów városnegyedben öt szétvert század maradt, melyek többsége dél felé, a Kabacki erdő irányába vonult vissza.[6] A postai pályaudvar és a Belváros elfoglalására 13 ezer személyt összpontosítottak, de átütő siker itt sem született. A Visztulán átvezető hidak jelentőségére a felkelés vezérkara láthatóan kevés figyelmet szentelt, aminek végzetes következményei lettek. Az egyetem épületeiben lévő fegyverraktár birtokbavételével, a nagy mennyiségű fegyver és lőszer kiosztásával talán másként alakult volna a felkelés sorsa. Itt is a szervezetlenség okozta a fiaskót.[7]

Bartelski alig vitatható megállapítása szerint „...Monter és törzskara *a felkelést sem hadműveletileg, sem pedig taktikai vonatkozásban nem dolgozta ki részletekbe menően, és így az – sajnálatosképpen –rögtönzések sorozatává alakult át.*"[8] A felkelés első órái, napjai (a látványos kudarcok ellenére) nem kevés optimizmust váltottak ki a lakosságból. A hiányosságokkal azonban eleve számolni kellett. Tadeusz Bór-Komorowski tábornok, az Armia Krajova (Honi Hadsereg) parancsnoka augusztus 1-én sietve tájékoztatta a londoni emigráns kormány elnökét és a főparancsnokot a felkelés kitöréséről. „...kérek sürgősen lőszert és páncélelhárító fegyvereket...közvetlenül az alábbi városi terekre... (....) A Varsó birtoklásáért folyó harc megkezdése miatt kérjük, kezdeményezzék az azonnali szovjet segítséget, kívülről való támadás utján."[9] Bór-Komorowski tábornok a stratégiai realitásokból indult ki, amikor az utóbbiakat kérte elöljáróitól, illetve a kormánytól. A Varsóban lévő német erőket augusztus 3-tól jelentős SS és rendőr, valamint tüzérségi egységekkel erősítették meg.[10] A fővárosba irányított német csapatok – mivel a felkelőknek a Varsóba vezető vasutakat, közutakat nem sikerült lezárniuk – szinte akadálytalanul bekapcsolódhattak a harcokba. A felkelők légi úton való érdemi megsegítésére azonban nem került sor. Az okeciei repülőtérre egyetlen szövetséges gép sem szállt le, mert az német kézen maradt. A „második" repülőtérnek kinevezett Bielany-mező komolyabb gépeket eleve nem fogadhatott. A nagy magasságból mégis ledobott anyagok rendszerint a németek által ellenőrzött területeken értek földet. A felkelés utolsó szakaszában érkezett légiküldemény sem befolyásolta az események alakulását.[11]

A légi úton való segítségnyújtás gondolata hosszú ideig foglalkoztatta nagyhatalmak első számú vezetőit. Roosevelt elnök, Churchill miniszterelnök 1944. augusztus 20-án üzenetükben arra hívták fel Sztálin figyelmét, hogy vajon hogyan

6 V. ö. *Bartelski (1976):* i.m. 45., 46. o.

7 A fővárosban lévő fegyverraktárak vonatkozásában illetékes bizalmi egyéneket sem sikerült mozgósítani, előkeríteni. „Akadt olyan raktárnok, aki egy.... rejtekhelyet a város kellős közepén csak 1947 márciusában fedett fel, 678 angol géppisztolyt és puskát találtak benne, 60 000 lövedékkel." V.ö.: *Bartelski (1976):* i.m. 59. o. A korabeli visszaemlékezések egy része ugyancsak borúlátóan ítélte meg a helyzetet. L.még: *Komornicki:* 9–16. o.

8 *Bartelski (1976): i.m. 51. o.*

9 Uo. 52. o.

10 V.ö. *Bartoszewski:* i.m. 25. o.; *Leslaw M. Bartelski:* Walczaca Warszawa. Warszawa, 1968. 131–132. o.; *Kirchmayer.* i.m. 241–248. o. A felkelők felfegyverzettségére vonatkozóan: *Adam Borkiewicz:* Powstanie warszawskie 1944. Zarys dzialan natury wojskowej. Warszawa, 1957. 34–35. o.

11 L.: *Bartelski (1976):* i.m. 187., 208–209. o.

reagál majd a világ közvéleménye ha a varsói ellenállókat sorsukra hagyják. „Véleményünk szerint mind a hármunknak minden tőlünk telhetőt el kell követni, hogy az ottani hazafiak közül minél többet megmentsünk. Reméljük, hogy Önök ledobják a legszükségesebb lőszert és fegyvert a varsói lengyel hazafiaknak. Ellenkező esetben nem járulna-e hozzá, hogy a mi repülőgépeink az Önök segítségével ezt percnyi késedelem nélkül megtegyék? Reméljük , hogy ezt jóváhagyja. Ennél az idő rendkívül nagy jelentőségű tényező."[12] Churcill bizonyára őszinte aggodalmának adott kifejezést amikor a következőkről értesítette Sztálint: „Olvastam azoknak a varsói lengyeleknek szomorú táviratát, akik tíz nap óta még mindig harcolnak a várost három részre szakító nagy német erők ellen. Könyörögnek, hogy adjunk géppuskát, és lőszert. Nem adhatnánk-e nekik még valami segítséget, miután a távolság Olaszországból igen nagy?"[13] Sztálin augusztus 22-én tájékoztatta szövetségeseit, hogy olyan „...helyzet alakult ki, amikor minden újabb nap nem a Varsó felszabadításáért küzdő lengyeleknek kedvez, hanem a hitleristáknak, akik embertelenül irtják a varsói lakosságot."[14] Sztálin üzenetének utolsó sorai[15] azonban nem felelnek meg a tényeknek. A szovjet hadsereg egységei szeptember 14-én tudvalevőleg birtokukba vették Varsó Visztulán túli városnegyedét, Pragát. De az általuk nyújtott tényleges segítség (repülőgépekről ledobott hadianyag) alig volt több, mint szimbolikus. (Varsót *1945. január 17-én* szabadították fel a szovjet, és a velük együttműködő lengyel csapatok. A lublini lengyel kormány felé tett gesztusként a fővárosba lengyel egységek, az I. Hadsereg katonái vonultak be.[16]

A varsói felkelők 1944. augusztus 1-től október 2-ig tartó napokban végül is érdemi külső segítség nélkül, magukra hagyottan vívták élet-halál harcukat. A szovjet fél magatartására többféle magyarázat van. Az egyik az, hogy a Visztula jobbpartjára menetből felfejlődő, Praga városnegyedet is elfoglaló szovjet (és lengyel) egységek kifáradtak, illetve a főerőket a Visztula–Narew térségbe vonták össze. A Serock–Pultusk–Rozan vonalon való szovjet átkelés ugyanis megnyitotta az utat nyugat felé. Ebből adódóan Varsó stratégiai jelentőssége 1944 szeptemberében szovjet szempontból sokat vesztett jelentőségéből. Chester Wilmot angol történész a szovjet álláspontot vizsgálva arra a véleményre jutott, hogy az „*...általános szovjet stratégiának megvolt rá az oka, hogy jónak lásson egy kis pihenőt a Visztulánál.*"[17] (Kiemelés tőlem –L.I.) Varsót a németek – amint ezt fentebb említ-

12 A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltásai, 1941-1945. II. k. Budapest–Uzsgorod, 1981. 167. o.

13 Uo. 302. o.

14 Uo. 306. o.

15 Uo. 306. o. „Katonai szempontból a kialakult helyzet, mely a németek figyelmét fokozottan Varsóra tereli, ugyancsak igen hátrányos mind a Vörös Hadsereg, mind pedig a lengyelek számára. Ennek ellenére *a szovjet csapatok,* amelyek az utóbbi időben újabb jelentős német ellentámadási kísérletekkel kerültek szembe, *minden lehetőt elkövetnek, hogy megtörjék ezeket a hitlerista ellentámadásokat, és széles fronton újra támadásba menjenek át Varsó alatt. A Vörös Hadsereg bizonyára nem fogja kímélni az erejét, hogy Varsó alatt szétzúzza a németeket, s felszabadítsa Varsót a lengyelek számára."*

16 Az újraértékelt motivációk vonatkozásában l.: Referaty na sesje naukowa „Debrecen–Lublin 1944." Lublin, 1981.

17 V.ö.: *Roberto Battaglia:* A második világháború. Bp., 1966. 289. o. A varsói felkelés megítélése, katonai, politikai megmérettetése tekintetében írt cikkek, tanulmányok, könyvek nagy száma ellenére egyértelmű magyarázatot nem találunk. A Lengyel Munkáspárt részéről a felkelés megindítását az akkori katonai helyzetben hibának, sőt őrültségnek tartották. Úgy vélték, hogy a felkelés politikai céljai a baloldal, azaz a kommunisták ellen irányultak, tehát azok ellen, akik a népi Lengyelországért harcoltak. *Zenon Kliszko:* A varsói felkelés. Bp., 1971. 18. o. A felkelés történetével foglalkozó egyik legkiválóbb – nyugaton publikáló – történész, *Jan M. Ciechanowski* a felkelés megkezdésének időpontjáról a következőket írta: „*...a honi vezetők, amikor a felkelést elhatározták, feltételezték, hogy az oroszok hamarosan elfoglalják Varsót. Nem számoltak viszont azzal, hogy a Vörös Hadsereg egységei a felkelés ideje alatt nem érhetik el a főváros stratégiai pontjait, nem foglalják el Varsót."*

Ciechanowski (1984).: i.m. 404–405. o. Varsó jelentőségének megítélésénél figyelembe kell venni azt is, hogy 1944 júliusában–augusztusában német részről a Warka térségében kialakított szovjet hídfő és a Varsótól–Modlintól északra lévő átkelőpontok kerültek a figyelem középpontjába, miután a Varsóért folytatott harc augusztus 4-én és 5-én, ideigle-

tettük –1945. január 17-ig tartották, ennek a „lemerevedés"-nek súlyos ára lett. Így a Varsóval kapcsolatos szovjet elképzelések végül is nem nélkülözték a stratégiai előrelátást.

A felkeléshez való szovjet viszonyulásnak volt egy *perdöntő politikai vonatkozása* is. Sztálinnak ugyanis nem volt érdeke, hogy a felkelés győzzön, hogy Varsóban visszaálljon az alkotmányos, 1939. szeptember 1. előtti állapot, esetleg a londoni emigráns kormány áttegye székhelyét az önerőből felszabadult Varsóba. Érdeke egyértelműen az volt, hogy az 1944. július 21-én megalakult, *„Moszkvára orientált"* Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságot (PKWN), majd az ebből a formációból létrejövő ideiglenes kormányt ismerje el, azt támogassa. A teheráni konferencián – többek között – Lengyelország *is* szovjet érdekszférába került. Ebből adódóan érthető meg az angol kormány (Churchill) felemás magatartása és a szovjet kormány (Sztálin) hajthatatlansága, ha Lengyelországról volt szó.[18]

A felkelők 63 napos hősi – egyenlőtlen – harca nem érte el eredeti célját." A felkelés húszezer katonája áldozta fel életét a városért. Kétszázezer család siratta legkedvesebbjeit, és öltött gyászruhát. Mégis mindenki büszke volt és maradt arra, hogy részt vett a felkelésben."[19]

*

A varsói felkelésnek köztudottan *magyar* kapcsolatai is voltak, a részletekről több szerző írásaiból tájékozódhatunk.[20] A magyar egységeket a felkelés miatt a 9. német hadseregtől elvont csapatok részbeni pótlására vezényelték Varsó térségébe. A mintegy 30 ezer fős II. magyar tartalékhadtest *Vattay Antal* altábornagy parancsnoksága alatt fokozatosan (és egymástól elszigetelten) foglalt el új állást. Varsótól nyugatra, északnyugatra és délre az 5., valamint a 12. hadosztály *védelmi* és *biztosító,* a 23. hadosztály *vasútbiztosítási, partizánelhárító* feladatokkal bízatott meg. Az 1. lovashadosztálynak Grójecben a IV. SS páncéloshadtesttel kellett

nesen, a németek javára eldőlt. Szovjet részről – politikai, stratégiai meggondolásból – 1944-ben kíséreletet sem tettek Varsó elfoglalására. Ciechanowski szerint „... nem helyes az a feltevés, miszerint Varsót a szovjetek csak azért nem foglalták el, mert a lengyel függetlenség központjának pusztulására törekedtek. Az viszont igaz, hogy augusztus 4-én és 5-én csatát vesztettek Varsóért." Uo.: 405. o. A londoni emigráns lengyel kormány nyugati haderejének egyik legtekintélyesebb tábornoka – Wladyslaw Anders – is kritikával illette a varsói felkelés kirobbantóit: *„A katonát nem érti a varsói felkelés célját, célkitűzéseit. Nálunk senki nem kételkedett abban, hogy a bolsevikok – állandó ígéreteik ellenére – segítenek a fővárosnak. Ebben a helyzetben a történelemben tapasztalt példátlan hősiesség ellenére Varsó elhhalálra* (azaz vereségre– L.I.) *van ítélve. A felkelés kirobbantását súlyos bűncselekménynek tartjuk és kérdezzük, ki felelős ezért?"* Az ma már köztudott, hogy Anders tábornokot a varsói felkelés híre meglepte s a függetlenségi harc vonatkozásában azt a legnagyobb szerencsétlenségnek minősítette. Úgy vélte, hogy a felkelésnek a legkisebb esélye sem volt a győzelemre. Anders megfogalmazásában *„...a varsói felkelés kirobbantására kiadott parancs az adott pillanatban nemcsak felelőtlenség, hanem kifejezetten bűntény volt."* Uo.: 424. o.

18 Benes emlékiratában írt, hogy a teheráni konferencián (1943. november 28–december 1.) döntöttek Németország és Közép-Kelet-Európa befolyási övezeteinek felosztásáról. „Lengyelország és Csehszlovákia, Románia és Magyarország, valamint Jugoszlávia szovjet zónába került. Ezt akkor senki nem mondta nekünk, sem hivatalosan, sem nem hivatalosan. Csak közvetve tudtuk meg nem sokkal később, a Szlovák Felkelés során... amikor úgy éreztük, hogy bizonyos nehézségek merültek fel a brit és amerikai részről a felkelésnek nyújtandó segítséggel kapcsolatban." *Dr Eduard Benes:* Memoirs. From Munich to New War and New Victory. Boston, é.n., 264. o.

19 *Bartelski (1976):* i.m. 264. o.

20 L.: *Godó:* i. m. 229–346. o. Fontos adalékokat találhatunk még: *Józef Kryczkouski, („Szymon"):* Konspiracija i powstanie w Kampinosie 1944. Warszawa, 1961. József Kryczkowski visszaemlékezésében részletesen szólt a „magyar kapcsolatokról". V.ö.: *Józef Kryczkouski:* Wspomnienie. Warszawa, 1975. (Lagzi István gyűjtése.) *Jan Stepien:* Pertraktacje z Wegrami...Kierunki, nr 31. 1977. VII. 31., 1., 6. o.

A mokotówi lengyel–magyar megbeszélésekről lásd Stepien újabb adalékát: Raz jeszcze o rozmowach polsko-wegierskich w czasie powstania warszawskiego. *Wojskowy Przeglad Historyczny,* 1990. Nr: 3–4., 254–255. o.; *Lagzi István:* Magyar katonák Losicében. Adalékok a II. világháború alatti magyar–lengyel kapcsolatokhoz. *Napjaink,* 1978. 9. szám, 22–24. o.; Adatfeltárás vonatkozásában az egyik legfontosabb forrásként l.: *Sochacki:* i.m. 69–129. o.

együttműködnie. Ám „a parancsnok fő törekvése az volt, hogy minél előbb hazavigyék csapataikat."[21]

A hadtestparancsnokságot 1944. augusztus 22-én, Grodziskban az egykori varsói katonai attasé, *Lengyel Béla* altábornagy vette át, ezzel lengyel részről felélénkültek az un. „magyar kapcsolatok".[22] (A Honi Hadsereg, valamint a Parasztzászlóaljak (Bataliony Chlopskie) részéről már korábban a keleti lengyel vajdaságokban felvették a kapcsolatot a magyar egységekkel, tőlük fegyvert, lőszert, híranyagot, olykor gyógyszert és élelmiszert kaptak. A magyar egységek ott tartózkodása idején a helyi lakosság biztonságban érezhette magát.[23]) A Varsó védelmi körzetben tevékenykedő ellenállóknak elsősorban *fegyverre, lőszerre, egészségügyi felszerelésre,* a németekkel kapcsolatos *információkra,* a magyar csapatok által nyújtható *előnyökre* volt szükségük . Egyének, csoportok átállását határozottan nem szorgalmazták.[24]

Az 5. tartalékhadosztály szálláskörzetében – Wilanów–Piaseczno–Góra Kalwaria – a magyar egységek jelenlétének értéke felértékelődött. A Varsótól délre, délnyugatra vezető utakon közlekedni általában csak akkor volt lehetséges (amennyiben ellenállókról volt szó), ha azokat magyarok ellenőrizték. A varsói felkelés tényleges irányítója, „Monter" tábornok 1944. augusztus 23-án keltezett jelentésében elismerően írt a magyar egységek viselkedéséről, 24-én arról tett jelentést, hogy „... a Piaseczno és a kabacki erdő térségében tartózkodó magyar egységek igen jóindulatúak a Honi Hadsereghez."[25] A magyar egységekről alkotott *lengyel* vélemény a következő hetekben sem változott meg. Az alább közölt *Naplóból* tájékozódhatunk a Varsó határában lévő egyik m. kir. honvéd egység egy tagjának hétköznapjairól, az őt, és környezetét foglalkoztató gondokról.

A napló a II. tartalékhadtest 5. hadosztály 52. gyalogezred III. zászlóalj kötelékében tevékenykedő távbeszélő (híradós) szakasz, tágabb értelemben a zászlóalj történetének értékes dokumentuma, ugyanakkor a magyar egységek helyi lakossággal kialakított kapcsolatai vonatkozásában is jelentős adalékokkal bővíti ismereteinket.

21 *Godó:* i.m. 249–250. o. V.ö.: *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Budapest, 1990. 289–290. o.

22 *Godó:* i.m. 264. o.

23 V.ö.: *Sochacki:* i.m. 87–117. o. *Lagzi* (1978): i.m. 22–24. o.

24 *Sochacki:* i.m. 114–115. o. L. még: *Lagzi István:* Magyar katonák és lengyel partizánok. *Élet és Tudomány,* 1974. VII. 19. 1347–1351. o.

25 *Godó:* i.m. 286. o. Tájékoztatásul l.: *Eötvös József:* 1944. évi lengyelországi emlékeim. Visszaemlékezés. Budapest, 1982. (Lagzi István gyűjtése.)

Stanislaw Kopf: Sto dni Warszawy. Warszaawa, 1977. 24–55. o. *Leslaw M. Bartelski:* Na Mokotowie 1939–1945. Warszawa, 1971.; *uő.*: Walczaca Warszawa, 1983. *Sochacki* példaértékű munkájában a magyar katonai egységek által nyújtott segítség több epizódját említette meg. „A magyar egységek által nyújtott magyar segítség szép példája volt az is, hogy a lengyel egységeket a magyar vonalakon átengedték. Ezt igazolja a következő epizód: 1944. augusztus 14-én az »Okon« Roman Trzatska-Kotowski őrnagy parancsnoksága alatt álló, 450 főt számláló alakulat Puszcza Kampinowskából elindult, hogy Varsóba menjen. Menet közben, Mosciska faluban, az oszlop magyar biztosító őrsbe ütközött. A magyarok, amikor megmagyarázták nekik, hogy felkelőkkel találkoztak, állásaikon át szabad utat engedtek az alakulatnak. (...) Említésre méltó az is, hogy a magyar katonák eltitkolták a német hírszerzők előtt a lengyel alakulatok mozdulatait, a németek hadmozdulatairól pedig értékes felvilágosításokat adtak a lengyeleknek, és figyelmeztették őket a felkelők ellen irányuló akciókra. Hogy ez a megállapítás ne hangozzék üres szónak, ide iktatjuk (Mönter) ezredes, Antoni Chrusciel augusztus 23-án kelt, 25. számú helyzetjelentésének egy részét: »A Mokotówtól délnyugatra elhelyezett magyar egységek nagy jóindulatot tanúsítanak a lengyel lakossággal szemben, figyelmeztetik őket és nem akadályozzák meg akcióikat.« Az ugyanaznap kelt 26. számú helyzetjelentés hasonló tényről emlékezik meg: »Magyar értesülés szerint a német hadsereg alakulatai a Sluzew–Wilanów vonalon készülnek Varsó ellen.« Ez az értesítés tette lehetővé, hogy a lengyel alakulatok a német támadással szemben a védelmi intézkedéseket idejében megtegyék." *Sochacki* (1964): i.m. 114–115. o.

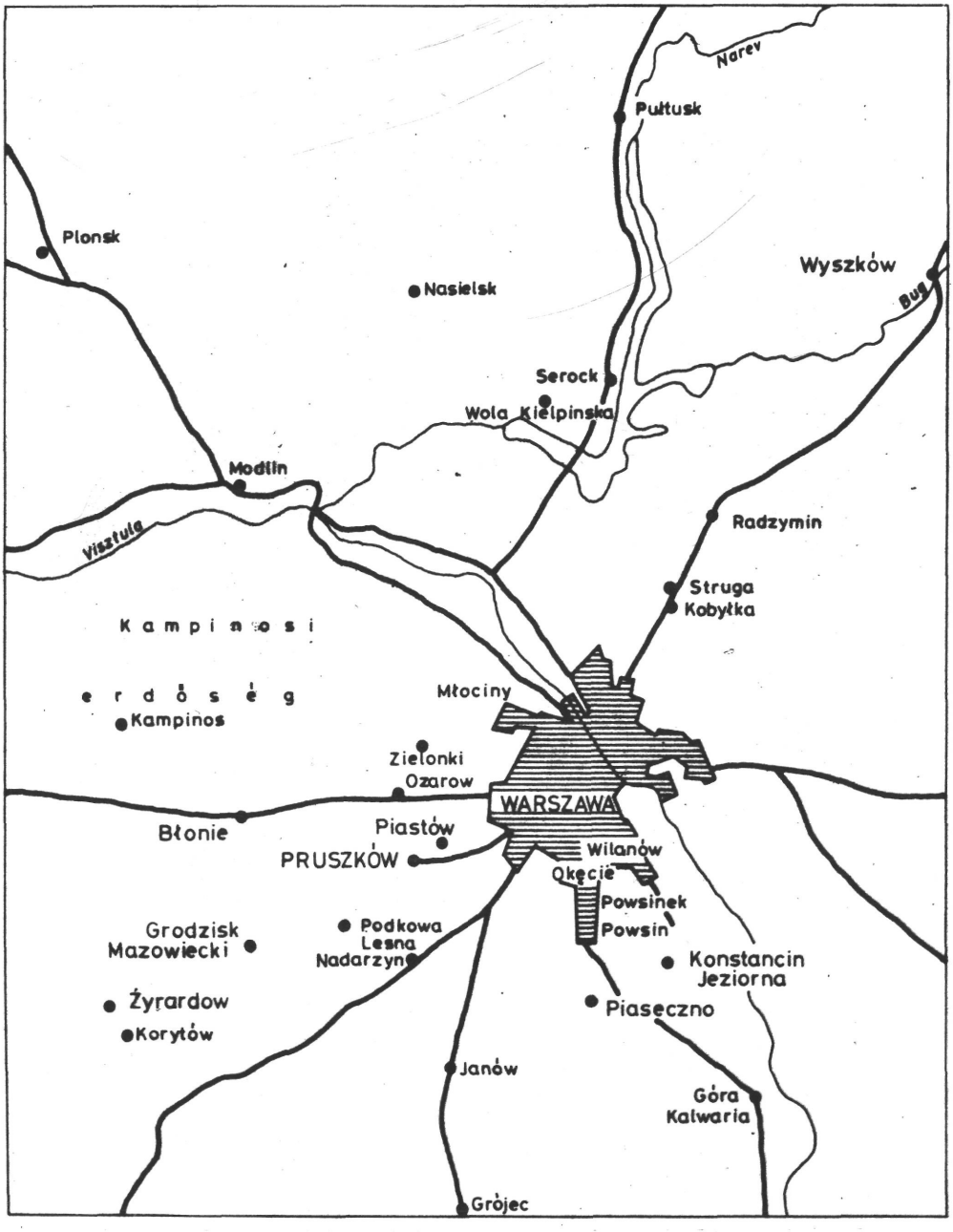

A lengyel főváros környéke, ahol 1944 nyarán és őszén magyar egységek is megfordultak

Isten segítségével 1944. IX. 17-én
lett átírva egy másik könyvből (füzetből – L. I.)[26]

1944. VIII. 17-én.

Éjjel 1. órakor volt ébresztő, ami bizony szokatlan és kettőkor indulás a modlini úton, irány Dél-Varsó, védőállás. Szép helyeken mentünk keresztül, erre már nagyon szép a vidék, úgy hogy a menet nagyon jól megy, az idő nagyon jól telik mert az ember bámészkodik a tájon. Sok folyón jöttünk keresztül[27] (Narew, Bug, Visztula), a hidak mindenhol ép állapotban voltak, bár az is igaz, hogy alá voltak aknázva. De ott állt ám az őrszem is, hogy avatatlan kezek nehogy hozzá nyúljanak és a levegőbe repítsék idő előtt. Amint a Visztula hídon átértünk már minden csupa lövészárok és drótakadály, már fel vannak készülve az esetleges támadásra. Már amint látom erre voltak is olyan könnyebb harcmozdulatok. A rossz hírek szerint nem valami jó helyre visznek bennünket. De mi nem értünk még oda, nem hiszünk senkinek, mert már amióta kint vagyunk bizony nagyon sokat csalódtunk.

Hát amint a vidék mutatja nem a legjobb hely, mert minden út le van zárva drótakadállyal, úgy hogy arra nem tud senki se közlekedni, és máskülönben sem barátságos a vidék.

Amúgy viszont szép helyeken járunk.

Említésre méltó például Modlin[28], melyen szintén a Visztula folyik keresztül. Nagyon szép a part részlet, a vízen még hajókat is láttunk.

Benn a városban láttunk egy pár kilőtt harckocsit, persze oroszokat, vitték a németek, Németországba.

3/4 11 órakor elértünk egy kisebb községet, ahol éjjelre is maradtunk. A mai nap 20 kilométert tettünk meg végig kemény talajon és bizony az ember nagyon kikészült, különösen a lába. Annál édesebb lett az éjszakai pihenés, egy kis szobában aludtam a gazdámmal együtt szalmán. De nagyon jó hely volt, egy szép kislány is volt a házban, csak nem tudtunk vele beszélni, sem én, sem a gazdám. Korán feküdtünk le, mert reggel továbbmenet.

1944. VIII. 18-án.

Reggel 4^{h}-kor volt ébresztő. A menetből megint egy más feladat lett, méghozzá egy erdő átfésülése, amit német jelentés szerint 3000 felkelő tart megszállva.[29]

A németeknek tegnapelőtt (a felkelők) kinyírtak két századnyi erőt, igaz hogy most jön az egész 52. gy. (alog) e. (zred), tehát vagyunk elegen ahhoz, hogy ne kelljen félni.

Nagyon nagy a készültség, úgy hogy az R/3-mat is háton vitték a fiúk. Nagyon homokos volt a vidék. Az egész móka eredmény nélküli volt, úgy látszik megszimatolták, hogy jövünk és még időben meglógtak.

26 A napló 15x20 cm nagyságú, keményfedelű, kockás füzetbe lett átmásolva, terjedelme 67 oldal. A kézzel írt naplóban az olvasást zavaró helyesírási hibákat, szavak össze- és különírását, stb. kijavítottuk. A szöveget a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően közöljük. A szövegben – néhány értelmetlen, vagy értelemzavaró szó kivételével – változtatásokat nem eszközöltünk.

27 A II. magyar tartalékhadtest 5. hadosztályának részét képező *lévai 52. gyalogezred* 1943. szeptember 14-én indult el a keleti frontra (l. a napló szeptember 14-i részét), a Minszk–Baranowicze–Breszt vonal különböző szakaszain elsősorban vasútbiztosítási feladatokat látott el. 1944. június végén az ezred átkelt a Bugon és Biala Podlaska nevű helysége vonult vissza. Janów Podlaski helység határában a Bugon átkelő szovjet csapatokkal vívott ütközetben elvesztette személyi állományának közel 50 százalékát. Innét a Narew folyó mentén nyugati irányba vonult vissza. A modlini erőd mellett épített hídon átkelve került a Visztula bal partjára.

28 Modlin a Narow torkolatánál épült Visztula menti, stratégiai jelentőségű település, a lengyel főváros „északi bástyája".

29 A Varsóba vezető lehetséges útvonal szerint a kampinosi erdő keleti részének egy részletéről van szó. Az ellenállás kampinosi vonatkozásairól l. *Józef Krzyczkowski*: Konspiracija i powstanie w Kampinosie 1944. Warszawa, 1961. c. kötetét. A szerző maga is személyes kapcsolatba került a térségben lévő, illetve átvonuló magyar huszár és gyalogos egységekkel.

Napló Párs határából

[illegible] szigetvégéről

1944. IX. 17-én [illegible]
egy másik könyvből:

1944. VIII. 17. [illegible]

Éjjel 1. órakor volt ébresztő annyira nyugtalan
és kettőkor indulás a Nyolcas utcán irány Párs ölés
végő állásba, szépkilenc menetünk lesz ma
erre már nagyon nem az idő, egy nagy ma
az nagyon jól megy ma az idő nagyon jól ment
az ember a [illegible] tájon [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible]
a fiúk minden kel egy ala[illegible] igaz
hogy mindenkor alól akárhova mindenkor ott állam
az ömlem is ne hogy arcotlan kezek nyulgassanak
hurcsis levegőbe rendrik megy ide elöl
annyi az holnap áfértünk már minden mozog
lövés árok is oltol akadály, már fel rendek
kénülni az ezt begesztőmadárra, már amint látom

A napló első oldala

Egész nap semmit sem ettünk, csak reggel feketét ittunk és azzal voltunk egészen estéig. Nagyon sok ember kidőlt a sorból, mert nem bírták már a nagy homokot. Este 6^{h}-kor elértük Varsó külvárosát, itt szállásoltunk el. Az egész falu tele volt menekültekkel és így csak sátorban tudtunk aludni a gazdámmal együtt. Az egész faluban jól öltözött nők voltak, de bizony férfi az nagyon kevés volt, mind elment felkelőnek a városba, be Varsóba.

1944. VIII. 19-én.

Reggel 4-kor ébresztő, 5h-kor indulás a mai menetcélig. Rákerültünk a lublini műútra s azon mentünk tovább, elértük Varsó szélét, letértünk a műútról és körül a város szélén meneteltünk. Bizony szomorú kép tárult szemünk elé, mert mindenhol csak menekülés, menekülés ki a városból, de csak a nők, a férfiak azok már nem jöhetnek ki, azok már halálra vannak ítélve, a házak mind össze vannak lőve, sok felgyújtva. Csináltam pár felvételt. Később egy villanegyedbe érve megálltunk, mert nem jó úton jöttünk. Erre még nem lehet menni, mert a felkelők keze alatt van, és nem az a feladat hogy megütközzünk velük, hanem a célt kell ma elérni. Hát bizony nagyon szomorú emlékek fognak ehhez a naphoz fűzni, mert mindenhol szana-széjjel halottak hevertek, csak úgy bűzlött az utca, mert bizony valószínű, hogy már egy pár napja ott hevernek.

Nagyon szép villák voltak ott, de mind úgy össze volt lőve, hogy azt leírni nem lehet. Egy villába be is mentem, telé volt drága bútorokkal, de mind össze volt törve. A gazdám egy gumilepedőt szerzett, amit egy másik lepedővel együtt el is hozott magával. Mi a végcélt 3h-kor értük el. Varsótól délre. Wilanów mellett lévő községben szállásoltunk el. A gazdám egy szobában aludt Tátrai fhgy. (főhadnagy) úrral. A szakasz a szemben lévő pajtában aludt. Parancs jött, hogy fegyverét senki el nem hagyhatja egy percre sem, mert minden kéz erre vár, nem lehet senkiben sem megbízni.

Volt egy nagyon kövér nő, aki beszélt németül, mert kint volt Németországban 2,5 évig, ezzel beszélgettem, de aztán a nőci nagyon szerelmes lett belém, muszáj volt abbahagyni a beszélgetést mert esetleg rosszra vinné a dolgot.

Már szinte ő udvarolt nekem, a fiúk már mérgesek voltak, hogy miért nem csinálok vele valamit, de nem. Én amit megígértem otthon, azt be is tartom. Csak azért beszélgettem vele, mert jól lehet tőle tanulni németül.

1944. VIII. 20-án István Király

8-kor keltem fel. Otthon ma búcsú van, de azért én is megtartom. Délelőtt levelet írtam. Az ebéd húsleves, törtburgonya dinsztelt hússal és mákos tészta. Délután 5-kor misére vonultunk, ami egy nagyon szép templomban volt megtartva Wilanówban. (...)

Egy nagy kórház is van itt a szomszédságban, ahol többnyire civilek feküsznek, kiket Varsóból hoztak ide ki. Láttam egy nőt, akinek egy lába sem volt.

A Mise után nótaszóval jöttünk vissza a szállásra. Mindjárt nekiálltam palacsintát sütni. Volt az udvaron egy kis összejövetel, egy kis tánc, de én nem táncoltam, nem engedte meg a lelkiismeretem.

10-kor feküdtem le. Éjjel nagyon nagy volt a harci zaj, jöttek az orosz gépek egészen alacsonyan. A légvédelem lőtte őket, de eredménytelenül.

1944. IX. 21-én. (Értelemszerűen *VIII. 21-én*)

Ma úgy volt, hogy megyünk védőállásba, de változott a parancs, és így az 52. ezred II. zászlóalja lett bevetve. Mi meg tartalékban maradtunk. Varsóban nagyon nagy harcok lehetnek, mert minden ég körös körül.[30]

30 A kialakult helyzetre utalt a Honi Hadsereg parancsnoka, Tadeusz Bór-Komorowski tábornok Londonba küldott jelentése: „Az óváros térségében a helyzet komoly. A készlet kifogyóban van. A katona kimerült. A Kampinosból Zoliborzon keresztül érkezett egységek megsemmisültek. Az ellenséges repülőgépek reggel 6 órától bombáznak." A Wilanówhoz közeli városrészt a németek tankokkal és páncélozott járművekkel támadták. *Sadyba* egy része lángokban állt. V.ö.: *Bartoszewski* i.m. 114. o.

A civil nép mind a pincében alszik, mert félnek az aknától és a bombázástól, este 9 óra felé jönnek batyukkal, karjukon kisgyerek. Hát nagyon szomorú látvány, de hát így van az, ha egy pár meggondolatlan ember felkelésre buzdítja a népet. Most az a sok ártatlan is szenved miattuk.

1944. VIII. 22-én.

A mai napon tropára ment a tollam is. Civilek azt beszélik, hogy egy pár nap múlva már oroszok lesznek ebben a faluban is, hát amint a harci zaj tudatja, lehet hogy bekövetkezik idő előtt.

Nagyon nagy tűzijáték volt az este, és szóltak az ágyúk, géppuskák. Olyan zaj volt, mint otthon a búcsúban szokott lenni. Nagy a repülőtevékenység.[31]

1944. VIII. 23-án.

Egész nap eseménytelen. Rengeteg a menekülő, a városból szöknek ki Már Wilanów is ég, onnan is jön a nép, pedig ez hozzánk egy kilométer. A menekültek szerint bent a városban már nincs élelem. Az oroszok este hangszóróval üzentek a folyó túlsó oldaláról a német katonáknak, hogy ne harcoljanak, hanem dobják el a fegyvert. Hát ez mind a propagandához tartozik. Az éjjel nagyon lőttek az oroszok.

1944. VIII. 24-én

A mai nap vette át a gazdám a segédtisztséget, mert Marosi hdgy. (hadnagy) kórházba ment.[32]

Ma délelőtt már volt kiképzés is, ami szomorú dolog, hiszen tőlünk nem messze már oroszok vannak, állandóan lőnek aknavetővel. De hát a kapitány úr parancsa: rendes laktanyarend kint a (olvashatatlan szó – L. I.), hát ez nagyon fontos a fronton. Én nem járok gyakorlatra. Este 9-kor belőttek a faluba a sztalin orgonával, ezzel köszöntötték fel Kádár fhgy. urat.

1944. VIII. 25-én.

Egész nap eseménytelen. A harci zaj növekszik, Varsót állandóan lövik.

1944. VIII. 26-án.

Hát amint veszem észre, Varsóból a felkelőket kiverni nem lehet egyhamar, mert állítólag olyan erdőkben vannak mint mi voltunk Debe-n, és bizony onnan nem egyszerű dolog ám vakon neki rohanni és kiverni.[33]

A gazdám este átment a körletbe, hogy megvizsgálja. Nagyon mérgesen jött vissza, mert a Csavar nem volt otthon, hanem egy nőnél volt, másnap jelentett, keresni kellett a hadnagy úrnál. Hát csak úgy mellékesen megjegyzem, hogy bizony nem szép amit csinál, otthon van felesége és két gyereke, családja, ő meg itt kurvázik.

31 A varsói felkelés egyik sorsdöntő napján – augusztus 22-én – Zoliborz városnegyedében, az Óvárosban (a citadella környékén) voltak heves harcok. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 116–117. o.

32 Az 52. ezred III. zászlóaljának parancsnoka Harkay László volt, a napló szerzője a *zászlóalj-segédtiszti* beosztás átvételére utalt.

33 *Debe* a Narew jobb partján, a kampinosi erdőség legkeletibb részén lévő település.

1944. VIII. 28-án.

Legújabban 5-kor van ébresztő.
Rendes foglalkozás van elrendelve. Én nem járok foglalkozásra, mert mindig főzök, ma is volt törtburgonya pörkölttel. Egész délután a gyerekekkel töltöttem az időt, úgy szeretnek, mindig a nyakamon lógnak. Este felé nagy bombázás volt Varsóban.

1944. VIII. 29-én.

Reggel 1/2 7-kor ébresztő. Mindenki azt beszéli, hogy elmegyünk innen, hát majd meglátjuk. Az ebéd nokedli és pörkölt.
Egész nap eseménytelen.

1944. VIII. 30-án.

Éjjel volt egy kis harci zaj, de minket nem érintett a dolog, mert úgy van, hogy minket nem bántanak a felkelők, hisz azt tartják, hogy a lengyel-magyar barátság még most is fent áll.
Volt egy eset, mielőtt mi ide jöttünk Varsó környékére. A huszárok előbb itt voltak és a feladatuk az volt, hogy egy utat kellett lezárni. Éjjel meg jöttek a felkelők és a parancsnokuk szabályosan kért a huszár őrnagytól engedélyt, hogy ő bevonulhasson csoportjával Varsóba. Mindenkinél öreg, rossz pisztolyok és puskák voltak. Az őrnagy nem tudta mitévő legyen, telefonon megkérdezte a hadosztályt, hogy mit csináljon, erre ő azt a parancsot kapta, hogy menjenek, de ne azon az úton ahol ő (az őrnagy) van megbízva. Az utat kikerülték és mentek Varsóba.[34]

1944. VIII. 30-án.

Éjjel riadó volt, mert a felkelők ki akartak törni a városból, de mivel erős ellenállásba ütköztek, hát visszavonultak. Volt is olyan harci zaj, szaladgáltak a harckocsik. Olyan zaj volt már, hogy azt hittem, hogy be vagyunk kerítve, mindez éjjel 1/2 2-kor volt.
Reggel 5-kor indulás vissza Varsó felé, de nem arra, amerre jöttünk. Nagyon rossz volt nézni a civil népet, mikor a falut elhagytuk, mert sírtak, hogy most mi lesz, jönnek a németek és felgyújtják a falut. Legnehezebb búcsúja a Csavarnak volt, ott kellett hagyni a nőt, az meg az egész szakasz előtt megcsókolta, hát nem szép dolog volt, mondhatom. A menet egy műúton ment végig, mellette villamosvágány volt.
Az úton végig a nép kenyeret árult cigarettáért. Sok községen mentünk keresztül, mind tele volt varsói menekültekkel.
9-kor elértük Piaseczno várost, itt volt a hadosztály, és mi egy kastélyba lettünk elhelyezve. Tátrai és a gazdám egy szobában aludtak. Van víz, fürödni is lehet, csak az idő nem alkalmas rája.

1944. IX. 1-én.

Egész nap eseménytelen, hisz a többi kiment valami gyakorlatra, mi meg a Zsigával bent aludtunk. Délután megcsináltunk egy kis lekváros tésztát az uraknak. Találtunk 10 kg lekvárt egy szilkébe (?), azt el is hoztam. Este megjött a posta, szomorú hírt hozott, az öcsém is bevonult katonának.

34 V.ö.: *Krzyczkowski:* i. m., *Godó:* i.m. 279–286. o. Szinte azonos esetről tett említést Józef Krzyczkowski is. L.: *István Lagzi:* Wegierscy zolnierze i polscy partyzanci. Pomoc udzielona polskim partyzantom przez wegierskie jednostki wojskowe w lecie 1944 roku. In: Studia z historii postepowych i internacionalistycznyh kontaktów wegiersko-polskich. Warszawa, 1978. 110–111. o.

1944. IX. 2-án.

Egész délelőtt levelet írtam, legalább volt egy kis foglalkozás az én részemre is. Az ebéd húsleves és káposzta volt, de finom. Délután lefeküdtem aludni egy kicsit, de nem tudtam aludni, így felkeltem és kimentem a kertbe. Itt volt egy kislány, aki tudott németül beszélni, ezzel beszélgettem. Érdeklődtem, hogy milyen életük volt a háború előtt. Ő egy tanult kislány, van végzettsége, de kivitték Németországba munkára, és bizony már 5 hónapja nem kapott tőle postát. Persze én is megmondtam hogy nős ember vagyok. Ezután még szívesebben beszélgetett velem. Szombat este oda hívott az ablakhoz és egy nagyon szép virágcsokrot adott. Azt mondta, hogy holnap ünnep, és legyen nekünk is virág az asztalon.

Este mindig 10-11-kor megyünk aludni, mert van villany és ezt mi kihasználjuk.

1944. IX. 3-án.

Egész délelőtt gramofonoztunk, jó lemezek vannak. Ebéd után átmentem a házba beszélgetni a kislánnyal és az öccsével, a Tasekkel.[35] Nagyon esett egész délután. (...) Ma újra megnyílt a tiszti étkezde már a főzésről is le van a gond.

1944. IX. 4-én.

Voltam ma a vonatnál, onnan kocsival mentünk. Az úton egy fiatal hölgy felkérezkedett a kocsira, és nagyon sokat mesélt: ő a Visztula túlsó partjáról lógott meg, hogy ott már oroszok vannak és nagyon rosszul bánnak a civilekkel, elszedik minden értéküket, még a gyűrűt is lehúzzák az ujjakról, az órát is leszedik a kezekről.[36]

Visszafelé jövet látjuk, amint Varsót egyszerre valami 30 gép bombázta. Már egy teljes hónapja ég a város.[37]

1944. IX. 5-én.

Semmi különös esemény nem történt azonkívül, hogy egy pár gép ellátogatott errefelé.

1944. IX. 6-án.

Tegnap este posta érkezett, de sajnos nagyon vékonyan, mert három napi postánk elégett, lelőtték a gépet Szlovákia felett.

Délután megpucoltunk egy libát amit a főhadnagy úrnak a vonattal hoztak az emberei.

Kint a vonatnál egy esztergomi embert agyonvert egy lengyel manusz fejszével. Hát a baka volt az oka mindennek, mert betört a lakásba, lődözött, persze be volt rúgva, később a polgár feleségén erőszakot akart venni, akkor vágta fejbe a lengyel...most le van tartóztatva. Szakács Imrének hívták a katonát.

35 A Tasek (Staszek) a Stanislaw becézett változata.

36 A szovjet hadsereg által felszabadított, illetve megszállt területeken egyaránt nem kevés garázda cselekedetet hajtottak végre. A fosztogatás, a nők megerőszakolása – néhány kivételtől eltekintve – nem tartozott a súlyosabb vétségek közé. Az előbbieket maga Sztálin is a jelentéktelen „kilengések" kategóriájába sorolta: „... egy katona, aki ezer meg ezer kilométereket tört előre tűzön-vízen át, igenis a kedvét töltheti egy nővel, vagy elemelhet valami apróságot." *Siegfried Kogelfranz:* Jalta öröksége. Az áldozatok és akik megúszták. Bp., 1990. 23. o.

37 A németek Varsó egyik főutcája, a Jeruzsálemi fasor ellen intéztek nagy erejű bombatámadást, ezt észlelte a napló szerzője. *Bartoszewski:* i.m. 186. o. Krystyna Krasniewska visszaemlékezése szerint az Óváros (Starówka) eleste után a németek szisztemetikusan rombolni kezdték a Powisle nevű, a Visztula partján lévő városrészt. „Alacsonyan szálló repülőgépek néhány támadás után megsemmisítették, felégették -- többek között -- a mi házunkat is. Az utolsó három-négy napból (szeptember 2–4.) a tűzre, főleg a tűzre emlékszem." Uo. 185. o. Maria Straszedwska, a „Biuletin Informacyny" szerkesztőségi titkára szeptember 4-én következőket vetette papírra: „...a helyzet reménytelenül rosszabbra fordult. Hajnaltól a németek újból összpontosított támadást intéztek a Belváros (Śródmiescie) északi része ellen." Uo. 185. o.

1944. IX. 7-én.

Sajnos a liba ma elfogyott, pedig finom volt reggelihez egy kis libahús. Az idő már kezd nagyon hűvös lenni. Egész nap tétlenül telik el.

1944. IX. 8-án.

Ma megint egy ünnepre ébredtünk, Kisasszony napra. Délelőtt Mise volt, de én nem voltam. Dinnyét ettem, de nem olyan volt mint a hazai. Délután lefényképeztem a géppuskás szakácsokat, és ki is vittük őket a városba.

1944. IX. 9-én.

Mindenki azt beszéli, hogy már jönnek a vagonok értünk. Kosztunk az tűrhető, nem panaszkodhatunk rája.

1944. IX. 10-én.

Későn keltünk fel. Nagyon nagy a harci zaj, nagyon nagy a légitevékenység. (...) Később Misére mentem, ami házi kápolnában lett megtartva.

Úgy volt hogy, ebéd után kimegyek a városba a fényképészhez, de jött a riadó és 20 perc múlva már menetben voltunk, vissza a város felé, a régi helyünkre. A község neve Powsinek. Nagyon sok civillel találkoztunk az úton, mind menekül ki a városból. Nagyon sajnálnak bennünket, hogy éppen minket visznek ki a vonalba, pedig hát még egy kilométert a vonal mögött voltunk, tartalékban.

Ugyanazon a helyen szállásoltak el, ahol előzőleg voltunk. De szomorú látvány tárult elénk amikor a községet elértük, mert bizony sok ház már le volt égetve.

Kihirdették a faluban, hogy fél óra múlva mindenki hagyja el a falut, mert aki nem hagyja el, annak a háza fel lesz gyújtva.

Az oroszok egész jól működnek, mert bizony az ablakok mozognak a légnyomástól.

Ezredes úr parancsa hogy vigyázzunk, mert ejtőernyősökkel kell számolni. Nagy harcok voltak egész éjjel, de mi csak aludtunk, mert el voltunk fáradva, 20 kilométert gyalogoltunk pihenő nélkül, de hát sietni kellett, mert arra számítottunk, hogy az orosz áttör. De nem sikerült neki, így mi jól jártunk, mert nem lettünk bevetve.[38]

1944. IX. 11-én.

1/2 7-kor keltem fel és 7-kor menet, de azért kész lettem időben. Hála isten nem kellett messzire menni, mert jött a hírvivő, így várunk a további parancsra. Már sejtettük, hogy itt maradunk és berendeztünk magunknak egy szobát, sezlonokat hoztunk fel a pincéből.

Az oroszok egész nap támadtak, igaz hogy a hídfőt[39] támadták, azt meg a német SS alakulatok tartják kézben, így nem sikerült elfoglalni. Mozog minden a sok robbanástól.

38 A magyar 5. tartalékhadosztály a VIII. német hadtesttel együttműködve az Augustowka-tól Góra Kalwaria-ig terjedő Visztulaszakasz védelmét látta el. A magyar egységek kifejezett szerencséjére ebben a térségben a szovjet és a lengyel csapatok érdemi harci tevékenységet nem fejtettek ki. Az 52. gyalogezred III. zászlóalj egyik szakaszparancsnoka is utalt a kritikán aluli felszereltségre és ellenállási képességre. „Szakaszom, amelynek tűzerejét akkor már csak két golyószóró képezte, létszáma pedig 15 fő volt, kb 3 km hosszúságú védelmi vonalat kapott a folyó nyugati partján. Azt jelentette ez, hogy komoly támadás esetén semmiféle ellenállást nem tudtunk volna kifejteni, hiszen lőszerkészletünk pár perc alatt elfogyott volna." *Tóth Gáspár:* Lengyelországi emlékeim (1944 június–december). Budapest, 1984. (Lagzi István gyűjtése.) A harcértékkel kapcsolatban v.ö.: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938-1945. Bp., 1967. 145. o.

39 Szeptember 10-én a Visztula jobb partjáról a tüzérség és a légierő erőteljesen támadta a német állásokat. A 47. szovjet hadsereg légiereje bombázta az okeciei repülőteret és a szükségrepülőtérként is számbavehető Bielany-mezőt. Szeptember 11-én a Sobieski park és a Czerniaków-i Visztula-parti kikötő közvetlen környékén alakultak ki súlyos harcok, ahová kisebb létszámú lengyel deszant egységek *is* érkeztek. A németeknek elsőrendű érdeke volt, hogy érdemi és tartós hídfő kialakítására sem itt, sem a Zoliborz-i negyedben ne kerülhessen sor. L.: *Bartoszewski:* i.m. 214., 219. o.; *Kirchmayer:* i.m. 381–396. o.

Az orosz gépek nagyon támadnak, nincs semmi légelhárítás. Olykor jönnek a Stukák, persze ezek kimondottan csak a várost pusztítják, a felkelőket akarják kiirtani, de nem fog sikerülni.[40]

1944. IX. 12-én.

Reggel 7-kor keltünk fel, ez még korán volt, mert az urak egész éjjel nem tudtak aludni a nagy dörgéstől. Hát bizony én is elnéztem egész este, nagy tűzijáték volt Varsó felett: volt légitámadás, a légvédelem lőtte a gépeket, a gép meg tüzelt az ágyúra. Szép volt, igaz, hogy csak nézni, de nem ott lenni.

Egész nap folyik a harc, szól a Sztalin orgona, még a föld is mozog.[41]

Megkaptuk a magyaros pótlékot, ami 200 db. Symphonia és 16 drb. Levente cigaretta volt, 2 csomag pipadohány, 22 dkg téli szalámi, 1/2 liter Snapsz és 1/2 liter bor.

1944. IX. 13-án.

Semmi különösebb dolog nem történt, a civil nép nagyon szeretne visszajönni a faluba, de parancsot kaptunk rá, hogy nem lehet, mert elárulnak minket. Tegnap egy lengyelt elkaptunk, át akart úszni az oroszokhoz és nála volt az egész ezredünk szakasz elhelyezése.

1944. IX: 14-én.

Egy éve, hogy Léván vonatra ültünk és elindultunk ki a frontra. Ott kellett hagyni mindent, feleséget, szülőt, testvért, na meg az otthont. De hiába, a kötelesség szólított ide és jönni kellett. Hála Isten még idáig épen, egészségben történt minden ami történt. Már lassan családos apa leszek, ez a legnagyobb örömöm. Csak nehogy történjen valami a feleségemmel, hisz minden nap csak azt lehet hallani a rádióba, hogy megint riasztás (légiriadó) van otthon.

1944. IX. 15-én.

Megy tovább a napi lógás. Még mindig növekszik a harci zaj, folyton potyognak az aknák és robbannak, de még az a jó, hogy csak az utat lövik, nem pedig a házakat.

A tüzérséget bombázták ma az orosz gépek. Egy romboló (bombázó) gépet ma lelőttek, a pilóta időben kiugrott. A gélp elégett, a pilóta meg fogságba esett, kificamodott a bokája.

1944. IX. 16-án.

6-kor keltem fel, nyugodtan kezdtem öltözködni, egyszer csak megszólalt a telefon, kiadták megint a riadókészültséget, mert az oroszok Varsónál egy vasúti hídon áttörtek, de nem sokáig tartott a riadó, mert az SS szoldát visszanyomta őket, legnagyobb részüket megsemmisítette. A riadót lefújták.[42]

40 Német részről jelentős erőket vetettek be, nehogy a Czerniaków városrészben rekedt felkelők a városközpontba vonulhassanak vissza. Varsó különböző negyedeiben (Ochota, Mokotów, Wola, Zoliborz) a felkelők elkeseredett harcot vívtak az egyre fokozódó német túlerő ellen. V.ö.: *Kirchmayer*: i.m. 296–300., 372–373., 329–384., 397. o. *Bartelski (1976)*: i.m. 179–189., 207. o.

41 Tadeusz Bór-Komorowski tábornok *szeptember 12-én* Londonba küldött táviratában – többek között – a következőket olvashatjuk: „a szovjet nyomás főleg a Praga városnegyedre nehezedik. (...) A szovjet légierő túlerőben van." A Powsinektől északi irányban 4-5 km-re levő Czerniaków városrészt a német tüzérség egész nap tűz alatt tartotta. A hídfő megszüntetése érdekében a németek nagy tűzerővel rendelkező egységeket vetettek be. V.ö.: *Bartoszewski*: i.m. 222–223. o.; *Kirchmayer*: i.m. 285. o. L. még: *Bartelski (1976)*: i.m. 179–180. o.

42 *Szeptember 15-ről 16-ra virradó éjjel* a Czerniakówtól északra lévő *Solec* nevű Visztula-parti városrészben a lublini Lengyel Felszabadítási Bizottság alárendeltségébe tartozó I. Lengyel Hadsereg 9. ezredének 1. zászlóaljából 300 főt számláló deszantegység szállt partra. A 9. német hadsereg napijelentése szerint szeptember 16-ával új fejezet kezdődött a Varsó-Modlin térségében folytatott harcok történetében. L.: *Bartoszewski*: i.m. 246–247. o. A hídfő kialakítása – kiszélesítése – a korábban említett stratégiai okokból s a hadműveleti nehézségek miatt nem járt sikerrel. Varsó északi városnegyedében, Zoliborzban is kísérlet történt egy hídfő kialakítására, térnyerésre itt sem került sor. A Visztulán átkelt lengyel katonák néhány napos heves harc után a felkelők egy részével visszavonultak a folyó jobb partjára. V.ö.: *Godó*: i.m. 292–293. o. A soleci partraszállásra vonatkozóan l.még: *Adam Kaska*: Nadwislanskie reduty. Czerniaków, Powisle, Zoliborz. Warszawa, 1971. 62., 67–68., 74–76. o., Zoliborzra pedig a 88. o.; *Bartelski (1976)*: i.m. 213. o. Zoliborzban az

Délután megint bombáztak, egy gépet le is lőttek, de a pilóta spekulált és így későn ugrott ki a gépből és szörnyethalt. Szerette volna a gépet a folyón átvinni, de nem lehetett.

1944. IX. 17-én.

Vasárnap van, a grófi kastély mellett lévő templomban Mise volt.[43] Mise után az ezredes úr pár szót szólt a kitűntekhez, főleg nagyon megdicsérte a (III.) zászlóaljunkat. Ebéd után nekiálltam a főzésnek (bableves, paradicsomos burgonya és párolt hús, palacsinta készült vacsorára). Este nagyon nagy tüzérségi tüzet zúdítottak a hídfőállás (a czerniakówi Visztula–partszakasz) irányába. Sok repülő volt látható, hallható, úgy hogy nem lesz valami gyerekjáték az éjszaka.

1944. IX. 18-án.

Hajnalban megint riadókészültség, mindent összepakoltunk és lefeküdtünk, de nem történt semmi, telt a nap, meg volt az ebéd. Éppen el akartam menni Hantossal kerékpárt venni, egyszer csak nagy lövöldözésre lettem figyelmes, kimegyek hát rengeteg 4 motoros nehézbombázó volt fölöttünk a levegőben, hát franc rögtön riadó, és a századok kimentek a határba, hogy összeszedjék őket. De hát kiderült, hogy az ejtőernyős nagyon kevés közöttük, majdnem mind lőszer és élelem, ruházat, persze ez mind a felkelőknek jött utánpótlás, de sok a németek kezébe került, úgy maguk a felkelők nagyon keveset kaptak kézbe. A gépek mindjárt eltávoztak, nem is lőtték, olyanok voltak a levegőben, mint az álom, és bizony egyet se tudtak lelőni közülük.

A riadót hamar lefújták amikor megtudták, hogy nem ejtőernyősök, hanem csak muníció.[44]

1944. IX. 19-én.

Reggel 7-kor keltem, persze végre nyugodtan, nem kellett összevissza kapkodni. A tüzérség egész éjjel nagyon lőtt és még most is lő.[45] A gépek röpdösnek mint a madarak, de mi nem érünk rá nézni, mert főzünk. Az ebéd húsleves, borjúpörkölt nokedlivel, kávé és almakompót. Ebéd után átmentem a Zsigával a vonalba, mert ott sok alma van, hoztunk is fél zsákkal. De milyen kihalt arra minden. Egy zsidó munkaszolgálatos jött s arról érdeklődött, hogy merre vannak az árkászok, mert nem találja az alakulatát. Mivelhogy jöttek a repülők ő is elbújt (fedezékeket keresett), mert nagyon lőttek. Aztán mindjárt kértem tőle az igazolványt, de nem volt nála semmi, még dögcédula[46] se. Közben jött egy szakaszvezető, azzal elment. Szegény úgy meg volt ijedve, hogy nem tudta, hová bújjon. Persze a közelben német katonák is lődöztek, így attól félt, hogy majd őtet is agyonlövik. Rengeteg nagy bombázógép jött egészen alacsonyan és géppuskázott, csak úgy fütyültek a golyók mellettünk, de mi csak szedtük az almát, nem törődtünk vele. Este 5-kor értünk vissza.

Később jött egy tizedes, jelentette a főhadnagy úrnak, hogy a parancsot végrehajtotta. Hát olyan parancsot kapott, hogy két nőt kellett neki az első vonalba kivinni a Farkas úrnak, persze hálótársnak. Hát ilyen dolgok is megtörténnek. Szegény nők tudták, miért viszik oda őket. A tizedes azt mondja, hogy a

I. Lengyel Hadsereg 2. hadosztálya 6. ezredének 370, Visztulán átkelt katonája úgy harcolt a németekkel, hogy erről a nem is távoli felkelők nem szereztek tudomást. Az a tévhír terjedt el ugyanis, hogy a németek egy *fellázadt magyar honvédegységet* számolnak fel.

43 A wilanówi királyi kastély mellett lévő templomról van szó.

44 1944. szeptember 18-án kora délutáni órákban Trudesdell ezredes parancsnoksága alatt a 8. amerikai légiflotta három százada (107 négymotoros un. Liberator) repült Varsó fölé, amelyeket amerikai és szovjet vadászok biztosítottak. A gépekről jelentős mennyiségű muníciót dobtak le. Bartelski szerint a ledobott 107 nagyméretű tartályból összesen 15 ért földet a felkelők vonalainak közelében. *Bartelski:* i.m. 208–209. o. A 16 tonna ledobott anyagnak alig 20 százaléka került a felkelők kezébe. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 256–257. o.

45 A Czerniakówra nehezedő német nyomás elől szeptember 19-én a felkelők fokozatosan Mokotówba vonultak vissza, illetve északi irányba menekültek. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 259–260. o. A Visztula menti területeken lévő ellenállást a német erők mindenáron fel kívántak számolni. Erre az intenzív német harci cselekményre utalt a napló szerzője.

46 Dögcédula: a katona személyzonosságát *is* jelző (fém) adatlap. Leírását l.: *Bak Mihály*: Orvosok-sebesültek. kórházvonaton a Dontól Dániáig. Bp., 1987. 32. o.

nők először nem akartak menni, de azt mondták nekik, hogy ha nem mennek, akkor átadják őket a németeknek ha ott jobban érzik magukat, és bizony később minden rendben ment. Csináltak egy külön szobát és ott volt a móka. Hát szomorú dolgokat tapasztal az ember esze. Tehát erre lehet otthon is számítani ha valami lesz, mert az orosz katona még szemtelenebb lesz. A mi falunkban Powsinekben minden civil ki van zavarva (a lakásából), de azért mindig van olyan ház, ahol egy-két jó nő itt maradt. Persze azért, mert a katonát szeretik így hiába zavarják el őket, később visszajönnek, és bizony sok baka nem nézi, hogy milyen nők azok, hanem vakon esik neki.

Délután nagyon lőtték a mi falunkat is a repülőgépek, de semmi baj nem történt. Éjjel megint nagyon nagy volt a harci zaj tőlünk 500 méterre, és bizony nem nagyon lehetet aludni. Pont éjfélkor megszólalt a telefon és megint fel kellett öltözni, de hogy mire azt nem tudom, mert nem volt semmi se. Beszerelték a rádió hangszórót, úgy hogy most már hangos a lakás, mert szól a rádió.

1944. IX. 20-án.

Reggel megint későn keltem fel, de semmi különös nem történt. Jött egy csapatcsendőr hogy látott mákot és kell-e, hát elmentem és elhoztam. Estére már abból volt vacsora: mákos tészta bableves. Ebédre pedig húsleves és natúrszelet, krumplipüré savanyú uborkával és almakompót. Egész nap nagyon nagy volt a légi tevékenység. Ma küldött haza pénzt Juhász Pál örv. (ezető), Hantos tiz. (edes) és én. Egész délután néztem, hogy a civilek hogy tolnak ki a csapatcsendőrökkel. Ő (a csendőr) elment a falu egyik szélére, a másik felén meg (a lakosok) lejöttek (visszajöttek). Hát kellemetlen, amikor valakit kizárnak saját lakásából, biztos, hogy erőszakos a nép amikor látja, hogy ott a lakása (üresen).

Finoman szól a gramofon meg a rádió, nem unatkozunk egyáltalán. Este hazaküldtem még 60 pengőt, igaz hogy három csekken, de ez nem baj.

1944. IX. 21-én.

6-kor keltem fel, rendbe hoztam mindent és nekiláttam a főzésnek. Az ebéd megint borjúpörkölt és nokedli, húsleves, de ezt a konyháról hoztam, utána bundás alma. Ebéd után kimentem megint az első vonalba kocsival almáért. Volt velünk egy gh-s (gazdasági hivatalbeli) is, bizony meglátszott rajta, hogy irodán van, mert nem mert az úton menni, mindig az árok fenekén mászkált, meg a futóárokban, azt mondta, hogy ott a legbiztosabb. Hát abban igaza volt, mert bizony délelőtt a csapatcsendőrök kint voltak Wilanówban a falu kiürítését folytatni és megaknázták őket az oroszok, de egynek se történt baja. Délután is így jártak. Hát most német parancsnok alatt magyar katonáknak kell a falut kiüríteni.[47] Hoztunk egy zsák almát, meg egy kosár paradicsomot, mást nem találtunk. Vacsora krumplipüré, sült hús.

Powsinek, 1944. IX. 22-én.

6-kor ébresztő, utána foglalkozás, jobban mondva a századoknak, de azok is csak árkot ásnak bent Varsó mellett, mert onnét várják a támadást. Egész délelőtt olvastam és később főzni kezdtem az

47 A felkelés idején a fővárosba való be- és kiutazás ellenőrzésére, illetve felkelők „hermetikus" elzárása érdekében a környező községeket a németek kiürítették. Néhány esetben ez a hálátlan feladat a magyar egységekre hárult. Powsinek falut az 52. gyalogezred III. zászlóaljának egyik szakasza ürítette ki. „... parancsot kaptunk, hogy ürítsük ki a községet, azaz űzzük el a lakosságot. Előre sejtettük – írta visszaemlékezésében Tóth Gáspár tartalékos zászlós, szakaszparancsnok –, hogy ez nem fog sikerülni. Egyrészt azért, mert a lengyel lakosság nem veszi komolyan az ilyen irányú fölhívásunkat, másrészt azért, mert a magunk részéről nem vagyunk hajlandóak erélyesebb intézkedésre. Valóban így is történt, a lengyel lakosság mosolyogva fogadta fölhívásunkat, jól tudták, hogy a német parancsnokságtól eredő intézkedésről van szó. Csodálkozva kérdezték, hogy csak nem gondoljuk komolyan a dolgot? Egyáltalán hová menjenek? Hiábavalónak bizonyult figyelmeztetésünk is, hogy ha nekünk nem fogadnak szót, jönnek a németek és ők kíméletlenül végre fogják hajtani a falu kiürítését.

Végül is a sok alkudozás és mérlegelés után megállapodtunk abban, hogy a házakból vonuljanak ki, s ahogy mi tovább haladunk az utcasoron, utánunk már azt csinálhatnak amit akarnak, azaz visszatérhetnek házaikba. Ők is, mi is, naivul azt hittük, hogy ezzel a »kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad« – megoldással elintézettnek vehetjük az ügyet. Dehát mindez megint hamarosan a németek tudomására jutott, s ők aztán intézkedtek. Hátravontak bennünket kb. 15 km-re Piasecznóba, majd egy hét múlva megint visszavezényelték alakulatainkat Powsinek területére. A község helyén üszkös romokat találtunk, a lakosság elmenekült. Néhányan felégetett otthonuk romjai felett sírdogáltak. vigasztalásul csak annyit tudtunk mondani: »ettől féltettünk benneteket.«" *Tóth*: i.m.

ebédet, ami burgonyaleves volt párolt marhahússal és almakompót. Ebéd után Hantos és Zsiga elmentek Varsóba kerékpárral egy hegedűvonóért, meg is hozták. Én meg levelet írtam, este felé tésztát főztem, amire mák került. Délután megint riadókészültség van elrendelve, mert az oroszok át akarnak törni. Este megjött a posta, Kassaiéktól kaptam egy lapot és a feleségemtől egy levelet, melyben írja, hogy apósom is megkapta a behívóját Biatorbágyra. A rádióban megint légiveszély, úgy hogy a híreket ma este se tudjuk meghallgatni. Egész éjjel nem tudtam rendesen aludni, mert hát megint riadókészültség van és bakancsban kellett aludni.

Powsinek, 1944. IX. 23-án.

1/4 6-kor ébresztő, mert a gazdám Piasecznoba megy a hadosztályhoz, mert 9-kor az alakulatok távbeszélő parancsnokainak értekezlet[48] lesz. Ezt az időt kihasználva Zentaival és a Takáccsal elmentem a kastélyhoz körülnézni, meg szerettem volna nézni a képtárat,[49] mert nagyon értékes képtár van ebben a kastélyban. De nem engedtek (be), mert külön őrség volt kiállítva, szigorúan meg lett hagyva, hogy senki nem léphet be. Mi egy pár felvételt csináltunk a kastély udvaron, mert bizony nagyon rendes hely, egy teljes filmet elfényképeztem. Holnap el is küldöm előhívatni, hogy baja ne legyen és mihamarább lássuk a felvételt. Egy német katona is velünk volt, akivel elbeszélgettem. Azt mondta, hogy a háborút meg kell nyerni, méghozzá pár hónapon belül, és vége is lesz az egész mókának. Ebéd 1/2 1-kor húsleves, babfőzelék párolt marhahússal. Egész délután lógtam, mert nem volt mit csinálni. Egy pár civil belógott a faluba, de a csapatcsendőrök kikergették (őket). Ma megint volt egy szomorú hír, leadtuk a kocsit, de most mi lesz a gyűjtött holmival, azt nem tudom.

Powsinek, 1944. IX. 24-én.

7-kor keltem fel, egy kicsit elaludtam, mert a gazdámnak korábban kellett volna az irodába átmenni. Na de később olyan zenés ébresztő volt, hogy minden mozgott. Ugyanis 1/2 8-kor stukák jelentek meg Varsó felett és kezdtek bombázni,[50] de még be sem fejezték, már ott voltak az orosz gépek, de a németek elhúzódtak egy pár kivételével. Ezek aztán fent a levegőben egymást géppuskázták, éppen a mi falunk felett. Nagyon sok szilánk potyogott szana-széjjel, majd jöttek bombázógépek is. Az egyik találatot kapott, de még vissza tudott menni. Tele volt az égalja vattacsomagokkal amint a légvédelem lőtte a gépeket, de bizony meglógtak mind. A légitámadás után elkezdtek a Hitler Kutyák ugatni, akik együtt lőttek a tüzérséggel. Mozgott minden, nem tudtuk elképzelni, hogy mi van, éppen vasárnap kezdenek ilyen csúnya munkába, ami egészen délig tartott. Az ebéd zöldségleves, petrezselymes burgonya dinsztelt hússal és bundás alma.

Ebéd után kerékpároztam egy keveset a réten, majd nekiálltam lapot írni kint a szalmakazal tetején. Onnan néztem Varsót, azt a helyet, ahol délelőtt azok a nagy harcok voltak. Hát bizony minden égett, az egész vonalon minden egy romhalmaz. Nagyon jött a nép kifelé, úgy látszik a németek jobban engedik őket kifelé, mert idáig nem volt szabad közlekedni.[51]

Hát délután elnéztem, hogy ebbe a faluba is hogy jönnek vissza a civilek, belógtak, pedig nem volt szabad. A csapatcsendőrök ellenére sokan belógtak, főleg a nők, akiknek már volt itt katonaismerősük.

Megjött a postás, de nem hozott postát, mert a gépet megint lelőtték a szlovákok.

Volt itt egy német százados és egy hadnagy, összeírtak mindent és azt mondták, hogy jövő hónap 5-én le leszünk váltva. Hát erre kíváncsi vagyok nagyon.

Powsinek. 1944. IX. 25-én.

Reggel 4-kor befutott a vonat, hozta a fölösleges csomagot. Jól megáztak a rakodó emberek, mert egész éjjel esett az eső.

48 A napló szerzőjének „gazdáját", rendfokozatát, beosztását –ezideig – nem tudtuk kideríteni.

49 A wilanówi királyi kastály nagyhírű gyűjteményéről van szó.

50 Mokotów városnegyed Aleja Niepodleglosci nevű főutcájában lévő lengyel állások felszámolására szeptember 24-én a német légierő koncentrált bombatámadást hajtott végre. V.ö.: *Bartoszewski.* i.m. 282. o.

51 A meneküléssel kapcsolatban: *Bartoszewszki.* i.m. 285. o.

6-kor keltünk fel, mert ma nagy munka lesz a rovancsolással, hiszen az egyik kocsit le fogjuk adni meg a lovakat is, nem tudom hogy fogunk elférni egy kocsin.

Nagyon nagy támadás volt a felkelők ellen,[52] egész nap nyomták őket, de nem nagyon mentek vissza, mert a fegyverropogás tőlünk 2 kilométerről, nagyon közelről hallatszik és nem szűnik semmit sem. Egész nap esik az eső, de a harc folyik tovább a rendes vágányba. Este sokáig fent voltam, olvastam, szólt a rádió. Az éjjel csendben telt el, nem volt semmi említésre való dolog.

Powsinek. 1944. IX. 26-án, Kedd

Reggel 3/4 7-kor keltem fel. Nagyon nagy piszok volt minden szobában, neki is álltam a takarításnak, ami volt bőven, mert tegnap volt az anyagrovancsolás. Sok ember volt bent a szobákban és nagy piszkot csináltak. Ma megint nagy harc volt a felkelőkkel, akik nem akarnak megpuhulni. Most már este van és éppen indult rájuk a tüzérségi tűz, ami elég sokáig tartott. Ebéd bableves, burgonyafőzelék párolt hússal, a vacsora pedig volt zöldséges burgonya, pörkölt és krémes, ami szintén nagyon finom volt.

Powsinek. 1944. IX. 27-én, Szerda.

Reggel zenére ébredtünk, most jó lesz egy darabig, mert már bizony rendes villany rádiónk van. Valahonnan Varsóból hozták a 7. századbeli emberek. Legalább tudjuk nagyjából hogy mi újság. Sajnos a rádió nem valami jól beszél, mert azt halljuk, hogy nagyon mennek be az oroszok Magyarországra. És mi még mindig itt vagyunk kint, hát ez nem valami kellemes dolog. Egész nap eseménytelenül ment el. úgy hogy egész nap csak olvastam., Ebéd után lefeküdtem egy kicsit, de nem tudtam aludni. Később jött egy ember, hogy a falu alsó végét veretik aknavetőkkel, két ember meg is sebesült. Utána a tüzérséget kezdték lőni a túloldalról, de nem jó helyre lőnek sohase. A postásunk bent volt a hadosztálynál, de bizony nem volt semmi, bár megint jött gép. Hát ennyire törődnek velünk, ami bizony szomorú dolog.

Nagyon szép műsor volt délután, az volt a napi foglalkozásom, hogy rádiót hallgattam. Este korán lefeküdtem, de nem tudtam egész éjjel aludni, már régen nem volt ilyen rossz éjszakám.

Powsinek. 1944. IX. 28-án, Csütörtök.

6-kor ébresztő, de csak hétkor keltem fel. Egész délelőtt eseménytelen, igaz megjött a posta, de kevés levél érkezett, egy hete a postánk elveszett, ami nagyon szomorú, mert bizony már három napi posta hiányzik, persze elégett megint. Ebéd húsleves, pörkölt nokedlivel. Ebéd után elmentünk a wilanówi templomba gyónni, majd később megáldozni, úgy hogy a nap ezzel telt el végig, persze kötelező volt. A rádió szerint Makóban vannak az oroszok és irány Szeged. Hát szomorú híreket lehet hallani, és mi még mindig itt vagyunk. De már sok német katona kering erre, úgy látszik kezdik a váltást, persze ezek mind tüzérek. Új ruhában vannak, nem úgy mint mi. Gazdáink elmentek este kártyázni, 12 órakor jöttek haza, nagyon jó kedvük volt. A Zsigának fel kellett kelni és hegedülni 1/2 2-ig.

Powsinek. 1944. IX. 29-én, Péntek.

Reggel 7-kor keltem fel. Amióta ebben a faluban vagyunk, minden reggel tejeskávé van, még vacsorára is van tej, annyi amennyit akarunk. A szabóknál voltam az ingemet megvarrni. Utána nekiálltunk, hogy a legyeket kihajtsuk a lakásból. Úgy is volt, behajtottuk a speizba. Hoztunk fel szalmát, amit Hantos bevitt a speizba és meggyújtotta(ezt követően a napló szerzője hosszasan ismertette, hogy a tűz, illetve a füst miatt milyen sérüléseket szenvedtek a közelben tartózkodók).

Délután voltam egy kicsit kerékpározni, mert nem jó mindig bent lenni a szobában. Beszélgettem a pucerral (tisztiszolgával), hát szegény gyerek nagyon le van rongyolódva, már ideje volna hazamenni.

52 Szeptember 24–27 között Varsó központjában, a Królikarnia elnevezésű kastélypark területén kialakult helyzetre, illetve a Powsinekhez 3–4 km-re levő Woronicz utcában folyó harci cselekményekre utalt a napló szerzője. V.ö.: *Bartoszewski* i.m. 285–286. o.

Ezután elmentem egy kicsit fodbalozni, de nem sokáig, mert főzni kellett a vacsorát, ami petrezselymes burgonya, sült disznómáj és utána tej volt a vacsora. Nagyon jó műsor volt a rádióban, a hírek ma kedvezőek. Úgy látszik sikerül megállítani az oroszt egy kicsit.

Powsinek. 1944. IX. 30-án, Szombat.

Reggeli után Zsigával átmentem a szomszéd községbe, Powsinba. Vettünk tojást, 14 darabot 140 cigarettáért és 4 vitamin cukorért. Nagyon kellett a tojás, így kénytelenek voltunk ezt megtenni. De volt is délben már fasírozott, amiért már megérte elcserélni a cigarettát. Estére krumplipüré, fasírozott és palacsinta almával, ez meg pláne finom dolog. Ebéd után megint kimentem a vonalba almáért. Nagyon sokat csavarogtam kint a Zsigával, úgy hogy kaptunk egy kis aknatüzet, de nem történt semmi, majnem az ezredes úr kezébe szaladtunk, aki német tisztekkel volt kint a vonalat megvizsgálni. A nagy gazba lefeküdtünk, így elmentek mellettünk. Hoztunk egy zsák almát, amiből már vacsorára a palacsintába is tettünk.

Nagyon nagy tüzérségi tűz zúdult az orosz állásokra. Ma megint belőttek a faluba ágyúval a ruszkik, ez úgy látszik napirenden lesz ezután.

Powsinek. 1944. X. 1-jén, Vasárnap.

Későn keltünk fel, hisz ünnepet tartunk ma, na de később nagy munkába kezdtünk, mert a főzés ma nagy gond. Húslevest a konyháról hoztunk, ott olyan finom levesek készülnek, hogy olyat még otthon se készítenek. Mi meg csináltunk krumplipürét és kirántott disznóhúst, hozzá savanyú uborka volt és Hantos sütött tortát, ami bizony nagyon finom volt. Ebéd után egy kicsit lefeküdtem, de nem tudtam aludni, így kimentem kerékpározni, egész délután szaladgáltam.

Egy szomorú látvány is elém tárult. Hátul a kertek mögött mentem, velem szemben jött négy fiatal nő, akik saját házukba akartak bemenni. Az egyik csapatcsendőr be is engedte, de a másik azt mondta, hogy nem szabad, ezek meg persze mentek. Az egyik nagylegény őrvezető úr az egyik nőt majdnem fellökte, hogy nem szabad, hogy miért mennek, és kezdett káromkodni, hogy seggbe rúgja ha nem távozik. Hát nagyon fájt a szívem, hogy magyar katona így tud cselekedni. Vissza is mentek a nők, még sírt is az egyik, bizony szomorú dolgok történnek, de nem a baka az oka, hanem a felettese, mert hisz ők is parancsot kapnak, hogy mit nem szabad, és ezt be kell tartani, persze nem így mint ez a vaddisznó csinálta.

Este az urak a százados úrnál voltak vacsorán, úgy hogy nem volt este semmi dolgunk, sőt nekiálltam olvasni.

Powsinek. 1944. X. 2-án, Hétfő.

Az éjjel 1 órával hátra kellett húzni az órát, most Jól jártunk, mert tovább lehetett aludni. Korán keltünk, mert a főhadnagy úr kórházba ment.

Tegnap 3 embert letartóztattak a huszárszázadnál, mert be voltak rúgva és valami pajtát felgyújtottak. Volt is kellemetlenség belőle, már éjjel Szendei hadnagy úrnak kellett elmenni értük Piasecznóba. Holnap lesz a tárgyalás, a hadbíró kijön az ezredhez, hát majd meglátjuk, hogy mi lesz délelőtt. Megint nagy légyirtás volt, mert rengeteg a légy. Az ebéd húsleves, pörkölt disznóhúsból, hozzá nokedli, amitől délután egy kicsit rosszul voltam, de semmi az egész. Kicsit zsíros volt és megülte a gyomrom. Egész délután nem volt semmi dolgom, csak olvastam és írtam.

Egy ember az aknavető szakasznál puskapucolás közben megint átlőtte a lábát, kórházba szállították. Este sokáig olvastam és hallgattam a rádiót.

Powsinek. 1944. X. 3-án, Kedd.

3/4 7-kor volt ma ébresztő. Ma mosás, szépen eltelt a délelőtt. Ebéd húsleves, babfőzelék, sült malacpecsenye és almakompót volt.

Tegnap elfogtak egy orosz járőrt, aki 12 emberből állt. Elszedtek tőlük 10 géppisztolyt és 2 golyószórót. Gumicsónakkal jöttek át a folyón, de szerencsére sikerült nekik jó helyen kikötni, ahol mindjárt várták őket a mieink. Az volt a feladatuk, hogy felderítsék, merre van a tüzérségünk, mert nagyon jól lőnek. Később még egy járőr is partra szállt, de ezeket nem sikerült elfogni, valahová a front mögé jöttek hátra, de nem fognak sokáig virágozni.

Az ezredes úr ma volt itt szemlét tartani, úgy volt, hogy a vezérőrnagy úr is jön, de oszt később telefonált, hogy nem jön. Egész nap esik az eső, nem lehet kimenni a lakásból sehová se.

Mostani hírek szerint 10-én jönnek csak a németek felváltani bennünket, úgy hogy nem lehet tudni mikor rakodunk.

A tárgyalás az ezrednél megvolt, a főhadnagy úr már haza jött, de még nem tudom, hogy mi volt az eredmény a lopással kapcsolatban. Este 8-kor riadókészültség, mert a II. zlj-nál (zászlóaljnál) áttörési kísérletet hajtanak végre az oroszok, de most mi nem megyünk sehová. Nem tudom, hogy a gazdám hol volt, csak 11-kor jött haza. Mi már bent aludtunk a szobában, a többiek meg szegények mind kint csavarogtak (járőröztek) pedig esett az eső is.

A riadókészültség tart tovább, de amikor az urak lefeküdtek, mi is rendesen levetkőzödtünk, és nyugodtan aludtunk, pedig dörögtek az ágyúk.

Powsinek. 1944. X. 4-én, Szerda

Reggeli után elmentünk Powsinba tojásért, hoztunk is 12 darabot, aminek 80 drb. cigaretta volt az ára. Lehet venni mindenütt, csak cigarettát kell keríteni, ezért van minden az égvilágon.

Ebéd húsleves, burgonyafőzelék párolt hússal. Ebéd után mindjárt nekifogtunk a főzésnek-sütésnek, vacsorára húslevest, krumplipürét, kirántott húst, fekete kávét, almakompótot meg krémest adtunk. Persze volt még három vendég, Somosi százados úr, Kádár főhadnagy úr és Szendei hadnagy úr.

A II. zászlóaljhoz 1 század erősítés ment ki, mert még mindig számítanak az átkelési kísérlettel, szegény gyerekek, mentek, pedig esett az eső. Aztán még egy század kiment.

Nagyon lőnek az egész vonalon, szólnak a géppuskák, pedig ezek eddig mindig hallgattak. Úgy látszik, hogy most próbálnak valamit (az oroszok) mielőtt mi elmegyünk haza, pedig addig várhatnának.

Powsinek. 1944. X. 5-én, Csütörtök.

Sokáig aludtam, mert későn feküdtünk az este. Az éjjel simán telt el, nem történt semmi említésre méltó esemény. Nyolc századunk kint van a II. zászlóaljnál tartalékban, ezek kint maradnak mindig.

Állítólag 9-én megyünk rakodni, nem tudom mi igaz belőle, majd meglátom. Egész nap nem volt semmi dolgunk, mert az urak nem itthon ettek, hanem vendégségben voltak a százados úrnál.

Megjött a posta, de nagyon szomorú voltam, mert nem kaptam semmi jó postát. Kellett volna kapni egy talicska lapot és bizony nem kaptam csak 7-et, ami a legfontosabb, hogy a feleségemtől csak egyet, hát nagyon el voltam szomorodva.

Powsinek. 1944. X. 6-án, Péntek.

Reggel minden rendben ment. Megfőztük az ebédet, utána én kimentem a Völgyivel a vonalba almáért. Sokáig csavarogtunk, míg egészen a víz partján találtunk, az igaz, hogy nagyon aknáztak, egészen mellettünk csapódtak le. De nem történt semmi bajunk, úgy hogy iparkodtunk is, hogy minél hamarabb kikerüljünk a tűzzel tartott területről. Már a mellettünk lévő házba is becsapott egy akna, szétvitte az egész tetőt. Sok német katona jött már a leváltásunkra. Lassan szállingóznak. Már a vezetéket is kiépítették, a vonalban a tisztek mindent átvettek. Majd egy éjjel váratlanul elfoglalják állásainkat és mi meg megyünk haza. Hoztam egy egész zsák almát. Vacsora után fürödni kezdtem, egyszer csak megszólalt a telefon, persze megint riadó és menet ki a vonalba, ahová éjjel 1 órakor értünk el, de nem volt semmi különös egy kis géppuskázáson és aknatűzön kívül. Egy házban ülve aludtunk teljes felszerelésben, nem volt valami kellemes éjszaka.

Hát az egész móka azért volt, mert az orosz foglyok, akiket a napokban fogtak el azt mondták, hogy valamelyik éjjel hidat akarnak verni és át akarnak kelni a mi oldalunkra. Erre persze a vezetőség egy kicsit berezelt, erre föl minket zavartak ki, a III. zászlóaljat, mert ebben bíztak meg még legjobban, mert ezek mind lakli gyerekek. Az éjszaka nagyon gyatrán telt el, reggel nagyon el voltam fáradva.

Powsinek. 1944. X. 7-én.

6-kor kezdtünk megint készülődni és menet vissza Powsinekbe. A gyaloglás már nagyon rosszul esett, de hát hiába, menni kell. 9-kor megint jó szálláson voltunk és megkezdtük a szétrámolást. Persze mi már tegnap azt hittük, hogy vagonírozni megyünk, de csúsztunk egy napot. Most aztán neki az ebéd főzésnek, hogy időben, meglegyen és hogy utána aludni lehessen, mert nagyon elkel egy kis pihenés. Le is feküdtem, de nem tudtam aludni., Este voltam a távbeszélő szakasznál. Az ott lévő német katonákkal sokáig beszélgettem, nagyon ízlik nekik a magyar koszt. Azt mondják, hogy az ő szakácsuk nem főz ilyen jól, mint a miénk. 9-kor lefeküdtem, de már 11-kor megint riadó. Az egész zászlóalj 1/2 óra múlva úton van, ez az a hely ahol tegnap is voltunk, már megint megpróbálják az áttörést. Éjjel 1 órakor értünk be a vonalba, ott a II. zászlóaljparancsnokság mellett szállásoltunk el. Egy házaspárt kellett éjjel kilakoltatni...felmentek a padlásra aludni. A Hantos meg én szintén ott aludtunk mert máshol nem volt hely. Nagyon hideg volt, persze se pokróc, se sátorlap nem volt nálam. Az éjjel elfogtak két lengyelt, az oroszoktól jöttek át gumicsónakkal, persze többi az meglógott. A kettőnél géppisztoly volt és lengyel egyenruhában voltak. Reggel visszaindultunk a kiindulási pontunkra, persze a németek elfoglalták a szállásunkat, de mi kilakoltattuk őket.

Powsinek. 1944. X. 8-án, Vasárnap.

(...) Délig takarítottunk és mosakodtunk, a többiek elmentek Misére. Ebéd: húsleves, burgonyafőzelék párolt hússal és uborka. Délután lefeküdtem aludni, de nem tudtam mert zörögtek a németek a kocsikkal, hozták a zabot, hát azt hiszem most már kicsinként meg lesz a leváltás. Hallgatjuk a rádiót, de bizony egész nap riadó van otthon, meg légiveszély, meg légiveszély. Igaz, hogy itt is van egy kis légi tevékenység, de már megszoktuk. Estére palacsintát sütöttünk, ami bizony keserves volt, mert rozslisztet kaptunk és nagyon ragadt. Valahogy sikerült párat megcsinálni, úgy hogy nem volt semmi baj. Este korán lefeküdtem, hogy minél többet tudjak aludni, mert már két éjjel nem aludtam semmit. Az éjszaka eseménytelenül telt, úgy, hogy reggelig aludhattunk.

Powsinek. 1944. X. 9-én.

Sokáig aludtam, hisz egész délelőtt nem volt semmi munkám, aludtam és újságot olvastam mert nem kellett ebédet főzni.

Nagyon rossz hírek hangzanak el a rádióban, úgy látszik, hogy otthon nagyon szorul a kapca.

A németek sok szenet hoztak délután, úgy látszik ők sokáig akarnak itt maradni, mert nagyon berendezkedtek. Mindenkin új ruha, új fegyverek, ezek mind hazulról jöttek ide. Még nem is voltak katonák, most kapnak két hét kiképzést, és leváltanak minket. Este ki kellett a lakásból hurcolkodni, mert a hadnagy úr ment a szobánkba aludni, mert a főhadnagy úr valamiben spekulált, úgy látszik nőt akart ide hozatni, de ez később nem sikerült, mert egyedül jött haza és lefeküdt.

Powsinek. 1944. X. 10-én, Kedd.

7-kor keltünk fel. Jó hideg szobában aludtunk, rendbe hoztuk a szobánkat, mert nagyon nagy piszok volt benne. Majd később kiolvastam egy könyvet, ebéd után átmentem a szakaszhoz egy kicsit beszélgetni, aztán egész délután olvastam. Estére sütöttem vajban krumplit. Az urak elmentek a Szamosi százados úrhoz kártyázni.

Powsinek. 1944. X. 11-én, Szerda.

Egész délelőtt lógás, a hangulat otthoni, vagyis mindenki szeretne már otthon lenni. Ebéd megint a konyháról, de csináltunk hozzá natúrszeletet. Ebéd után kimentem a vonalba, hoztam almát. Volt egy kis incidens az őrmesterrel, na de később ráijesztettem egy kicsit és abba maradt minden. Hoztunk egy zsák almát. Este sokáig rádióztam, nagyon fáj a nyakam, van rajta egy mérges pattanás. 10-kor jött haza a gazdám, kártyázni volt.

Powsinek. 1944. X. 12-én, Csütörtök.

Reggel 1/2 6-kor keltünk fel, mert reggel 1/2 7-kor tiszti gyűlés, ahol a hazamenetelt tárgyalták meg, persze kimondták parancsban, a szajrét el kell dobálni, de hát ebből se lesz semmi. Egész nap lógás és pakolás, mert holnap megyünk rakodni. Állítólag 20 kilométert kell gyalogolni, hát az nem sok, még 60-at is megyek, csak tudjam, hogy megyünk (haza). Este megint tiszti gyűlés, úgy látszik, hogy a rakodást és a menetet intézik. Nagyon sokat vacakolnak a szajréval, senkinek sem szabad vinni semmit se, persze megint csak az uraknak (lehet), a századosunknak van egy egész kocsival. Hát szomorú dolog történt este 9-kor, a rakodást lefújták és bizonytalan időre elhalasztották, ami bizony nem a legjobb hangulatba hozott engem se, de az urakat se. Este olyan mulatást csaptak, hogy minden poharat összetörtek. A gazdám egész éjjel 2 óráig mulatott, vodkát ittak, nekem is adtak, de bizony nem ízlett. A Zsiga muzsikált.

Powsinek. 1944. X. 13-án, Péntek.

Nagyon nehezen keltem fel, mert éjjel későn feküdtem le. A gazdám csak 11-kor kelt fel, azt mondta, hogy nem dolgozik máma. Mivel így kitoltak velük az okosok, na de és sem főztem semmit délre, egész délelőtt csak lógtam, mászkáltam. Ebéd után a Hantos elintézte a nyakamat, kinyomta a nagy pattanást és jól lekötötte a fejem. Egész nap riadó volt a rádióban, nagyon szomorú dolgok történtek otthon. Estére csináltunk natúrszeletet burgonyapürével. Jött az ezredes úr megvigasztalni a népet, hogy tulajdonképpen miért volt a tegnapi visszamondás. Hát az volt a baj, hogy a németek, akik minket leváltottak volna, be lettek vetve Magyarországon, és így mi most még 6–8 napig visszamaradunk. Hát nagyon kíváncsi vagyok, hogy megint hogy fognak bennünket behúzni... bizony nagyon el voltunk kenődve valahányan, de még a tisztek is. Nagy írást rendeztem, ezen a napon csak a feleségemnek megírtam 7 lapot, amit még sohasem csináltam, de jobb ha írok, és nem gondolok arra, hogy mi is a helyzet, mert az nagyon elszomorít.

Powsinek. 1944. X. 14-én, Szombat.

Korán reggel a főhadnagy úr csinált ébresztőt, mert bizony valahogy éjjel egy helyes kislányt csempészett be a lakásba, úgy hogy nem is tudtuk. Szép fiatal kislány volt, itt reggelizett és utána elment, az öreg elkísérte. 8 órakor egymás után valami 8–10 hullámban jöttek az orosz bombázók. Itt nálunk nem bombáztak, hanem tőlünk 1–2 kilométerre. Nagyon nyuny (?) munkát végeztek, 1 óra hosszat állandóan bombáztak azt a vidéket, utána megindult a páncélos csata. Mozgott minden a környéken. Ma reggel a 7. század kiment a vonalba. Más esemény nem volt.

Powsinek. 1944. X. 15-én, vasárnap.

Teréz, vagyis a feleségemnek a névnapja. Reggel kerékpárral elmentem Piasecznoba a Kincses Pistával. A fényképészhez vittem egy tekercs filmet, amit a kurvájánál csináltam. Hát az igaz, hogy Pista nagyon barátságos volt, mert még finom ebédet is kaptam nála, méghozzá húslevest és finom fasírozottat zöldséges burgonyával, utána vodka volt, abból nem ittam, mert nem szeretem. Két nő is volt az ebédnél, az egyik a Pista kedvese, a másik meg az őrmester nője, aki korábban az angol konzulnál dolgozott. A konzult elvitték a németek, a titkárnő meg maradt.

3 órakor indultam vissza, Bátya őrvezető volt velem. Hát amikor visszaértem, szomorú dolog történt. A fiúk azzal fogadtak, hogy Horthy szózatot intézet a nemzethez, hogy fegyverszünetről tárgyalnak, hogy minden ellenségeskedés megszűnt, ez nagyon lesújtotta a németeket. Azt várjuk, hogy mi lesz velünk. Este 8-kor a németek teljes riadókészültségben érkeztek, jöttek a mi tisztjeink is, hogy a fegyverzetet és a lőszert is leadni. Hát nagyon szomorú dolog, hogy így bánnak velünk. Leszerelték a híradó anyagot is, most már semmink nincsen. Várunk a fejleményekre. Na végre 10 óra után már mint lefegyverzett hadsereg elindultunk. Hát még egy ilyen dolog nem történt a magyar történelemben. Varsón keresztül menve láttuk, hogy minden hogy össze van lőve, a házak kiégve. Nagyon csúnya dolgokat láttunk. Egész éjjel meneteltünk, körülbelül 4-kor értük el Piaszu (Piastów?) várost. Itt kaptuk a hírt, hogy vissza kell menni a fegyverekért és a lőszerért. Hát az emberből egész bolondot kell

csinálni nekik, ha már egyszer elvették a fegyvert, hát tartanák meg maguknak. Milyen szégyen, amit most hoztak ránk.

Piaszti (Piastów) 1944. X. 16-án, Hétfő.

Hát egész éjjel meneteltünk, és amikor ide értünk, hát sehol egy üres lakás. Sok civil menekült van, akik Varsóból menekültek. Szállásunk nem volt, hanem (két olvashatatlan szó – L. I.) a kocsi visszament a puskákért és a műszaki anyagért. Úgy, hogy újra lesz puskánk. Egész délelőtt hallgattuk a rádiót, hát nagyon reménytelen hírek jönnek. Horthyt már árulónak tartják, pedig az talán tudja, hogy mit csinál. Szálasi lett a fejes, hát szomorú dolog. Állítólag megyünk tovább, valami másik községbe. Állítólag ott fogjuk megvárni a bevagonírozást. Délelőtt egy keveset aludtam, de persze kint a szabadban. Ebéd után a gazdám is lefeküdt aludni. Estére megjöttek a fegyverek és megyünk tovább. Arról, hogy a fronton mi van, nem mondott semmit a rádió. Ma délután 4-kor riadó, majd megyünk tovább Runtowon[53] keresztül, ahol már mindent lehet kapni, de nagy a drágaság. Nagyobb részt csak cigarettáért lehet vásárolni, mert ez a legfontosabb a civil népnek. Az egész úton a kocsin ültem, Runtowot bombázták, az ablakok mind kipotyogtak a légnyomástól és a közeli bombázástól.

Késő este egy német telepes tanyavilágba érkeztünk, egy szellős pajtában aludtunk. Az éjszaka nem valami kellemes volt, de hát ezek a dicső németek nem adtak szállást.

1944. X. 17-én.

Nagyon gyatra, szegény lengyel házban voltunk a hadnagy úrral, de hát mégis fedél alatt voltunk. Az ebédet a gazdám a százados úrnál ette (ez a következő este akkor) történt, hogy bevittem egy alumínium tányérban a levest, ami nem volt megfelelő (a százados úr kérdőre vont) hogy miért nem hozom porcelán tányérban. A gazdám nem szólt semmit, de a százados úrnak nem tetszett a főleg, de fog ő még enni fatányérból is. Délután 4-kor riadó és menet tovább. Nagyon rossz utakon mentünk, úgy hogy a kocsi lemaradt. Hát a berakodásból Visztula part lett. Nem tudom tulajdonképpen, hogy mit akarnak tőlünk a németek. Állítólag az van, hogy tárgyalások folynak a hazamenetelről, de addig dolgozni kell.

Nagyon gyatra volt a menet, mert sötét volt és egy nagy erdőn mentünk keresztül. Az út mentén nagyon sok ház volt felégetve, állítólag a felkelők miatt gyújtották fel a németek. Nagy gürcölés után megérkezett a 8. és a 9. század, de a többi lemaradt, mert a sötétben eltévedtek. Én a gazdámmal jöttem, volt mit cipelni abban a nagy homokban. Éjjel (reggel) hat órakor értünk be egy faluba, és most megint semmi szerelvény nem volt nálunk, ahogy voltunk lefeküdtünk egy pajtában, ahol bizony ismét hideg volt. Ennek ellenére reggelig jól elaludtam, a szalmába bújtam és nem fáztam. 7-kor ébresztő.

1944. X. 18-án.

Riadó és menet tovább, de most már rátértünk egy műútra és azon megyünk egészen 11 óráig, a menetcél eléréséig. Utoljára tegnap este ettem, na de most megint nagy a bajom, mert nincs sehol szállás, a németek vannak mindenhol elszállásolva, úgy hogy most is sátorban kell majd aludni. Aztán jött a százados úr és hozta a hírt, hogy irány a bunker, mert ott leszünk elszállásolva. Hát be is mentek takarítani, mert előttünk istállóként használták a németek, de azt gondolták, hogy nekünk az is jó lesz. A bunker fele lófertőtlenítő volt... 3 ember megégett bent, mert gyertyát gyújtott és a levegő meggyulladt. Én mégis inkább csináltam egy sátrat és a gazdámmal együtt ott aludtam. Éjjel volt egy kis eső ami megzavarta az álmunkat, de hát a sátor nem ázott be. Így szépen elmúlt az éjszaka.

53 Valószínüleg a Piastów községgel határos Pruszków helységről lehet szó. Ennek ellentmond Tóth Gáspár visszaemlékezése. Tóth zászlós emlékezete szerint a lefegyverzés után az ezredet Modlinba irányították „... ott egy öreg erődben szállásoltak el bennünket, csupasz betonpadlón feküdtünk. napközben tankcsapdákat ásattak velünk. Kb. egy hét múlva, amikor idehaza Szálasi került hatalomra, visszaküldtek bennünket előző helyünkre: Varsó déli körzetébe, Powsinek faluba." *Tóth:* i.m.

1944. X. 19-én.

Reggel későn keltünk fel, egész nap esett az eső. Ebédet már a 7- századnál adtak, ami nem volt a legfinomabb, de hát minden hiába, úgyis azon a konyhán eszek, ahol a legjobb a koszt. Ebéd után nekiálltam egy jól kiásott sátort csinálni, ami hamarosan el is készült, na de bőrig is áztam. Egyszer csak befut a százados úr és riadóztatja a népet, hogy megyünk rakodni. Csupa vizes voltam, így indultunk el (este) 7 órakor. Sötét volt és esett az eső, de csak mentünk azzal a tudattal, hogy rakodunk és megyünk haza.

1944. X. 20-án. Menetben

Bőrig átázva egész éjjel mentünk, de senki nem érzett fáradságot. Délben egy községbe értünk, onnan egy erdőbe mentünk, ott volt az ezredünk is. Ott vártunk a rakodásra, mert előttünk valami kozákok rakodtak. Átázva, fáradtan, kint az erdőben másnap reggel 6 óráig vártunk, amikor is riadó és menet ki az állomásra.

1944. X. 21-én.

Az állomás 12 kilométerre volt. Nagyon nagy az öröm a gyerekek között, hát végre ez a nap is elérkezett, hogy mi mehetünk haza. Ez a rakodás nem tartott tovább egy óránál, de persze ez mind a hazamenetel örömének köszönhető. Úgy, hogy már 1/2 2-kor indultunk is.[54] Az induláskor már nem volt olyan jó a hangulat, mert elárulták, hogy nem haza megyünk, hanem valahová az első vonalba, ami meg is történt. Mi a tiszti kocsiban utaztunk, a csicskásoknak jó helyük volt. Nagyon sürgős volt a dolog, mert a vonat egész éjjel állandóan ment.

1944. X. 22-én.

Megint egész nap ment a vonat, unalmas volt az utazás. A tisztek egész úton ittak, éreztek valamit. Este 5 órakor beértünk Pruntowba,[55] ott rakodtunk ki, amire végeztünk, bizony egész sötét lett. Újabb hír: még az éjjel el kell foglalni a vonalat. Gyors indulás, a városon keresztül mentünk, egy darabig a radomi úton haladtunk. Egy kis községben lettünk elszállásolva, ott, ahol letértünk a műútról és a kocsink kétfelé tört, de hamar megjavítottuk. Pajtában lettünk elszállásolva, mert máshol nem volt hely. Minden tele volt német és olasz katonákkal.

1944. X. 23-án.

Reggel 5-kor indulás tovább. Nagyon rossz úton megyünk, nagy harcok nyomát lehet látni. Erre már oroszok voltak, de vissza lettek verve. Mindenhol állások, drótakadályok, az út szét van lőve, mindenfelé nagy lukak vannak. A hadosztály autói mind elakadtak a rossz úton. Csak mi, a gyalogság mentünk tovább. Egy faluban megint megálltunk amit 10-kor értünk el. Dehát hiába, nem mehetünk tovább, mert nappal az utak tüzérségi tűz alatt vannak. Kiosztották a kantinárut. A fél zászlóalj berúgott a nagy szomorúságra. 5-kor riadó és menet tovább. Senki se akart gyalog menni, mert be voltak rúgva, sokan annyira, hogy nem tudtak lábraállni. A tisztek is elaludtak, ők is el vannak keseredve, mert nagyon rossz helyre megyünk, már most is félig be vagyunk kerítve. Itt találkoztam a Hangya Lacival és Sztroka Rudival. Huszárokkal is találkoztunk, akik az egységüket keresték, mert az eltűnt. Hát így jár majd az egész hadosztály is. Kíváncsi vagyok a fejleményekre. Nagyon rossz úton megyünk tovább, késő este értünk el egy falut, ahol elszállásoltunk.

1944. X. 24-én.

Nagyon jó helyünk volt, a Budavárival egy pajtában aludtunk. Reggel 8-kor keltünk fel, mert ma pihenő van. Holnap este indulunk a vonalba. Szállásadóink rendes civil népek voltak. A tiszt urak az éjjel mulattak, 2 óráig Budavárival én is fenn voltam.

54 A leírásból arra következtethetünk, hogy az egység Góra Kalwaria térségbe érkezett (l.: Visztula-part), a várvavárt bevagonírozásra is a góra-kalwariai vasútállomáson kerülhetett sor.

55 Pruntow nevű helységről nincs tudomásunk. Az utazás időtartamából ítélve valószínűleg Piotrków Trybunalski-ról van szó. Amennyiben Góra Kalwaria állomásról Warka község érintésével érkeztek volna Radomba, úgy a kérdéses helység elírásban sem szerepel a térképen.

1944. X. 25-én. Pihenőben. Bevetés előtt.

7-kor keltem fel, még mindenki aludt. Egy kislánnyal csak beszélgettem, mert nagyon vigyázott rá az édesanyja. A civilek beszélik, hogy erre egyszer már voltak oroszok, de a németek visszaverték őket. Ebéd után szaladgáltam keveset, mindet úgy kellett elcsomagolni, hogy ha netalán visszavonulás lenne, a legszükségesebbek nálam legyenek. Este 9-kor mentem aludni, de nem számítottam arra, hogy még az éjjel elmegyünk.

1944. X. 26-án.

Éjjel 1-kor riadó, 1/2 3-kor indultunk. Nagyon rossz utakon mentünk. Az egyik ló bele is esett egy gödörbe, a fiúknak úgy kellett kihúzni. Reggelre egy faluba érve csak ideiglenes szállást kellett keresni, mert mentünk tovább. Az utak be vannak lőve, ha mozgást látnak, rögtön... (Itt a napló láthatóan megszakad, a füzetből több, eddig ismeretlen oldal hiányzik. Az utolsó oldalon 11 sornyi alig érthető német nyelvű szöveget olvashatunk, mely közölhetetlen.)

A II. tartalékhadtest alárendeltségébe tartozó 5. hadosztály az 1944. október 15. utáni napok egyikén hagyta el Varsó környékét. Az 52. ezred III. zászlóalja bizonyosan *október 21-én,* vasúton indult dél felé. A zászlóalj egyik szakaszparancsnoka – Tóth Gáspár tartalékos zászlós – szerint az 5. hadosztályt a Radomtól délkeleti irányba lévő Visztula-parti frontszakaszra irányították. A hadosztályparancsnokság – *Eötvös József* ezredlelkész[56] visszaemlékezése szerint – a Visztulától alig 10 km-re lévő *Maruszow* községben volt. *Tóth Gáspár* emlékezete szerint a magyar egységek kényelmetlen, rosszul kiépített védelmi vonalba jutottak. „A vízpart közelében, ártéri területen, félig vízzel telt bunkerokban kellett elhelyezkednünk. A talajvíz fölött elhelyezett deszkán hason csúszva lehetett csak mozogni. A túlsó partról annyira belátható volt a terület, hogy nappal ki sem mozdulhattunk a bunkerből. Közben az a hír járta, amit az ágyúdörgés is igazolni látszott, hogy tőlünk északra és délre a szovjet csapatok már átkeltek a Visztulán, így az a veszély fenyegetett, hogy bekerítenek bennünket. Az egyik éjszaka azonban német alakulat érkezett és leváltottak bennünket. Igen jól eső érzés volt megszabadulni ettől a nyomasztó helyzettől. Front mögötti területre vonultunk, ismét bevagonírozunk. Nagy kerülővel pár nap után elértük a Kárpátokat. Nagykaposon vagonírozunk ki és Karácsony szent napján éjszaka a Sáros megyei Karácsonfalván szálltunk meg."[57] A hadosztály kálváriája azonban nem ért véget, néhány napos pihenő után a Duklai hágótól nyugatra került bevetésre. A napló szerzője azonban ezekről a napokról – tudtunk szerint – nem emlékezett meg. A veszteségek rendkívül súlyosak voltak. Az alig több mint egy év alatt az egyes egységek létszáma drasztikusan lecsökkent. Egy szélsőséges, de jellemző példa: „...a harcok....számomra Szepestóthfalunál, a Dunajec völgyében értek véget, amikorra a negyvenkét fős szakaszomból már csak ketten maradtunk életben."[58]

A napló szerzőjére vonatkozóan biztos támpontunk nincs, az „átmásolt könyvben" sem fedte fel kilétét. *Maciej Piekarski* szerint *Kovács József* a közölt napló szerzője.[59]

56 *Eötvös:* i.m.

57 *Tóth:* i.m.

58 Uo.

59 V.ö.: *Maciej Piekarski:* Wegrzy wobec powstania warszawskiego. *Wojskouy Przeglad Historyczny,* Nr 2. 1984. 272-282. o.

SZEMLE

CHRISTOPHER MARSHALL

WARFARE IN THE LATIN EAST, 1192–1291

Cambridge Studies in Medieval Life and Thought

(Cambridge University Press, Camridge, 1992. 290 o.)

R. C. Smail 1956-ban megjelent és azóta sem felülmúlt műve után („Crusading Warfare, 1097–1193") a kutatók a témakör egy újabb alapvető monográfiájának jutnak a birtokába. A szerző téma- és korszakválasztása tudatos, ott folytatja, ahol Smail 1956-ban félbehagyta, s így könyvében a keresztes államok utolsó évszázadának hadieseményeit követi nyomon. Christopher Marshall bevezetője csak megerősíti az olvasót abban az érzésében, hogy a klasszikus hadtörténeti összefoglalások (Delpech, Oman, Lot, Verbruggen, Contamine) eltérő módon, de sok tekintetben hiányos, esetleges képet rajzoltak a szentföldi háborúkról. Magyar szempontból már azért is érdeklődésre tarthat számot az új monográfia, mert erre a korszakra esik II. András keresztes hadjárata. A legfrissebb elemzések tükrében még inkább bizonyíthatónak tűnik, hogy a magyar király és csapata a kor katonai normáinak és szokásainak megfelelően viselkedett a hadjárat során, és semmiféle gyávasággal, vagy hadvezetési tehetetlenséggel nem vádolható meg.

A szorosan vett hadtörténeti fejezetek előtt a Szerző a hadviselő felek politikai viszonyaival ismertet meg bennünket. Ezek ismerete nem is haszontalan, hiszen a keresztények és muzulmánok között itt is legalább olyan fokú „coexistencia" alakult ki, mint az ibériai félszigeten. Az utolsó évtizedek katonai végjátéka legalább annyira a diplomáciai tárgyalások, mint a hadiesemények függvénye volt. Jellemző, hogy a kiközösített II. Frigyes 1229-ben gyakorlatilag tárgyalások útján állította helyre a jeruzsálemi királyságot, illetve az 5. keresztes hadjárat is szép sikerrel zárulhatott volna, ha a katonák időben a háttérbe vonulnak. Hasonlóképpen a politikai pragmatizmus szép példája, hogy Theobald de Champagne 1240–41-ben még a damaszkuszi muzulmánokkal harcol szövetségben. A Szentföld sorsa mindvégig az ellenfelek politikai megosztottságának és rivalizálásának a függvényében alakult, aminek a latinok között sajátos színt adott az itáliai városállamok és a lovagrendek közötti rivalizálás. Mindez a szemben álló seregek taktikájában és stratégiájában is megnyilvánult: nagy seregek fegyelmezett, koordinált mozgatása szinte lehetetlen volt, helyette inkább kisebb csapatok korlátozott célú akcióival, az ellenfél folyamatos gyengítésével, nyugtalanításával próbálkoztak.

A második fejezet a keresztény sereg jellemzőit mutatja be. E seregek gerincét mindvégig a lovagok alkották, jó részük feudális hadkötelezettség alapján vonult táborba. Hattin (1187) idején úgy 670 lovaggal számolhatunk. Őket egészítették ki a közvitézek és fegyvernökök, míg a gyalogosok leghatékonyabb részét az íjászok és számszeríjászok alkották. A lovagrendek által kiállított kontingensek magját a szerzetes lovagok tették ki, de nagy számban foglalkoztattak hivatásos zsoldosokat is. 1268-ban a johanniták számát 300-ra tették, nem sokkal előtte mégis több ezer fős csapat kiállítására bizonyultak képesnek. 1285-ben, Margat elestekor is csak 25 johannita vonult ki a városból, ami azt jelenti, hogy a többiek jórészt zsoldosok lehettek. Szafet templomos erősségét békeidőben nem védte több 50 szerzetes lovagnál, 30 harcoló testvérrel, 50 turkopol harcossal és 300 számszeríjásszal együtt. Általában a létszámadatok pontos rekonstruálása nem kis nehézségbe ütközik, mivel a források többnyire nem tesznek különbséget a különböző fegyverzetű lovasok, a szerzetes lovagok és harcos testvérek, valamint zsoldosaik között stb. Az erőviszonyokon a keresztes hadjáratokkal érkező erősítés sem változtatott, részben mert e csapatok sokszor csak kis létszámúak voltak, másrészt saját vezetésük alatt mozogtak, s nem is volt idejük alkalmazkodni a keleti hadviselés sajátosságaihoz. Ebben a vonatkozásban kivételes jelentőségű volt Szent Lajos intézkedése egy állandó –

egy–kétszáz főnyi – francia katonai kontingens állomásoztatásáról a helyszínen, akik így a keresztes lovagrendek mellett a Szentföld állandó hadseregét alkották.

A harmadik fejezet a várak és erősségek jellemzőit tekinti át. Ezek (pl. Château Pélerin, Montfort, Ascalon, Szidon, Beaufort, Tabor) voltak hívatva ellensúlyozni az állandó hadsereg számbeli gyengeségét, olykor hiányát. Igaz, amíg sokszor megsegítették a latin államokat válságos helyzetekben, addig korlátozott erőiket végletesen meg is osztották. A védőrségek átlagos létszáma ezer és kétezer fő között mozgott, sokszor százas nagyságrendű erősítések is befolyásolhatták az ostromok menetét. Képet alkothatunk a várak sokrétű (politikai, adminisztratív, újratelepítési, gazdaságszervező) funkcióiról. E váraknak nem kis jelentőségük volt a latin jelenlét évszázados fennmaradásában, s a bukás még kevésbé tulajdonítható nekik. Igaz, dél felé nem épültek ki, szinte csak a tengerparton biztosították a nyugati uralmat, s a felmentésükről gondoskodó mobilizálható mezei sereg gyengesége, olykor hiánya sebezhetővé tette még a legerősebb várakat is.

A negyedik fejezet a mezei csaták tanulságos témakörével foglalkozik. Itt megint érdekes adatokat olvashatunk a keresztény és muzulmán seregek létszámáról. A harcmodorról leírtakból kiderül, hogy a XIII. századra a nehézlovasok sokkszerű támadásai sokat veszítettek ellenállhatatlan erejükből, s az ellenfél megtalálta a módját azok hatástalanításának. A hadiesemények mérlege egyébként is azt mutatta, hogy a fegyvernemek kombinált alkalmazása hozta meg a sikert, különösen az íjászok és számszeríjászok váltak be. A páncélosok legnagyobb hátránya, az alacsony fokú mozgékonyság, mindvégig megmaradt, a meleg éghajlat pedig kérdésessé tette viseletük célszerűségét. Mindkét oldalon gyakran próbálkoztak lesvetéssel, a tartalékok késleltetett bevetésével, a színlelt megfutamodás alkalmazásával. Az egyes csaták elemzése csak még nyilvánvalóbbá teszi a nyugati seregek taktikai, kiképzésbeli fogyatékosságait.

1187 után a latinok – eltekintve a kereszteshadjáratoktól – kerülték a nagy, nyílt összecsapásokat a muzulmánokkal, s tipikus harcmodorrá a portyázás vált, amint arról az ötödik fejezet tájékoztat bennünket. Megismerhetjük e portyázó seregek létszámviszonyait, taktikáját, eredményességüket. Mint minden fejezetben, itt is áttekinthető táblázatok igazítanak el az időrendbe szedett hadiesemények értékelésében, feltüntetve a valószínűsített létszámokat, a szükséges forráshivatkozásokkal együtt.

A fentiekből következik – s ez a záró fejezet témája –, hogy a legnagyobb várak birtoklásának meghatározó jelentősége lett a latin uralom fennmaradása szempontjából. Nem véletlen, hogy a keresztes korszak végét is gyakorlatilag Akkon 1291. évi elvesztése jelentette, még ha a kortársak előtt ez csak évtizedekkel később vált is nyilvánvalóvá. A várostromok és -védelmek természetéből következik, hogy azok sikere az előkészítés gondosságán, a hadigépek, az utánpótlás biztosításán múlott. A források alapján nagy szerep jutott a hadmérnököknek, akik többnyire a helyszínen készítették el ostromgépeiket, irányították az aknák és ellenaknák készítését, valamint a muzulmánok részéről a görögtűz bevetésére felügyeltek. A függelékben a felderítők, kémek és árulók szerepéről olvashatunk.

Kívánatos lenne, hogy a Szerző könyve a hazai kutatásban is ismertté váljék, mert bizonyos, hogy szempontjai és megállapításai közül nem kevés a középkori magyarországi hadtörténelem tanulmányozása során is hasznosítható lenne.

Veszprémy László

PLOHN JÓZSEF

NEGYVENNYOLCAS HONVÉDPORTRÉK

Az utószót írta és a kötetet összeállította Dömötör János

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 176 o.)

Páratlanul érdekes és szép kötettel örvendeztette meg a Zrínyi Kiadó az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc története iránt érdeklődő olvasókat. Sok töredékes és nem túl jó minőségű közlés után a nagyközönség és a szakma először veheti kézbe teljes egészében Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész századfordulón készült, a szabadságharc még életben levő honvédeit ábrázoló 154 felvételének gyűjteményét. 154 negyvennyolcas honvéd – közülük 89 neve ismert – néz reánk e fotókról. Némelyikük 1849-es emlékérmét viseli, némelyikük mellén kokárda díszlik; néhányukon a szabadságharcos érem mellett ott látható a kabáton az I. Ferenc József arcmásával díszített kitüntetés is. Többségük afféle paraszti ünneplőben állt, vagy inkább ült a fényképész lencséje elé, de van olyan is, aki pörge kalapját térdén nyugtatva, bő szárú gatyában, ködmönben jelent meg Plohn József műtermében. Megtört és kemény tekintetek, hajlott vállú és szálfaegyenes tartású öregemberek váltják egymást e képeken. De többségük szemében ott van valami földöntúli büszkeség; még akkor is, ha éppen foltozott nadrágban, vagy feslőfélben levő kabátban kellett odaülniük Plohn fényképész úr kamerája elé.

Plohn József – mint ez a kötet is bizonyítja – korának legjobb fényképészei közé tartozhatott. Nem típusfényképeket készített; itt minden öreg honvéd képén átüt az egyéniség, a senki más által meg nem élt sors. Ott van e portrékon a negyvennyolcasság felett érzett jogos büszkeség, s az 1849 utáni évek valamennyi küzdelmének, szenvedésének jele.

A kötethez írott utószavában Dömötör János felvázolja a Plohn-család hódmezővásárhelyi történetét, Plohn Illés, az apa és Plohn József fényképészi tevékenységét. Nem elégedett meg az egyszerű biográfiával, hanem kitért arra a kulturális környezetre is, amelyben Plohn Illés és József éltek és alkottak. Az utószóból egyértelműen kiderül, hogy Plohn József a magyar néprajznak is pótolhatatlan szolgálatot tett működésével, hiszen kb. 3000 felvételt készített Hódmezővásárhelyen és környékén, s e felvételek nagy részén jó néhány néprajzi értéket örökített meg. Nem lehet felindulás nélkül olvasni azokat a sorokat, amelyekből kiderül, hogy e nagy értékű gyűjtemény közzétételét milyen szűklátókörű és ellenszenves érveléssel akadályozta meg a két világháború közötti időszak néhány múzeumi tisztviselője, mégpedig annak ellenére, hogy a hazai néprajztudomány legnevesebb kutatóinak sora ajánlotta a gyűjtemény megvételét és közzétételét. S felindulásunk felháborodássá válik, ahogy Plohn József 1944. évi sorsáról olvasunk. Az idős fényképészt 1944. májusában 30 nap elzárásra ítélték, mert nem volt hajlandó viselni a sárga csillagot. Plohn József csupán azért nem töltötte le büntetését, mert 1944 nyarán őt is deportálták, s útban a haláltábor felé, a vonaton, belehalt az embertelen körülményekbe.

Dömötör János utószavából megtudjuk, hogy Plohn József a honvédeket megörökítő felvételeket nem saját elhatározásából készítette. 1902-ben a kolozsvári 1848–49-es Ereklyemúzeum felhívást tett közzé, s kezdeményezte a szabadságharc még életben levő honvédeinek fényképen történő megörökítését. A felhívás a Vásárhelyi Híradó augusztus 10-i számában is megjelent, egy hónappal később, szeptember 14-én a lap már arra szólította fel az öreg honvédeket, hogy Plohn József fényképészműhelyében egyenruhában, vagy sötét polgári ruhában jelenjenek meg.

De vajon valamennyi fénykép ekkor készült-e? A kétely egyetlen név kapcsán vetődött fel bennünk. A kötet 79. oldalán található Szamecz András százados arcképe. Szamecz András Bona Gábor kötetének (Kossuth Lajos kapitányai, Bp., 1988.) tanúsága szerint már 1899-ben meghalt Hódmezővásárhelyen. Elképzelhetőnek tartjuk tehát, hogy a honvédarcképek egy részét Plohn József még e felhívás kibocsátása előtt elkészítette.

Az utószó nem utal arra a tényre, hogy a fényképeken szereplők többsége a hódmezővásárhelyi honvédegylet tagja volt, s nevük megtalálható Mikár Zsigmond 1891-es kötetében (Honvéd–Névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól). Ily módon jó néhány személynél megállapítható a foglalkozás és a rang is. A fényképeken három százados (Kapeller Antal, Péchy Albert, Szamecz András) szerepel. (Megjegyzendő, hogy a 171. oldalon közölt

listában a századosi rang nem Szamecz, hanem Szabó Sándor neve mellett szerepel. Szabó Sándor azonban a szabadkai honvédegylet tagja volt; itt tehát nyilván nyomdahibáról van szó). A név szerint ismertek fényképei között szerepel még Tóth Imre hadnagyé, aki 1890-ben Hódmezővásárhely város ügyésze volt. (A 89. oldalon ez a rang is odébb került egy oldallal.) Őrmester volt Schweiger Mór, 1890-ben „alkusz"; és Misits Dániel tűzmester. Tizedes volt Bartha István (1890-ben napszámos), Kovács László (1890-ben iparos), Lugosi József (1890-ben napszámos), Román (Mikár szerint Ruhman) Mór (1890-ben házaló), Steiner Vilmos zászlótartó (1890-ben házaló), Szabó Sámuel (1890-ben csizmadia), Tokody János (1890-ben iparos).

Tudjuk, hogy a Mikár-féle Honvéd-névkönyv adatai nem mindig megbízhatók. Elképzelhető azonban, hogy Plohn is hibásan jegyzett fel néhány nevet a negatívok hátára. Mikárnál Csató Nagy József szerepel, Plohnnál Csótó Nagy József. Ilyen, azonos személynek tűnnek még a következők: Dobrina (Drubina) István, Éhes (Ékes) András, Csákó (Csáki) Ferenc, Gilicze József (Ferenc), Hemző Borus (Hemzső Borud), Muntyán János (Multyán Pál). Mikárnál szerepel Olasz József, Mihály és Péter; Plohnnál Olasz Ferenc és Olasz János. Ilyen azonosságnak tűnik még Theodosz Tamás (Teodos Tamás), Zvara István (János) neve is.

Mindezt azért tartjuk szükségesnek megjegyezni, mert ha a Kiadó a korszak valamelyik szakemberét felkérte volna a kötet lektorálására, ezeket az adatokat is szerepeltetni lehetett volna az egyes személyeknél. Hiszen a századosok életrajzaival – Bona Gábor említett kötetének köszönhetően – már rendelkezünk, s tudomásunk szerint csaknem teljesen készen van már a hadnagyok és főhadnagyok életrajzaival is. Schweiger Mór őrmester valószínűleg azonos azzal a 8. (Koburg) huszárezredi huszárral, aki az 1848 őszén Astleithner Adolf százados vezetésével hazatért századdal érkezett magyar földre.

A lektorálás már csak azért sem ártott volna meg a kötetnek, mert az 1848–49-es hadkiegészítésről írott oldalakon meglehetősen sok a félreértés. Pl. a Batthyány-kormány nem akkor kezdte meg „független zászlóaljak felállítását", amikor nem sikerült elérnie, „hogy az országhatárokon kívül állomásozó magyar ezredeket hazavezényeljék", hanem e hazavezényeltetési kísérletekkel párhuzamosan. Nyilván téves az az adat, amely szerint egy március 15-i határozat döntött volna a szegedi tábor létrehozásáról; ez a *május* 15-i minisztertanács határozata volt. A magunk részéről nem látunk semmi különöset abban a tényben, hogy „már a honvédtoborzási törvények életbeléptetése előtt kerültek vásárhelyiek a nemzetőrök soraiba", hiszen a nemzetőrséget az 1848. évi XXII. törvénycikk alapján mindenütt meg kellett szervezni. Itt nyilván arról lehet szó, hogy a vásárhelyiek ott voltak a májusban szervezni kezdett, eleinte önkéntes, vagy mozdítható nemzetőrségnek nevezett, toborzás útján felállított honvédség soraiban. Az 1848 augusztusában szervezni kezdett önkéntes mozgó nemzetőrségnél megint nem érdemes kiemelni azt, hogy az így létrejött alakulatot elsősorban a „szegényebb néposztályból" hozták létre; hiszen ez egy önkéntes alakulatnál természetesnek tekinthető. Az önkéntes mozgó nemzetőrség társadalmi összetételéhez semmi köze sem volt a vagyonosok megváltási lehetőségének; ez csupán az 1848 szeptemberétől megkezdett honvédtoborzásban, majd -újoncozásban játszott szerepet.

Kossuth sokat említett toborzóútját az utószó hibásan hozza kapcsolatba a honvédtoborzással. Kossuth ugyanis nem az országgyűlés által elfogadott és az uralkodói jóváhagyás elmaradása ellenére életbe léptetett katonaállítási törvény végrehajtását kívánta elősegíteni útjával. Kossuth célja az volt, hogy Jellacic betörése miatt, a horvát sereg esetleges dunai átkelésének megakadályozására minél nagyobb népfelkelő és mozgósított nemzetőri erőket indítson ki a dunai átkelők védelmére. Ezt pedig el is érte; az már csak toborzóútjának „mellékes" haszna volt, hogy lelkesítő beszédei hatására néhány önkéntes is jelentkezett a Hódmezővásárhely által kiállítandó újoncok közé.

Összegzésként elmondhatjuk, a Zrínyi Kiadó szép kötetben állított maradandó emléket az egyszerű hódmezővásárhelyi honvédeknek, s az őket megörökítő hazafias fényképésznek, Plohn Józsefnek. Reméljük, hogy Berzsenyi Lénárd 1849 utáni arcképcsarnoka s Plohn József fényképei után egyszer majd akad kiadója a többi, hasonló jellegű gyűjteménynek is.

Hermann Róbert

SZÉNÁSSY ZOLTÁN

KLAPKA GYÖRGY

Második, bővített kiadás

(Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony/Bratislava, 1992. 192 o., 32 t.)

Nem könnyű dolog egy kisebbségi magyar történész munkájáról kritikát írni. Hiszen örülnünk kell minden olyan munkának, amely a jelenlegi országhatárokon kívül, de a történelmi határokon belül, a magyar történelemről, magyar szerző tollából, magyarul megjelenik. Ám ha ezeket a munkákat a magyar történetírás részének tekintjük, akkor ugyanazokat a szempontokat kell érvényesítenünk ismertetésükkor, mint egy magyarországi megjelenésű munka esetében. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a külhoni szerző az utódállamokban nem jut olyan könnyen hozzá a számunkra elérhető levéltári és könyvészeti forrásokhoz; hogy a kisebbségi lét alapvetően befolyásolja – még mindig – e munkák hangvételét.

E kételyek és szempontok persze nem minden határon túli magyar munka esetében kapnak jelentőséget. Az erdélyi magyar történetírás szerzőinek többsége ugyanis mindmáig képes volt megfelelni a hazai kritika követelményrendszerének is; sőt, e munkák mögött sok esetben több és alaposabb kutatás rejlik, mint némelyik hazai tanulmány, vagy monográfia mögött. Az okok fejtegetése messze vezetne, de közismert tény, hogy az erdélyi magyar tudományosság regionális bázisa mindig is a legerősebbek közé tartozott. Sokkal több kételyünk támad azonban az olyan munkák olvastán, mint Szénássy Zoltán Klapka-életrajzának most megjelent második, bővített kiadása.

A címlapon a komáromi Klapka-szobor fényképét látjuk, s a címlap egyben kifejezi a kötet tartalmát is. A Szerző nem az „igazi" Klapkára, hanem az ércbe öntött szoboralakra volt kíváncsi. Hősét még véletlenül sem illeti bíráló szóval, emlékiratait kinyilatkoztatásként kezeli, s egyetlen célja van csupán: minden áron eszményíteni a szabadságharc egyik legifjabb és legtehetségesebb tábornokát.

A kötet első kiadása 1977-ben jelent meg. Akkortájt – pl. a Görgei megítélésében elfoglalt álláspontjával – nem lefelé lógott ki a hazai historiográfiából. Ám 15 év nagy idő a történeti kutatásokban, s úgy tűnik, hiába növelte a Szerző közel kétszeresére a kötet terjedelmét, a mennyiségi növekedés nem jelentette a könyv tudományos értékének érdemi emelkedését.

A kötetet prológus nyitja, amelynek lírai megállapítása szerint „A Kárpátok alatt már rég lehanyatlott a »pro libertate« feliratú zászló, de ő [Klapka – H. R.] az ötvenes–hatvanas évek forradalmi apályán még egyre vívta a maga szabadságharcát az elnyomott népek ügyéért Európa különböző országaiban – a katona, a politikus, a nagyszabású gazdasági szervező eszközeivel". Árulkodó ez a passzus a Szerző hozzáállásáról; hiszen az 1848–49-es honvédsereg soha nem használt „pro libertate" feliratú zászlót; s csak nem lehet egyetlen sémába belegyömöszölni az 1850–1867 közötti évek történetét, hiszen a forradalmi apály ellenére csak sikert aratott az olasz és a német egységmozgalom, forradalom nélkül jött létre az egységes román állam kezdeménye, a krími háború bonyodalmairól nem is beszélve.

Az első fejezet az „Ifjú évek" címet viseli, s alig ad többet Klapka „Emlékeimből" című munkájának egyszerű kivonatánál. A következő, a kötet több mint felét kitevő fejezet főcíme „A forradalom katonája". A terjedelem azonban csak látszólag oly nagy. Hiszen e fejezet 109 oldalából 20 oldalnak semmi köze Klapka 1848–49-es működéséhez; a 38–58. oldalakon négy fejezetet olvashatunk Komárom 1849 január–márciusi, március–áprilisi ostromáról, a Komáromi Értesítő című lap történetéről és a komáromi pénzgyártásról. E fejezetek anyaga változatlan szöveggel megjelent már Szénássy egy korábbi munkájában (Komárom ostroma 1849-ben, Komárom, 1989.); átemelésüket azonban semmi sem indokolta.

Annál kevesebbet olvashatunk Klapka 1848-as működéséről. Az ifjú főhadnagy 1848 márciusi tevékenységével kapcsolatban megtudhatjuk, hogy Pesten 1848 március végétől „tagja lesz a forradalmat előkészítő Radical-körnek". Csakhogy ez a szervezet 1848. március 15. előtt még nem létezett. A Szerző megismétli azt az alaptalan legendát is, hogy Petőfi 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt elszavalta a Nemzeti dalt; holott az ellenkezőjét már három évtizede bebizonyította Várkonyi Nándor.

A 15. oldalon a Neue Rheinische Zeitung Kossuthról írott dicsérő szavait olvassuk. Az idők jeleként ezúttal elmaradt a szerző, bizonyos Karl Marx neve. Hogy az 1848 őszi idézet mit keres a Klapka 1848 tavaszi működését tárgyaló fejezetben, azt nem tudjuk; s hasonlóképpen csak értetlenkedhetünk, hogy a Klapka 1848 május–júniusi erdélyi küldetését tárgyaló passzus csupán saját emlékiratán alapul, s nem találunk utalást Jakab Elek, Pálffy János, Kővári László emlékirataira, vagy Urbán Aladárnak a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányára. (A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában, HK 1980. 3. sz., 405–420. o.)

A következő alfejezetben, amely a „Komárom, a Duna Gibraltárja" alcímet viseli, Klapka 1848 szeptember végi komáromi küldetéséről olvashatunk, megint csak Klapka memoárja alapján. Már az alcím is téves, hiszen a Duna Gibraltárja név – földrajzi fekvése alapján – nem Komáromot, hanem Péterváradot illetné meg. A Szerző emellett teljes egészében hitelt ad Klapka azon elbeszélésének, hogy az ő határozott fellépése mentette meg Komáromot 1848 szeptember végén a nemzet számára. Csakhogy 1. Komárom már akkor magyar kézre jutott, amikor Klapka még ott sem volt; 2. Klapka megbízatása csak afféle erődítési igazgatóságra szólt; Komárom megmentése Majthényi István alezredes feladata volt, aki ennek eleget is tett; 3. Klapka szerepéről sem a kormánybiztosok jelentései, sem a korabeli sajtó tudósításai, sem az emlékiratok nem tudnak. Ő maga sem tudott róla még 1851-ben, mert a Komárom történetének külön fejezetet szentelő, „Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" című munkájában még mit sem ír róla; 4. Klapka verziója csak 1886, az „Emlékeimből" megjelenése után terjedt el a történeti irodalomban.

A fejezetbe bekerült Latour, Jellacic és Majthényi 1848 októberi nevezetes levélváltása Komárom feladásáról. A Pap Dénes okmánytárából átvett Majthényi-levélben azonban benne maradt az előző két okmány (*Pap Dénes* által) adott száma, amely így meglehetősen furán fest a szövegben. Ezt követően Gelich Rikhárd Klapkáról írott dicsérő szavait olvashatjuk. A Szerzőnek annyira megtetszett ez a passzus, hogy a 67. oldalon még egyszer leközölte. Ezek után meglehetősen rövidke leírást olvashatunk Klapka 1848 októberi pozsonyi szerepléséről, a Simunich elleni expedícióban való részvételéről, amelyben a Szerző egy, a morva határ mentén aratott győzelemmel is megajándékozza hősét, holott csak Simunich utóvédjét sikerült megpaskolniuk a Guyon ezredes által vezetett magyar csapatoknak. Egyetlen sor sem szerepel viszont Klapka 1848 november–decemberi délvidéki, bánsági működéséről, holott ekkor már vezérkari főnöki beosztást töltött be e hadszíntéren előbb Vetter, majd Kiss Ernő mellett. Alig két oldalban foglalja össze a Szerző Klapka 1849 januári működését, noha az ifjú hadtestparancsnok ekkor valóban képességei legjavát csillantotta meg. Az is érthetetlen, hogy ez az alfejezet miért „A vezérkar szolgálatában" címet viseli, s a Szerző miért csak 1849 március végétől nevezi „ifjú hadtestparancsnoknak" Klapkát. Elnagyolt és pontatlan Klapka 1849 februári működésének bemutatása is. A 27. oldalon – Borus József munkája alapján – leírt összecsapásról két dolog nem derül ki a szövegből: hol és mikor volt? (Pétervására, 1849. február 24.) A Szerző egyetlen szóval sem értékeli Klapka kápolnai szereplését, bár Borus József – általa is használt – munkája meglehetősen bőven foglalkozik vele. Ugyanígy nagy ívben megkerüli Klapka 1849. március 3-i tiszafüredi szerepének értékelését, holott a Dembinski megbuktatásához vezető mozgalom nem Görgei, hanem Klapka hadtestéből indult ki, s az ifjú ezredes mondta azt a poroszlói töltésen Dembinskire utalva Lázár Vilmosnak: „Vagy ő, vagy én". A Szerző szerint a „tragikus" kimenetű kápolnai csata után Windisch-Grätz azt jelentette I. Ferenc Józsefnek: „Felség, Magyarország lábai előtt hever". Tudomásunk szerint Windisch-Grätz nem ezt jelentette, hanem azt, hogy a Kápolnánál iszonyú mennyiségben talált lázadó csordákat szétszórta, s néhány napon belül Debrecenben lesz. A Szénássy által idézett mondat nem Windisch-Grätztől, hanem Paszkevicstől származik, s az orosz fővezér írta a világosi fegyverletétel után I. Miklós orosz cárnak.

A tavaszi hadjárat leírása sem mentes a tévedésektől. A 30. oldalon Jellacic dandáráról olvashatunk, hadteste helyett; Riedesch őrnagyot Riedesel helyett, s a következő alfejezet címéből kitűnik, hogy a Szerző csak az isaszegi csatától számítja „a dicsőséges tavaszi hadjáratot". Az isaszegi csatát megint csak Klapka emlékirata alapján ismerteti a Szerző, s természetesen megint egy szó sem szerepel Klapka kezdeti megingásáról; viszont a tavaszi hadjárat első szakaszának állítólagos kudarcát egy 1959-es – már megírásakor sem korszerű szemléletű – magyar összefoglaló alapján Görgei nyakába varrja Szénássy Zoltán.

Ugyanígy túlzottan sommásnak ítélhető azon megállapítás is, hogy az április 7-i gödöllői megbeszélésen „Klapka egyértelműen támo-

gatta a függetlenségi nyilatkozat proklamálását, Görgey viszont ellenezte". Az pedig már a történeti tények tudatos meghamisításának tekinthető, amit a Szerző az 1849. április 10-i váci ütközettel kapcsolatban állít, ti. hogy „Damjanich hadtestét... túl korán fogta el a harci vágy, és nem várta be, hogy Klapka hadteste az esőzések miatt felázott rossz utakon elfoglalja harcállását". Egyrészt azért, mert a Klapka-hadtestnek csupán egyetlen, Bobich János vezette dandára vett részt a megkerülésben; másrészt azért, mert e dandár egyáltalán nem foglalta el harcállását, mivelhogy a ködben eltévedt. A nagysallói csata leírásánál – megint Klapka alapján – a Szerző azt állítja, hogy Damjanich hadteste szorult rendezésre; holott ez inkább Klapka hadtestére igaz.

E fejezeteket követi a már említett négy, Klapka 1848–49-es pályaképéhez meglehetősen lazán kapcsolódó fejezet. A Szerző forrásfelhasználásának sajátos voltát jelzi, hogy a Bőhm Jakab és Palotai István 1955-ben, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent okmánytárának iratait az iratok eredeti lelőhelyére történő utalással, de a forrásközleményre történő utalás nélkül emelte át szövegébe. A következő alfejezet Komárom felmentésével és az április 26-i komáromi csatával foglalkozik. A Szerző ismét olyan érdemet tulajdonít Klapkának, amely nem az övé. Véleménye szerint – amely egy amerikai magyar közlésén alapul – Klapka intézte a tutajhíd építését. Tudomásunk szerint erről személyesen Görgei intézkedett; maga Klapka sem tud arról saját emlékirataiban, hogy e műszaki kényszermegoldás kivitelezésében bármilyen szerepe lett volna.

„Buda alá vagy Bécs ellen?" – szól a következő alfejezet címe. A szerző nem foglal állást ebben a kérdésben, bár korrekten ismerteti a szembenálló véleményeket. Az azonban megint a sajátos forráskezelés példája, hogy a Klapka emlékirataihoz Katona Tamás által írott jegyzetre Klapka véleményeként hivatkozik! Szintén indokolatlan annak a Szemere Bertalantól származó, s Horváth Mihály által is átvett, fiktív Görgei-idézetnek a közlése, amely a magyar fővezérnek a trónfosztásról alkotott véleményét tartalmazná; már csak azért is, mert Ludvigh János jelentéséből és emlékiratából, illetve Vukovics Sebő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Görgei egyáltalán nem kelt ki olyan élesen a trónfosztás hírének vételekor, mint ahogy azt az idézett passzus sugallná.

A következő alfejezet – címe szerint – Klapka komáromi várparancsnoki tényked ésével foglalkozna. A Szerző azonban itt szentel néhány sort Klapka helyettes hadügyminiszteri működésének is, anélkül azonban, hogy pl. a Klapka által gyártott május 20-i haditervet akárcsak meg is említené. Az pedig már egyszerűen mulatságos, hogy a budai Óravilla falán található emléktábla szövegét tekinti történeti forrásnak azon kérdés eldöntésében, hogy kibékült-e Petőfi és Klapka 1849 májusában, Buda ostroma idején. A korabeli források, így Petőfi Bemhez írott levele alapján ugyanis úgy tűnik, hogy nem történt meg a kibékülés; az pedig, hogy Klapka ezt állítja visszaemlékezéseiben, inkább a Petőfi-kultusznak tett engedményként, mint történeti tényként értékelhető.

Téves a Szerző azon állítása is, hogy Klapka Buda ostroma után adta át a hadügyminisztérium vezetését Görgeinek, s utazott Komáromba. Görgei csak 1849. június 2-án vette át a minisztérium vezetését, Klapka pedig már 1849. május 22-én elhagyta Debrecent. Az ő távollétében Répásy Mihály, illetve Kiss Ernő vezették a hadügyminisztériumot.

Ez az alfejezet tárgyalja a Vág-menti ellentámadás történetét is. A Szerző már a csornai ütközet idején tábornoknak tudja Kmety Györgyöt, holott akkor még csak ezredes volt; a zsigárdi csata résztvevői közé odasorolja Nagysándor József tábornokot, holott ő akkor Szerednél tett nem túl erőteljes kísérleteket az ellenséges hídfő bevételére. Emellett csupán június 21-re korlátozza a peredi csata időtartamát, s sikeresnek minősíti Klapka nyárasdi és aszódi szereplését, holott a tábornok feladata nem csupán az aszódi híd megóvása volt, hanem az ellenséges erők egy részének lekötése is. Mélyen hallgat visszont Szénássy Zoltán arról, hogy milyen milyen súlyos volt Klapka felelőssége a magyar VII. hadtest június 28-i győri vereségében, majd ismét idéz egy fiktív Görgei-levelet – megint csak a fennmaradt és kiadott eredeti helyett.

A június 28–július 13. közötti napok történetének ismertetése megint hemzseg a tévedésektől. Így téves azon állítás, hogy a június 26-i minisztertanácsnak a komáromi koncentrációt elrendelő határozatát alapvetően módosító június 29-i minisztertanács „Kossuth eredeti tervét", a szegedi koncentrációt fogadta el. Kossuth ugyanis csak a győri vereség után döntött e terv mellett; korábban ő maga is a komáromi összpontosítás mellett érvelt. Téves az a megállapítás is, hogy Görgei „előzőleg egyetértett a parancs [a szegedi összpontosítás] végrehajtásával, később mégis arról tájékoztatta a kormányt, hogy Komáromban marad, mivel Haynau megkezdte a vár körülzárását". Katona

Tamás már a Klapka-emlékiratok 1986-os – a Szerző által is használt – kiadásában tisztázta, hogy a két Görgei-levél fordított sorrendben íródott; a szegedi koncentrációról szóló utasítás megérkezése előtt írt Görgei arról, hogy Komáromban kíván maradni, s az utasítás vétele után arról, hogy seregével hajlandó levonulni; csakhogy a két levél fordított sorrendben került Kossuth kezébe, aki nem vizsgálta meg azok iktatószámát, s a másodikként kapott, de elsőként írott levelet az elsőként kapott, de másodikként írottban foglalt ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Téves a Szerző azon állítása is, hogy a június 29-i haditanács (pontosabban minisztertanács) döntött a hadügyminiszteri és fővezéri poszt szétválasztásáról; „Görgeyt meghagyták hadügyminiszternek, míg a feldunai sereg vezérévé Mészáros tábornokot nevezték ki". A június 29-i minisztertanács a szegedi koncentrációról döntött, s arra az esetre, ha Görgei fővezér nem volna hajlandó engedelmeskedni e határozatnak, a főserég levezetésével Kiss Ernő altábornagyot bízta meg. Görgeinek a fővezérségről történő leváltásáról a július 1-i minisztertanács döntött, Mészárost azonban nem csupán a feldunai, hanem az egész magyar hadsereg fővezérévé nevezték ki.

Téves az a megállapítás, hogy Görgei a július 2-i csatában ellenséges kardvágástól sebesült volna meg; mint köztudott, egy ellenséges kartácsszilánk hasította fel a koponyáját. Téves az a – Klapka emlékirata alapján leírt – adat, hogy Görgei csak a július 5-i minisztertanács határozatának vétele után írta volna meg lemondását a hadügyminiszterségről; az eredeti határozatból kiderül, hogy már a minisztertanács előtt elküldte azt a kormánynak. A szöveg értelmét teljesen megváltoztatja egy „nem" szó kimaradása a 81–82. oldalakon: „Ha az elvonulás már *nem* lehetséges, akkor Klapka vegye át az összes erő főparancsnokságát". Téves a Szerző azon állítása, hogy a július 6-i, a Dunajobbparti áttörés ügyében összehívott haditanács Klapka vétója miatt „határozat nélkül ért véget". A haditanács ugyanis elfogadta az áttörés tervét, s éppen Klapka volt az, aki Kossuth újabb levelének hatására felrúgta ezt a megállapodást.

„A dicsőség felvillanása" címet viselő alfejezet Komárom 1849. július 13–augusztus 18. közötti történetét tárgyalja. A komáromi hadsereg hadrendjének ismertetéséből azonban kimaradt az egyesített lovasság, és parancsnokának, Mándy Ignácnak a neve. A Komáromi Lapok történetét tárgyaló alfejezet után Komárom újabb körülzárásának történetét írja le a „Komárom, az utolsó végvár" című alfejezet. A vár feladásáról folytatott tárgyalásokat és a kapituláció végrehajtását ismerteti a következő két alfejezet. A Szerzőt ugyan itt is elragadja néhányszor a hevület; pl. akkor, amikor megállapítja, hogy „Világos után már csak Komárom jelentette a hazát"; hiszen mint köztudott, Pétervárad erődje szeptember 2-ig tartotta még magát; vagy akkor, amikor Ausztriát és Oroszországot „két világbirodalomként" aposztrofálja, holott ez a kifejezés Ausztriára egyáltalán nem illik; jobb lett volna talán a nagyhatalom szó használata. E fejezetekben a Szerző bőségesen idézi, sok esetben teljes terjedelmükben közli a Klapka és az ostromló sereg parancsnokai között váltott leveleket; s úgy véljük, ezek az alfejezetek a kötet legjobban sikerült részei közé tartoznak. A Görgeit illető árulási vád egyik első megjelenésének tekinthetjük Klapka szeptember 25-i napiparancsának kezdő sorait: „A cselszövény és árulás végromlás szélére vetették szegény hazánkat".

A kötet harmadik fejezete az „Emigrációban Londontól Konstantinápolyig" címet viseli. Az első alfejezet Klapka 1849 októberétől 1851-ig terjedő működésével foglalkozik. „Az utazó nagykövet" című alfejezet Klapka 1851–54-es ténykedését tárgyalja. „A dunai államszövetség gondolata" című alfejezetben Klapka és a román meg szerb politikusok tárgyalásairól olvashatunk. „A genfi parlament képviselője" című alfejezet a krími háború és az 1859-es események közötti három év történetét mutatja be. Klapka 1859-es működését tárgyalja a következő két alfejezet, „A nemzeti direktórium tagja" és „Az olaszországi magyar légió parancsnoka" címmel. A Cuza fejedelemmel folytatott tárgyalások és a magyar–román együttműködés 1860–61-es történetével foglalkozik egy újabb alfejezet. Klapkának az 1863-as lengyel felkelés kapcsán kifejtett tevékenységével egy, az 1866-os porosz–osztrák konfliktus *időszakában vállalt szerepével* négy alfejezet foglalkozik. Bár az emigrációs időszak bemutatása sem mentes a hibáktól és tévedésektől, ennek a fejezetnek a színvonala mégis jóval magasabb és egyenletesebb, mint az 1848–49 történetét bemutatóé. A Szerző jobban ragaszkodott témájához, kevesebb az ide-oda kalandozás a szövegben. S bár néhány újabb munka (pl. Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon?") használatát hiányolnunk kell, a Szerző szakirodalmi tájékozottsága ezúttal jóval kevesebb kívánnivalót hagy maga után. Azt viszont furcsállnunk kell, hogy ebben a fejezetben hivatkozik először Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése

című munkájára; holott ezt a munkát az 1848–49-es fejezetnél is haszonnal forgathatta volna. (Igaz, akkor kevésbé lett volna eszményített az 1848–49-es Klapka-kép). E munkát azonban ebben a fejezetben is csak szelektíven használta a Szerző; hiszen máskülönben aligha írta volna le azt, hogy Klapka és Görgei emlékiratai közül „a forradalom és szabadságharc célkitűzéseit igazoló Klapka memoárja a jelentősebb".

A negyedik fejezet az „Ismét hazai földön" címet viseli, s Klapka 1867–1892 közötti életpályáját foglalja össze, alig hat oldalban. Egy-egy alfejezet foglalkozik Klapka temetésével és a Klapka-kultusz történetével.

A kötetet harminchárom kép illusztrálja. Ezek többsége Klapka különböző szobrait, emléktábláit, s csatáinak emlékműveit ábrázolja. Hiányolnunk kell azonban a csataképeket, annál is inkább, mert az első kiadásban még ezek közül is találhattunk néhányat.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: Szénássy Zoltán könyvének újabb kiadása nem tekinthető a magyar életrajzi irodalom eredményének. Szemléletmódja az esetek többségében nélkülözi a kritikai hozzáállást; a bőbeszédűség és szűkszavúság egyszerre jellemzi a kötetet. Kétségtelen tény, hogy a Duna túlpartján mást jelent Klapka (vagy Rákóczi) alakja az ottani magyar lakosság számára, mint az innensőn. De az igazság, a történeti hűség mindkét parton kötelezi azokat, akik a magyar történelemmel foglalkoznak. És sem a túlparti, sem az innenső oldalon lakó magyar népességnek nem alaptalan legendákra, égbe emelt hősökre van szüksége az egészséges nemzeti önismerethez, hanem tényekre. Mert Klapka György volt akkora alakja a XIX. század magyar történetének, hogy ne kelljen több érdemet tulajdonítanunk neki, mint amennyivel ténylegesen rendelkezett; s hogy ne kelljen elhallgatnunk tévedéseit, hibáit, következetlenségeit. Egy ilyen Klapka-életrajzra azonban – úgy tűnik – még várnunk kell.

Hermann Róbert

VERESS D. CSABA

A GYŐRI VÁR

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 197 o.)

A Kiadó vártörténeti sorozatának 15. köteteként látott napvilágot Veress D. Csaba legújabb, mintegy 16 ív terjedelmű könyve. A szerző, akinek már több munkáját jelentette meg a Zrínyi Kiadó, ezúttal felettébb nehéz feladatra vállalkozott, mivel a nyugati határvédelemben kulcsfontosságú győri vár hadtörténelmi múltjáról összefoglaló feldolgozás ez idáig még nem jelent meg. Vitathatatlan, hogy a kötet írója jól ismeri a témára vonatkozó, eddig publikált tanulmányokat (köztük Gecsényi Lajos alapkutatásait), valamint a jelentősebb levéltári forrásokat is.

A könyv – a kiadói vártörténeti sorozat bevett gyakorlatának megfelelően – először Győr legkorábbi időszakát tárgyalja, felidézve a település kelta, római és avar kori hadtörténelmi vonatkozásait. Ennek során a szerző bemutatja a rómaiak lakta Arrabona katonai települést, s az itt állomásozó csapatok limes-menti harcait.

A kötet második fejezete a középkori Győr évszázadait idézi, felvillantja a honfoglalás és az államalapítás korának helyi vonatkozásait, a XI. században emelt ispánsági vár építészettörténetét és a nyugati határvédelemben betöltött szerepét. A szerző a középkori magyar krónikák felhasználásával írja le a XI–XII. századi német támadások visszaverését, így az 1030-ban, 1044-ben és 1051-ben vívott harcok történetét. A könyv írója megkülönböztetett figyelmet fordít a XIII. század végi – XIV. század eleji feudális anarchia időszakának bemutatására, amikor Győr (a latin forrásokban: Jaurinum) vára többször az osztrákok, illetve a csehek kezére került. Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond, a Hunyadiak és a Jagellók idején a győri püspökök a várat folyamatosan bővítették és a nyugati határvédelem legfontosabb erősségévé tették.

Veress D. Csaba munkájának harmadik szerkezeti egysége a XVI–XVII. századi Győr hadtörténelmi múltját foglalja össze. A kötetből megtudjuk, hogy az első török támadás a várat 1529 szeptemberében érte, amikor az oszmán hadak – Bécs ellen vonulva – a győri erősséget is felgyújtották, s ettől kezdve a muzulmánok

„Janik kalá"-nak („Égett vár"-nak) nevezték. A XVI. században a Habsburg-uralkodók, köztük I. Ferdinánd és II. Miksa a legkiválóbb itáliai és német hadmérnökök segítségével a győri várat a legkorszerűbb és legnagyobb magyarországi (úgynevezett új-olasz típusú) végvárrá építtették. A „Bécs kapujá"-nak nevezett erősség korszerűsítési és erődítési munkái 1537-től négy évtizeden keresztül folytak, amelyeknek során hét hatalmas bástyával, modern védművekkel látták el a Duna, Rába és Rábca folyók által határolt, nehezen megközelíthető várat.

A vár hadászati fontosságát jelzi, hogy 1554-ben létrehozták a győri főkapitányságot, amelynek élén német és olasz generálisok, híres hadvezérek (köztük Adam Gall, Nicolas Salm, Adolf Schwarzenberg és Raimondo Montecuccoli) álltak. Veress D. Csaba a Hadtörténelmi Levéltár forrásainak felhasználásával pontos képet rajzol a győri várőrség létszámának és zsoldjának alakulásáról, ellátásáról, fegyverzetéről. A könyv önálló alfejezetben tárgyalja az 1566. évi nagy törökellenes háború helyi vonatkozásait, szemléletesen idézi az úgynevezett hosszú béke (1568–1593) évtizedeit, a végvári élet jellemzőit, a portyák, lesvetések és „száguldások" fénykorát.

Veress D. Csaba munkájának legérdekesebb részét azok az alfejezetek képezik, amelyek a tizenöt éves háború periódusát tárgyalják. Ennek során a szerző képet nyújt Győr 1594. július 31–szeptember 29-i török ostromáról és bevételéről, az 1597-es sikertelen visszafoglalási kísérletről, valamint 1598. március 29-i eredményeş visszavívásáról. Ez utóbbi kapcsán felidézi Adolf Schwarzenberg és Pálffy Miklós komáromi főkapitány csapatainak rajtaütésszerű támadását, a várkapu petárdával történő berobbantását és az éjszakai sötétségben kibontakozott öldöklő küzdelmet.

Az előző fejezetekhez képest kissé adatszegénynek tűnik a győri királyi végvár 1598 és 1663 közötti időszakának bemutatása, ami talán a megmaradt levéltári források csekély számával magyarázható. Megítélésem szerint azonban a könyv második kiadása esetén mégis kísérletet kellene tenni ennek a szerkezeti egységnek a kibővítésére, annál is inkább, mivel az 1663–1683 közötti periódus felvillantása sem bővelkedik adatokban és forrásokban.

Érdekes viszont az 1683-as Bécs elleni török hadjárat győri vonatkozásainak ismertetése, amikor a támadók nem törekedtek a vár bevételére, mivel Kara Musztafa nagyvezír arra számított, hogy a császári székváros elfoglalása után a győri várőrség úgyis kapitulálni kényszerül.

Kulcsfontosságú szerepet játszott a győri vár a Rákóczi-szabadságharc időszakában is, amikor Siegbert Heister császári főparancsnok csapatainak fő bázisául szolgált. Ezzel magyarázható, hogy a kuruc hadak kísérletet sem tettek a vár elfoglalására. A szerző idézi az 1704. június 13-i eseményeket, amidőn a kuruc csapatok katasztrofális vereséget szenvedtek a Győr melletti koroncói csatában.

Ezt követően békés évszázad köszöntött a győri várra, ahol a XVIII. század közepén két kaszárnyát építettek az ott állomásozó császári katonaság számára. A vár erőd jellegét II. József 1784. évi rendelete szüntette meg, amikor az uralkodó a sok vihart átélt erősséget Győr városának adományozta.

Veress D. Csaba könyvének ötödik fejezetét az 1809. évi franciaellenes háború eseményei alkotják. A szerző rendkívüli alapossággal írja le az 1809. június 14-i győri csata előzményeit és lefolyását, amelyben Eugène Beauharnais tábornok, itáliai alkirály és Lauriston tábornok csapatai megsemmisítő vereséget mértek a császári IX. hadtest és a magyar nemesi felkelők mintegy 40 ezres hadára. A szerző ezt követően a győri osztrák császári helyőrség kapitulációját és a vár francia megszállását ismerteti. A kötet bemutatja Bonaparte Napóleon augusztus 31-i győri tartózkodását, majd a vár november 13–16-i felrobbantásának körülményeit is.

Veress D. Csaba munkájának utolsó fejezete az 1848–49-es győri hadtörténelmi eseményeket villantja fel. Ennek során bemutatja Jellacic horvát bán menekülő csapatainak október 3-i győri átvonulását, Windischgrätz herceg december 26-i támadását, a város császári megszállását. Győrt 1849. május 2-án a Pöltenberg Ernő vezette VII. hadtest foglalta vissza az osztrákoktól, akik azonban június 28-án ismét bevették a várost.

A kötet utolsó fejezete a vár históriájának epilógusát tárja az olvasók elé. Ebből megtudjuk, hogy a Bécsi kaput 1858-ban, a Dunai kaput 1863-ban rombolták le, majd a múlt század végén csákány alá került a Szentdombi bástya is, melyet a Duna-parti vasúti szárnyvonal építése miatt bontottak le.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Veress D. Csaba maradéktalanul megfelel a Zrínyi Kiadó vártörténeti sorozata elvárásainak. Ugyanakkor a recenzens fontosnak tartja, hogy a kötet egy „gyenge pontjára" felhívja a figyelmet. A szerkesztés során ugyanis célszerű lett volna a kiadvány szerkezeti felépítésén némiképpen módosítani. Így észszerű lett volna az 1809-es győri csatára vonatkozó fejezet terjedelmének csökkentése és az adatok számának mérséklése, mivel a rendkívüli aprólékosság

időnként a szöveg érthetőségét veszélyezteti. Ez a fejezet túlzottan részletes, s azért is kifogásolható, mert ezek adatai már szerepeltek a szerző „Napóleon hadai Magyarországon" című, 1987-ben megjelent művében.

Veress D. csaba munkája – a fenti észrevétel ellenére – kétségtelenül hasznos vállalkozásnak minősíthető, különösen napjainkban, amikor a „vár állott, most kőhalom" költői gondolata szomorú valósággá vált. Rendkívül fontos tehát a modern „várvédők" felelőssége abban, hogy a „kőbe zárt történelem" üzenete eljusson az utókor olvasóihoz. Ezt a feladatot a szerző jól oldotta meg, s emiatt a könyvet jó szívvel ajánljuk a vártörténet iránt érdeklődő széles olvasóközönség könyvespolcaira.

V. Molnár László

CSONKARÉTI KÁROLY

HORTHY, A TENGERÉSZ

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 135 o.)

1993 a könyvkiadásban a különböző „Horthy kötetek" éve volt. Magyarország volt államfőjének (1920. március 1–1944. október 16.), Horthy Miklós kormányzónak 1993. szeptember 4-i kenderesi temetése a politikai indulatok kiváltása mellett a könyvkiadók némelyikének gyors reagálását is eredményezte. Többen is vállalkoztak az eseményre megjelentetendő könyv kiadására. Közöttük alapos Horthy-biográfiával sajnos nem, ügyes összeállításokkal azonban találkozhattunk.

A politikai „viharok", sajtóbeli polémiák közepette és között üdítően hatott a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelent kötet, amely Horthy Miklóst, a tengerészt mutatja be. A magyar haditengerészet, illetve az osztrák–magyar haditengerészet történetének ismert művelője, Csonkaréti Károly vállalkozott arra, hogy bemutassa az 1882-től 1918-ig a császári és királyi haditengerészet kötelékében tanult, illetve ott szolgálatot teljesített Horthy Miklós pályafutását. A szerző nem Horthy-biográfia megírására vállalkozott, hanem egy tengerésztiszti életút több, mint három évtizedének a felvázolására, az eddig rendelkezésre álló források, dokumentumok tükrében. Ismeretes, hogy Horthy Miklós haditengerész tiszti pályafutását végigkísérő „katonai anyakönyvi lapja" nem található sem a bécsi Hadilevéltárban, sem a budapest Hadtörténelmi Levéltárban. Így a kutatók nagy mértékben kell, hogy támaszkodjanak a bécsi Hadilevéltár haditengerészeti iratokat őrző irategyütteseire – számos esetben azok is hiányosak, hiszen a monarchia feldarabolása után került azokból Olaszországba, Horvátországba is –, illetve a kortársi visszaemlékezésekre, valamint Horthy Miklós emlékirataira.

Ezt tette Csonkaréti Károly is, aki szinte minden elérhető anyagot felhasznált munkája elkészítése során. Amit sajnálattal kell megállapítani, azaz, hogy az olvasó nem tudhatja meg, melyek is voltak pontosan ezek az anyagok, mert sem irodalom-, sem forrásjegyzék nem egészíti ki a kötetet. A tudományos munkához elengedhetetlen jegyzetek pedig, úgy tűnik, csak az idegen nyelvű, külföldön megjelenő munkák tartozékai lesznek a jövőben. A magyar kiadók szinte „következetesen" lemondanak az igen fontos lábjegyzetekről, melyek kezdetben csak a „láb-formát", mára pedig a jegyzet-jellegüket is elveszítették. Nagy kár ezért (is)!

Csonkaréti Károly könyvéből nemcsak a tizennégy esztendősen a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémiára került Horthy Miklós – és társai – kiképzésével ismerkedhetünk meg, de tanúi leszünk annak a nem túl könnyű, de mégis vonzó útnak is, mely elvezet az áhított tiszti rendfokozat megszerzéséhez.

Horthy Miklós nem tartozott a legjobban tanuló növendékek közé, de voltak olyan tárgyak, melyeket szeretett és hivatástudata már fiatalon is egyik összetevője volt jellemének. Ha a jellemre utaltam, akkor nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a haditengerészetnél szolgálók körében – flottától függetlenül – egy ma már a hétköznapokban szinte teljesen ismeretlen lovagiasság, bajtársiasság uralkodott. Ez a háború küzdelmei során is megmutatkozott. Ekkor az ellenséget még csak legyőzni és nem megsemmisíteni kellett. Jól példázza ezt Horthy Miklós első világháborús működése is.

Amíg azonban Horthy Miklós eljutott az első világháború évei elismert parancsnokai közé, hosszú utat kellett megtennie. Ez döntően a

tengerekhez kötötte. Fiatalon részese lehetett egy közel két esztendős nagy tengeri utazásnak, megismerkedhetett idegen tájakkal, szokásokkal, emberekkel, bepillanthatott más államok haditengerészeti szokásaiba, gyakorlatába.

Horthy Miklós tengerész tisztként, pontosabban haditengerész tisztként azonban „szárazföldi" feladatot is kapott. I. Ferenc József császár és király egyik szárnysegéde lett és mint ilyen beosztást betöltő katona, az udvari szokások, döntések és „belső harcok" ismerőjévé is vált. Ezek a bécsi Burgban eltöltött évek későbbi pályafutásának lesznek meghatározó „elemei", de az az időszak már nem Csonkaréti Károly könyvének témája.

Horthy Miklós az osztrák–magyar hadiflotta egyik jól felkészült, kitűnő hajóparancsnokává vált, akinek életeleme volt a hajózás. Az első világháború kitörését követően is úgy vélte, hogy a hadiflottának az Adriára történt bezárása csak ronthatja a hangulatot és a helyzetet. Természetesen döntéseket ekkor még nem befolyásolhatott, de a kijelölt vállalkozásokban örömmel vett részt. Számos sikeres ütközet résztvevője, az Adrián működő flotta egyik legismertebb és sikeresebb parancsnoka. A magyar (had)történetírásban 1945 után csak gúnyosan emlegetett otrantói tengeri ütközet elismert osztrák–magyar irányítója. Csonkaréti Károly munkája nyomán most sokan megismerkedhetnek a szakírók, illetve az egykori ellenfelek Horthy minősítő feljegyzéseivel. Ők mint felkészült, sikeres és lovagias ellenfélről szólnak róla, aki nem kevés nehézséget okozott az antant-hatalmak Adrián és Földközi-tengeren működő flottáinak.

Horthy Miklós működése, a flottánál kivívott hírneve szinte predesztinálta arra, hogy az uralkodó őt nevezze ki az osztrák–magyar flotta parancsnokává 1918 februárjában. Meg kell mondani azt is, hogy a döntés nem okozott osztatlan sikert a haditengerészet tengernagyi állománya körében, hiszen Horthy tucatnyi, nála rangban idősebb tengernagyot, de sorhajókapitányt is „átugrott". Ugyanakkor pl. a szövetséges Németország haditengerészetének irányítói körében megelégedést szült Horthy kinevezése. Többek vélekedtek úgy: tíz esztendővel korábban kellett volna ilyen parancsnok a flotta élére.

Azt is el kell azonban mondani, hogy Horthy Miklós kinevezése már nem sokat változtathatott a háború, így a tengeri háború kimenetelén. 1918 tavaszára az antant döntő fölénybe került és a központi hatalmak veresége csak idő kérdése volt. A monarchia flottájánál is kezdtek megmutatkozni a bomlás jelei, főleg a tengeri hadműveletekben részt nem vevő, tétlenségre ítélt hajók legénysége körében. A különböző megmozdulások, főleg az ún. cattarói zendülés, erős fellépést váltottak ki. Hosszú éveken keresztül azok egyik elfojtójának, „véreskezű" megtorlójának igyekeztek bemutatni Horthy Miklóst. Amint az Csonkaréti Károly munkájából is kiderül, nem így volt. Amikor Horthy, mint a flotta parancsnoka, nem élt pl. a kegyelmezési lehetőségével, akkor nem tett mást, mint amit a világ valamennyi hadiflottájának parancsnoka tett (volna), ha a hadbíróság az ellenséghez átszökni akaró, tisztjeiket legyilkolni akarók felett ítélkezett. Horthy Miklós nem lépte át az előírásokat és nem tett mást, mint amit számára az írott és íratlan törvények, illetve a szabályzat előírtak.

Az ötvenedik évét betöltött flottaparancsnok életének egyik legszomorúbb napja lehetett az az október végi nap, amikor az uralkodó parancsára át kellett adnia a flottát a délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek és el kellett búcsúznia a tengertől. Valószínű, érezte akkor Horthy Miklós, hogy számára ezzel egy korszak lezárult, de hogy kezdődik-e egy új, egy másik, talán még nem hitte, nem tudta.

Több mint három és fél évtizedet töltött Horthy Miklós az osztrák–magyar haditengerészet állományában, hajóin. Életének e meghatározó évei most Csonkaréti Károly kutatásai és feldolgozása révén sokak számára válhatnak ismertté; csak sajnálni lehet, hogy a szép kivitelű, számos – alig vagy nem ismert – fotóval illusztrált kötetben nem jutott hely egy kronológikus életrajzi vázlatra, mert bizonyára akadnak azért olyan olvasók is, akik tudni szeretnék, miként is alakult Horthy Miklós pályafutása 1918. október 31-e után!

Szakály Sándor

A NYÍREGYHÁZI HUSZÁROK HADINAPLÓJA

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Bene János

(Józsa András Múzeum, Nyíregyháza, 1993. 127 o.)

Az elmúlt néhány évben örvendetesen megszaporodtak a vidéki tudományos műhelyek – levéltárak, múzeumok, regionális kutatócsoportok stb. – által közreadott különböző munkák, így a forráskiadványok, tanulmánykötetek, emlékiratok. A második világháború időszakát, azon belül is Magyarország katonai részvételét tekintve igen sok, hasznos és jó kiadvánnyal jelentkezett/jelentkezik a nyíregyházi Józsa András Múzeum, illetve annak munkatársa, Bene János.

Legújabb munkája, mely a Józsa András Múzeum Kiadványai 35. köteteként látott napvilágot, A nyíregyházi huszárok hadinaplója címet viseli. A cím kissé megtévesztő ugyan, mivel nem naplóról, hanem – amint azt Bene János is írja a kötet bevezetőjében – harctudósításról van szó. A harctudósítás a hadtörténelmi kutatásban igen fontos „műfajnak" tekinthető, hiszen az ilyen összeállításnak többnyire a napló az alapja, annál ugyan kevésbé részletes, de minden lényeges elemet, információt tartalmaz.

Harctudósítást szinte minden alakulatnak kellett készítenie a második világháború időszakában és ezek a fennmaradt harctudósítások számos esetben az elvesztett eredeti iratokat, naplókat is pótolják, gondoljunk csak pl. a magyar 2. hadsereg iratanyagára, melynek jelentős részét a hadműveletek lezajlása után készített harctudósítások teszik ki.

Valószínűnek látszik, hogy a most közreadott harctudósítás is a „Hadik András" 4. honvéd huszárezrednek a keleti hadszíntérről történt visszavonása után készülhetett. Erre enged következtetni a szövegben 1941 augusztusát megelőzően is használt vezérőrnagyi rendfokozati megnevezés, mely, mint ismeretes, csak 1941 augusztusa után rendszeresíttetett – 1924 után ismét – a volt magyar királyi honvédségben.

Bene János, érezve és értve a dokumentum fontosságát, a lehető legalaposabb közreadást választotta. Az olvasó eligazítását szolgálja a bevezető tanulmány, amely a gyorshadtest keleti fronti működéséről ad áttekintést, főleg publikus források és feldolgozások alapján, bár néhány munka hasznosítása segíthette volna még az alaposabb bemutatást. (Pl. Bonhardt Attila: Major Jenő vezérőrnagy jelentése a m. kir. I. gyorshadtest 1941. évi oroszországi hadjáratának tapasztalatairól, Hadtörténelmi Közlemények, 1991. évi 2. sz. 174–211. o.)

A bevezetőt követi maga a „hadinapló", amely az 1941. június 27-e és 1941. november 3-a közötti eseményeket rögzíti, illetve beszéli el, ahogy annak írója fogalmazott: az ezred történetének négy hónapra „...terjedő idejét öleli fel a leírt hadikrónika, s részletesen ismerteti azokat a feladatokat, melyeket a gyorshadtest kötelékében végrehajtott hadműveletek alatt mint az 1. lovasdandár egyik huszárezrede teljesített". E „krónika" segítségével ötven esztendő távlatából is nyomon követhetjük a „Hadik András" 4. honvéd huszárezred keleti fronti harcait, illetve az azt megelőző mozgósítást – annak minden gondjával, nehézségével együtt –, és a felvonulást. Az ezred teljesítménye elismerésre méltó. Nehéz körülmények között, a szemben álló félénél többnyire gyengébb fegyverzettel, viszonylag kis veszteségekkel tett meg több száz kilométeres utat, nyeregben, harcolva. A számára kitűzött feladatokat teljesítette, a meghatározott célokat elérte. A magyar katonai és politikai vezetés erőket kímélni akaró politikájának köszönhetően az ezred – más csapattestekkel egyetemben – 1941 novemberében visszatért Magyarországra, nyíregyházi állomáshelyére.

Bene János a korabeli helyi sajtó segítségével eme visszatéréssel is megismertet bennünket. Mivel az első nagyobb csapattest frontról történt visszatéréséről volt szó, annak fogadására Nyíregyházán megjelent Horthy Miklós kormányzó, a miniszterelnök és számos miniszter, katonai vezető is.

A korabeli dokumentum közreadása mellett igen figyelemre méltó és dicséretes az a munka, melyet Bene János még elvégzett. Összeállította ugyanis a „Hadik András" 4. honvéd huszárezred 1941-es veszteségét (hősi halottak, meghaltak, eltűntek, sebesültek, hadifogságba kerültek) név szerint és ugyancsak teljességre törekvően a tiszti- és tiszthelyettesi kart. Az így közreadott „hadinapló" egyben emlékidézés, emlékállítás is. Nem véletlen, hogy a kötetet összeállítója „A II. Nyíregyházi Huszártalálkozó (1993. augusztus 14-15.) tiszteletére" ajánlotta. Megkésett emlékezés ez így az egykori huszárokra, hősi halottakra, sebesültekre, parancsot teljesítőkre. Úgy tűnik, Nyíregyháza a múlt

századi „huszár befogadás" után a hagyományok ápolása terén is igyekszik megtenni mindent. Ez pedig a mai viszonyok közepette mindenképpen dicséretes!

Amint arra már utaltam, Bene János igyekezett alapos jegyzetekkel segíteni a leírtak megértését, ahol lehetett, ott a kötetben szereplőkről is „kis életrajzokat" közölt. Sajnos sok esetben kérdőjelekkel kellett helyettesítenie az adatokat. Reméljük azonban, hogy lelkes kutatómunkája nyomán a kérdőjelek csökkenni fognak és az itt-ott előforduló elírások, kisebb tévedések – melyek könnyen elkerülhetők lettek volna – újabb munkáiban már nem fordulnak majd elő.

Szakály Sándor

GOSZTONYI PÉTER

A VÖRÖS HADSEREG
A szovjet fegyveres erők története, 1917–1989

A kiegészítő fejezetet írta és a Függeléket összeállította: Vargyai Gyula

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 421 o.)

Gosztonyi Péter könyve eredetileg 1980-ban jelent meg. Ezzel kapcsolatban az első gondolat, amely felmerül az olvasóban: érdemes volte közel másfél évtizeddel később magyarul is megjelentetni ezt a könyvet? Most, amikor folyamatosan kerülnek elő újabb és újabb dokumentumok? A véleményem egyértelmű: igen, érdemes volt. A szerzőt dicséri, hogy az utóbbi öt-nyolc évben napvilágra került anyag – mint pl. a Zsukov-emlékiratokból kicenzúrázott részek, Volkogonov könyve, de más is – ugyan árnyalja a képet és hiányokat pótol, de nem indokolja a könyv koncepciójának és következtetéseinek felülvizsgálatát. Ahhoz viszont még túl kevés került elő, hogy a könyvet teljesen át lehessen dolgozni. Véleményem szerint ehhez még 5-6 évet kell legalább várni.

Az I. fejezetben (Út a forradalomba) rögtön „meredek" megállapítások találhatók. Így pl. meglehetős részletességgel tárgyalja a német titkosszolgálat és a bolsevikok kapcsolatát, megjegyezve, „hogy a németek részéről nagy politikai tévedés volt" azt hinni, együtt lehet működni a bolsevikokkal. Azt a megállapítást viszont, „hogy a bolsevikok akkor még nem akarták pártjuk korlátlan diktatúráját" nem érzem meggyőzőnek.

A II. és III. fejezet (A Vörös Gárdától a népi hadseregig, A polgárháború vége) a polgárháborús és intervenciós harcok története. Egyébként a téma kettéválasztása nem tűnik indokoltnak. Leszámol egyrészt a „február 23." mítosszal, merthogy akkor Pszkov/Narva térségében semmilyen harc nem volt a németekkel. 23-án csak a mozgósítást rendelték el, viszont a németek csak néhány nappal később értek el a későbbi észt határra, ahol azonban a kapott parancs szerint meg is álltak. Másrészt részletesen ismerteti azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a bolsevik vezetés tett a (korábban éppen általa szétzilált) fegyelem és harcképesség helyreállítására. A valóságnak megfelelően értékeli az intervenciót, melyben a beavatkozók csak félszívvel vettek részt, és hasonlóan a fehérek teljesítményét. Ez így summázható: a háborút nem annyira a vörösök nyerték meg, mint a fehérek vesztették el.

A IV. fejezetben (Háború és béke között) az 1935-ig terjedő időszakor tekinti át. Itt ismerteti a kronstadti felkelést, melynek során a Balti Flotta matrózai megpróbálták számonkérni a bolsevikoktól be nem váltott ígéreteiket, majd rátér a fejlesztés problémáira. Ír az elméleti vitákról, az első haditechnikai eredményekről, és jelentőségének megfelelően értékeli a Hitler hatalomra jutásáig tartott német–szovjet katonai együttműködést. Ezt részben túldimenzionálták, részben agyonhallgatták. „Az azonban kétségtelen tény, hogy a német katonai és műszaki segítség hasznára vált a Vörös Hadseregnek, és nagyban hozzájárult a huszas évek közepi mélypont áthidalásához." A fejezet bevezetőjében említett azon állítás, hogy szovjet katonai tanácsadók működtek volna Törökországban, nem tűnik megalapozottnak: semleges forrásból soha nem erősítették meg. Ám említést érdemelt volna az, hogy a szovjet–török megegyezés a kaukázusi népek, elsősorban az örmények rovására történt.

Az V. fejezet (Új világháború küszöbén) az 1941. június 22-ig terjedő időszakot tekinti át.

Ez a fejezet a gyengébbek közé tartozik. A spanyol polgárháborúval kapcsolatban meg kellett volna említeni az NKVD szerepét, s azóta az is egyértelmű, hogy a Köztársaság a szó szoros értelmében is fizetett a szovjet hadianyagért. A tisztogatások tiszti áldozatainak számát óvatos becsléssel „több mint harmincötezerre" teszi. Azóta – elsősorban Volkogonov kutatásai alapján – tudjuk, hogy elérte a 40 000 főt is. A Jezsov eltüntetése után rehabilitáltak háromezres létszámát az újabb kutatások is megerősítették. Ír a tisztogatásoknak a fegyveres erőkre minden mennyiségi fejlesztés ellenére (vagy mellett?) gyakorolt hatásáról, a szovjet–német egyezségről, de a magyarországi olvasót a számunkra ismeretlen „háborúcskák" története érdekelheti a legjobban. (Távol-Kelet, Finnország. Sajnos, a lengyelországi hadjáratról alig tudunk meg érdemlegeset. Érthető, hiszen ennek dokumentumai csak mostanában kezdenek hozzáférhetővé válni.)

A VI. fejezet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja" címet viseli – szükségszerűen, hiszen ez a hivatalos neve. Reális értékelést kapunk benne a harcokról. Nem becsüli le, de nem is értékeli túl a szovjet harcosok és a lakosság helytállását. Megjegyzi azonban, hogy a szovjet módszerekbe „egy demokratikusan megválasztott kormány már régen belebukott volna". Érdekes veszteségi és létszámadatokat közöl, melyek nyugaton valószínűleg ismertek, de nálunk feltehetően az újdonság erejével hatnak. Jól érzékelteti, hogy Sztálin hogyan szabadítja rá az országra és a hadseregre a „némi szocializmussal kevert" nagyorosz nacionalizmust. A Lend-Lease szállítások legfontosabb eredményének a szerzővel együtt azt tartom, hogy a sok tízezer gépjármű, végre, úgy-ahogy működőképessé tette a szovjet hadtápot. A hadtápellátás egyébként mindig is a szovjet (és orosz) hadviselés leggyengébb része volt, azonban erről feltűnően keveset olvashatunk, noha már a magyar hadtörténeti irodalomban is emlegették (szelíden) a hatvanas évek végétől.

Nagyon kevés olvasható a fejezetben a Vörös Hadsereg fegyelmi helyzetéről, még akkor is, ha figyelembe vesszük ennek „tiltott" voltát. Ír az 1941-ben felállított NKVD-s zárókülönítményekről, bár úgy tudja, hogy csak 1944 őszéig álltak fenn. Valójában – esetleg némi módosítással – a háború után is működtek. Feltűnően visszafogott a szovjet katonáknak a lakossággal szembeni magatartásával kapcsolatban. Ez összefügghet azzal is, hogy a téma mindvégig a mindenkori szovjet vezetés érzékeny pontja volt. Nem lehet véletlen, hogy 1980-ban a Svájci Szövetségi Levéltár nem engedélyezte a szerzőnek a zárt anyagban talált adatok közlését. A szerző szerint az atrocitásokért „elsősorban a Vörös Hadsereg politikai és propagandaszerveinek elhibázott politikáját terheli a felelősség". Ennél szerintem azonban fontosabb, hogy a Szovjetunió nem írta alá a hadifoglyokra és a polgári lakosságra vonatkozó genfi egyezményeket, és az, hogy az átlagos szovjet katona otthon olyan alacsony életszínvonalon élt, hogy valósággal „megvadult" a kelet-közép-európai „jómódtól". Úgy érzem, hogy itt a szerző abba – az egyébként minden történésszel megtörténhető – hibába esett, hogy túlságosan is azonosult szereplőivel.

Nincs szó a fejezetben arról, hogy miért volt 1942 őszéig a német és utána a szovjet hírszerzés nyomasztó fölényben. A németeknek a sztálingrádi csatáig gyakorlatilag minden, utána pedig semmi nem sikerült. Talán összefügg azzal, amit csak az utóbbi időben sikerült néhány kutatónak bebizonyítania: legkésőbb Kurszk után Hitler tisztában volt: minden elveszett? Mindenesetre a titkosszolgálatok működése túlnő a könyv keretein.

Míg az eddigieket a jól tájékoztatott hazai olvasó – ha nem is teljességében – valamennyire ismerhette, a következő fejezetek tartalma (néhány morzsa kivételével) feltehetően mindenkinek új. Egyébként ezekben a fejezetekben a szerző újra megtalálta a megfelelő hangvételt.

A VII-ben (A háború után) a sztálini időszak utolsó éveivel foglalkozik. „A fegyverletételre már amúgy is hajlandó Japán elleni szovjet támadásnak katonailag korántsem volt akkora jelentősége, mint amekkorát a túlzásokban sohasem szűkölködő szovjet történetírás utólag tulajdonított neki." Leszögezi, „hogy a Szovjetunió volt a második világháború egyetlen olyan győztes nagyhatalma, amely 1945 után területileg is gyarapodott". (Rajta kívül csak Jugoszlávia gyarapodott abszolút értelemben.) Szó van a hadsereg háború utáni első átszervezéséről, valamint a Szovjetunióba *átköltöztetett* német hadiipari szakemberek szerepéről a fejlesztésben, nem becsülve le a „valódi" szovjet szakemberek munkáját sem. Érdekes alfejezetben ismerteti Sztálin utolsó terrorhullámját, majd vázolja a Szovjetunió szerepét a koreai háborúban.

A VIII. fejezet „A szovjet hadsereg a Hruscsov-korszakban" címet viseli. Megismerjük belőle Zsukov marsall tündöklését és bukását, amely tipikusan szovjet karriertörténet, de már csak félreállítással végződött. Érdekes: egyik legnagyobb bűnéül azt rótták fel neki, hogy igyekezett (szovjet viszonylatban) depolitizálni a hadsereget. Itt szól a Varsói Szerződés létrejöttéről, amelyről megállapítja, hogy

„csupán a szovjet hadsereg alintézménye volt". „Zavarok a gépezetben" címmel külön alfejezetet szentel az 1953-as és 1956-os „testvéri segítségnyújtásoknak". Itt figyelembe kell venni, hogy a könyv tájékozatlan és kívülálló nyugati olvasóknak íródott. Figyelemre méltó, hogy megemlíti: voltak 1956-ban a forradalom oldalára átállt szovjet katonák, és hogy „a szovjet katonáknak a felkelőkkel való érintkezése, mint »veszélyes jelenség,« némi fejfájást okozott a szovjet vezérkarnak, és »agymosásuk« hosszabb időt vett igénybe."

Ugyanebben a fejezetben van szó a haditengerészet érdemi fejlesztésének megindulásáról, az új haderőnem, a rakétacsapatok megjelenéséről, a berlini, kínai és kubai válságról, s elemzi az időszak szovjet katonapolitikáját. Megítélése szerint Hruscsov bukásában a katonai vezetőkkel támadt ellentétei is közrejátszottak.

A IX-X. fejezetekben Hruscsov bukásától az afganisztáni kalandig terjedő időszakot tárgyalja. (A szovjet fegyveres erők Brezsnyev alatt; A szovjet fegyveres erők a hetvenes években.) Ezekben szó van többek között a szovjet haditengerészet teljes kiépítéséről, a közel-keleti háborúról, a Prágai Tavaszról és elnyomásáról, a Brezsnyev-doktrínáról, a kínai kérdésről és végül az afganisztáni intervenció kezdeteiről. Ahhoz képest, hogy csak publikált – elsősorban sajtó – anyag állt a szerző rendelkezésére, az áttekintés nagyon jó.

A XI. fejezet (Afganisztán – előzmények és következmények) már Vargyai Gyula kiegészítése. Ebben rövid áttekintést kapunk az eseményekről, és végső summázata a következő: „A szovjet csapatok kényszerű kivonását ha katonai vereségnek nem is, de kudarcnak mindenképpen elkönyvelhetjük. Ez pedig – politikai vetületeivel együtt – vereséggel ér fel."

A Függeléket kifejezetten a magyar kiadás számára állították össze, részben az utóbbi időben napvilágra került dokumentumokból (mint pl. a katyini tömeggyilkosságra vonatkozó irat). Ezek közül kettőhöz lenne megjegyzésem. A hivatalos veszteséglista második világháborús 8 700 000 körüli halottját csak alsó határnak lehet tekinteni, ezek a „valódi" hősi halottak. Szerintem nincsenek benne azok, akik a német fogolytáborokban pusztultak el (kb. 3,3 millió), az egykori hadifoglyok közül az otthoni „átnevelésbe" belehaltak, a karhatalmi osztagok által kivégzettek, vagy azok, akik sebesülésükbe később haltak bele. (Ez utóbbit igaznak tartom a polgárháború adataira is.) Feltehetően nincs benne a számban a partizánok vesztesége sem.

Másik megjegyzésem az irodalomjegyzékre vonatkozik. Ugyanis azon műveknek, melyek magyarul (is) megjelentek, csak a hazai adatait közlik. Jobb lett volna a szerző által használt kiadások adatait közölni, s zárójelben megadni az esetleges magyar kiadását. (Pl. Churchill, Gyilasz, Friessner, Hruscsov). Ugyanez vonatkozik néhány eredetileg is magyar nyelvű műre, melynek nyilván a megsemmisített, korábbi kiadását használta a szerző, nem a napjainkbeli újat. (Sík Endre.) Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy hiányzik a listából Konsztantyin Szimonov, pedig haditudósításai értékesek.

Piritvi Sándor fordítása jó, olvasmányos, a mű színvonalához illő.

Kiemelkedő jelentőségű hadtörténelmi mű Gosztonyi Péter ezen könyve. Minden történelemtanárnak kötelező olvasmányává tenném.

Nagy Domokos Imre

HANS-HEINRICH RIESER

TEMESWAR

Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt

Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Bd. 1.

(Verl. Jan Thorbecke, Sigmaringen, 1992. 214 o.)

A szerző – mint az előszóban megemlíti – újpécsi származású bánáti sváb ember, akiben a származás iránti kötelezettségtudat egyesül a tudományos monográfia megírása iránti igénnyel. Temesvárról, mint megállapítja, az utóbbi évtizedekben nem készült tárgyilagos és a földrajztudományi igényeknek mindenben megfelelő feldolgozás. Ezen a hiányosságon kívánt segíteni, annál is inkább, mert az 1989-es év eseményei során Temesvár neve világszerte ismertté vált.

Monográfiáját földrajzi szempontok szerint írta meg. Forma, struktúra, funkció és genezis azok a szempontok, melyekben a város leírását együttesen kívánta közzétenni. A várost körülvevő táj megismerésében nem nélkülözhette természetesen az autopszia módszerét. Személyes ismeretségek és ösztöndíjas kiküldetés voltak ebben segítségére, de ugyanakkor számos nehézséggel is találkozott. Nyelvi és közlekedési akadályok, a terepbejárás és a lakossággal való kontaktus elégtelensége, az állami és a tudományos fórumokkal való bürokratikus. kapcsolattartási nehézségek, sőt, saját ellenszenve az ottani rendszerrel szemben gátlólag hatottak munkájára. Mégis, szeretete őseinek hazája iránt és az a meggyőződése, hogy a Bánát és annak földrajzi és történeti központja, Temesvár feldolgozásával a különböző nemzetek közti jobb megértést is szolgálni tudja, mint ő maga írja, erőt adott neki e munka elvégzéséhez.

Mindezek előrebocsátása után a szerző „tematikusan átfogó városanalízisének" módszerét ismerteti: fiziognómiai és területhasznosítási szempontokat egyaránt érvényesít. A város és a táj egymástól elválasztva nem tanulmányozható, viszont éppen ezért a kutatás eredményei nem csak az adott város és a táj, hanem a földrajz számára egyetemesen tanulságosak lehetnek – legalábbis módszertanilag.

A természetes táj és a földrajzi helyzet című fejezetben Temesvárnak a pannon (vagyis inkább Kárpát-) medencében való helyzetét elemzi a folyókhoz – és ezzel a közlekedési útvonalakhoz – kapcsolódó viszonyában. Klimatológiai után orográfiai elemzés következik: mindez az emberi település szempontjából nézve. Az emberföldrajzi szempont dominál, éspedig mindig történeti elemzésben, tehát nemcsak a jelenlegi gazdasággal kapcsolatban. Kiemeli, hogy az egész Bánát számára az 1716-os visszafoglalás után következett be a kultúrtájjá változás időszaka, s ebben döntő volt a műszaki kultúrával rendelkező barokk uralkodói abszolutizmus népesítési és ezzel területhasznosítási tendenciája, mely jórészt máig meghatározza a Bánát arculatát. Temesvár is ebben, a mocsarak és vadvizek szabályozásával létrejött környezetben fejlődött a régió fővárosává. Arra a kérdésre, hogy miért éppen e kedvezőtlen környezetben tudott fejlődni a város, úgy felel: a katonai, a védelmi szempontok játszották a döntő szerepet, mert éppen a vizek biztosították a jó védhetőséget.

Ezután a Temesvár fejlődése című fejezetben a szerző végighalad a város fejlődésének periódusain.

Temesvár mindig ütközőzónában feküdt. A római időben még nem lakott, a népvándorlás idején viszont átvonulási terület. Kontinuitás nem bizonyítható. A magyar honfoglalás után sem rögtön népesült be, mert a „Comitatus Tymesiensis" megjelölés először 1177-ben fordul elő, „castrum Tymes" pedig, jellemzően, mint vár, 1266-ban. A XIV–XV. században gyorsan felvirágzott, és mindig támaszpont volt. A várat Károly Róbert király, majd Hunyadi János építette ki. 1552-ben került török kézre, s helyőrségi város, igazgatási központ volt 1716-ig is, amikor újra keresztény kézre került. Ettől kezdve két évszázadon át Habsburg-házi periódus következett (1716–1918). Az első 62 év, a „császári Bánát" periódusa határozta meg a város kiépülését. A vár – a későbbi belváros – ekkor nyeri el sakktábla-alaprajzát. Templomai, palotái, középületei reprezentatív külsőt kölcsönöznek számára. De az ipari külvárosok, így

a Gyárváros is ebben az időszakban alakultak ki. Jellemző a várat (és belvárost) és az elővárosokat elválasztó széles erődövezet és az ehhez csatlakozó lőmező is.

Temesvár történetének következő fejezete: „magyar vidéki város úttörő szellemiséggel". Ez az időszak 1778-tól 1918-ig terjed. Temesvár ekkor ugyan csupán a Bánát területén alakított három vármegye egyikének székhelye, jelentősége mégis nagy. Vonzáskörzete túlterjed megyéjén, és gazdasági központ marad. Az ipar és kereskedelem fejlődése jellemzik ezt a korszakot, mely nagyrészt máig feltáratlan. Ezt a témát a bánáti sváb történészek kevéssé dolgozták fel – a szerző szerint –, de tény, hogy a helyi forrásokba „gyakorlatilag senki sem tud betekinteni", pedig ezek még nincsenek kiértékelve. 1850-ben Temesvárnak 18 000 lakosa van, s ekkor vetik meg a későbbi jelentős gyárvállalatok alapját. Sokféle nemzet lakja ekkor Temesvárt; az addigi vallási választóvonalak a nemzetiségieknek adnak helyet és ezzel élességben erősödnek. Szerző szerint ezt a periódust a magyarosítási tendenciák uralma jellemzi. Ebben a pontban vitába lehet vele szállni. A temesvári és általában a bánáti magyarosodásnak némileg más, kevéssé adminisztratív, inkább spontán gyökerei vannak. Aki ismeri Herczeg Ferencnek, e táj szülöttének családi emlékeken épülő színművét, „A fekete lovas"-t, megérti a Bánát gyors magyarosodásának okait, melyeket kevésbé a migráció, mint inkább az asszimiláció motivált. Bizonyos, hogy ehhez a szerző által kiemelt 1849–1860 közti császári tartományi fővárosi időszak is hozzájárult negatív tendenciáival. A város egyenletes fejlődése 1860 után indult meg. Ekkor vált az ipar és kereskedelmi jelleg uralkodóvá, az erődítések elvesztik jelentőségüket, bár még soká megmaradnak. A szellemi élet a jómód növekvésével együtt megélénkül, de a szegénység is kiütközik. A gazdasági krízisek a mezőgazdasági exportra orientált várost súlyosan érintik. Mégis, a századfordulón a kevés munkaerővel dolgozó üzemek száma tíz év alatt jelentősen megnő. 1881-ben már telefon van Temesvárott, 1857-ben az utcai petróleumlámpákat gázvilágítás, ezt pedig 1884-ben a villanyvilágítás váltja fel. A sínes közúti vasút meghonosodásában 1869-ben Temesvár az egész világon az ötödik, s 1899-ben ez közúti villamosvasúttal cserélődik fel. A nagy átépítési korszak a századfordulón Temesvárt az erődök miatt késve érte el, s a Belvárosban a Vár területén az igazgatás, az egyházi és katonai fórumok erős jelenléte miatt az Európaszerte tapasztalható szecessziós átalakítás korlátozott maradt. Ugyanezért az erődök helyén széles és reprezentatív parkövezet keletkezett.

A „Temesvár Romániában" c. fejezetben a szerző kifejti, hogy Temesvár gazdasági fejlettségével a királyi Romániában is, 1918 és 1944 közt is, igen fontos szerepet játszott. A város lakosságában a román nemzetiségűek 1944-ig kisebbségben voltak, s a város gazdasági életét elsősorban az ott már régóta honos németség irányította. Az impériumváltozás által a város nyugati, főleg osztrák és német gazdasági kapcsolatai azonban valamelyest gyengültek, viszont a regáti területekkel erősödtek, s a Bánát, Románia gabonakamrája lévén, annak gazdasági sorsát osztotta. 1932 után a német kapcsolat ismét erősödött. De ugyanabban az időben épültek nagyméretű ortodox templomai is a növekedő román lakosság számára. A városépítésben a moldvai-bizánc stílusjegyek erősödtek fel. 1944 után, a szocialista érában a várost a lakótelepek terjeszkedése jellemezte, mind kifelé, mind befelé, a belvárost övező parkzóna felé, amivel a város addigi struktúrája jelentősen átalakult. 1974 után különösen a belső negyedek sűrítése következett be.

A „Temesvár emberei" című fejezetben a szerző a népességnövekedést követi nyomon, 1981-ig. A növekedés állandó, de az utolsó évtizedekben robbanásszerű, a korlátozási kísérletek ellenére is. A lakosságban a németség erősen teret vesztett: az 1945-ös szovjetunióbeli deportálás (a Bánátból 45 000 sváb), az 1951-es Baragan-sivatagba való „áttelepítés" (kb. 50 000 fő), valamint az 1970-es évek óta folyó áttelepülés Németországba teljesen megváltoztatta a város jellegét. Kerek számokban 1977-ben 191 000 román, 28 000 német, 6600 szerb és 36 000 magyar lakta a várost, s ezeken kívül többezer egyéb is. A román törvények következtében a környékből kevesen települhetnek be a városba, de Óromániából hatósági engedély nélkül is könnyen jöhetnek. Az ipari munkahelyek miatt azonban a környékről sok az ingázó, akik nem a városban laknak.

„Temesvár jelenlegi képe" című fejezetben a szerző a városnegyedek funkcionális tagolódását elemzi: városi, elővárosi, falusi és lakótelepi tömböket különböztet meg a város egész területén, majd az ipari ágazatok jelenlegi megoszlását tárgyalja. Ezután kerül sor a kultúrális létesítményekre és ezek működésére, a közlekedésre és az üdülést szolgáló övezetekre. Végül Temesvár funkcionális kapcsolatrendszerére tér ki röviden a szerző.

Megállapítja, hogy megfelelő adatanyag hiányában csak általánosító megállapításokat tehet, mivel a statisztikák sem nem nyilvánosak, sem nem megbízhatóak. A város „egymagvú

agglomeráció, agglomerációmentes övezetben". A centralitás (központjelleg) és a városi régiók Romániában nem egységesek. Városi régiók csak az egykori magyar területeken találhatók, tehát Erdélyben és a keletmagyarországi, illetve bánáti részeken, Romániában a városok vonzáskörzete csak töredékes és az utolsó évtizedek szocialista várostervezése által jellemzett. Bukarest, mint erősen hierarchikusan tagolódó állam fővárosa, gravitációs mezejébe szorosan bevonja a másodfokú gravitációs központokat, s ez különösen az igazgatási, ellátási és kulturális téren észlelhető. Ezért Temesvár helyzete és jelentősége Románián belül szerény. A piaci vonzáskörzetek közül a város Kolozsvárral, Iasival, Constanzával, Brassóval és a Prahova-völggyel együtt a második vonalban foglal helyet. A távolsági közlekedésben viszont a mai Románia nyugati részének egyik legfontosabb átmenő állomása, mely a külfölddel közvetlen kapcsolatban áll. A környék az árucserében Temesvárral együttest alkot, sőt az állam egész nyugati területével is. Kultúrálisan ma is a Bánát központja. Az „urbanizáció indusztrializáció útján" a vonzáskörzetbe tartozó falvakban még nem erős. Nagy a különbség falu és város közt a Bánátban, ahol a vidéki régiókban a népsűrűség még mindig nem több 60/km^2-nél. Természetes szaporulat alig van, a várost a migráció tartja fenn. A környezet alig urbanizálódik, és a városból való kitelepülés a zártkertes övezetekbe nem kívánt, és nem engedélyezett volt, egészen a közelmúltig. A „városi élet" egyes jegyei: folyóvíz, csatornázottság, fürdőszoba, televízió a falvakba is eljutnak ugyan, de azért a barokk-kori bánáti paraszti falu jellegét még egyik település sem veszítette el és az elővárosiasodás is csak lassan halad.

„Temesvár jövője – prognózis-kísérlet" című fejezetben a szerző annak a kételyének ad hangot, hogy egyáltalán felállítható-e valamiféle prognózis? A társadalmi szerkezet várhatóan 1989 decembere után sem változik meg: érdekeltséghiány, teljesítményvisszatartás a jellemzőek. A stagnálás marad a jellemző, akkor is, ha 2000-re a lakosságszám eléri az 500 000 főt. A német elem tovább fog csökkenni, 1990-ben 100 000 német hagyta el Romániát, és a tendencia tovább tart. De most már a kivándorlás más népességrészekre is növekvőben van. Így a város sorsa, fejlődése bizonytalan.

Mindent összefoglalva megállapítható, hogy a szerző földrajzi témájú munkáját nem csak a számára hozzáférhető adatok pontos feldolgozásával készítette el, hanem nagyfokú szerénységgel is. Távol áll tőle még – a Bánátban különösen jogos – német-sváb nemzeti büszkeség is, célja a temesváriak és a temesvári származásúak számára tárgyilagos képet nyújtani a Bánát egykori fővárosáról, mely ma is – és 1989 után különösen – európai színvonalat képviselő város, akkor is, ha a kedvezőtlen történelmi események hátrányosan befolyásolták fejlődését. Egy fekete-fehér (sajnos kissé elmosódott) utcahálózatos várostérkép, számos szövegközi látkép és térkép, kartogramok, diagramok, statisztikai táblázatok és nem utolsósorban 29 igen jól sikerült fényképfelvétel a városról és a tájról, melyek bemutatják a város és környékének jellegzetes részeit s így annak a számára is sokatmondóak, aki nem járt Temesvárott, teszik teljessé ezt a történeti-földrajzi monográfiát. A hadtörténettel foglalkozó számára pedig a török alóli felszabadítás korának és az azt követő periódusnak az erődítéseiről közölt illusztrációk és az azokat kísérő magyarázó szövegek lehetnek becsesek. A szép kiállítású munkáért mind a szerzőt, mind a művet közreadó Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde-t elismerés illeti meg.

Fallenbüchl Zoltán

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZT, 1918–1939

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kollokviuma, Isztambul, 1993. július 19–24.

A Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának meghívására soron következő szokásos évi nemzetközi hadtörténelmi kollokviumát a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság Isztambulban rendezte és a házigazdák javaslatának megfelelően témájául a két világháború közti úgynevezett „huszonegy békeévet" választotta. A 33 nemzeti bizottságból 30, valamint ezúttal felvételét kérő további 5 nemzeti bizottság képviselői és 3 új közép-ázsiai állam hadtörténészeinek megfigyelői, összesen tehát 158 külföldi és 40 török kolléga részvételével folyt a nagy érdeklődéssel várt tanácskozás. A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságát *dr. Rázsó Gyula* professzor, elnök és *dr. Zachar József* alezredes, főtitkár képviselte.

A július 19-i megnyitó ülésen a Török Köztársaság politikai, katonai és tudományos vezetése nevében *Doğan Güres* hadseregtábornok, a Török Haderő vezérkari főnöke üdvözölte a résztvevőket.

Ezt követően a rendezvénysorozatnak helyszínt biztosító Török Hadimúzeum parancsnoka, *Yaşar Yüksel* főezredes házigazdaként köszöntötte a kül- és belföldi megjelenteket, köztük a török közélet számos reprezentánsát is.

A Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága és a rendező bizottság nevében *Erdoğan Özual* hadseregtábornok, elnök szólalt fel. Kifejezte örömét a nagyszámú érdeklődő megjelenéséért, hangsúlyozta a megtárgyalandó téma fontosságát a jelen nemzetközi helyzetben, végül hitet tett a különböző államok katonatudósainak, így a hadtörténészeknek sikert ígérő párbeszéde és ezzel a béke megőrzéséhez való hozzájárulása mellett.

Szavait *dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság holland elnöke viszonozta. Hangsúlyozta a hosszú évek óta folyó tudományos párbeszédbe illeszkedő újabb kollokvium jelentőségét. Köszönetét fejezte ki a rendező Török Nemzeti Bizottságnak, és ő is hitet tett a háború nélküli világ mellett.

Őt követve, *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) mondott köszönetet minden külföldi résztvevő nevében a meghívásért, idézte fel a helyszín szellemét, és utalt a tárgyalandó korszakkal kapcsolatos személyes élményeire.

Szünet után éppen a rangidős *André Corvisier* elnökletével került sor az első tudományos ülésre.

Első előadóként *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország) tartotta meg magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó, „A Nagy Háború vége 1918-ban a Duna-menti Európában" című előadását. Ebben a Franchet d'Espérey francia tábornok által vezényelt 450 ezer főnyi keleti szövetséges haderő utolsó támadó hadműveleteit idézte fel, amelynek eredménye a központi hatalmak 1918. szeptember 30. és november 13. közti sorozatos fegyverszünet-kötése lett. Részletesen szólt arról is, hogy a padovai fegyverszünet ellenére Károlyi Mihály miként szorgalmazta a külön Magyarországgal kötendő, végülis Belgrádban reményeit szertefoszlató fegyverszünetet, és hogy miként viszonyult Károlyi ezirányú aktivitásához Franchet d'Espérey.

Joannisz Bitosz altábornagy, a Görög Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A kisázsiai expedíció 1919–1922" címmel tartott előadása következett. Ebben a görög haderőnek az orosz bolsevikokkal szövetségessé vált Törökország elleni antant-megbizatású, világháború utáni hadrakelését mutatta be az 1919 májusi izmiri partraszállástól az 1922 augusztusi újrabehajózásig.

Ezt követően *Giancarlo Gay* ezredes, tudományos kutató (Olaszország) csatlakozó előadása hangzott el „Az olaszok Törökországban 1919–1922" címmel. Ebben felidézte, hogy a fegyverszünet és az előkészített békeszerződés antant-részről Konstantinápoly és a Dardanellák nemzetközi haderővel való megszállását írta elő és a nemzetközi haderőben olasz csapattestekkel is számoltak. Ezeknek a ténykedését részletezte ezt követően.

Megint más szemszögből „Az 1919–1923 közti görög–török kapcsolatok Mudrosztól Lausanne-ig" címmel *Hasan Köni* egyetemi tanár (Törökország) idézte fel a tárgyalt kérdéskört. Azt helyezte elemzése középpontjába, miként utasította el a megalázó fegyverszüneti feltételeket a török nép, hogyan bontakozott ki a világháború utáni függetlenségi háború, és miként lehetett ez végül eredményes.

Ebédszünet után a kollokvium második ülésén *Louis-Édouard Roulet* dandártábornok, nyugalmazott egyetemi tanár, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át az üléselnöki tisztet.

Elnökletével elsőként *Konsztantin Szvalopoulosz* egyetemi tanár (Görögország) tartotta meg „Az 1930-as görög–török közeledés – a délkelet-európai és a közel-keleti helyzet stabilizáló tényezője" című előadását.

Ezt *dr. Constantin Botoran* tudományos kutató (Románia) „A román nemzeti egységállam létrehozása és ennek hatása a vezérkarnak az ország védelmi képessége érdekében kifejtett fokozott tevékenységére" című előadása követte. Ebben az előadó még mindig azt állította, hogy „a román nemzetállam létrehozásának utolsó aktusa az 1867-ben életrehívott kettős monarchiában 51 éven át magyar uralom alatt állt erdélyi, bánsági, Körös-menti és máramarosi román tartomány Romániával való egyesülése volt". Egyébként érdemben semmit sem mondott arról, miként történt az új államlátároknak megfelelő új védelmi berendezkedés a vezérkar részéről.

Fernando Pinto Cebrian ezredes, tudományos kutató (Spanyolország) elméleti megközelítéssel „A két világháború közti időszak hadtörténelmi irodalmának oktatási hasznosítása" címmel tartott előadásában áttekintést adott az első világháborút követő időszakban született alapművekről.

Nuno S. Teixeira egyetemi tanár (Portugália) „Portugália és a Versailles-i békerendszer" címmel azt vizsgálta előadásában, elvesztette-e Portugália az első világháborút annak ellenére, hogy 1916-tól az antant rendszerében szövetségesként az afrikai és a flandriai hadszíntéren fegyverrel vállalt részt a győzelemből, mivel a háborúba lépést ösztönző nemzeti céljait nem sikerült elérnie.

Szünet után következett a harmadik ülés, és ezen az üléselnöki tisztet *Robin Higham* egyetemi tanár (Egyesült Államok) vette át.

Elnökletével elsőként *Mag. John Lee* tudományos kutató (Egyesült Államok) tartotta meg előadását „Sir Ian Hamilton és a hadügyi reformról az 1920-as évek kezdetén folytatott vita" címmel. Ebben a neves brit hadvezér 1921-ben publikált „The Soul and Body of an Army" című művét elemezte.

Yves Salkin tábornok, tudományos kutató (Franciaország) „Francia nézetek Törökországról és a Közel-Keletről 1919–1941" című előadása ezt követően a Mustafa Kemalról, illetve a levantei francia mandátum érvényesítéséről szerzett családi élményeket idézte fel.

A továbbiakban *Kamuran Gürün* nagykövet, tudományos kutató (Törökország) tartott előadást „A Locarnói Egyezmény következményei a török–szovjet kapcsolatok vonatkozásában" címmel. Ebben az 1925. december 17-i megnemtámadási és semlegességi egyezmény létrejöttének körülményeit elemezte.

Az ezt követően szót kapott *Paul Létourneau* egyetemi tanár (Kanada) előadásának címe „Az első német kísérletek kudarca, hogy a háborút követően tartós békét hozzanak létre. Walther Rathenau két kormánya" volt.

Július 20-án reggel kezdődött a negyedik ülés, amelyen *Ermei Kanninen* altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke volt az üléselnök.

Elsőnek *Mag. Jarl Kronlund* alezredes, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára „A finn véderő létrehozása" című előadására került sor. Ebben bemutatta, hogy a két oroszországi forradalom hatására az orosz uralom alatt állt Finnországban miként szerveződött meg 1917-ben a Polgárőrség és a Vörös Őrség, milyen erőfeszítéseket tett a függetlenné vált finn állam haderejének megteremtésére, hogyan jött létre a Fehér Hadsereg, ez miként kerekedett felül az illegitimnek nyilvánított Vörös Őrségen, és végül hogyan született meg a Finn Hadsereg 1919 nyarára.

Dr. Olav Riste kutatóintézeti igazgató, a Norvég Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „Norvégia védelmi politikája

1919–1939" címmel tartott előadást arról a két évtizedről, amikor a norvég államot semmilyen külső veszély sem fenyegette.

Dr. Erik Norberg levéltárigazgató, a Svéd Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A Balti-tenger a svéd politikában 1920-ban" című előadása következett ezután. Ebben kifejtette, hogy a svéd politika kezdetben a haditengerészeti egyensúly megteremtését, majd a semleges övezetté tételt célozta ebben a háború utáni időben.

Wesley K. Wark egyetemi tanár (Kanada) „Sir Edmund Ironside tábornok kísérlete 1932–1939" címmel a Brit Királyi Hadsereg főparancsnokának tevékenységét elemezte, és kimutatta annak eredőit és következményeit, hogy elmulasztotta az angolok hadifelkészítését egy eljövendő háborúra.

Szünet után az üléselnöki tisztet az ötödik ülésen *John Jessup* egyetemi tanár (Egyesült Államok), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke vette át.

Elsőnek *dr. Dumitru Preda* tudományos kutató (Románia) tartotta meg „Atatürk Törökországának politikai és katonai fejlődése a román diplomaták jelentéseinek tükrében 1923–1938" című előadását.

Ezt követően *Kari Selén* egyetemi docens (Finnország) „A finnországi nemzetvédelem parlamenti ellenőrzése 1919–1939" című előadása következett.

A továbbiakban a betegsége miatt távolmaradni kényszerült *Ion Safta* vezérőrnagy, a Román Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnökének előadása került felolvasásra. Ennek címe „A román állam katonapolitikája az európai geopolitikai és geostratégiai összefüggésben az első világháború utáni időben" volt. Ebben az új államhatalmi csoportosulások bemutatását követően az új Romániát „fenyegető szovjet–német–magyar–bolgár körkörös inváziót" idézte fel, amely „Besszarábiának, Észak-Bukovinának, Észak-Erdélynek és Dél-Dobrudzsának, e történelmi román tartományoknak, a szomszédok általi annexióját" eredményezte.

Tadeusz Panecki ezredes, a történelemtudomány kandidátusa, kutatóintézeti igazgatóhelyettes, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Lengyelország) „A Lengyel Hadsereg 1918–1939" címmel tartott ezután előadást. Bemutatta az újonnan létrehozott lengyel állam örökölt fegyveres erőit és azt a folyamatot, ahogyan ebből egységes haderőt formáltak. Végül szembesítette e haderőt a nemzetközi kihívásokkal.

Ebédszünet után *Jean Delmas* tábornok, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke elnökölt a következő, hatodik ülésen.

Peter J. Dennis egyetemi tanár, az Ausztrál Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke kapott először szót, aki „A Nagy Háború Ausztráliára gyakorolt negatív hatásai" címmel tartott előadást. Ebben részletezte az ausztrál háborús részvételt, a veszteségeket és ezeknek a társadalomra gyakorolt hatásait.

Ezt követően *dr. José Luis Piccinolo* ezredes, katonai akadémiai tanár (Argentína) előadása következett, amelynek címe „Argentína hadügye az első világháború utáni időben 1919–1939" volt. Ebben a német és francia befolyás, különösen pedig a török haderőfejlesztésben szerepet vállalt neves német katonának, Colmar von der Goltz báró tábornagynak az argentín hadügyi fejlődésre gyakorolt befolyását elemezte.

Peter Young őrnagy, levéltárigazgató (Írország) „A védelem és az új Ír Állam 1922–1939" címmel tartott ezután előadást. Középpontba a vezérkar és a hadügyminisztérium közti, a tartalékállománnyal kapcsolatos nézetkülönbséget állította.

Luiz Paulo Marcedo Carvalho ezredes, tudományos kutató (Brazília) „A totalitárius ideológia befolyása Brazíliában a két világháború közt" című előadása az orosz kommunista bolsevizmus, az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus hatásának jelentkezését, különösképpen pedig a haderőre gyakorolt hatását elemezte.

A szünet után kezdődő hetedik ülésen *dr. Horst Boog* nagykövet, tudományos kutató (Németország) elnökölt.

Elisabeth du Reau egyetemi tanár (Franciaország) tartott elsőként előadást „Franciaország és Nagy-Britannia a Harmadik Birodalom expanzív politikája előtt 1937–1939. Megbékélés vagy ellenállás?" címmel. Ebben az osztrák Anschluss, a szudétanémet válság kirobbantása, a csehszlovák állam szétverése és a Lengyelország elleni támadás előkészítése időszakában érvényesített francia–angol politikát elemezte.

Augusto Rima őrnagy, tudományos kutató (Svájc) előadása már címével feltűnést keltett: „A Központi Alpok déli lejtője, katonai információ és propaganda 1918–1939". Ebben Svájc olaszlakta területeinek a két világháború közti

időben az olasz fasiszta katonapolitikában játszott szerepét vizsgálta.

Hervé de Weck ezredes, gimnáziumi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság kincstárnoka (Svájc) „A páncélos hadsereggel kapcsolatos felfogás Svájcban 1918–1939-ben a Revue Militaire Suisse példáján" címmel tartott előadást. Ebben a jövendő gépesített háborúval való gondolati ütközést, a légiháborúval és vegyifegyverekkel való támadással foglalkozó megfontolásokat, a páncélos erők szükségességének kérdésére vonatkozó e folyóiratbeli tanulmányokat mutatta be az előadó.

Egy kevéssé ismert amerikai belpolitikai eseménnyel kapcsolatosan a fegyveres polgárok karhatalmi bevetésének kérdését elemezte *dr. Lowell K. Dyson* tudományos kutató (Egyesült Államok) „Milicia és ostromállapot a nagy gazdasági válság idején. Az 1930-as Iowa-i farmerlázadás" című előadása.

A július 22-én reggel megnyitott nyolcadik ülésen az üléselnöki tisztet *Paul Létourneau* egyetemi tanár (Kanada) töltötte be.

Először *Jehuda Wallach* nyugalmazott egyetemi tanár, az Izraeli Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke tartott előadást „Katonai koalíciók kialakulása a két világháború közt" címmel. Ebben határvonalként a német nemzetiszocialista hatalomátvételt vette, és az ezt megelőzően, illetve ezt követően kötött fegyveres szövetségeket villantotta fel.

Ezután a betegsége miatt távolmaradni kényszerült *Vargyai Gyula* egyetemi tanár, a történelemtudományok doktora, a Hadtörténeti Intézet igazgatója (Magyarország) előadása került felolvasásra.Ez „A két világháború közti magyarországi politikai és katonai döntéshozatal mechanizmusa" címmel a király nélküli királyságbeli kormányzó és a parlamentáris kormány közé beiktatott vezérkari főnöki funkciót elemezte abból a szempontból, hogy az előbbi miként érvényesíthette legfőbb hadúri méltóságából fakadó döntéshozatalát az utóbbi kikapcsolásával, az újonnan létrehozott közbülső tisztség igénybevételével.

Dr. Ljudmil Petrov kutatóintézeti igazgató, a Bolgár Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „Bulgária külpolitikája és a balkáni államok 1934–1939" című előadásában a Románia, Görögország, Törökország és Jugoszlávia között megkötött balkáni paktum utáni időszakkal kapcsolatosan vizsgálta a bolgár külpolitika mozgásterét, lehetőségeit.

Dr. Hans Rudolf Fuehrer ezredes, katonai akadémiai tanár (Svájc) „A Svájci Hadsereg hadműveleti koncepciója 1921–1939" címmel tartott előadást. Ebben a védelmi koncepcióval kapcsolatos nézeteket ismertette, amelyek akadályozták a tényleges felkészülést. Csak a német nemzetiszocialista hatalomátvételt követően változott a helyzet, a reálisan felismert veszélyhelyzetre tekintettel döntés született a hadsereg újraszervezéséről, megfelelő felszereléséről és diszlokálásáról. Ennek részletezésével zárta elemzését az előadó.

Szünet után az üléselnöki tisztet a kilencedik ülésre *Fitz Stöckli* dandártábornok, egyetemi tanár (Svájc) vette át.

Első előadóként *Matitiahu Mayzel* egyetemi tanár (Izrael) szólt „Gépesítés és fejlesztés a szovjet hadgondolkodásnak megfelelően" címmel. Előadásának középpontjába a szovjet páncélos fegyvernem megteremtésének folyamatát állította.

Dr. Horst Boog nagykövet, tudományos kutató (Németország) „Az angol, az amerikai és a szovjet légidoktrina fejlődése a két világháború között" címmel tartott előadást. Példamutató összehasonlító módszerrel elemezte a legfontosabb mutatókat.

Liu Lu Min tábornok, egyetemi tanár, a Kínai Népköztársaság Hadtudományi Társaságának elnöke „A kínai haderő a két világháború közt 1919–1939" című előadásában áttekintést adott a politikai események tükrében e fejlődési szakasz egyes periódusairól.

Stuart Kirby nyugalmazott ezredes, tudományos kutató (Egyesült Királyság) „Japán politikája és stratégiája a két világháború közti időben" címmel tartott figyelmet keltő, személyes élményekkel is illusztrált előadást.

Ebédszünet után a tizedik ülésre *Renato Sicurezza* tengernagy, az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke elnökletével került sor.

Dr. Jürgen Rohwer professzor, nyugalmazott kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Németország) „A szovjet haditengerészeti stratégiai és hajóépítési programok 1922–1941" című előadásával kezdődött ez az ülés.

Ehhez csatlakozva, ezt követően *Kenneth J. Hagan* egyetemi tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke „Az Amerikai Haditengerészeti Erők és a háborús előkészületek 1919–1941" című előadása hangzott el.

Dino Willy Cozza sorhajókapitány, tudományos kutató (Brazília) „Az Egyesült Államok Haditengerészeti Segélybizottságának brazíliai tevékenysége és annak hatékonysága" címmel nyújtott kevéssé ismert adalékot e témakörhöz nagy érdeklődéssel fogadott előadásában.

Michele Battesti asszony, tudományos kutató (Franciaország) „A spanyol polgárháború és a francia haditengerészeti stratégia" című előadás zárta ezt a blokkot.

A tizenegyedik ülés szünet után következett *Joannisz Bitosz* altábornagy, a Görög Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnökének üléselnöklete alatt.

Elsőként *Alejandro J. Cuerda* kapitány, tudományos kutató (Spanyolország) kapott szót, aki „Manuel Azaña, a II. Spanyol Köztársaság elnöke katonai intézkedései" címmel az 1931–1933 közt jelentős, elnöki intézkedésekkel végrehajtott haderőreformot elemezte, amely lényeges gyengülést eredményezett, és végül is a kormányellenes 1936-os lázadás alapjává vált.

Ezt követően *dr. José Cervera Pery* ezredes, haditengerészeti akadémiai tanár (Spanyolország) „A haditengerészet befolyása a spanyol polgárháborúra" címmel tért át a következő évek spanyol hadtörténetére. Ebben a kezdetben köztársasághű spanyol haditengerészet megoszlását és a nemzetiekhez csatlakozottaknak a szovjet ellenőrzés alá került köztársaságpártiak elleni földközi-tengeri harcait mutatta be.

René Quatrefages tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország) előadásában ugyancsak a spanyol polgárháborúval foglalkozott. Elemezte a kommunista történetírás állításait, bemutatta a Népfront valódi jellegét, leleplezte azt a mítoszt, mely szerint a hadsereg a néppel került volna szembe, majd az események tükrében bemutatta a külföldi intervenciókat és a hátországi atrocitásokat, végül a valóságos veszteségeket elemezte megállapítva, hogy a két hadviselő fél egyaránt mintegy 150–150 000 fő halottat volt kénytelen áldozni.

Dr. Joseph P. Harahan tudományos kutató (Egyesült Államok) egészen más területre kalauzolta el hallgatóit, előadásában a fegyverzetellenőrzési szerződések első világháborútól napjainkig tartó összehasonlító vizsgálatát végezte el. Előadásában foglalkozott a magyar vonatkozású korlátozó intézkedésekkel ugyanúgy, mint a jelenleg érvényes nemzetközi egyezmények Magyarországra vonatkozó korlátozó hatásával.

A július 23-án reggel kezdődött tizenkettedik ülésen *dr. David G. Chandler* tanszékvezető katonai akadémiai tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Egyesült Királyság) elnökölt

Először *Yavuz Ercan* egyetemi tanár (Törökország) „Angol, francia, olasz és orosz politika Törökországgal kapcsolatosan az első világháború után" című előadása hangzott el. Ebben az előadó visszatekintett az első világháborús eseményekre, majd a fegyverszünet elvetésével kirobbantott függetlenségi háborúval kapcsolatos külföldi magatartást elemezte az 1922-es török diadalig.

Lucien Robineau tábornok, tudományos kutató (Franciaország) „1919-től 1939-ig. A francia hadgondolkodás fejlődése a Nagy Háború és az új fegyverek hatására" címmel tartott ezt követően áttekintő előadást.

Ezután *Robert Higham* egyetemi tanár (Egyesült Államok) „A Királyi Légierő új fejlődési szakasza 1934-től" című előadása következett. Ebben elemzésével kimutatta, hogy a rendkívüli jelentőségű reformok következtében ezt követően vált valódi haderőnemmé a Királyi Légierő, a RAF.

Ermei Kanninen altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke rendkívül érdekes területre kalauzolta hallgatóit, előadásában ugyanis a nemzetvédelem önkénteseit, az 1939–1944 között Finnországban működő Polgári Védelmi Gárdát és a Lotta Svärd nevét viselő Önkéntes Női Segélyszervezetet mutatta be, működésének tükrében.

Szünet után a tizenharmadik ülésen az üléselnöki tisztet *Kenneth J. Hagan* egyetemi tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke vette át.

Raimondo Luraghi tanszékvezető egyetemi tanár, az Olasz Hadtörténelmi Társaság elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „A Kína elleni 1931-es japán támadás – a második világháború előjátéka" címmel tartotta meg előadását.

Ehhez csatlakozva *Aron Shai* egyetemi tanár (Izrael) „A kínai–japán háború és a Nyugat. A második világháború kirobbantása" című előadásában a további távol-keleti eseményeket elemezte.

Végül *dr. Lue de Vos* kutatóintézeti igazgató (Belgium) olvasta fel „Belgium és a Rajna-vidék remilitarizálása 1936-ban" című előadását. Ebben azt mutatta be, mennyire aktív politikát folytatott a kérdéses fejleménnyel kapcsolatosan a belga kormány.

A tudományos ülésszak befejezését megelőzően július 23-án reggel a résztvevőknek módja nyílt „A béke útjai az új világrend szerint" című kerekasztal-beszélgetés meghallgatásával a jelenkor, sőt a közeljövő kérdéseivel is szembesülni. E beszélgetést *Ü. Haluk Bayülken* nagykövet, volt kül- és hadügyminiszter (Törökország) vezette, és azon *Allan K. Millet* egyetemi tanár (Egyesült Államok), *dr. Detlef Bald* kutatóintézeti igazgató (Németország), *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország), *Sükrü Elekdag* nagykövet (Törökország) és *Jean Dalmas* tábornok (Franciaország) vett részt.

Szünet után került sor a tudományos ülésszak záróülésére. Ezen először *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) foglalta össze az elhangzottakat, értékelte az új tudományos eredményeket, és vázolta a továbbra is kutatandó nyitott kérdéseket.

Ezt követendő *dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke (Hollandia) értékelte a rendezvénysorozatot, mondott köszönetet a házigazdáknak és az aktív közreműködőknek. Kiemelte a baráti-kollegiális légkört, az ezáltal ösztönzött tisztázó vitákat és az így elért eredmények nemzetközi jelentőségét.

Befejezésül *Erdoğan Öznal* hadseregtábornok, a Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke köszönte meg a jelentős külföldi aktív részvételt és rekesztette be az ezévi nemzetközi hadtörténelmi kollokviumot.

A nemzetközi kollokvium adta lehetőséget kihasználva, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság július 23-án délután adminisztratív ülést tartott. Ezen *dr. Cornelis M. Schulten* elnök és *dr. Pierre Lefèvre* múzeológus, főtitkár (Belgium) az elmúlt esztendő aktivitásáról számolt be, továbbá *Hervé de Weck* ezredes, kincstárnok (Svájc) ismertette az anyagi helyzetet. Ezt követően az állami kettéválás eredményeként önálló tagsággal felvételre került az új Cseh és Szlovák, továbbá az ugyancsak felvételre jelentkezett Albán, Argentín, Brazil és Kínai Nemzeti Bizottság. A továbbiakban *Jean Langenberger* dandártábornok (Svájc) a Bibliográfiai Albizottság és *dr. Manfred Kehrig* ezredes, levéltárigazgató (Németország) a Hadilevéltáros Albizottság elnökeként számoltak be az általuk vezetett testület egyéves működéséről. Végül a jövő programjaira vonatkozóan *dr. Tadeusz Panecki* ezredes, kutatóintézeti igazgatóhelyettes, a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára közölte, hogy Varsóban 1994. szeptember 5. és 10. között kerül megrendezésre a következő, XX. Kollokvium, mégpedig a „Nemzeti felkelések 1794 óta" témakörben. *Paul Létourneau* egyetemi tanár a Kanadai Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának nevében ezt követően bejelentette, hogy a XXI. Kollokviumra 1995. augusztus 20. és 26. között, vagyis a XVIII. Nemzetközi Történettudományi Kongresszust megelőző héten kerül sor Montreálban. Ennek témája „A béke fenntartása" lesz. Bár a következő ötéves ciklusra vonatkozó végső döntés a montreali tisztújító közgyűlésen fog megszületni, előzetesen jelezte az Ausztrál Nemzeti Bizottság, hogy 1996-ban Canberrában „Háborús diplomácia a XX. században" témakörben kíván kollokviumot tartani. Az Osztrák Nemzeti Bizottság bejelentett szándéka szerint ugyancsak 1996-ban magyar, cseh és szlovák részvétellel kíván európai kollokviumnak helyet adni később meghatározandó témakörben. Ugyancsak később meghatározandó témával 1998-ban a Portugál Nemzeti Bizottság óhajt házigazdaként szerepelni.

Miként az már hagyomány, a XIX. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium is számos kötetlen eszmecserére nyújtott lehetőséget. A Bibliográfiai Albizottság tagjai, köztük a Magyar Nemzeti Bizottságot képviselő *Rázsó Gyula* egy, a Hadilevéltáros Albizottság – amelyben a Magyar Nemzeti Bizottságot képviseli és egyúttal ügyvezető főtitkár *Zachar József* – tagjai pedig két ízben is külön ülést tartottak aktuális feladataik megbeszélésére. Ezen túlmenően a török házigazdák jóvoltából kellemesebb körülmények közt is folyhattak két- és többoldalú megbeszélések.

Már a Kollokvium megnyitása előtt, július 17-én bemutatták a házigazdák a Török Hadimúzeumot, amelynek egy előadótermében történelmi öltözetű és felszerelésű janicsárzenekar adott hangversenyt a megjelenteknek az egykori oszmán hadizenéből. Ugyancsak július 17-én este *Erdoğan Öznal* hadseregtábornok, a Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke adott fogadást a Hadimúzeumban a résztvevők tiszteletére. Július 18-án az időben érkezettek egész napos hajóprogramon vehettek részt. Miután az Aranyszarv-öbölt autóbuszokon megkerülve az ázsiai parton hajóra szálltak, a Boszporuszon előbb a Márvány-tengertől a Fekete-tengerig, majd vissza a városközpontig vezetett a hajóút, és így perspektivikusan ismerkedhettek a résztvevők a két földrészre kiterjedő történelmi és modern Isztambullal és az egykori erődít-

ményrendszerrel. Július 19-én *Doğan Güreş* hadseregtábornok, a Török Haderő vezérkari főnöke adott fogadást az isztambuli Helyőrségi Tiszti Lubban. Július 20-án a Fenerbahçe Tiszti Klubban *Ismail H. Karadayi* hadseregtábornok, az 1. Török Hadsereg parancsnoka látta vendégül vacsorán a kollokvium résztvevőit. Július 21-én egész napos programon ismerkedhettek a kül- és belföldi hadtörténészek Isztambul legjelentősebb műemlékeivel és legnevezetesebb múzeumi gyűjteményeivel. Végül július 23-án díszvacsorán a Harbiye Tiszti Klubban nyílt mód, hogy a 38 országbeli kutatótársak az újabb találkozásig ünnepélyesen búcsút vegyenek egymástól és a rendkívül magas szintű programot biztosító, minden kívánságot figyelembe vevő, a legjobb közérzetet biztosító török házigazdáktól. Akinek erre módja nyílt, a Kollokviumot követően még három napos kiránduláson ismerkedhetett a vendéglátó országgal Ankara, illetve Izmir térségében.

PARÁDI JÓZSEF

HÁBORÚ, FORRADALOM, TRIANON

V. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia Budapest, 1993. szeptember 21–23.

A magyar rendvédelem történetének művelésével foglalkozó szakemberek immár fél évtizede minden évben ősszel tartják soros konferenciájukat. E fórum valóságos intézménnyé vált. Évről évre növekvő színvonal jellemzi e rendezvényeket, amelyeket a hazai és külföldi szakemberek érdeklődése kísér.

A konferencia rendezője a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a Rendészeti Kutatóintézet volt. Mivel azonban a Kutatóintézet – rendkívül szerény anyagi lehetőségei miatt – elsősorban erkölcsi támogatást tudott nyújtani a rendezvény lebonyolításához, a tudományos társaság pedig csupán mérsékelt összegű parlamenti támogatásban részesült, külön köszönet illeti azokat a természetes és jogi személyeket, akiknek adományai és munkája lehetővé tette a nemzeti múltunk e területének feltárását szorgalmazó rendezvény megvalósítását.

Az 1992. évi IV. Magyar Rendvédelemtörténeti Konferencia kezdeményezését követve az V. Magyar Rendvédelemtörténeti Konferenciához is kapcsolódott egy kamarakiállítás. A kiállítás – és a konferencia – számára a Rendőrtiszti Főiskola biztosította az elhelyezést. A kiállítás keretében az 1910-es és 1920-as évek magyar rendvédelmi testületeinek egyenruházata, fegyverzete, kitüntetései és ékítményei kerültek bemutatásra. Külön köszönet illeti Korsós László, Lugosi József és Ságvári György urakat, akik a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből, illetve Zeidler Sándor urat, aki magángyűjteményéből a szükséges anyagot a kiállítók rendelkezésére bocsátották.

Immár hagyományszerűen a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság ezúttal is a konferenciához kapcsolódóan tartotta meg soros közgyűlését.

A XIX. század végének és a XX. század elejének történetét felölelő konferenciát a két világháború közötti Magyar Királyi Belügyminisztérium meghatározó személyisége, O'sváth László miniszteri osztályfőnök emlékének ajánlották a szervezők. O'sváth László a belügyi szakembergárda azon nemzedékéhez tartozott, akik még a történelmi Magyarországon kezdték el hivatásuk gyakorlását.

A fejlett erkölcsi érzékkel megáldott, haladó szellemű és a nemzeti érdekek primátusát valló O'sváth László tragédiája szorosan összefonódott népünk balsorsával. A német befolyás erősödése nyomán a jobboldal háttérbe szorította O'sváth Lászlót és a hozzá hasonló érzelmű személyeket. A szovjet megszállást követően pedig folytatódott e tendencia, mely végül az egész családot sújtó internálásba torkollott. A konferenciára hazautazott a külföldön élő O'sváth család két tagja, O'sváth Erzsébet és O'sváth György, aki egyben a díszelnöki funkciót is ellátta.

A csaknem félszáz résztvevőt számláló konferencia első napján a rendkívüli hatalom jogi kérdéseiről és a dualista monarchia haderejének rendfenntartó szerepéről szerezhettek új ismereteket a jelenlévők. Az első napon a konferencia ügyvezető elnöki tisztét *dr. Dombrády Lóránd* a hadtudomány doktora látta el.

Mezei Barna az állam- és jogtudomány kandidátusa „A rendkívüli hatalom jogi jellege, közigazgatási vonatkozásai és hatása a rendvédelemre" címmel tartotta meg előadását. Az előadó nem csak azt bizonyította, hogy a századelőn született kivételes hatalomról szóló törvény a korabeli jogalkotás értékes része, hanem új összefüggéseket is feltárt az 1912/LXIII. tv. utóhatásait illetően.

Zachar József a történelemtudomány kandidátusa „Az osztrák–magyar haderő rendfenntartó szerepe az első világháború idején" című tanulmányában eddig ismeretlen tényeket tárt fel és egyben az ausztriai és magyarországi helyzet összehasonlítását is elvégezte a véderőnek a kivételes hatalomban betöltött funkcióját illetően.

Szakály Sándor, a történelemtudomány kandidátusa „Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének tábori csendőrsége az első világháború idején" című referátumában a véderőn belüli rendfenntartást mutatta be. Egyértelmű következtetésként fogalmazta meg azt, hogy a személyi és tárgyi feltételrendszer elvonása következtében a korabeli csendőrség nem tudta hivatását maradéktalanul teljesíteni.

A második napon az ügyvezető elnöki tisztet *dr. Dános Valér,* az állam- és jogtudomány kandidátusa töltötte be.

A konferencia második napját *O'sváth György* nyitotta meg, aki az O'sváth család nevében köszöntötte a résztvevőket és megismertette a jelenlévőket azzal az életszemlélettel, nemzettudattal, amelyet édesapja magáénak vallott és amely munkássága során vezérelte.

Szakály Sándor a történelemtudomány kandidátusa az O'sváthi életművet ismertette. Hangsúlyozta, hogy bár az O'sváthi életút kutatása még nem fejeződött be, főbb kontúrok azonban már mindenképpen felvázolhatók. Olyan köztisztviselő életpályáját mutatta be, akinek munkássága nem fér bele a sematikus történelemszemléletbe. Egyéni életutat járt végig, melynek számos fordulatában osztozott pályatársaival, tehetsége és erkölcsi tartása mégis az élre helyezte személyét.

Parádi József a hadtudomány kandidátusa „A háborús határőrizetre való áttérés tervezetét" ismertette. Az európai és a magyar határőrizet fejlődési folyamatába ágyazott referátum számos, a mának szóló tapasztalat feltárásával gazdagította a magyar határőrizet történelmét.

Dr. Franz Hesztera osztrák ny. csendőr ezredes az osztrák csendőrség parancsnoklási rendszerének fejlődésével ismertette meg a jelenlévőket az 1850-től 1993-ig terjedő időszakra vonatkozóan. Az előadásból egyértelműen kitűnt, hogy a közös gyökerű ausztriai és magyarországi csendőrség vezetési szisztémája rendkívül hasonlatos volt, amely jelenség fennmaradt a dualizmus felbomlását követően is, egészen az Anschlussig.

A *Fazekas László* és *Tóth László* által készített „A testőrség és a parlamenti őrség az első világháború alatt, valamint a katonai összeomlást követő időszakban" című dolgozatot Tóth László ismertette. A szerzőpáros eddig fel nem dolgozott iratanyag felhasználásával is vizsgálta a parlamenti őrség felállításának és működésének okait és körülményeit. A hallgatók olyan érdekes eseményekkel (és azok háttérfolyamataival) ismerkedhettek meg, amelyek parlamenti életünk vizsgált szakaszának alaposabb megértéséhez járultak hozzá.

Joó Gábor a Magyar Királyi Pénzügyőrség háborús feladatrendszerét dolgozta fel. Az eddig feltáratlan témakör bemutatása számos érdekes információt nyújtott a hallgatóságnak a testület katonai és szakhatósági tevékenységét illetően egyaránt.

Dr. Suba János a trianoni országhatár kitűzésének politikai és technikai kérdéseivel foglalkozott. Az általa felsorakoztatott tényanyag nem csak azt bizonyította, hogy a Magyar Királyság milyen kiszolgáltatott helyzetbe került a trianoni békediktátum következtében, hanem az események vizsgálata arra is fényt derített, hogy a kedvezményezett helyzetet az utódállamok eltérő kultúrszinten élték meg, amely tükröződött a határkijelölési munkálatokban.

Zsiga Tibor a történelemtudomány kandidátusa a trianoni békediktátum nyugat-magyarországi revízióját ismertette. Az előadó a Sopron környéki, illetve burgenlandi eseményeket a trianoni diktátum első revíziójaként értékelte. A nemzetközi és a regionális helyzetet, illetve körülményeket bemutató előadás külön kitért a „civitas fidelissima" és a „communitas fidelissima" kérdésére is, cáfolva a témakörben megjelent és a történelmi tényeket egyoldalúan értékelő magyarázatokat, megvédve a két település kitüntető címét.

Dr. Ernyes Mihály a közrend és a közbiztonság helyzetét mutatta be Baranya-megyében a szerb megszállás idején. Annak ellenére, hogy a szerző nehéz feladatot vállalt magára – hiszen

az iratanyag rendkívül töredékes, a határon túliakhoz pedig a jelenlegi helyzetben nem lehet hozzáférni – mégis alapos és átfogó képet sikerült kialakítania a vázolt témában. Mivel a témakör korábban feldolgozatlan volt, az előadásban elhangzottak hozzájárulhatnak a régiótörténet kiteljesedéséhez és a magyar rendvédelem történetének gyarapításához egyaránt.

Dr. Bacsa Gábor, a második nap utolsó előadója a Magyar Királyság és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közös határmegállapító bizottságának működését ismertette. Az előadó feltárta azokat a tényeket, amelyek nyomán értékelhetővé válik a határmegállapító bizottság műszaki és politikai tevékenysége. Sikerült megtalálnia azokat a dokumentumokat, háttéranyagokat is, amelyek egyértelműsítik a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részéről a területszerző szándékot.

A konferencia zárónapján az ügyvezető elnöki tisztséget *Zachar József,* a történelemtudomány kandidátusa viselte.

Hegedüs Róbert, a hadtudomány kandidátusa a magyar biztonságpolitika változásait mutatta be 1912-től 1925-ig. A nemzetközi és a monarchiai politikának a biztonságot közvetlenül meghatározó elemei feltárása mellett kitért a véderő teljesítőképességeinek bemutatására is. Mindezek gyökereként pedig az Osztrák–Magyar Birodalom gazdasági állapotát jelölte meg. Rámutatott arra, hogy a monarchia biztonságpolitikája nem zárta ki a magyarországi biztonsági koncepciót. A monarchiai és a magyarországi biztonságpolitikából alakult ki – a trianoni békediktátum nyomán megváltozott körülményeknek megfelelően – a két világháború közötti Magyar Királyság biztonságpolitikája.

Dr. Botos János a Magyar Királyi Belügyminisztérium két világháború közötti fejlődéstörténetének – a konferencia által vizsgált – időszakát mutatta be előadásában.

Komáromi Gábor főiskolai hallgató – a konferencia junior előadója – a Magyar Királyi Csendőrség diszlokációváltozásait értékelte. Kutatási eredményei nyomán számos értékes ismerettel gyarapította a magyar rendvédelem történetének e témakörét. A referátum nyomán egyértelművé vált, hogy a csendőrségi diszlokáció rendkívül rugalmasan követte a közbiztonság alakulását. A csendőrségi struktúra nem a közigazgatás szervezetéhez, hanem a feladatokhoz orientáltan működött. A Magyar Királyi Csendőrség diszlokációja mának szóló lényeges tapasztalatait is tolmácsolta az előadó, amikor bemutatta, hogy a csendőrség létszámának döntő hányada a településeken szétszórva, számos apró szervezeti egység kötelékében látott el végrehajtó szolgálatot. A csendőrség kötelékében a nagy létszámú parancsnokságok ismeretlenek voltak.

Lugosi József, a hadtudomány kandidátusa „Az első világháború hatása a rendvédelmi szervek fegyverzetére" címmel tartotta meg előadását. E referátum aratta a legnagyobb sikert. A kézbevehető és megvizsgálható fegyverkollekció osztatlan tetszést váltott ki. Újszerű volt az előadás is, hiszen – az ilyenkor szokásos fegyvertechnikai ismertető mellett – az előadó arra is rávilágított, hogy a rendvédelmi szervek tekintetében sajátosan jelentkezett a háború szülte fegyverfejlesztés. Az Osztrák–Magyar Monarchia viszonylag szerény lehetőségei ugyanis azt eredményezték, hogy a legjobb fegyvereket a véderő kapta meg, a rendvédelmi szervek számára pedig a kevésbé modern, de még hadihasználható, esetleg zsákmányanyag-fegyverzet jutott.

Dr. Őry Károly a magyar rendvédelmi szervek tevékenységét mutatta be az első világháború, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra időszakában, jól összefoglalva mindazon körülményeket, amelyek – az államhatalom más területeihez hasonlóan – a rendvédelem ellehetetlenüléséhez vezettek a háború utolsó időszakában. A közbiztonság helyreállításának gróf Károlyi Mihály és Kun Béla nevéhez fűződő modelljei végül is, a külső és a belső tényezők együttes hatása nyomán, csődöt mondtak. A két sikertelen kísérlet közül az előadó az őszirózsás forradalom rendvédelmét tartotta a magyar hagyományokhoz és az ország realitásaihoz közelebb állónak.

Keserü István, a hadtudomány kandidátusa tartotta a konferencia utolsó előadását „A rendvédelmi szervek újjászervezése és tevékenysége az 1918-as forradalom és proletárdiktatúra után 1919–1924" címmel, mely egyben átvezető jellegű is volt az 1994. évi rendvédelemtörténeti konferenciára. Az előadó – különböző politikai irányoktól mentesen – a tényanyag több oldalú megközelítésével mutatta be azt a folyamatot, amely az ország szétzilált rendvédelmétől, a különítmények önkényeskedésein keresztül, végül is a rendvédelem konszolidációjába torkollott.

A harmadik nap délutánján a zárszóra és a vitára került sor.

A referátumokat követően azonban vita nem bontakozott ki, mert a hozzászólók észrevételeivel az előadók és a hallgatóság egyaránt egyetértett. A hozzászólásokat döntően pontosítások képezték. Közülük a leglényegesebb *dr. Gáspár László*é volt. A felszólaló annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Székely Hadosztály nem lehetett áruló, mert tulajdonképpen nem is képezte a Vörös Hadsereg részét. Zárszavában *Zachar József* a konferencián elhangzottakat úgy értékelte, hogy azok hozzájárulnak a történelemtudomány új tudományos eredményekkel való gazdagításához. Annak a reményének adott hangot, hogy a rendezvényen elhangzottakat a szervezők publikálni fogják, mert a szakma és az érdeklődők egyaránt így ismerkedhetnek meg a magyar rendvédelemtörténet legújabb kutatási eredményeivel.

Az elnök zárszavában külön elismeréssel adózott a konferencia legfiatalabb előadója teljesítményének. A szervezők nemes kezdeményezéseként értékelte a szakterület kezdő művelői legjobbjainak bevonását a tudományos élet ezen fórumába.

ZACHAR JÓZSEF

BARÁT VAGY ELLENSÉG?

A harcosok, háborús résztvevők és polgári lakossághoz tartozók megkülönböztetése a XVIII. századtól

Nemzetközi tudományos ülésszak, Bécs, 1993. október 4.

Az Osztrák Hadseregmúzeum Hadtörténelmi Kutatórészlege a Ludwig Boltzmann Nemzetközi Művelődés- és Gazdaságkapcsolati Intézet, a Politikai-Stratégiai Tanulmányok Társasága és az Osztrák Honvédelmi és Biztonságpolitikai Társaság bevonásával magyar szempontból is figyelemreméltó nemzetközi tudományos ülésszakot rendezett 1993. október 4-én Bécsben. Az újra és újra fegyveres összecsapásokba átcsapó elhúzódó délszláv válságból kiindulva a rendező szervek fontosnak és hasznosnak vélték annak megvitatását, miként voltak tekintettel a XVIII. századtól kezdve napjainkig a szemben álló hadviselő felek arra, hogy megkülönböztessék a nyíltan fellépő harcost, az ellenséges haderőt kiszolgáló, vagy passzívan viselkedő polgári lakost, továbbá a saját hadműveleteket segítőket, és hogy ez milyen megkülönböztető jelzések alapján volt, vagy nem volt lehetséges.

A mintegy százhúsz résztvevőt az első ülésen a rendező intézmények nevében *Herbert Krejci*, az Osztrák Honvédelmi és Biztonságpolitikai Társaság elnöke, az Osztrák Gyáriparosok Egyesületének nyugalmazott főtitkára üdvözölte.

A megtárgyalandó téma felvezetésére *dr. Manfried Rauchensteiner* udvari tanácsos, egyetemi docens, az Osztrák Hadseregmúzeum igazgatója vállalkozott. Felidézte, hogy már a második Öböl-háborúban 1991-ben nagy nehézséget okozott a szövetségeseknek „a barát vagy ellenség" kérdés megválaszolása, mivel az iraki haderő huszat meghaladó különböző álcamintázatot hasznosított a bevetettek öltözékén. A jelenleg is véres összeütközésekkel járó balkáni válságban pedig a szemben álló horvát, szerb, vagy bosnyák harcosok sokszor azonos – egykori jugoszláv – harcöltözetet viselnek, és csupán valamilyen nehezen felismerhető, felvarrott megkülönböztető jelzést alkalmaznak. Bevezetője után az első ülés elnökeként adta tovább a szót Manfried Rauchensteiner.

Christopher J. Duffy egyetemi tanár, a Brit Királyi Katonai Akadémia tanszékvezetője (Sandhurst) „A polgári személy helyzete a XVIII. századi harcokban" címmel tartott előadást. Ebben – éles határt húzva az ancien régime és a forradalmi korszak háborúi közé – bemutatta, milyen rendkívüli intézkedéseket alkalmaztak a különböző kormányzatok és hadvezetések a polgári lakossággal szemben a hadműveleti területeken.

Ezt követően *dr. Wolfgang Etschmann* tanácsos, az Osztrák Hadseregmúzeum tudományos

főmunkatársa (Bécs) „Gerillák és szabadcsapatbeliek 1866-ban és 1870/71-ben" című előadása következett. Ebben azzal a kérdéssel foglalkozott, milyen megkülönböztető elbánásban részesítették a hadviselő felek e két háború során a reguláris haderő részét képező szabadcsapatbeli és az azon kívül működő gerillákat, mennyire a „becsületes" és „becstelen fegyveres" megkülönböztető jelző alapján ítélték meg tényekedésüket akár a saját, akár az ellenséges oldalon.

Szünet után az üléselnöki tisztet *dr. Erwin A. Scmidl* tanácsos, az Osztrák Hadseregmúzeum tudományos főmunkatársa (Bécs) vette át.

Elnökletével először *Fransjohan Pretorius* tanszékvezető egyetemi tanár (Pretoria, Dél-Afrikai Köztársaság) tartott előadást, aki az 1899–1902 közti II. angol–búr háborút mutatta be. E háborúban a brit reguláris haderő bevetett egységei a helyi lakosság polgári milíciakötelékei ellen kerültek bevetésre, és a milicisták nem hordtak egyenruhát. A kombattánsok megkülönböztetését ez megnehezítette. Sőt ez a gond még azáltal fokozódott, hogy egyre több addig civil ruházatú milicista öltött fel britektől zsákmányolt egyenruházati darabokat. Ez a tény indokolta az előadás címét: „Egyenruha és nem olyan egyenruha."

Ehhez csatlakozva *dr. Charles E. Kirckpatrick,* az Egyesült Államok V. hadtestének vezető hadtörténésze (Frankfurt am Main) egy hasonlóképpen nem gerillaháborúként értelmezhető, a közvélemény által mégis annak tartott eseménysorozatot, az amerikai haderő vietnami bevetését elemezte „Vietnam: nemcsak egyenruhacsere az amerikai haderő számára" címmel. Bemutatta, hogy nem szokásos módon fellépő ellenség elleni háborúról volt szó, hanem a lakosság túlnyomó civil többségéből felbukkanó, majd újra a civil többségben felszívódó haderőnek a legváratlanabb időben és helyen, a reguláris hadak számára szinte leküzdhetetlen nehézségű terep adta lehetőségeket kihasználó csoportosításai elleni kényszerű harcról. Arról is részletesen szólt, hogy a szokatlan éghajlati és terepviszonyok milyen változtatásokat tettek (volna) szükségessé az amerikai katonák felszerelésében és fegyverzetében.

Ebédszünet után az elnöklést *Wilhelm Brauneder* tanszékvezető egyetemi tanár, a Ludwig Boltzmann Nemzetközi Művelődés- és Gazdaságkapcsolati Intézet (Bécs) igazgatója vette át.

Elsőként *Roman Schnur* tanszékvezető egyetemi tanár (Tülbingen) tartott előadást nemzetközi jogi szempontból „A partizánfogalom fejlődéséről". Bevezetőben felidézte, hogy az ancien régime idején a nagyháború részét képezte a kisháború, így a kisháborút vívó harcos a reguláris haderő tagja volt. Változást az általános népfelkeléssel vívott francia forradalmi háborúk hoztak, akkor kezdett elkülönülni a partizán a reguláris haderő katonájától. Végül egy korszakon át való fejlődés vezetett a második világháború óta máig ismert és elismert partizánfogalom megszületéséhez.

Dr. Klemens Fischer, az Európai Közösségek mellé akkreditált Osztrák Misszió attaséja (Brüsszel) ehhez csatlakozva hasonlóképpen nemzetközi jogi szempontból elemezte „A háborús résztvevők megjelölésének kérdéseit". Felidézte, hogy 1874-től folyamatos szabályozás kívánta meg a partizánoktól is, hogy megkülönböztető jelzésekkel lássák el magukat, csakis így remélhették a kombattáns-jogok elismerését. Ugyanakkor részletezte azt a máig tartó vitát is, amely arról folyik, hogy mely időpontig bezárólag kell a partizánnak előírásos módon felfednie a fegyveres harcos mivoltát.

Szünet után *Herbert Krejci* (Bécs) látta el az üléselnöki tisztet.

Dr. Franz Forstner, a Sankt Pölten Város Közigazgatása Művelődési Osztályának főelőadója „Partizánháború Jugoszlávia példáján 1941–1945" címmel tartott előadást. Ebben a sajnálatos módon a jelenlegi események hátteréként ma is aktuális témakörben részletesen bemutatta a brutális és iszonyú vérveszteségeket eredményező, a civil lakosságot is erősen sújtó partizánharcot, amelyet mindkét szembenálló fél egyaránt elítélendően vívott.

Egyenesen aktuális területre vezetett ezután *dr. Maren Köster-Hetzendorf* asszonynak, a Német Vöröskereszt vezető szóvivőjének (Bonn) előadása, amelynek címe „A Vöröskereszt tevékenysége és ennek figyelembevétele az egykori Jugoszláviában 1991 óta folyó háborúban" volt. Ebben azt hangsúlyozta, hogy a humanitárius feladatok megoldása során milyen nehézségekkel kell számolni, ha polgárháborús jellegű, részben nyílt, részben gerillaháborúról van szó. Ugyanakkor nyíltan szólt azokról az akadályokról is, amelyeket nem egyszer a hadviselő felek meg nem értése okoz a vöröskeresztes tevékenység során.

Valamennyi elhangzott előadást részletes és eleven vita követett. Az elhangzottak tanulsá-

gait *dr. Johann Christoph Allmayer-Beck* udvari tanácsos, az Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke foglalta össze. Kiemelte annak fontosságát, hogy történelmi, nemzetközi jogi és aktuálpolitikai megközelítésű előadás egyaránt elhangzott a témakörben. Ezeket elemezve azt a következtetést vonta le, hogy a korábbi fogalmak helyett ma már helyesebb csupán a harcoló és nem harcoló megkülönböztetést használni a fegyveres konfliktusok régióival kapcsolatosan, ugyanis a harccselekmények a polgári lakosságot legalább annyira sújtják, mint a hadviselő feleket, ezért egyre több civil is fegyvert ragad és bekapcsolódik a fegyveres küzdelembe, ezáltal egyre nehezebbé válik a barát–ellenség megkülönböztetés.

Az ülésszak *Wilhelm Brauneder* (Bécs) zárszavával ért véget, aki köszönetet mondott az aktív részvételért, és azt hangsúlyozta, hogy a viták segítették a múlt tisztázását ugyanúgy, mint az eligazodást a jelen zűrzavarában.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései
– A Szent György Lovagrend alapítása – – – – – – – – – – – – 3
– Nagy Lajos király lovagavató szerepéről (1348) – – – – – – – – 12
JAKUS JÁNOS — A m. kir. IV. hadtest támadó hadművelete, 1944 szeptember – – – – 19
OKVÁTH IMRE — A Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége Magyarországon, 1945–1946– 54

KÖZLEMÉNYEK

LUKÁCS LAJOS — A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–1862-ben – – – – – – – – – – – – 76
CSAPÓ CSABA — Az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség átvétele a magyar kormány felügyelete alá, 1867–1876 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 90

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — II. András magyar király kereszteseinek létszáma – – – – – – – – 113

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FOGARASSY LÁSZLÓ — Ítélet Rab Ákos alezredes, vörös hadosztályparancsnok perében – – – 117
LAGZI ISTVÁN — Varsói napló, 1944. augusztus 17–október 26. Magyar katonák Varsó kör-nyékén a felkelés időszakában – – – – – – – – – – – – – – 124

SZEMLE

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291 *(Veszprémy László)* – – – – – 151
PLOHN JÓZSEF — Negyvennyolcas honvédportrék *(Hermann Róbert)* – – – – – – – 153
SZÉNÁSSY ZOLTÁN — Klapka György *(Hermann Róbert)*– – – – – – – – – – – – – 155
VERESS D. CSABA — A győri vár *(V. Molnár László)* – – – – – – – – – – – – – – 159
CSONKARÉTI KÁROLY — Horthy, a tengerész *(Szakály Sándor)* – – – – – – – – – – – 161
* * * — A nyíregyházi huszárok hadinaplója *(Szakály Sándor)*– – – – – – 163
GOSZTONYI PÉTER — A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története, 1917–1989 *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 164
HANS-HEINRICH REISER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Fallenbüchl Zoltán)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Két világháború közt, 1918–1939 . A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kollokviuma. Isztambul, 1993. július 19–24 – – – – – 170
PARÁDI JÓZSEF — Háború, forradalom, Trianon. V. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia. Budapest, 1993. szeptember 21–23 – – – – – 176
ZACHAR JÓZSEF — Barát, vagy ellenség? A harcosok, háborús résztvevők és a polgári lakossághoz tartozók megkülönböztetése a XVIII. századtól. Nemzetközi tudományos ülésszak. Bécs, 1993. október 4. – – – – – – – – – 179

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Some Questions of Chivalry in the Age of Anjou
– The Foundation of the Order of St. George – – – – – – – – – – 3
– On the Role of King Louis I of Hungary in Knighting, 1348– – – – 12
JÁNOS JAKUS — The Offensive of the Royal Hungarian 4th Army Corps, September 1944 19
IMRE OKVÁTH — The Activity of the Ministry of Home Defence in the Cause of the Peace Preparations, 1945–1946 – – – – – – – – – – – – – – – 54

PUBLICATIONS

LAJOS LUKÁCS — Some Hungarian Aspects of the Operations in Missouri. General Frémont and the Hungarian Refugees, 1861–1862 – – – – – – – 76
CSABA CSAPÓ — Placing the Croatian and Slavonian Gendarmerie under the Supervision of the Hungarian Government – – – – – – – – – – – – – – – 90

WORKSHOP

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — The Number of the Crusaders of King Andreas II of Hungary – – – – 113

HISTORICAL SOURCES

LÁSZLÓ FOGARASSY — Decision in the Trial of Ákos Rab, Commander of a Division in the Red Army of the Hungarian Soviet Republic – – – – – – – – – – – – 117
ISTVÁN LAGZI — Warsaw Diary, 17 August–26 October 1944. Hungarian Soldiers at the Capital of Poland in the Time of the Rising – – – – – – – – – – – 124

REVIEW

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291 *(László Veszprémy)* – – – – – 151
JÓZSEF PLOHN — Portraits of Soldiers of the Honvéd Army of 1848 *(Róbert Hermann)* 153
ZOLTÁN SZÉNÁSSY — George Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155
CSABA VERESS D — The Castle of Győr/Raab *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – 159
KÁROLY CSONKARÉTI — Horthy, the Seaman *(Sándor Szakály)* – – – – – – – – – – – 161
* * * — The War Journal of the Hussards of Nyíregyháza *(Sándor Szakály)* – – 163
PÉTER GOSZTONYI — The Red Army. The History of the Armed Forces of the Soviet Union, 1917–1989 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – 164
HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — Between Two World Wars, 1918–1939. 19th Session of the International Committee of War History. Istanbul, 19–24 July 1993– – – – – – – 170
JÓZSEF PARÁDI — War, Revolution, Trianon. 5th Hungarian Scientific Conference on the History of the Defence of Public Order. Budapest, 21–23 September 1993 – 176
JÓZSEF ZACHAR — Friend or Foe? The Differentiation of Military Men and Civil Population from the 18th Century. International Scientific Session. Vienna, 4 October 1993 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 179

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Certaines questions de la chevalerie de l'époque d'Anjou
– La fondation de l'ordre de chevalerie Saint Georges – – – – – – 3
– Sur le rôle de faiseur de chevalier du roi Louis le Grand (1348) – – 12

JÁNOS JAKUS — L'opération offensive du IVe corps d'armée royal hongrois, septembre 1944 – 19

IMRE OKVÁTH — L'activité préparatrice de la paix du Ministère de la Défense Nationale en Hongrie, 1945–1946 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 54

COMMUNICATIONS

LAJOS LUKÁCS — Les rapports hongrois des opérations de Missouri. Le général Frémont et les émigrés hongrois en 1861–1862 – – – – – – – – – – – – 76

CSABA CSAPÓ — La réception de la gendarmerie transylvaine et croate-esclavonne sous le contrôle du gouvernement hongrois – – – – – – – – – 90

ATELIER

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — L'effectif des croisés du roi hongrois André II– – – – – – – – – 113

PUBLICATIONS DE SOURCES

LÁSZLÓ FOGARASSY — Jugement dans le procès du vice-colonel Ákos Rab, commandant de division rouge – 117

ISTVÁN LAGZI — Journal de Varsovie, du 17 août au 26 octobrre 1944. Soldats hongrois à l'entour de Varsovie, à l'époque du soulèvement– – – – 124

REVUE

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291. *(László Veszprémy)* – – – – – 151

JÓZSEF PLOHN — Portraits de honveds de 48 *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – 153

ZOLTÁN SZÉNÁSSY — Georges Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155

CSABA VERESS D — Le château de Győr *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – – – 159

KÁROLY CSONKARÉTI — Horthy, le marin *(Sándor Szakály)* – – – – – – – – – – – – 161

* * * — Le journal de guerre des hussards de Nyíregyháza *(Sándor Szakály)*– – 163

PÉTER GOSZTONYI — L'Armée Rouge .L'historie des forces armées soviétiques, 1917–1989. *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 164

HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — Entre les deux guerres mondiales, 1918–1939. Le XIXe colloque du Comité d'Historie Militaire International, du 19 au 24 juillet 1993, Istambul – 170

JÓZSEF PARADI — Guerre, révolution, Trianon. La Ve conférence scientifique hongroisede l'historie de protection d'ordre. Budapest, du 21 au 23 septembre1993 176

JÓZSEF ZACHAR — Ami ou ennemi? La différenciation des combattans, des participants de guerre et des civils à partir du XVIIIe siècle. Session scientifique internationale. Vienne, le 4 octobre 1993– – – – – – – – – – – 179

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Zu einigen Fragen des Rittertums der Anjou-Zeit
– Die Gründung des Sankt-Georg-Ritterordens– – – – – – – – – 3
– Zur Rolle des Königs Ludwig des Großen beim Ritterschlag (1348)– – 12

JÁNOS JAKUS — Die Offensive des königlich-ungarischen IV. Armeekorps im September 1944 – 19

IMRE OKVÁTH — Die Tätigkeit des Ministeriums für Landesverteidigung zur Vorbereitung des Friedensvertrages in Ungarn, 1945–1946 – – – – – – 54

MITTEILUNGEN

LAJOS LUKÁCS — Die ungarischen Bezüge der Missouri-Kriegsoperationen. Der General Frémont und die ungarischen Emigranten 1861–1862 – – – – – – 76

CSABA CSAPÓ — Die Übernahme der siebenbürger und der kroatisch-slawonischen Gendarmerie unter die Aufsicht der ungarischen Regierung – – – – 90

WERKSTATT

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Zahl der ungarischen Kreuzfahrer unter König Andreas II – – – – 113

QUELLENPUBLIKATIONEN

LÁSZLÓ FOGARASSY — Das Urteil im Prozeß des Oberstleutnants Ákos Rab, Kommandanten einer Roten Division– – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

ISTVÁN LAGZI — Warschauer Tagebuch, 17. August–26. Oktober 1944. Ungarische Soldaten in der Umgebung vom Warschau zur Zeit des Aufstandes – – – 124

RUNSCHAU

CHRISTOPHER MARSCHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291. *(László Veszprémy)* – – – – – 151

JÓZSEF PLOHN — Porträts von Soldaten der Honvédarmee, 1848/49. *(Róbert Hermann)* 153

ZOLTÁN SZÉNÁSSY — Georg Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155

CSABA VERESS D. — Die Burg von Győr. *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – – – – 159

KÁROLY CSONKARÉTI — Der Marineoffizier Miklós Horthy *(Sándor Szakály)* – – – – – – 161

* * * — Der Kriegstagebuch der Husaren von Nyíregyháza *(Sándor Szakály)* – 163

PÉTER GOSZTONYI — Die Rote Armee. Die Geschichte der Sowjetischen Streitkräfte, 1917–1989. *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – 164

HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt. *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Die Zwischenkriegszeit 1918–1939. Das XIX. Kolloquium des Internationalen Kriegshistorischen Komitees, Istanbul 19.–24. Juli 1993 170

JÓZSEF PARÁDI — Krieg, Revolution, Trianon. Die V. Wiessenschaftliche Konferenz zur Geschichte des Ungarischen Polizeiwesens. Budapest, 21.–23. September 1993 – 176

JÓZSEF ZACHAR — Freud oder Feind? Die Unterscheidung von Soldaten, Kriegsteilnehmern und der Zivilbevölkerung seit dem 18. Jh. Internationales Wissenschaftliches Symposion. Wien, 4. Oktober 1993 – – – – – – – – 179

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Некоторые вопросы рыцарства эпохи династии Анжу
- Учреждение рыцарского ордена Святого Георгия – – – – – – – 3
- О роли короля Людовика Великого в посвящении в рыцари (1348. г.) 12

ЯНОШ ЯКУШ — Наступательная операция венгерского королевского IV корпуса в сентябре 1944. года – – – – – – – – – – – – – – – – – 19

ИМРЕ ОКВАТ — еятельность Министерства Обороны по подготовке мира в Венгрии 1945-1946 гг. – 54

ПУБЛИКАЦИИ

ЛАЙОЩ ЛУКАЧ — Венгерские аспекы опираций на Миссури. Генерал Фремонт и венгерские эмигранты в 1861-1862 годах – – – – – – – – – – – – 76

ЧАБА ЧАПО — Взятие под надзор венгерского правительства трансильванской и хорватско-славонской полиции – – – – – – – – – – – – – – – 90

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Численный состав крестоносцев венгерского короля Андраша II – – 113

ИСТОЧНИКИ

ЛАСЛО ФОГАРАШШИ — Пригоров в процессе подполковника Акош Раб, командира краснойдивизии – 117

ИШТВАН ЛАГЗИ — Варшаврский дневник, 17 августа - 26 октября 1944 года. Венгерские солдаты в окрестностях Варшавы в период восстаниа – – – – – – – 124

ОБЗОР

ХРИСТОФЕР МАРШАЛА — Warfare in the latin East, 1192–1291. *(Ласло Веспреми)* – – – – – 151

ЙОЖЕФ ПЛОН — Портреты гонведов 48-го года *(Роберт Херманн)* – – – – – – 153

ЗОЛТАН СЕНАШИ — Дьёрдь Клапка *(Роберт Херманн)* – – – – – – – – – – – 155

ЧАЪА ВЕРЕШ Д. — Дьёрская крепость *(Ласло В. Мольнар)* – – – – – – – – – 159

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Хорти, моряк *(Шандор Сакай)* – – – – – – – – – – – – 161

* * * — Военный дневник гусаров г. Ньиредьхаза *(Шандор Сакай)*– – – 163

ПЕТЕР ГОСТОНИ — Красная Армии. История Советких Вооруженных Сил. 1917-1989 гг. *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – – – 164

ГАНС-ГЕНРИХ РИЗЕР — Тенешвар. Goegraphische Beschreibung der Banater Hauptstadt. *(Золтан Фалленбюл)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Между двумя мировыми войнами, 1918-1939. XX коллоквий Международной Военно-Ирторической Комиссии. Истамбул, 19-24 июля 1993 года – 170

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Война, революция, Трианон. V-я венгерская научная конференция по истории защиты порядка. Ъудапешт, 21-23 сентября 1993 г. – – – 176

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Друг или враг? Различие бойцов, участников войны, и гражданркого населениа от XVIII века. Международная научная сессия. Вена, 4 октября 1993 г. – 179

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.